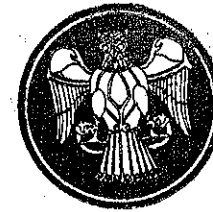

SECRET

Selçukî Devletleri Tarihi

Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un Müsameret al-ahyar
adlı Farsça tarihinin tercümesi

Hazreti Muhammed'in hayatı, hicreti, Hulâfayı Raşidin, Emevî, Abbâsî halifeleri El Müstâsam'a kadar, Büyük Selçukîler, Kırman, Irak, Suriye ve bilhassa Anadolu Selçukîleri, İhanilerden Hülâfû'dan başlayarak 723 yılına kadar Anadolu'da olup biten tarihi olaylar.

Türkçeye Çeviren
M. Nuri GENCOSMAN

Ön söz ve notlar yazan
F. N. UZLUK

MAN E. 49
Türkiye Diyanet Vakfı
İslâm Araştırmaları Merkezi
Kütüphanesi
Demirbaş Paşa 32846
Tasnif No
ANKARA — 1948

Kazandıkları savaşlarla Türklere büyük istikbal müjdeleyen Malazgird «Agustos 1071» ve Sakarya «Agustos1921» kahramanlarının Yüce hatıralarına armağan

Bu kitap, aşağıda ad ve sanları yazılı ülkü arkadaşlarının maddi ve manevî yardımlarıyla, Anadolu'nun yüzlerce yıldan beri unutulmuş ve bir bucağa atılmış olan ölmez bilgi anıdlarını ışığa ve ortaya çıkarmak umuduyla basılmıştır, bundan sonra diğerleri de basılacaktır.

EMİN MOLU

Avukat

FERİDUN NAFİZ UZLUK

Doktor

İSMAİL HADİMLİOĞLU

Temyiz Mah. Baş Müd. U. Mu.

NURİ GENCOSMAN

Divanı Muhasebat Mürakıbı

NURİ KUTULMUŞ

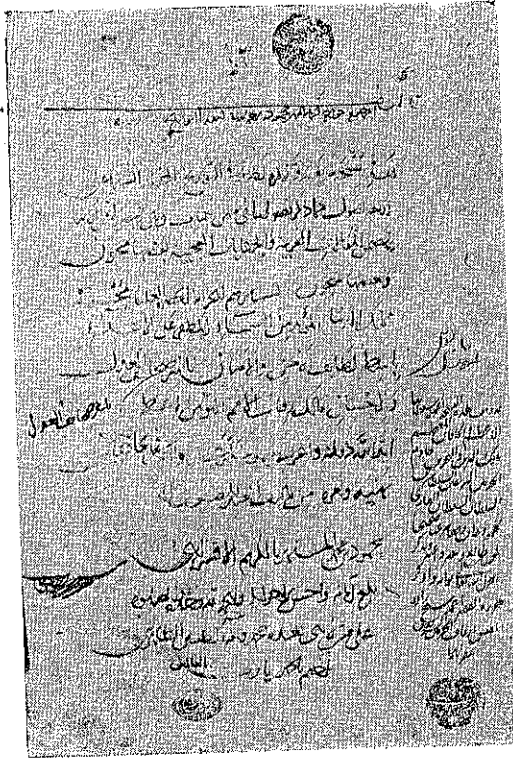
Riyaziye Muallimi

SEDAÇ ÇUMRALI

Konya Mebusu

TAHİR MİHÇİ

Avukat

Ayasofyada bulunan Aksaraylı yazmasının başındaki kırmızı mürekkeple yazılmış sahife. dir. Sol kenarındaki ince yazı Birinci Sultan Mahmud'un saraydan çıkarttığı ve Ayasofyaya vakfeylediğini anlatıyor. İmza da, Harameyn Müfettişi Şeyh Zade Ahmet Tefvik okunmak tadır.

Selçuki Devletleri Tarihi *)

İki yıl önce "Anadolu Selçukî Devleti Tarihi" adıyla basıp yayın alanına çıkardığımız müverrih "İbni B i b i" nin basma farsça eserinin tercümesi, yurdumuzun aydın insanları - hele yarının sabahını müjdeleyen gençler arasında - sonsuz sevinç, heyecan kaynağı oldu.

Küçük başarı umudumuzun üstünde yankılar yaptı, bize cesaret, kuvvet verdi. Kitabın bin sayısız kısa vakıta tükendi. Ülkemizin her bucağından türlü türlü bitiler aldık, alkış sesleri kulağımızı uğuldattı, içerisinde dökülen diller gözümüzü yaşarttı. Bu kadarlık bir iş, bu derece iz bıraktı, gönüllerimize ferah çağlayanları döktü, içimizin gücünü artırdı.

Y e d i arkadaş, Türk çocuklarına dünü ucarlayan bir ikinci tarihi, Aksaraylı M e h m e d oğlu M a h m u d K e r i m'in "Müsamerat-al-Ahyar = İyi Kişilerin Gece Konuşması" dediği eserini farsça aslından dilimize çevirmeye, basıp ortaya koymağa, söz birliği ettik.

B i b i oğlu, tarihini İkinci Kılıç Arslan'ın son günlerinden başlatmış, İkinci Gıyasüddin M e s u d'un atalarının sehisine oturduğu 680 yılına kadar getirmişti. Aksaraylı, hem ilk kısmı tamam-

(*) Selçuklular mı demeli Selçukiler mi?

Mantrıkuttayır «telif yılı 717» da Gülşehri: «Padışahlarda nişanım görel; Sayemi Selçukilerden soralar» demektedir. Sultan Veled divanında: «Ki baz âmed gehi vâlâ şehi Selçukî bi hamta» yani yüce şah, benzersiz Selçuk şahı geri geldi, diyor. Konya'da büyük annelerimiz de Selçukiler derlerdi, Selçuklular diyeni ıslatmadık ve görmedik, Balge gösterisinler inanalım. Uzluk.

lıyor, hem sonraki 50 yıllık vakaları anlatıyor. Müverrih bu son-
oayları kendi gözüyle görmüş olduğundan çok değer taşıyor.

Bu hâdiseler yalnız Selçuk tarihi bakımından değil, şimdi to-
raklarında oturduğumuz Anadolu'nun içtimâi bünyesi, Selçuk oğul-
ları ocağının yıkılmasından sonraki Anadolu beyliklerinin ilk gün-
lerini de aydınlatıyor, hiç şüphe yok ki tarihçi gözüyle biricik kay-
nak oluyor.

Gerçi Mevlevî menkıbelerini anlatan Sultan Vele'din İbtidânâ-
me'si, onun mensur şekli Sipehsalar, Eflâki Dede menakibi, Mevlâ-
nâ'nın Yedi Öğüdü, Mektupları, Fihî Mâfihi, Divanı, Mesnevisi, Sul-
tan Vele'din 14 bin beyitli Divanı, Tebrizli Şems'in Hırka adındaki
eseri, Sultan Vele'din Maarifi, Konyalı Sadreddin'in Mektupları,
Câmi-ul Usul fî Hadis-al-Resul ciltlerindeki isimler, Konyalı Sadri
Mütetabbib'in 80 parça mektup ve şiiri, Selçukilere ait Vakfiye, ki-
tâbe, mimarî eserler, Yusuf'in Hamûsnâmesi Gülşehrî'nin Man-
tıkuttayır = Kuşdili, yine onun yeni ele geçen F e l e k n â m e
adlı 4 bin beyitli Farsça manzumesi, Kadî Hutent'nin torunu Niğdeli
Ahmed'in Al Valad-al-Şafik va Al-Hafid-al-Halîk, Tabib Ebul Fa-
rac'ın muhtasar tarihi, İbni Esir'in Tarih-al-Kamili, Aynî'nin tarihi,
aslan Konya Ereğlisinden olup Selânik'te doğan Müneccimbaşı Mev-
levî Ahmed Dede'nin Câmi-al-Duvalı bazı Mısır tarihleri, İlhanî
devri tarihleri hep bir araya gelince toplu vesika olurlar. Ne yazık
ki hâlâ bunların çoğu yazma, nüshaları tek ve arapça farsçadır. Biz
yedi arkadaş eksiklerimize bakmıyarak bu kutlu işin başarılmasını
omuzlarımıza almış, mutlu yola çıkmış ve başarılarımızın parlak son-
ucunu görmüş bulunuyoruz. Okurlar bize yardım ettikçe bu çığır-
da yürüyüp gideceğiz. Tan yerinin ağardığını, Türk varlığının, millî
benliğin, iyi türelerin taş ve tuğlasıyla yapılmış ulu yapılar şarını
görüyoruz, Tandan sonra güneş doğar.

Dünya uluslarının en büyüğü olan Türkler, acuna, ülkeler aç-
mak ve devletler kurmak için gelmişlerdir. Sadeğin karnında iken
sessiz kalan inci, denizinden çıkınca nasıl padişahların tacına süs,
güzellerin başına, boynuna bezek olursa Türk de, Asya'nın Kırgız-
çöllerinden kurtulup coşkun bir sel gibi Seyhun'un aşağısına inerek
Cend şehri dolaylarına gelince yeni bir din, yeni bir ülkü, yeni bir

varlığa kavuştu. Selçuk oğulları İ s l â m oldu. 397 H. 1004 M.
Şehirlerin bozuk havasından uzak, başı yukarıda, şövalye hayatı
yaşayan Selçuklular gözü pek, özü pâk ve arı bir yığın halk, Gazne-
liler, Samanlılarla bazan yahşı, bazan yaman sevişip savaşmışlar,
Sebüktekin oğlunun buyruğuyla bir kolu Hind'in bereketli, tılsımlı
topraklarına başbuğ olarak giderken Selçuk'un diğer oğlu Büyük
Tuğrul bey 1040 İsa doğumuna rastlayan 432 de adına hutbe oku-
tup Sultanlığını ünletti.

Türlü türlü, acı tatlı günler geçirdikten sonra nihayet 1923 te
Türkiye Cumhuriyeti adını alan bu Devlet, dedelerimizin 1040 da
temelini kurduğu hükûmetin sadece değişmiş bir şeklidir, istiklâ-
limiz 10 defa yüz yılı aşıyor. Türk Hükûmeti kıyamete kadar yaşa-
yacaktır.

Abbas oğulları halifelîği yıkılmağa yüz tutmuşken, yeni ulus
onu destekledi. Halife Elkaim bi Emrillâh, Besasirî'nin elinde tut-
sak, Fâtımilerden birisi onun yerinde oturmakta. Kaim, yiğit Tuğ-
rul beye baş vuruyor, ondan yardım diliyor. Selçuk oğlu, çerisini
toplayıp Bağdad üstüne yürüyor, kanlı fakat şanlı bir savaş, Be-
sasiri ölüyor, Halife Kaim tutsaklıktan kurtuluyor, atlanarak Baş-
şara geliyorlar. Bağdad köprüsüne gelince Tuğrul atından iniyor,
halifenin yanında yaya yürüyor, ona: "Atına bin, Dinin direği" di-
yor; fakat o kılıcının gölgesine sığınan Peygamber amcasının toru-
nuna saygı gösteriyor. Kaim okadar seviniyor ki Rükneddin sözünü
az bularak Bağdad malının üçte birini ona veriyor. İşte yeni bir ün-
van daha: Kasımı Emirel Müminin = Müslümanlar beyinin Ortak-
çısı. Büyük Selçukluların çökmesinden sonra bile Anadolu'daki
emmi usakları bu adı taşıyorlar. Bakanların parmağını ağzında ko-
yan mimarlık anıtlarının kapılarındaki arapça kitâbede şanlı Türk
adlarından sonra Kasımı Emirelmüminin ibaresini görüyoruz. Ana-
dolu Selçukilerinin de büyük Selçukluların devamı olduğunu anla-
tan değerli belge.

Aksaraylı Mahmud'un Tarihi

Dünyada ancak iki yazması olup onlardan birisi Ayasofya kütüphanesinde 3143; diğeri Yeni Cami kütüphanesinde 827 de kayıtlıdır. Yani ikisi de saraydan çıkmıştır.

Ayasofya nüshası: Meşin kaplı, 288 sahife 17×24, 23 satır, beher satır 12 santimetre. Kâğıt beyaz, kuvvetli, nesih, okunması güççe, siyah, kırmızı mürekkeple yazılmış. 3 üncü sahifede bir çok yüksek lâkablardan sonra Noyun-i âzam'ın kütüphanesi için yazıldığı ve onun altında müellifinin Aksaraylı Mehmed oğlu Mahmud al mâruf bil Kerim al Aksarayî olduğu kaydedilmiştir.

10 Cemadi el evvel 734 de Mehmed bin Ali Al Aksarayî tarafından yazıldığı bildiriliyor. Asıllar, 7, 9, 67, 84 üncü sahifelerden başlıyor.

Yeni Cami Yazması: Bu kayıt kütüphane defterinde Tarihi âli Selçuk li vezir Cemaleddin Ali Yusuf Alkıştı diye yanlışlıkla yazılı. Meşin kaplı, 357 sahife, 17×24, 21 satır, beher satır 11,5 santim. Kâğıt kuvvetli, okunması güççe, nesih. Kırmızı, siyah mürekkeple yazılmış, birinci gibi başlıyor, öyle bitiyor. Asıllar 6, 8, 70, 88 de başlıyor. Aynı kâtip tarafından 18 şevval 745 de yani birinciden 12 yıl sonra istinsah edilmiş.

Feridun Nafiz Uzluk Nüshası: Kilisli Muallim Rifat tarafından 1358 göç yılında her iki nüshadan mukabele edilerek kopya edilmiştir. Tercüme esas olan bu nüshadır. Hiç bir maddi karşılık beklemiyerek yurdun irfan sevenlerine armağan ettim, bununla öğünürsem mâzur görülsün.

Her iki yazmanın da başlangıcında hamd, tasliye, tarziyeden sonra müverrih, halkın, beylerin, uluların katına armağan sunma töresini anlatarak eserini "şehriyârı muallâ, mahdum zâdei cihân-yan, mehdiyezzemân, dârâyı cihana" hediye eylediğini söylüyor.

Ayasofya nüshasının 3 üncü sahifesindeki kırmızı mürekkeple bu kitabın adâlet, sungu saçan, milletlerin sahibi Noyun âzam'ın kütüphanesi için yazıldığı anlatılıyor.

Bu Noyun âzam kim ola?

İlhânî hükümdarlarının sonuncusu olup 10 yaşında babası tah-tına oturan Ebu Said Bahâbır zamanında büyük vezir Çoban'ın ikinci oğlu Emir Temürtaş'dır. Bu zat hakkında Eflâki Dede Menakıbında diyor ki:

O zamanda hazreti Noyun zâdei muazzam Temürtaş bin Çoban 720 de Konya'yı fethedip Karaman oğullarını dışarı attı. Konya'ya bağlı yerleri ve mülhakatını kapladı. Bütün halkı elde etmek isteyordu. Ben sahip kıranım, belki Mehdî zamanım diye dâva eyliyordu. Mal vermede, yani ihsanda benzeri yoktu. Adâlette ikinci Enuşrevan idi. "Enuşrevan Peygamberimizin doğumu yıllarında Kisra idi, adâleti dillerde destandır", doğrusu dindar, temiz etekli bir delikanlı idi. Âlimler, şeyhler, emirler, âyan, asker çekenler, bütün Anadolu büyükleri Temürtaş'a itaat edip tebaiyet eyledi, onunla iş birliği etti. Dehri ulularından Mevlâna Necmeddini Taştı, Tokatlı Şeyh zâde, Kayseriye hatıbu rahmetli Zahireddin, Şeyh Nâsırı Sofî, Mevlâna Emir Hasen Tabib, Niğdeli Kadı Şahab, Kadı Leşkeri Veyegani, Vâz Hüsami Yarcanlı gibi her şehirden ve diğerkadılar, âlimler onu mukteda bildi. Kendi menfaatları için onun büyüklüğünde mübalâğa gösterirlerdi. Başkalarının da kendilerine uymasını isterlerdi. Temürtaş dahi tam ısk ile isterdi ki Emir Âbid Çelebi "S. Vele'din ikinci oğlu" ve Mevlâna'nın diğerk erkek torunları o cemaatin yoluna girsinler ve onun hizmetinde mülâzım olsunlar. Gönül sahib aşıkların gönül feragatı ve istiğrakı halinden haberleri yoktu. Beyit: Evet ey güzel, çünkü senin gönlünde bir derd yoktur, başkalarının da gönlündeki derdi oyuncak sanırsın" Kötü söyleyici kaskançlar öyle gösterdiler ki Mevlâna'nın oğulları serkeşlik ediyorlar ve onunla müttefik değillerdir, onu istemiyorlar. Çelebi Âbid onların derneğine az gider gelirdi. O da buna incinirdi. Bir gün Emirlerin beyi Emir Eretne bey işaret eyleyip öyle savab gördü ki Âbid Çelebi'yi İlçi olarak Uc ümerası tarafına göndereler. Taki Konya'da olma ve ciddi tamam ile Uc emirlerini dâvet eyleye ve anın mütebaatına tergib eyleye, eğer boyun eğerlerse bir iş yapmış olur ve illâ Çelebi dahi o vilâyetle karar tuta. Nekadar Çelebi Âbid bundan vazgeçilmesini istedi ise de

mümkün olmadı. Beni yani Eflâki Dede'yi Eretne beye gönderip vazgeçmelerini istedi, açık açık özürler söyledi, aslâ kabule geçmedi, Eretne bey dostça itikad ve şefkatından ve sonucu düşüncesinden dolayı öyle münasip gördü ki bu işe rağbet eyleyeler, soğukluk ve ihanet ziyade olmuşa. Böylelikle istemiyerek Konya'dan dışarı çıkıp, atasının, dedesinin mukaddes türbesini ziyaretle müşerref olup tanrıya güvenerek velilerin inayetini isteyerek yola çıktı. Mesnevi'den velilerin tanrının çocukları olduğu hakkındaki beyitleri okudu. Gönül derdi ucundan bir âh eyleyip, biz gelinceyedek bunlardan biri kalmıyacaktır, buyurdu. Hem öyle oldu, tanrının takdiri ile Uc vilâyetleri gezisinden Konya'ya döndüğümüzde Taci Kızıl oğlu Emîr Zahirreddin'den başka kimse kalmamıştı. Ve hepsi Anadolu sınırından dışarı çıkıp Şam hattasında yer tutmuşlardı. O cemaat tamamıyla dağılmışlardı. Biz Konya'ya girdiğimiz gece Emîr Zahirreddin de Kavale "Konya'nın batısındaki Takkeli dağın tepesinde, çok meşhur bir kalâ idi, Rahmetli Ferit Uğur köylülerden sorup öğrenmiş, bizlere de öğretmişti" kalesine çıkmıştı." Eflâki'nin sözleri bitti. Demir Taş Anadolu'daki Selçuk âilesi bakıyesini kılıçtan geçirdi, Beylikleri ortadan kaldırmaya savaştı, Beyşehir'de oturan Eşref oğlu beyi Süleyman Şahı boğup göle attı. Eflâki C. II, S. 373 Hamid oğullarını perişan etti. Babası Emîr Çoban'ın Ebu Said tarafından öldürüldüğünü haber alınca Mısır'a kaçtı, Zilhicce 727. Orada Melik Nâsır'ın emriyle 728 Ramazanında boynu vuruldu.

Müsameret al Ahyar bi Müsayerat al Ahbar

yahut

Tezkirci Aksaray

Müellif ve Telif adına hiç bir yerinde rastlamadığımız kitap 4 büyük asla ayrılmıştır.

1. Asıl. Rumî, Arabî, Farisî, Melikî, Celâlî tarihlerin keyfiyetinden bahseder. Bugün kullandığımız ay adları o vakit da varmış, yalnız Mart yerine "Azar = Azer", Mayıs yerine (İyar), Ağustos

yerine (Ab) demektedir. 30 gün, 31 gün çekenler de tıpkı şimdiki gibi, yalnız Haziranda değişiklik var.

2. Peygamberimizin soyundan sopundan, Hiçretinden söz açar. Bilindiği üzere bu göç Milâdın 622 yılı 20 Eylülü Pazartisine rastlayan 8 Rebiulevvel ve Güneşin Mizan burcuna girdiği, gece ile gündüzün denk olduğu günde olmuştur.

Hulefâyi Râşidin'den, Emevî, Abbâsî halifelerinden anlatır. Bağdad'ın Hülâgü yönünden alınmasını ve oradaki tüyler ürpertici olayları alelâde bir kavga şeklinde söyler. Şirazlı Sadî'nin divanında okuyanları ağlatan mersiyeleri sanki görmemiş. Müverrihimiz Moğul kâfirlerine ses çıkarmamayı siyasetten üstün buluyor.

3. Bu kısımda büyük Selçukî devletin kuruluşunu ve diğer okollarını kısaca anlatır. Malazgird savaşı gibi Türk varlığını ve Türklerin Küçük Asya'ya, Karadeniz, Akdeniz, Marmara, Ege'ye yayılmalarını hazırlayan, Bizans'ı devirerek yeni bir tarih açacak, Balkanları türkleştiricek, orta Avrupa'ya hâkim olacak vaktıyı pehlivan güreşi kadar olsun anlatmaz.

Anadolu Selçukîlerinin ilk zamanlarıyla Keyhusrev II nin ölüm yılı 644 e kadar kısaca bir Selçuknâmedir. Bu üç kısım olmasa bile kitap değerinden yitirmez, okur hiç bir şey kaybetmez, âdetâ takzime uzundur.

4. Bu kısımda, Keyhusres II nin üç oğlu İzzeddini Keykâvus II, Rükneddini Kılıç Arslan IV, Alâeddin Keykubad II nin tahta oturmalarından 723 yılına dek süren 80 yıllık hâdiseler yazılmıştır.

Divana devamı sırasında kendi gözüyle gördüklerini anlatan 4 üncü asılda oraya hangi tarihte başladığını söylemediğinden kapalı kalır. Esasen Anadolu'nun en karışık günleri de bu zamana rastlar. Kerimeddin'in, bu devrenin başlarını bizzat görmediği sanılır. Belki o, Bibi oğlunun muazzam tarihini okuyarak, yahut o günlere yetişen ihtiyarlardan dinleyerek yazmıştır. Fakat Bibi oğlunun ne o muazzam kitabından bahs açar, ne ondan bir kelime göçürür. İlm ve kalem bakımından İbni Bibinin topuguna erişemiyenlere yer verirken büyük edibin adını iyma ile olsun anması şaşılacak şeydir.

676 yılındaki Cımrı ihtilâli gibi esrarlı perde altında kalan hâdiseyi, bu arada bilhassa Sâhib Atâ Fahreddin Ali'nin vaktiyle arapçadan farsçaya çevirttiği Selçukî devleti kayıtlarını Türkçeleştirmek gibi millî tarihimiz için, öz dilimiz için başlı başına değeri olan bir vaktiye yavaşça bile dokunmaz. Eğer Bibi oğlunun sihirli kalemle yazdığı sahifeler olmasaydı biz Karaman oğlu Mehmed beyi ve bu millî şuurun büyük kazancını öğrenemiyecaktık.

Kerimeddin Mahmud kimdir?

Mevlevî kaynaklarında - farazâ Ulu Arif Çelebi 719 da Aksaray'ı ziyaretinden sonra hastalanmıştı - adını tesadüf etmediğimiz bu zat kendi tarihindeki yazısına göre divan işlerinde çalışan birisidir. Kendisini Emir Mücireddin Emirşah'ın adamları arasında buluyoruz. Emirşah'ın babası Taceddin Mutez Aksaray'da oturduğundan Kerimeddin belki orada intisap etti. Şimdi Aksaray merkez kazasına bağlı Selime "ona Salime kalesi diyor" köyünün müllü olduğunu anlatıyor. 500 nüfuslu ve içerisinden Aksaray ırmağı akan köye 1930 da gitmiş, Kerimeddin hakkında ip ucu elde edebileceğimi sanmıştım. İlhanî tarzı mimarisinde kitâbesiz bir künbed altında alçıdan yapılmış yazısız kabirler vardı. Adına Selime Sultan diyorlardı. Hâlâ vaktiyle orada mumya olduğunu da söylediler. Birinci Sultan Selim ve Kanunî çağdaşı Oruç oğullarının 936 tarihini taşıyan camileri, eskiden kalma peri bacalarının oyuklarında kilise, anbarlar görmüştüm. Halkı Türk ve sünnidir. Kerimeddin bir zamanlar büyük Alâeddin'in vakıflarına - Kazan Han'ın altamgasıyla - mütevellî olmuş; Konya Aksaray - yolu üzerindeki Alâiye Kârvarsarayını 10,000 adedle onardığı gibi 6000 de tazminat verdi. 336

Kerimeddin'in iki nüshasını da Aksaraylı Kâtip yazmıştır. İkinci kopyanın 745 de yapıldığına göre Eretne bey hükümdardı. Kâtip, müellifin adına bir şey katmadığından sonu hakkında bilgimiz yoktur. Temürtaş'la Mısır'a gidenler arasında mıydı, Anadolu'nun bitip tükenmeyen hercü mercii içerisinde ebediyen kayıp mı oldu, ne söylene tahmin olacak.

Yazış Tarzı: 14 cü asrın sonlarında müslüman şarkda yazılan tarihlerin üslubundadır. Secili, tumturaklı edebî bir ifade; onların

arasında yere, vakalara elverişli Kur'anî kerimden ayetler, hadisler, Mevlâna müstesna olmak üzere Arab ve İran şairlerinden beyitler, meşhur sözler bu nesrin dekorunu teşkil eder. Yalnız 93 cü sahifede Selçukname adında bir kitabda hadiselelin daha etraflı anlatıldığını söyler, lakin onun kime ait olduğunu tasrih eylemez.

Vakaları canlı sözle anlatırken felege, kaza, kadere işaretlerle ekseriya ugradığı gadirleri, sitemleri, çektiği zararları söyler. İfadeleri çekici, sürükleyicidir. Bir çok vesilelerle yazdığı kasidelerden parçalar alarak büyük kişilerin ölüm ve nasb tarihlerini bildirir. O zamana dair diğer kaynaklarda onları, netekim tasdik etmektedir. Sonlarına doğru artık yalnız Anadolu Selçukî devletinin değil doğrudan doğruya İran İlhanları tarihini kayd eder. İlhanî veziri ve Cihangüşa tarihi müellifi Alâeddin Ata Meliki Cuveynî'nin buyruğuyla İbni Bibi'nin kaleme aldığı Kitabı "al Avâmir al Alâiye fil umur al Alaniye" diye adlandırdığı muhteşem eseri birinci Sultan Mahmud'un Topkapı sarayından Ayasofya'ya çıkarmasıyla gün yüzü görececek gibi sanılmışsa da 34 yıldanberi sahihsiz kalan millî tarih anıtı - hâlâ yazma - durmaktadır. Biricik nüshanın başta kurt ve güve olmak üzere türlü türlü düşmanlarını hatılayarak derhal fotoğraflarını aldırmasını ilgili makamdan şiddetle talep ediyoruz.

Aksaraylının 17 sahifeye sığıştırdığı olayları 744 sahifede (24×32,5) 21 satır, beher sahife 16×22 olduğu düşünülürse muazzam kitabın maddî fedakârlık derecesi anlaşılır.

Sipehsalar metin 60 Eflâkî T.F 64,285 T.II. 99 da adını Melik al udeba, Sadır Mütetabbibin münşeatında 4 yerde en büyük en yüce ünvanlarla söylenen Emir Bedr al Din Yahya, ile muhtasar matbu Selçuknamenin baş tarafında adını okuduğumuz Nasır al Din Yahya'nın Aksaraylının dile getirmemesini anlayamadım. Zaten pek karanlık olan selçuk oğulları devri büyük kültür adamları bakımından Aksaraylı kaynak olamaz. 80 yıllık zaman içinde hastane, şehir, kasaba, ordu hekimleri kimlerdir?

Selçuk oğullarının birbiri aleyhine ayaklanmaları, vezirlerin yekdiğerini çekememeleri, hususiyle İzzeddin I, büyük Alâeddin'in en değerli vezirleri ehemmiyetsiz kusurlar bularak vahşicesine öldür-

meleri, başta Muineddin Pervane, Hatır oğlu Şerefeddin'in öldürül-
meleri, Selçukî vezir, emir âilesinden bir çoğunun Meliki Zâhir
Baybars'la Suriye'ye göç etmeleri, Cınri ihtilâli sırasında Sahib'in
iki değerli, yiğit oğlunun ölümleri, Emiressevahil hoca Yunus, Ba-
haeddin Bahri, Emineddin Mikâil'in şehit edilmeleri, Mevlâna Ce-
lâleddin, Şeyh Sadreddin, kadıyulkuzat Sireceddinürmevin'in ebe-
diyet âlemine göçmeleri, Anadolu'yu ıssız ve sahipsiz bırakmıştır.
Tugaçar, Baltu, Baydu, Sülemiş isyanları Anadolu'daki hali fena-
laştırmıştır.

Selçukî tahtına oturanlar artık bir Anadolu Mogol valisi kadar
bile nüfuz ve kudrete malik değildi. Sultan Veleddin Divanında bulu-
nan bir kasidede 14 Mevlâna bendesinin vergiden affı hakkında
Gıyaseddin Mesud'dan nişan istenirken Samakar Aga'nın altamgayı
getireceğini ilâve ediyor. Şuhalde 14 kişinin vergi muafiyetini bile
Selçukî sultanı yalnız başına yapamıyor.

Alâeddin Atâ Meliki Cuveynî'nin 681 de ölümü, 683 de kardeşi
Şemseddin'in Argun tarafından şehit edilmesi en nüfuzlu iki ko-
ruyucudan mahrum kalmayı ve zavallı yurdun, facialarını artırma-
ğa çalışanlara fırsat, cesaret verdirmiştir. Hele Sâhib Atâ'nın 684
veya 687 de irtihali işleri büsbütün çığırından çıkarmıştır. Gülşeh-
rî'nin Feleknâmesinde saygı ile andığı Saveli Alâeddin vezir istisna
edilirse Fahreddin Kazvinî, hele yahudi Sedüddeve gibiler Küçük
Asya'ya vebadan, koleradan, lekeli tifüs salgınlarının yapacağı kı-
ranlardan fazla kötülük etmişlerdir.

Moğolların 4 muntakaya ayırdığı Anadolu maliyesi, iktisat, ti-
caret, çiçcilik, bakımından yıkım olmuştur. İran ovalarını, Irak
çöllerini kendilerine dar gören Moğol şehzadeleri, Moğol Noyanları
başlarındaki kalabalıklı, bütün davarı, atı, devesi, koyunu, askeri,
karısı, kızarıyla Anadolu'ya yöneliyor, bitip tükenmez ihtiyaçları-
nı gereçlerini, maalesef verimi fazla olmıyan, vakit vakit kutluk sı-
kuntısı çeken topraklarda ne bitmişse çekirge gibi yiyip bitiriyor-
lardı.

Gelen Müstevfi adındaki maliye komiserleri beraberlerinde
Horasanlı, Nişaburlu kâtipler, Azerbaycanlı Hacıbler, Kohistanlı

tahsildarlar. Kirmanlı âmiller, Mazenderanlı, Isfahanlı askerler,
çavuşlar, naibler... getiriyorlar, fakirleri doyarken Anadolu'dakiler
açlıktan kıvrılıyor, çıplakları giyinirken yerli Türkler uryan kalı-
yordu. Bir aç kurt doyup giderken yerine onbeş sırtlan, seksen do-
muz, yüzlerce tilki geliyordu. Oyun her zaman Dram, fukat rol
alanlar başka başka idi. Sultan Veleddin kasidesinde pek güzel an-
lattığı gibi yurt başsız gövdeye, parasız müflis kesesine dönmüş,
her yerde haramiler, yol kesenler, hırsızlar, arsızlar, çoğalmıştı.
Yüzleri bize benzemez, sözleri kulağımıza hoş gelmez gözlerinin
biçimi ayrı bir sürü canavar Anadolu'yu yalayıp yutuyordu.

Bütün faciaları olanca dehşetile kaleme alan Aksaraylı Mü-
verrih, kabahatları daha ziyade Müstevfi ve Noyanlara yükleyerek
İlhanlarla Çoban ve oğlu hakkında iltizamî bir sükkülle işi geçiş-
dirir. Bunu zamanın emansızlığına vermek icab eder.

Anadolu beylerinden kendine karşı gelenleri asıp kesen, yahut
Âbid Çelebi gibi muhalif sandıklarını Uc vilâyetlerine uzaklaştıran,
714 Rebiülevvelinde gelip 727 de defolup gitmesine göre 14 yıl otur-
duğu güzel vatanımızda hemen hemen adını hayırla andıracak hay-
ratı olmıyan Temürtaş'a Husrevi adil' Mehdîi zaman,
Nusrevanî Adil diyor. Gerçi Eflâki de dahi Temürtaş'ın bu iddiada
olduğu yazık isede, son Selçuk Padişahı Gıyas al Din Mesud'un
708 de ölümü üstüne Anadolu'nun büsbütün sahipsiz kaldığı anla-
şılıyor. Aksaraylı henedense Mesud İP'nin ölüm yılını yazmaz.
Nigdeli Kadı Ahmed yukarıda adını yazdığımız tarihinde Kayse-
ride 708 yılında öldüğünü ve tabutunun Simreye "Amasya civarın-
da" götürüldüğünü kayıt etmektedir. Aksaraylı'nın Emir Çobanla,
Temürtaş'dan iyilikler görmüş olması ve ona Husreviadil demesi-
nin bu sebebdan ileri gelmesi sanılır. Çünkü Kerimeddin, riayetini
gördüğü büyükler hakkında daima saygı göstermiştir.

Anadolu'ya gelen Emir Çoban'a Karanbük'de saygı sunanlar
arasında Karahan oğullarının bulunmaması, onların yiğitliklerini,
tâ 676 da yapılacak iken Pervane'nin allaklığı ile geri kalan Mogol-
lara karşı durma ve onları Anadolu'dan uzaklaştırma siyasetinin
ahâlâ bir ülkü olarak yaşadığını gösterir.

Emir Çoban'a Karanbük kışlağında mutavaat edenleri sırala-

yan Aksaraylı: Felekaddin Dünder Hamid, Evlâdı Eşref "Eşref oğul-
atır" Esbatı Şâhib Fahreddin, Ümerayı Kerimyan, Ebnai Alişir, Sü-
leyman paşa (Süleyman paşa hakkında Eflâki Dede menakıbında iki
hikâye var) demektedir. Eflâki Dede'nin yazdığına göre Aydın oğlu
Mehmet beyle, İnanç oğlu "şimdiki Denizli'de otururlardı" Alişir
oğlunun himayesinde oldukları anlaşılıyor..

Osman oğulları hakkında hiç bir kayda rastlanmaması oldukça
mühimdir. Kütahya'ya birkaç defa giden Eflâki onlardan söz aç-
maz. Gelenler arasında Saruhan ve Menteşe oğullarının adına da
tesadüf etmiyoruz.

Aksaraylı'nın daha ziyade maliyeci olduğu vergi işlerini iyiden
iyiye yazışı ile anlaşılır. Ve eseri Anadolu maliyeciliği bakımından
ayrı değer taşır. Eğer hayatının büyük kısmını Aksaray'da değil
Konya'da geçirse idi kitabından istifademiz muhakkak daha fazla
olurdu. 723 den sonra eksik bıraktığı kısmı Hutunli Kadi'nın to-
runu Niğdeli Ahmed'in tek nüshası Fatih Kütüphanesinde saklı du-
ran tarihi gerçi 733 yılına kadar uzatıyor ise de yazdığını haber
verdiği Selçuknâmesi henüz elde edilemediği için millî tarihimiz
bakımından acıklıdır.

Mükrimin Halil Bey'in Paris Millî Kütüphanesinden kopya ey-
lediği Farsça Selçuknamesini de dilimizde görmek istiyoruz. De-
ğerli arkadaşımız bunu ya kendisi yapar veyahut bize bırakır.

Ellerinde bu devreye ait yazma kitaplar bulunanlar adresimize
haber verirlerse ya parası mukabilinde yahut armağan edenin adı-
nı kitabın başında saygı ile anarak basmağa hazırız. Bütün Türk
çocuklarını bu kutlu ve mutlu ülkünün yerine getirilmesi için iş
başına çağırıyoruz.

Kime gerek ki diri kala ölmiye hergiz
Bunu işitsin ve tutsun katı bu key sözü
Kime gerek ki ola ol cihanda yüzü ak
Bu yola gelsin ve görsün bizim ile ol yüzü.

Sultan VELED

Tercüme-yi arkadaşımız Nuri Gencosman büyük bir kıfayetle
yaptı. Ben de aslı ile karşılaştırdım ve kendimce faydalı bulduğum
notları kattım. Arkadaşlarım her güçlüğü yenecek azim ve umut ile
bu işe bağlanmış gençler olduğundan bütün dileklerimizizin yerine
geleceğini sanıyoruz.

Bundan sonra basacaklarımızı, kitabın bitiminde söyleyeceğiz.
Bununla beraber İbni Bibi'nin büyük nüshası ve Aksaraylı'nın yaz-
ma metinleri basım kisvesine bürünmedikçe ödevimizin yarım kal-
dığını söyleyeceğim. O şerefli hizmeti de biz yapmalıyız.

Bizim yolumuzu büyük bir fikir ışığı ile aydınlatan Anadolu'
da ilk Türkçe şiir sahibi Sultan Veleđ'in gazelini yazıyorum:

Bu cihandan kim çıkarsa bizi ol bile ki nevüz
Yolumuza kim girürse bile kuş gibi uçavuz
Bile elimiz tutavuz bu ağır yolu kesevüz
Kişinin ki gözü görmez tutavuz gözün açavuz
Yiri koyuben gidevüz bu halâyıkı koyavuz
İsâ'nın yolun tutavuz yukarı göğe ağavuz
Yolumuzu kim urursa ileyimize durursa
Duravuz çalış kılavuz dartavuz kılıç uravuz
Karanu süsü ki durur yolumuzda bizi urur
Duravuz nurun süsü ile karanu süsün siyavuz
Karanu süsün siyavuz süvümüzle hoş varavuz
Karanu ile girürken köyün vü şarın yıkavuz
Olari ki biz kıravuz giri canların virevüz
Ol İli ki biz yıkavuz giri anı biz yapavuz.
Kişinin ki gözü görür bize can verirken eydür
Ne ki bu yola virevüz yüz anın biği alavuz
Yürü ey «Veled» ki bu gün sücî Tanrıdan içevüz
Çayırı çemen içinde ayımız yüzün görevüz.

Bugünkü anlayışımıza göre:

Bu cihandan kendini kim kurtarırsa bizim ne olduğumuzu anlar.
Bizim yolumuza kim girerse onunla kuş gibi uçarız.
Elimizi tutarak bu güç yolu birlikte geçeriz.
Gözü görmeyen kişinin tutar, gözünü açarız.
Yeri, iyi olmıyan kimseleri burada bırakırız.
İsâ peygamberin yolunu tutarak göklere yükseliriz.
Yolumuzu kesmek isteyenlerle, yarınımıza engel olacaklara
durup pıçak sallar, kılıç çeker döğüşür, onunla savaşıyoruz.
Karanlık askeri yolumuzda durup bizi vurmak istediğinde
dururuz, aydınlık askeriyle karanlık askerini yeneriz.
Karanlık askerini, kendi askerimizle mağlûp edince hoşlukla,
karanlık yurda girerek oradaki köyleri şehirleri yıkarız.
Öldürdüğümüz kimseleri yerde bırakmayız, şimdi onlara taptaze
bir can verimiz.
Yıkığımız ildeki köyleri, şehirleri de yeni baştan yaparız.
Gönül gözü açık olan kimse bize canını verirken; bu yola ne vermiş
isem onun yüz fazlasını alacağım der.
Ey Veled "şairin mahlesi", yürü, bu gün tanrıdan şarap içelim,
gayır ve çemen içinde ayımızın yüzünü görelim.

Yukarıda adı geçen Ayasofya ve Yeni Cami yazmaları Aukara'ya getirtilmiş olduğundan ikisini de yeniden bir daha gözden geçirdim. İlkini 3 üncü sahifesindeki yazısını fotoğrafiye ettirerek klišesini yaptırdım.

Bu yazıların en üst başında siyah mürekkep ve ince bir kalemle "Telîf el-merhum Hoca Kerimeddin Mahmud rahmetullah" denilmektedir. Onun karşısındaki sahifede Sâhib Şemseddin İsfahani'nin öleceği strada söyleyip matbû Bibi Oğlu Tarihi'nin 265, bizim yayın alanına koyduğumuz türkçe tercümesinin 240 ıncı sahifesin-

deki kaside yazılmış ve altına arapça 759 yılı işaretlenmiştir. Hat, Selçukîlerin kullandığı tarzdadır.

Noyunî âzâmın kütüphanesi için yazılan bir nüshadan kopya edilen Ayasofya yazması, Selim-i Kadim'in yani Birinci Sultan Selim Han Hazretleri'nin kütüphanesinin malı imiş. Gördüğümüz tuğra şeklindeki mühür "Selim Şah bin Bayezid Han" okunmaktadır. Müşarünileyh bunu Konya'dan mı elde etti, yoksa veziri Aksaraylı Pir Mehmet Paşa mı armağan leyledi bilinmiyor, Noyunî âzam sözünün sağ yanına siyah mürekkeple Temürtaş yazılmış. Biz de bunu yukarıda söylemiştik. Bu yazmanın ilk sahifesine Osmanlı taliki ile Tezkerei Mahmud El-Aksarayı yazdıkları gibi, Yeni Cami kütüphanesine ait nüshada dahi Müsameret Al Ahyar bi Musayeret Al Ahbar yazmışlar. Kerimeddin Mahmud'un eserini Tezkerei Aksarayı ve Müsameret Al Ahyar diye ün aldığı zaten malûmumuzdur. Her iki yazmanın da içerisinde varaklar düşmüş ve fakat iyi bir tesadüfle eksik kâğıtlar birbirini tamamlayacak surettetir. Yeni Cami nüshası daha okunaklı ve hattâ bir kısım yeri daha tamdır. Asıl müellif nüshası elde yoktur.

Aksaraylının Tarihini ilk gören ve kitabının hazırlanmasında vesika olarak kullanılan Münecimbaşı Ahmed dededir. 1908 inkılabından sonra kurulan Osmanlı Tarihi Encümeni mecmualarında Ahmet Tevhid, Halil Edhem Beyler makalelerinde Aksaraylı tezkeresinden geniş şekilde faydalanmışlardır.

Mukrimin Halil, İsmail Hakkı Beylerle Milli Tarihle uğraşanlar da bu kaynaktan bol bol istifade etmişler, Hasan Fehmi Turgol dahi Konya Halkevi mecmuasında 4 üncü aslı ilmi olmayan bir görüşle ihtisar ile türkçeleştirmiştir. Fikret İşultan adındaki gencin bu defa alman dilinde yaptığı yayın, yalnız vak'alara ait olup edebi, hikemi kısımları çıkarmıştır. Ön sözünde elimizde yapılan Aksaraylı Tarihi Bibliografyası hakkında etraflı bilgi vardır.

Almanca kitabın adı şöyledir:

Die Seltchuken - Geschichte des Aksarayı, von Fikret İşultan, 1943, Otto Harrassowitz, Leipzig. Endeksile beraber 129 sahifedir.

Ankara 12. V. 1943

F. N. UZLUK

Bibliyografya:

İbni Bîbî, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, Ankara, Uzluk Basımevi 1941.

Mevlâna'nın Yedi Öğüdü, F. N. Uzluk, İstanbul 1937.

Mevlâna'nın Mektupları, F. N. Uzluk, İstanbul 1937.

Divanı Sultan Veled, F. N. Uzluk, Ankara, 1941.

Menakırbı Eflâkî Dede, Yazma, Metin, hususî kütüphanemde..

Cl. Huart, Eflâkî tercümesi, Fransızca, Paris, 1918, 1922. cild.

Sadri Mütetabbib, Ravzat al küttab. Münşeat. Yazma, hususî kütüphanemde, Kilisli Rifat yazmıştır.

Halil Edhem, Düveli İslâmiye, İstanbul, 1927.

M. Şemseddin, İslâmîda Tarih ve Müverrihler.

Sultan Veled, Mesnevileri, Maarif adlı mensur eseri.

BAŞLANGIÇ

Hamd ve minnet, mahlûkatı ve eserlerini yaratan, onların sözlerini, işlerini meydana getiren, sıfatlarını, benliklerini, şekillerini birbirlerinden ayıran, hayatlarını, ölümlerini, ecellerini takdir eden; maksatlarını, sırlarını, hallerini bilen; dualarını, dileklerini, isteklerini dinleyen; yürüyüşlerini, duruşlarını, gidişlerini gören; iradesiyle halkın itiraflarını, inkârlarını, imanlarını, sapkınhklarını tesbit eden Ulu Tanrı'ya mahsustur.

Dua ve selâm, Tanrı'nın doğru yolu göstermek için göndermiş olduğu kulu ve Peygamberi, insanların efendisi, mahşer gününde yardımcıların yardımcısı (Muhammed Mustafa) ya olsun ki: Yaradana ortak koşanların iki yüzölçümünü, boş savaşlarını açığa vurmuş, kurduğu yasa ile onların günahlarını, suçlarını, tehakkümlelerini ortadan kaldırmıştır.

Allah, o büyük Peygamberini ve onun seçilmiş ve yücelmiş olan yakınlarını dilekleri gereğince korusun.

Gücü büyük olan yaratıcıyı öğdükten ve adı kutlu olan o besleyiciye şükür ettikten sonra bilmelidir ki: Mahlûkatın suret ve fitretleri onun değişmez takdirinin eseri, Âdem oğullarının hayat ve ölümü onun tedbirinin neticesidir. O kemal sahibi görücü ki; görünen hiç bir şey onun kudret gözünden gizlenmiş değildir. O sonu olmayan ıstıci ki, hiç bir söz onun başlangıcı bulunmayan bilgisinden saklı değildir. Bir takdir sahibi ki, ayıpları örter, tevbe edenlere merhamet buyurur; günahlıların suçlarını yarığar; semaları yükseltir, onu yıldızlardan süslerle bezer, bir tedbir sahibi ki; bütün seyyarelerin doğarken, batarken hareketlerini sonsuz kudretiyle idare eder.

Dualar, Peygamberlerin sonuncusu ve en şerefli bir kabile ve soydan gelmiş olan Yüce Peygamberimizle onun menkıbe ve mertebe sahibi yoldaşlarına, halifelerine yarasır. «Tanrı hepsinden de hoşnut olsun».

Bu sözleri ve hikâyeleri anlatan, bu şükür ve şikâyetleri yazan muharrir, söze şöyle başlamaktadır:

Ötedenberi halkın büyüklerine armağan vermesi; ahâlinin, memleket ulularının katına, her birinin değerine göre sungular sunması eski bir türedir. Bu değersiz yazıcı ve fakir duacı da Padişahın dergâhına münasip ve o cihangir evlâdı, sultanların sığmağı, düşman ve serkeşleri khareden, âfetleri def'cileyen, merhametleri nefsinde toplayan, dünya memleketlerini fetheden, semadan kuvvet alan; düşmanlarına muzaffer, Ulu Tanrı'nın kelâmına mazhar, yüceliklerin ve manevî faziletlerin seması; milletlerin boyunduruğunu elinde tutan, rahmet esaslarını yayan, zamanın «Mehdi» si, hakkın yardımcısı, kâinatın padişahı ve cihanın «Dârâ» sı - Devleti ve gölgesi dünyadan eksilmesin - Ulu sultana] sunmağa elverişli ir armağan olmamakla beraber bu kitabı o huzura takdim etmek fırsatını aradım. Büyük arap şairi (Müte-nebbi) nin,

*Sana ad ve mal bağışlamakla hediye verilmez,
Sen hâl değil kul "sözle" kutlanırsın.*

dediği gibi bu âciz de, gelip geçmiş milletlerin tarihini kısaca düzenleyerek bir dergi meydana getirdim. Ola ki, bir fırsat zamanında faziletli okuyucular gözden geçirerek öğrendikleri haberleri; Tanrı'nın daima müjdeler ıstırtmasını dilediğimiz sultanın şerefli kulağına ulaştıralar.

Kudretli Allah'tan dilerim ki, ulu sultan bu eseri inayet nazariyle korur ve rızasına uygun olarak dinler.

Tarihin faydası, ancak zamane sultanlarının, cihangir hükümdarların müsait vakitlerinde ve kederli dakikalarında geçmiş zamanların haber ve eserlerini dinlemeleriyle, onlara râğbet göstermeleriyle elde edilebilir. Tarih, iyi havadisler veren dost ve ahbablar gibi cihanın ahval ve vâkalarını toplar, onu anlatır. Falan şö-

le dedi, şöyle oldu. Bir başkası şu suretle hareket etti ve şu halde gitti; halk, cihanın sultan ve meliklerinden şöyle haller gördü, âkıbet şu hale vardı, der. Herkes, hayırdan, şerden işlediği hareketlerin karşılıklarını nasıl buldu? Sözün kıyası: Bu ahvalin mütalâasından cihangirler ibret alırlar, uyanık bulunurlar; engellerden, vâkıalardan sakınırlar. Bundan önce geçen Âdem oğullarının ne halde bulunduklarını, dünya ve âhiret işleriyle nasıl uğraştıklarını anlarlar.

Her ne kadar cihanda her şey kadere bağlı, kâinatta her mah-lûk, başlangıcı olmayan takdirin mahkûmı olup hiç bir kulun kudreti kendi isteğine tâbi değilse de «Çalışınız: Her iş Allah'ın dilemesiyle meydana gelir.» öğüdü de Yüce Peygamberin ibretli sözlerindendir.

Tarihin ikinci bir faydası da: Geçmiş insanlardan iyilik veya kötülük yapmış olanların adlarını uzun çağların sahifeleri üzerinde iyilik veya kötülükle naksetmesindedir. Şair:

«İyi ünden başka bir şey kazanmağa heves etme, çünkü mal ve ömür, var olduğu müddetçe boş midelere yem olur; geçip gidenlerin hâtıralarda nasıl öğülerek yaşatıldıklarına dikkat et. Sözün kıyası (Sır bilenlere malûm olur.) » diyor. İşte bu sebepten dolayı dinleyiciler tarihin gösterdiği iyi örnekleri alır, kötü gidişlerden sakınırlar. Başladıkları işlerin önünde ve sonunda bir tehlike baş gösterirse ne türlü tedbir alınacağını kestirebilirler. Hareketlerinde, düşüncelerinde kendi güçlerini, anlayışlarına güvenebilirler. Zamanın yürüyüşünü, günlerin geçişini soğuk kanlılıkla karşılamak yönünden gerekli bilgiler kazanırlar.

Şu hikmeti iyi bilmelidir ki:

Kısmette yoksa çalışmakla kimseye bir şey verilmez.

Kısmette varsa çalışmadan elde edilmez.

Yüce Peygamber «Korkan adam gece uyumadan yürür, gece yürüyen de varacağı yere çabuk ulaşır.» buyurmuştur.

Tanrı'ya saygılar ve şükürler olsun ki: Geçmiş devirlerden bugünkü tarihe yani Peygamberimizin 723 üncü göç yılına değin rahmet toprağında ve kerem zemininde ve keramet menzilinde böyle yüce himmetli, devlet sahibi, mübarek huylu hiç bir hükümdar bu türlü uğurlu törenle ayağını sultanlık tahtına basmamış, varlık alanında böyle bir padişah yaratılmamıştır.

Zaman onun kutlu zamanıdır ki; dinin yücelmesinde, müslümanlığın yayılmasında, Allah'ın feyziyle bu derece fikir isabeti göstermiş, sırf Hak vergisi olan sağlam iradesiyle, kuvvetli askerleri, savaşçı maiyeti, altın sağan köleleri (Tanrı sayısını artırsın) kerem sahibi yiğitleriyle ün salmış, Allah'ın yardımının yoldaşlığına mazhar olmuş, fetihlerin, zaferlerin çoğalması sayesinde yılan kılıklı düşmanlarını kırıp geçirmiş, uzak devirlerden, uzun zamanlardan beri âsî Türklerin (*) kir ve pislikleriyle bulamış ve yıpranmış

olan memleket parçalarını temizlemiştir. Bu nimet ve lütuflara karşılık gökdeki kumlar, gökteki yıldızlar ve bol ihسانlarla güzel caizeler üzerine yazılmış kasideeler sayısından daha çok hamd ve şükür olsun ki bu kitabın tamamlanması tarihi onun mübarek çağlarına ve kutlu günlerine rastlamıştır. Bu padişahın devrine ait vak'alar, yerinde hikâye edilecektir.

Yüce Tanrı «Dünya âhiretin tarlasıdır» hikmeti gereğince hayır ve iyilik tohumlarını, o sevgililerin sevgilisi ve kulluk âyininin göz yaşı olan padişahın ruhuna ekmıştır. Onu Hesap gününe lâıyk ve makbul kılsın, iyiliklerini kabul ile âhiret muradını başlasın. Devletinin kullarını, taraftarlarını değerli eserler bırakmaya muvaffak buyursun, onlara din ve dünya kazancı versin. Yardımcılarının bayrağını göklere yükseltsin. Düşmanlarını kahretsin, Allah Peygamberimiz (Muhammed Mustafa) nın ve evlâdının himmetiyle o padişaha dost ve yardımcı olsun..

Bu dua, vefakâhık kitabında, iyilik bilmenin son mertebelerini

(*) Burada ve gelecek sahifelerde bahsedilen (Türkler) Karaman oğullarıyla beraber ayaklanan Uç vilâyetleri halkı yani taşva ahalisidir. İbni Bîbi tercümesinin haşiyе notlarında Türk ve Tâci kelimeleri hakkında F. N. Uzluk tarafından verilen izahata bakınız!

ve sulhane bağılığı ifade ettiğinden buraya yazıldı. Tâki her yerde dillerde dolasın ve kabule lâyık olsun.

Müellif bir kasidede diyor ki:

«Ey devrinde hilâfet rûzgârı esen sultan! Makamın sayesi semalara erişmiştir. Dünya nimetleri şu üç noktada toplanır; herkes bu hakikatı hep bir ağızdan gerçeklemiştir. Birinci nimet, hayatta tutunacak bir desteğe malik olmaktır, ikincisi kalbinde bir gaye bulunmasıdır, üçüncü nimet de beklemediğin halde Tanrı yüzünden sana hazırlanmıştır. Bayrağın memlekette muzaffer olsun, zaferin (İsrafil) in sürü ötüncüye kadar devam etsin...»

Bu kitabın bahsedeceği esaslar dört kısma ayrılmıştır:

I — Rumî, Arabî, Farisî, Melikî tarihlerin izahı, bunların faydaları, tarihle ilgili meseleler.

II — Peygamberlerin ulusu (Muhammed Mustafa)nın (Mekke) den (Medine) ye göçtüğü tarihten başlayarak en sonuncu Abbas oğulları halifesi (Elmüstâsım) ın son günlerine kadar geçen vak'alar.

III — Selçuk oğulları oymağının ilk devirlerinden Sultan Alâittin Keykubat I oğlu Sultan Gıyaseddin Keyhusrev II zamanına kadar devam eden hâdiseler.

IV Hakanlar (Moğollar, İlhanlılar hükümdarları) ile sultanların, vezirlerin, emirlerin, diğer devlet adamlarının ahvâlinde zamanlarındaki değişikliklerden, Anadolu'da Türkler'in (Karamanlıların) ayaklanmaları sıralarında müellifin saltanat divanları hizmetine devam ederken bizzat görmüş olduğu vak'alar.

FASIL I

Rumî, Arabî Farisî Melikî tarihler

Bilmek gerektir ki; tarihin esası, vâkıaların zamanlarını tesbit etmek, faydası da gelen her zamanı geçen zamanlara nisbet ederek vâkıaların cereyanındaki sıra ve tertibi anlamak maksadına dayanır.

Dünya milletleri arasında kullanılan zaman ölçüleri dört türdür. Bunların ilki Rumî tarihtir. Ondan sonra sırasıyla arabî, farisî ve Melikî tarihler gelir.

Rumî tarihin başlangıcı Pazartesi gününe tesadüf eder. (Filip oğlu İskender) in ölümünden on iki güneş yılı geçtikten sonra bu tarihe (Güneş yılı) adı verilmiştir.

Rumlara göre bir sene 365 gün ile bir günün dörtte biri yani altı saattir. Bazı ayların 31 gün bazılarının 30 gün çekmesinden ve yalnız bir ayın da 28 olmasından hakikatta Güneş yılı bu miktardan biraz fazladır.

Rumî ayların adları şunlardır: I. Teşrin, II. Teşrin, I. Kânun, II. Kânun, Şubat, İzar, Nisan, İyar, Haziran, Temmuz, Ab, Eylül.

31 gün çeken aylar yedidir. I. Teşrin, I. Kânun, II. Kânun, İzar, İyar, Temmuz, Ab.

30 gün çeken aylar dörttür: II. Teşrin, Nisan, Haziran, Eylül. 28 gün devam eden ay Şubattır. Her dört senede bir Şubat 29 gün olur. Yukarıda söylediğimiz altışar saatın birleşmesinden dolayı artan bu güne (Kebise) ve bu günün ilâve edildiği seneye de (Senei kebise) derler. Arabî tarih: Buna (Hicrî tarih) de denir. Başlan-

gıcı (Rebiül'evvel) ayının sekizinci Pazar gününe rastlamıştır. Hazreti Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göçtüğü gün işte bu pazar günüdür. Bu yılın ilk Muharrem ayının başlangıcı da Salı günüdür. Bahsettiğimiz bu tarih ve yıllarla aylar, semada ayın hareketine göredir. Çünkü (Kamerî) ayların başı her yeni ayın hilâli görüldüğü günlerdir. Sene 12 Kamerî aydan ibarettir. Bu müddet de 354 gün ile tahminen sekiz saattir. Bir ay bazan tam 30 gün, bazan da 29 gün sürer, 30 gün süren ayların son günlerine (selh) derler. Zaman olur ki birkaç ay arka arkaya 30 gün sürer. Bu suretle deva meden aylar, çok defa dört aydan ibarettir. Bazı vakit de yine birkaç ay arka arkaya 29 gün olur. Bu müddet de çok kere dört aydır.

Şu hesaba göre ay yılı güneş yılından tahminen 10 gün 22 saat eksiktir. Muharrem ayı iptidasının her dört mevsime de rastlaması bu sebeptendir.

Farisi tarih : Bu tarihin başlangıcı (İran) şahlarının sonuncusu olan (Şehriyar oğlu Yezd Cürd) ün saltanat tahtına oturduğu salı gününe rastlamıştır. Bu tarihe de her ayın 30 gün devam etmesi ve geride kalan beş günün çalınmış olması dolayısıyla (Şemsi tarih) adını vermişler ve sözü geçen beş güne de (Müstereka = Çalınmış günler) demişlerdir.

Rumların her dört senede bir ilâve ettikleri dörtte bir günü acemler, her yüz senede bir katıştırırlar. Acemlerin ayları şunlardır: Ferverdin = Mart, Ürdibihişt = Nisan, Hardad = Mayıs, Tir = Haziran, Merdad = Temmuz, Şehriyar = Ağustos, Mihr = Eylül, Eban = Teşrinievvel, Azer = Teşrinisani, Dey = Birincikânun, Behmen = İkincikânun, İsfendarimüz = Şubat.

Çalınmış günlerden her birine de ayrıca birer ad verilmiş ise de sözü uzatmamak için yazmadık.

Melikî tarih - Alparslan oğlu Celâlettin Melikşahı Selçukî'nin tarihidir. Bu tarihin ilk yılı güneşin (Hamel = Kuzu) burcuna geçtiği günden başlaması dolayısıyla hakikî Güneş yılı esasına da-

yanmaktadır. Sene başlarına (Nevruzî Sultanî) derler. (*) Bu tarihin her ayı, güneşin bir burçtan ötekine geçtiği müddetçe devam eder. Bu takdirde (Celâlî) ayları da hakikî güneş ayıdır. Senele- rinde çalınmış günler vardır. Bazan ayları otuzar gün devam ederek çalınmış olan beş gün senenin sonuna eklenir ve takvimlerin nihayetine getirilir. Aylarının isimleri farisî aylar gibidir. Yalnız aradaki fark sene başlarının acemlerde daha önce başlamış olmasındadır. Bundan dolayı meselâ : Mart ayına (Ferverdin Celâlî) derler.

Şunu da bilmek gerektir ki, Rumî tarih arabî tarihe nazaran 340,700 gün evveldir. Arabî tarihi de farisî tarihten 3624 gün daha evvel başlamıştır. Meşhur tarihler bu suretle kısaca anlatıldı. Üst tarafını en bilgin ve hâkim olan, doğru yolu gösteren Allah bilir.

FASIL II

Bu fasılda göç yılından yani Peygamberlerin en yücesi (Muhammed Mustafa) Aleyhisselâm ile yoldaşları ve halifeleri devrinin başlangıcından Abbas oğulları halifelerinin sonuncusu (Elmüstâ'sım) zamanına kadar olan vak'alar hikâye edilecektir.

Bu faslın mütercimi ve bu bahsin müellifi derki: Tarihimizin bu kısmına esas olan rivayetler, arap dilinin belâgatıyla yazılarak, olduğu gibi acem diline çevrilmiş olan (Kitabü'lukad) adlı eserden intihap ve tercüme edilmiş, bu suretle faslın iptidası Tanrı'nın teveccühlerine mazhar olan Kutlu Peygamberimizin asıl ve temiz so- runun tesbit ve hikâyesiyle başlamıştır.

Peygamberlerin en ulusu ve sonuncusu Hazreti Muhammed Aleyhisselâm'ın baba tarafından soyu :

(*) Nevruz'un acemlerle ilgisi yoktur. İran'da Büyük Selçukîler tarafından kurulan Celâlî takviminin başlangıcı ve baharın ilk günü olması itibarıyla ötedenberi Türklerce kutlanmaktadır. Bahar bayramı Türklerin millî bayramlarındandır.

Mütecim

İbrahim peygamber oğlu, İsmail oğlu, Haydar oğlu, Hamil oğlu, Leys oğlu, Selaman oğlu, Hemyesâ oğlu, Elyesâ oğlu, Eded oğlu, Ed oğlu, Adnan oğlu, Mâd oğlu, Nizar oğlu, Muzar oğlu, İlyas oğlu, Müdreke oğlu, Huzeyme oğlu, Kenane oğlu, Nazr oğlu, Malik oğlu, Fehr oğlu, Galip oğlu, Lüvey oğlu, Kâb oğlu, Mürre oğlu, Kilab oğlu, Kusay oğlu, Abdimenaf oğlu, Haşim oğlu, Abdülmuttalip oğlu, Abdullah'tır.

Ana tarafından :

Mürre oğlu, Kilâb oğlu, Zühre oğlu, Menaf oğlu, Kâb oğlu, Mürre oğlu, Vehep kızı Âmine'dir.

Peygamberin doğuşu ve ahvali— Bazıları Hazreti Peygamberin (Fil) senesinde Rebiül'evvel ayının 12 inci günü dünyayı gereflendirdiğini söylerler. Bir kısım tarihçiler de aynı sene Rebiül'evvelinin ikinci gecesi doğduğunu ve diğer bir zümre de Fil yılından birkaç gün sonra dünyaya gelmiş olduğunu rivayet ederler. Bu suretle doğum tarihinde ihtilâf vardır.

Peygamberimize kırk yaşında vahiy geldi. Vahiyden sonra onbeş yıl Mekke'de, on yıl da Medine'de oturdu. (İbni Abbas) ile yoldaşlarından bir kısmı Hazreti Muhammed'in Mekke'de onüç ve Medine'de on yıl peygamberlik yapmış olduğunu söylerler.

Hazreti Muhammed Mekke'den Medine'ye göç etti. Medine'de Rabîülâhır ayının 12 inci Pazartesi günü Tanrı'ya kavuştu.

Peygamber, daima yerde oturur, yerde yemek yerdi. Yorgani bir abadan ibaretti. Fakir ve yoksullar meclisinde çok oturur, pazarlarda yalnızca dolaşır. Uyuduğu zamanlarda mübarek elini yastık yapardı. Çok yemez, kahkaha ile gülmezdi. Ancak hafifçe gülünserdi. «Ben kulum. Kul gibi yer ve içerim» buyururlardı. Bir misafirliğe davet olursa gider, hediye gönderilse kabul ederdi.

Amca ve Halaları — Babası Abdülmuttalib oğlu Abdullah'ın peygamberden başka çocuğu yoktu. Hazreti Muhammed henüz besikte iken babadan yetim kalmıştı. Onu amcası (Ebû Tâlib) besledi. Peygamberin dokuz amcası vardı. Bunlar: (Hâris, Züzeir, Cahfel, Mukdim, Ebuleheb, Ebutâlib, Abbas, Hamza, Esed) dir. Altı

halası vardı ki bunlar da (Beydâ, Sürre, Atike, Safiyye, Ürvî, Âmine) dir.

Hatunları — Peygamber, nikâhı altında 15 kadın bulundurmıştır. Bunların ilki (Hucyled kızı Hatice) dir. 2- (Zem'a kızı Sude), 3- İbnülhattab kızı Hafsa), 4- (Huzeyme kızı Zeyneb), 5- (Ebi Ümmiyetülmahzumî kızı Ümmi Selme), 6- (Hacç kızı Zeyneb), 7- (Hâris kızı Cüveyriyye), 8- (Ebubekir kızı Âyşe), 9- Ahtap oğlu Hayyi kızı Safiyye), 10- (Hâris kızı Meymune), 11- (Zeyt kızı Amre). Bu kadını nikâhladı, fakat birleşmedi. Çünkü kızın babası, Peygambere: Benim kızımın birçok hünerlerinden başka bir meziyeti daha vardır ki o da şimdiye kadar aslâ hastalık geçirmemiş olmasındır, demişti. Peygamber «bu kadının Allah nazârında hayrı yoktur» buyurdu ve derhal boşadı. 12- (Hakim kızı Havle) dir ki hayatını Peygamberimize bağışlamıştır. 13- (Ebi Süfyan kızı Ümmi Habibe) ki adı (Remle) dir. 14- (Numan kızı Ümeyme), bu kadını nikâh ettiyse de yanına varmadan boşadı. 15- (Mürre) kabilesinden istedi. Kadının babası kızını vermişken sonra pişman oldu. Benim kızında (Baras) Abraş illeti vardır, diye yalan söyledi. Evine döndüğü zaman kızının hakikaten Abraş çıkarmış olduğunu gördü. Bazıları bu hatunların sıralarında ihtilâf etmişlerdir.

Çocukları — Peygamberin sekiz çocuğu olmuştur. Bunların dördü erkek, dördü kızdır. Erkek çocuklar sırasıyla (Kasım), (Abdullah), (Tayyip), bu üçü Hatice'dendir. (İbrahim) (Mariyei kızı) den doğmuştur. Kızları: (Fâtıma), (Zeynep), (Rukiye), (Ümmügülsüm) dır. Hepsi de Hatice'den doğmuşlardır. Tanrı hepsinden de hoşnut olsun.

Peygamberin ölümü — Hazreti Ayşe şöyle anlatır: «Hazreti Peygamber Rabîül'evvel ayı iptidasında bir cenazeden dönmüştü. Ben, baş ağrısından rahatsızdım. Vay başım, vay başım diyordum. Peygamberin de başı ağrıyormuş, Yalnız senin başın değil, buyurdu. Fâ sabah namazı vaktine kadar ızdırıp çekti. Sabah namazı yaklaşınca gözlerini açtı, bana:

Babana söyle, halka imamlık yapsın, namazı kıldırınsın, dedi. Sonra benden içerisinde oturmak için sıcak su istedi. Derhal su ısıttım; Peygamberi leğen içine oturttum. Üzerine su döktüm. Bu

arada Bilâl): Ey Tanrı'nın peygamberi, namaz vaktidir, diye seslendi. Peygamber, hemen leğenden dışarı fırlayıp mübarek başını sardı, (Abbas) ile (Ali) koltuğuna girerek mescide götürdüler. Namazı oturduğu yerde kıldı. (Ebubekir) arkasından peygambere, cemaat da Ebubekir'e uydular. Namazı bitirdikten sonra minbere çıktı. Ayrılık hutbesini okudu. Söylediği sözlerin her biri yoldaşlarının ve müslümanların yüreklerini dağladı; herkes hıçkırarak ağladı. Bundan sonra minberden inerek odasına çekildi.

Yine Ayşe anamız der ki: «Peygamberin ızdırapları şiddetlendi. Benden soğuk su istedi, önüne koydum. Suyu alıp mübarek yüzüne serpti ve: «Yarabbi, beni ölüm döşegindeki sarhoşluktan kurt» diye dua etti. Halinde değişiklik başlayınca kızı (Fâtıma) geldi. Yüksek sesle ağlıyordu. Peygamber bu sesi işitince gözünü açtı. «Ey kızım, bundan sonra baban için gam ve keder yoktur.» buyurdu. Harareti yükseliyordu. Nefesleri sıklaştı. Son sözü «Namazınıza devam edin, clinizin altında olanlara karşı iyi muamele yapın»; tavsiyesi oldu.

Peygamberimiz bir rivayette Rabiül'evvel ayının yirminci, diğer bir rivayete göre de bu ayın 13 üncü Pazartesi günü zevaldan sonra dünyadan göçtü. Erkekler ağlamağa, kadınlar feryada başladılar. Fâtıma hem ağlıyor, hem de «Vah babacığım dünyayı bize karanlık ettin. Vah babacığım, Tanrı'nın meleklerini uçurdun. Vah babacığım, evimizden vahiy kesildi. Vah babacığım, senden sonra dinin hali nice olacaktır?» diyordu. Bundan sonra müminlerin en ulusu (Ebubekir) Peygamberin önüne geldi. Yüzünü açtı, mübarek gözlerini öperek: «Ey dirisi ve ölüsü Allah'ın elçisi olan Muhammed» dedi. Cenaze hazırlığına başladılar. Amcası (Abbas) mübarek cesedini yıkadı, (Ali) suyunu döktü. Abbas'ın oğlu (Fazıl) su taşıdı. Gömleği içinde yıkadılar. İlk güğümde safi su vardı. İkincisinde Sidre yaprakları, üçüncüsünde kâfur su vardı. Yıkadıkları gömlekle kefenlediler, cenaze yerine koydular. Müslümanlar bölük bölük namazını kıldılar. (Abbas) başta olmak üzere bütün Haşim oğulları Peygamberin cesedini Ayşe'nin odasına defnettiler. (Ali, Fazıl, Kasım) kabre indirdiler. Kızı (Fâtıma) altı ay sonra babasına kavuştu.

Ebubekir'in halifeliği

Adı Ebi Kahhate oğlu Abdullah, babasının adı Mürre oğlu, Teym oğlu, Sâd oğlu, Kâb oğlu, Amr oğlu Osman'dır. Anası Mürre oğlu, Teym oğlu, Sâd oğlu, Kâb oğlu, Amr oğlu Dahr kızı (Ümmü'lhayr) dir. Kâtibi (Affan oğlu Osman) dir. (Sabit oğlu Zeyd) in de Ebubekir'e kâtiplik ettiğini söylerler. Kadısı (Hattab oğlu Ömer), Hazinesinin vekili (Cerrah oğlu Ebu Ubeyde), müezzini (Sâdülkurtî) idi.

Kızı Ayşe'ye, «babam nasıl adamdı?» diye sordukları zaman: «Beyaz tenli, vücudu zayıf, yanakları çukuk, alınım üstü tüysüz, yüzü kurumsak, gözleri çukuk, elini ileri doğru fırlatmış, parmakları ince, sakalı omuzları hizasında idi.» sözleriyle tarif etmiştir.

Peygamber dünyadan göçtüğü gün Mekke muhacirleri Hicre'de cenazesini yıkamak ve kefenlemekle uğraşırken (Ali oğlu Mâan) ile (Saade oğlu Uveyym) Ebubekir'ia yanına gittiler. Ona:

Şimdi fitne kapısı açıldı. Bu kapıyı meğser Allah kapasın, dediler. Ebubekir sordu: «Ne oldu?» Bunlar:

(İbâde oğlu Sâ'd) ın halifelik sevdasında olduğunu ve ensarın da onun tarafını tutmak ve himet etmek istediklerini söylediler. Bu sırada (Beni Saade) nin sofasında bulunan Ebubekir, Ömer, Ebu Ubeyde derhal İbâde oğlu Sâ'd'ın evine koştular. Saad hasta bir halde bir yastığa dayanmıştı. Ebubekir sordu: «Bu meselede nasıl düşünüyorsun? Re'yin nedir?»

Sâ'd, «Ben de sizdenim» dedi. Ensarın ileri gelenlerinden (Münzir oğlu Habbab) ileri atılarak: «bir emir bizden, bir de sizden olmak gerektir. Yani Mekke'li muhacirlerden bir, ensardan da aynı bir emir seçilsin; Mekkeliler, Medineliler birbirlerinin işlerine karışmasınlar.» mütalâasını ileri sürdü ve ilâve etti: «Eğer bu şekil kabul edilmezse ben, işi bu suretle bitirebilirim.»

Habbab sözlerini bitirir bitirmez, Ömer cevap vermek üzere ileri atıldı. Ebubekir öne geçti: «Ey Ömer, sen bırak, dedi. Ben aramızda elçilikle fikirlerimi söylüyeyim.» Ebubekir söze şöyle başladı:

«Bilirsiniz ki biz muhacirlerdeniz. Bütün müslümanlardan soy ve sop cihetinden daha yükseğiz. Yüz güzelliği bakımından, Peygambere yakınlık yönünden herkesten üstün bir durumdayız. Sizler de müslümanlık yönünden bizim kardeşlerimizsiniz. Din hususunda hep beraberiz. Siz vaktiyle bizlere yardım ettiniz. Allah'da bu iyiliklerinizin karşılığını size verdi. Biz emirleriz, siz de vezirlersiniz, kardeşleriniz olan muhacirlerle münakaşa etmeyiniz. Peygamber, (İmamlar Kureyş'tendir) buyurmuştu. Ben ki Ebubekir'im, bu iki zattan yani (Ömer) ile (Ebu Ubeyde) den birinin ümmete halife seçilmesini teklif ediyorum.» Ömer, «Bu nasıl olur? dedi. Senin sağ bulunduğun bir zamanda Peygamberin sana verdiği bir makamı hangi adam doldurabilir?» ve derhal elini Ebubekir'in eline koyarak biat etti. Bunu gören bütün halk da biat ettiler. Medine'liler zümresi (Sâd'd) ın öldürülmesini teklif ettiler. Ömer, «Onu öldürmeyin, onu Allah öldürsün. Çünkü fitnedir» demişti. Bu suretle herkes Ebubekir'e biat ederek mescide geldiler. (Abbas) ve (Ali) henüz Peygamberin cenazesini yıkamakla meşgul iken mescitten tek bir seslerini işittiler. Ali sordu: «Bu ne?»

Abbas cevap verdi: «Şimdiye kadar hiç kimse böyle bir şey görmemiştir. Bu sana daha önce anlatmış olduğum meseledir.»

Ali, Abbas, Zübeyr, (Sâd ibni İbade) Ebubekir'e biat etmek istemediler. İlk üçü (Fâtıma) nın evine kapanarak dışarı çıkmadılar. Ebubekir Ömer'e emir verdi: «Git, onları dışarı çıkar, eğer ısrar ederlerse öldür.»

Ömer, bir ateş parçası yakaladı, bunların bulundukları eve ateş vermeğe gitti. Ömer'i gören (Fâtıma) sordu:

— Ey Ömer, evimizi yakmaya mı geliyorsun?

— Evet. Eğer oradan müslümanların toplandığı yere gelmezlerse hepimizi yakacağım.

Bu sözleri işiden Ali dışarı çıktı; Ebubekir'in yanına gidip biat etti. Bu bapta Ebubekir'le Ömer'in (Cerrah oğlu Ebu Ubeyde) li-

sanından yazdırarak Ali'ye göndermiş oldukları uzun bir risale vardır ki şimdiye kadar hiç kimse bu şekil ve belâgatta bir risale yazmamış ve görmemiştir. (Resailüssafer) adlı eserin üçüncü cildinde yazılı olduğundan buraya dercedilmedi.

Bu sırada Sâd ibni İbade (Şam) a gitti. Ömer arkasından bir adam yolladı. «Git onu güzellikle Medine'ye çağır, elinden geldiği kadar geri çevirmeğe çalış, eğer kabul etmezse öldür» demişti. Bu adam (Şam) a gitti Sâd'ı Havran mevkiinde buldu. Eyilikle Medine'ye davet etti. Sâd dinlemedi. Nihayet yediği bir ok darbesiyle öldü.

Ebubekir iki sene üç ay, on gün halifelik yapmıştır. Mührünün yazısı «Fenimelekadirullah» yani Tanrı ne güzel kudret sahibidir. cümlesi idi. Halifeliğe başladığı tarihten bir sene üç ay on gün geçmişti ki (Kilde oğlu Hâris) ile bir evde otururlarken ansızın bir yerden hediye olarak yemek getirdiler. Her ikisi de beraberce yediler. Sofadan ayrıldıktan sonra Hâris dedi ki: «Biz her ikimiz de tesirini bir yıl sonra yapan zehir yedik. İkiniz de aynı senede öleceğiz.»

Hakikaten her ikisi de bir yıl sonra aynı gün içinde öldüler. Bazıları bu zehirli yemeğin Yahudiler tarafından gönderilmiş olduğunu söylerler.

Ayşe der ki: «Müminlerin ulusu Ebubekir 13 üncü hicret yılı Cemaziyelâhîrinin yedinci Pazartesi günü yıkandı. O günü hava soğuktu. Hastalandı. On gün yatakta yattı. İmamlığı Ömer'e bıraktı. Aynı ayın 22 inci günü dünyadan göçtü. Halifeliği Ömer'e vasiyet etmiş, bu hususta (Ahidnâme) yazmıştır. Ömrü, Hazreti Peygamber gibi 63 yıl sürmüştür.

Ömer'in Halifeliği

Adı, Hattâb oğlu Ömer, babası Mâlik oğlu, Fehr oğlu, Galip oğlu, Lüvey oğlu, Kâb oğlu, İbdi oğlu, Derrac oğlu, Kırtas oğlu, Abdullah oğlu, Rebbah oğlu, Abdül-üzza oğlu, Nakil oğlu Hattap'tır. Anası Mahzum oğlu, Amr oğlu, Abdullah oğlu, Muğayre oğlu, Haşim kızı Hanteme'dir.

Ebulhacan demiştir ki: «Ömer buğday renkli bir adam idi. Biraz kırmızıya çalardı. Boyu uzun, başı kel idi. Yüzü, gözü, çehresi güzeldi. El ve ayağı kuvvetli ve etli, ellerinin mafsalları iri ve so-lak idi. Yolda yayalarla birlikte yürürken boyunun uzunluğun-dan süvari gibi görünürdü.

Ebubekir'in vefatı tarihi olan 13 üncü Hicret yılı Cemaziyelâ-hirinin 22 inci günü halifelik makamına oturdu. Kâtibi (Halefâl'-hazaî oğlu Abdullah) idi. Ayrıca (Sabit oğlu Zeyd) ile (Abdullah Muayyip) de Ömer'in kâtipliğini yaparlardı. Teşrifatçısı amcası oğlu (Yerfe'), hazinccisi (Seyyar), Beytülmal vekili (Erkam oğlu Abdullah) idi. (Sâd oğlu Leys) demiştir ki:

İlk asker tertip eden, divan kurduran ve halifeliği müslüman-ların meşveretiyle yapan ve bu meşveret neticesinde doğru bulduğu re'ylere intihap eden ilk hükümdar Ömer'dir.

Hilâfet işlerinin iyi yürümesi için kendileriyle meşveret ettiği altı kişi şu zatlar idi: Ali, Osman, Talha, Zübeyr, Ebi Vakkas oğlu Sât, Avf oğlu Abdurrahman. Tanrı hepsinden de hoşnut olsun. (Leys oğlu Vehab) der ki:

Halife Ebubekir kendi nefsi için millet hazinesinden hiç bir şey almazdı. Dünya malında gözü yoktu. Fakat Ömer her gün evinin ihtiyacı için iki dirhem ve oğlu Abdullah için de yine iki dirhem tahsisat tayin etmişti. Bir gün Abdullah'ın karısı dedi ki: «Baban vaktin hâhimi ve halifesidir. Sana şimdi vermiş olduğu tahiesattan daha fazlasını verebilir. Bu iki dirhemle ne yapabiliriz? Hiç ol-

mazsa aldığın paranın yarısını artırabilmelisin. Bir gün babanı mi-safirliğe çağır, ona tahsisatını çoğaltması için rica et. O ki kabul eder ve bu suretle geçimimiz yoluna girmiş olur. »

Abdullah karısının sözüne uyarak tavsiye ettiği şekilde mese-leyi babasına açtı. Ömer oğlunun dâvetinde yemek yiyordu. Bir-denbire oğluna dönerek: «Bu yemek çoktur. Senin tahsisatın iki dirhemdir. Fazlasını nereden temin ediyorsun?» dedi. Abdullah cevap verdi:

Bir kaç gün yarımsar akça tasarruf ettim. Bununla sana şu ye-megi hazırlayabildim. O ki aidatımı arttırsın.

Ömer, «Hatâ ediyorsun, dedi. Senin aidatın sana yetecek mik-tardan fazladır. Çünkü günde bir dirheme kanaat edersen o kadar da artırmış olursun.» Bu ziyafetten sonra oğlunun aidatını bir bu-çuk dirheme indirdi. Müellif bu fıkra dolayısıyla diyor ki:

«Allah, Allah; o zaman kurulmuş olan adâlet esaslarından bu-gün nişan kalmamış, sanki insaf ve doğruluk, kanaat (Mağrip an-kası) gibi Kaf dağının ardında gizlenmiştir.»

Ömer'in vefatı — Ebulhasan der ki: (Şube oğlu Muğayre) nin (Firuz) adlı bir kölesi vardı. Lâkabına (Ebu Lü'lü') yani inci haba-sı derlerdi. Marangozluk sanatında pek usta idi. Efendisine ver-diği haraç kendisine pek ağır geliyordu. Bu parayı biraz azaltma-sını dilemek için halifeye baş vurdu. Ömer sordu: Haracın neka-dardır? Köle her ay yüz akçadır, dedi. Sanatın nedir? Maran-gozluk. Ömer, bu parayı senin için fazla görmüyorum. Bu kadar olduğuna şükret, çünkü ona göre de kazancın var. Cevabını verdi.

Firuz öfkeli bir vaziyette dışarı çıktı. İki tarafı keskin hnaçe-rini yanına aldı. O sırada Ömer: rüyasında kırmızı bir horozun kendisine üç defa gagasıyla vurduğunu görmüş, uykudan uyanınca yabancı bir adamın kendisini üç defa yaralayacağını tâbir etmişti.

Ebu Lü'lü' bir gün sabah namazında Halife Ömer'in mescidine geldi. Onu üç defa hançerledi. Darbelerden biri Ömer'in göbeğiyle kasığı arasına rastladı. Derhal tesirini gösterdi. Marangoz Firuz aynı dakikada mescidde on üç kişiyi yaraladı. Bunlardan yedisi öl-dü. Bu arada Temüm oğullarından (Hattan) adında biri seccadesini

Firuz'un başına attı. Sımsıkı yakaladığı katilin boğazını sıkarak canını cehenneme gönderdi.

Ömer, (Mikdad oğlu Suhayb) e imamlık yapmasını emretti. Suhayb, sabah namazının birinci rik'atında (İhlâs) süresini, ikinci rik'atında (Kâfirun) süresini okudu. Ömer'i yaralı halinde evine götürdüler. Üç gün yaşadı. (İbni Abbas) diyor ki:

Ömer, yaralanarak yatağa düştüğü gün yanında bulunuyordum. Yoldaşlarından biri, «Ey Ömer, sana bu yaradan korku yoktur. Gam yeme.» dedi. Ömer cevap verdi: «Bugün yoksa yarın olacaktır. Yaşamak sevdasını güdenler için ölüm büyük bir acıdır. Fakat ben hem kendi nefsimi hem de sizi kurtarmak sevdasında olduğum için ölümle dost oldum ve aranızda yaşayamadım.. Bu, boğulmak üzere olan bir adamın hayatı görmesi ve kurtuluş ümidinin gerçekleşmesinden evvel ölmesi gibidir. Boğulan bir adam çırpır, el ve ayaklarıyla çabalar, insana boğulmaktan daha çetin bir şey varsa o da cennet ve cehennemi gördüğü halde başka şeylerle uğraşmasıdır. Bilirsiniz ki benim, elbise, mal ve daha buna benzer dünya varlıklarından ancak iki üç akçadan başka bir şeyim yoktur.»

Ömer, böyleri söylerken ağlıyordu. Etrafındaki halk da onunla birlikte ağlaştılar. (Abbas) şöyle diyor:

«Halifeye dedim ki: Ey müminlerin ulusu; sana müjdelersun ki Peygamber, ölürken senden hoşnut gitti. Şimdi de bütün müslümanlar senden memnundurlar. Ömer, cevap verdi:

Mağrur o kimsedir ki, sizin sözlerinize aldanır. Allah'a yemin ederim ki, mağrurla mağrur arasının varlıkları benim olsaydı kıyamet gününün korkusundan hepsini feda ederdim.»

(Hattade) diyor ki:

Ömer'in ızdırabı şiddetlendiği zaman oğluna döndü. Yüzümü toprağa bırak, dedi. Abdullah, bunu yapmaktan çekindi. Ömer, zorla kmıldanarak yüzünü yere koydu. Ey Ömer ve Ömer'in annesi, dedi. Eğer Yüce Tanrı onun günahını affetmezse...

Ebu Lü'li' me'âmunun Ömer'i yaraladığı gün hicretin 23 üncü yılı Zühicce ayının 27 inci günü idi. 24 üncü hicret yılının birinci Muharrem ayının iptidasında Tanrı'ya kavuştu. Halifelik günleri

63 yıl, ömrü, Hazreti Muhammed ve Ebubekir gibi 63 yıl sürmüştür.

Ömer'in meziyetlerinden ve müslümanlığa getirmiş olduğu nimetlerden bahseden (Nüşai idrar) adlı kitapta (Ebi İmametülbahili) ve oğulları hakkında verilen şu bilgileri bu münasebetle ayaahıyoruz.

«Merhametlilerin en merhametlisi Tanrı'nın adıyla başlarım. Ey Tanrı'ya inanan müslümanlar; Allah'ın, Peygamberinin, iğinizdeki büyüklerinizin sözlerini dinleyin:

Hattab oğlu Ömer, kendisinden sonra gelecek müslüman emirlerine - İslâmlık devam ettiği müddetçe - millet hazinesinden her sene kırk (İbriz altunu) nun İmanı Bahili ve evlâdı için verilmesini tavsiye eder.»

Müminler halifesi Ömer, buyurdu ki: «Tanrım beni üç türlü nimete kavuşturdu. Benden sonra bu işte her kim bana uyar ve her kim bu suretle hareket ederse Allah da ona rahmet eder. 15 inci hicret yılı Recep ayında yazılmıştır.»

(Kitabül'idrar) da yazılı diğer bir ferman sureti de şudur:

« (Erdebil) kadıları, Beni Kâküle evlâdı için (Beytülmal = Millet hazinesi) inden aynen yüz miskal İbriz altunu verecektir. Hattab oğlu Ömer tarafından yazılmıştır.» Mühründe (Kefa Bilmevdi Vâizan Ya Ömer) yani, Ey Ömer, Ölüm sana kâfi bir öğüttür, cümlesi yazılı idi.

Osman'ın Halifeliği

Adı Osman, babasının künyesi Kilâb oğlu, Kusay oğlu, Abdime-naf oğlu, Abdişems oğlu, Ümmiye oğlu, Ebi'lâs oğlu Affan'dır. Ana-bası Abdişems oğlu, Kasib oğlu, Rabia oğlu Keriz kızı Ervi'dir.

Osman'ın teninin rengi, altın ile gümüşün karışmasından meydana gelen bir terkîp gibi beyaz ve sarıym olduğunu söylerler.

Uzunca boylu, ince bilekli, kumral tülü, çıplak başlı, kafası yüksek ve büyük, kol ve bilekleri çok tüylü, büyük mafsallı, düşük omuzlu idi. Sarık sardığı vakit çok yakışıklı olurdu. Yaşı ilerlediği zaman idrarını tutamaz olmuştu. Bu sebepten dolayı her namazda abdestini tazelerdi.

Halifeliğinin başlangıcı, Ömer'in vefat ettiği 24 üncü Hicret yılının Muharrem ayının iptidasıdır. Ömer'in yaralanarak hastalandığı gün Halife müşavirliği vazifesini yapmaktaki olan Ali, Osman, Zübeyr, Talha, Ebi Vakkas oğlu Sâd ve Avf oğlu Abdurrahman'dan her biri halifelğe kendisini daha elverişli gördüğünden aralarında kavgaya başladılar; mücadeleyi uzattılar. Bu arada geçen münakaşaların hikâyesi uzun süreceğinden arzu edenler (Endülü's'sü Muhammed oğlu Ahmed) in tasnif etmiş olduğu (Kitabül'ukâd) adlı eseri okuyabilirler. Nihayet Halife Ömer, hastalığı arasında her kimi namzet gösterirse onun halife seçilmesine razı oldular. Muharrem ayının ilk günü Osman, Peygamber'in yoldaşlarının söz birliğiyle halife intihap edildi. 11 sene, 11 ay, 18 gün bu makamda kaldı.

Kâtibi (Mervan), Teşrifatçısı (Umran), Beytülmal = Hazine vekili (Erkam oğlu Abdullah) idi.

Rivayet ederler ki: (Ezherî) bir gün (Mesib oğlu Sâd) den bütün Peygamber yoldaşlarının Osman'la aralarının açık olması ve nihayet onu öldürmeleri sebebini sormuş, Sâd şu cevabı vermiştir:

Osman, Ümmiye oğullarından idi. Halifelik makamına oturduktan sonra vilâyetleri kendi hısmlarına verdi. 12 yıllık halifeliğinde kendi adamlarından başka hiç kimseye emîrlik vermedi. Onun tayin ettiği emîrlerin bir çoğu Peygamberle yoldaşlık yapmamış, ne muhacirler arasında, ne de ensar içinde yerleri olmayan kimselerdi. Peygamber yoldaşları ona çıkıştılar; Halife Ömer, kendi zamanında akrabasından hiç kimseye emîrlik vermedi. Sen bütün Hazreti Muhammed'in adamlarını iştin uzaklaştırdın. Bu iyi bir hal değildir, dediler.

Osman, bunlara karşı: Ömer, akrabasından uzaklaştı. Ben akrabama kavuştum, diyordu. Hakkındaki dedikoduların, itabların faydası görülmedi. Kendi adamlarından hiç kimseyi azletmedi. Son

senelerinde amcasının oğluna vilâyetler verdi. Bu arada (Mısır) valiliğini (Ebi Serh oğlu Abdullah) a pişkeş çekmişti. Abdullah bir kaç sene Mısır emîrliği yaptı. Halka zulüm etmeğe başladı. Mısırlılar şikâyeteye geldiler. Osman valiye tehditli bir mektup yazdı. Şikâyetçiler bu mektubu Abdullah'a götürünce yaptığı zulmü daha çok artırdı. (Medine) ye gitmiş olan heyetin reisini öldürttü. Bundan sonra Mısır'dan yedi yüz kişilik bir kabile tekrar şikâyet için Medine'ye geldi. Peygamber'in mescidinde toplanarak Vali Abdullah'ın elinden yanıp yakıldılar. Öldürülen adamın hikâyesini anlatıldılar.

Talha ayağa kalktı, Osman'a sert lâkırdılar söyledi. Bu sırada (Ayşe) Osman'ın yanına bir adam göndererek:

Bu kadar Sahabe=Peygamberin arkadaşları, senin yanına gelmiş bir adamın azlini istiyorlar; sen hâlâ fikrinde ısrar ediyorsun; bir adam haksız yere öldürülmüştür. Onun hakkını kendi emrinde almalısın; yolunda ihtarda bulundu. Sonra Hazreti Ali geldi:

Bu cemaat gelmiş senden bir şahsın azlini istiyorlar, onun yerine başka birini göndermekliğini yalvarıyorlar. Vali'den kan dâva ediyorlar. Onu azlet, bu adamlar arasında hak ve adâletle hükmet, bunlara insaf göster; dedi.

Nihayet âciz bir vaziyette kalan Osman, Mısır'lı şikâyetçilere emîrlik için kimi münasip görüyorsanız siz intihap edin demiştir. Bunlar da Ebubekir'in oğlu Muhammed'i münasip gördüler. Halife Muhammed için Mısır valiliği menşurunu yazarak gelen cemaatla birliğe yola çıkardı. Muhacirlerle, ensardan-kalabalık bir kabile de beraber gittiler. Medine'den katılan heyet Ebubekir oğlu Muhammed ile Mısır emîri Abdullah arasında cereyan edecek ahvali görmek istiyorlardı. Medine'den üç konak ileriye varmışlardı ki, Muhammed'in adamları yolda bir deveye binmiş sür'atle gitmekte olan bir köylüye rastladılar. Hemen sordular:

— Sen kimsin?

— Osman'ın kölesiyim.

— Nereye gidiyorsun?

— Mısır valisinin yanına.

— Mısır valisi burada.

— Onu istemiyorum.

Bu haber Ebubekir oğlu Muhammed'e ulaşınca derhal köleni yanına getirilmesini emretti. Köleden sordu:

— Sen kimin kölesisin?

Köle, ilk defa Osman'ın, sonra (Mervan) ın kölesi olduğunu söyledi. O arada bu adamı tanıyanlardan birisi Osman'ın kölesi olduğunu anladı. Muhammed tekrar sordu:

— Nereye gidiyorsun?

— Mısır valisinin yanına elçilikle gidiyorum.

— Üzerinde hiç mektup var mı?

— Hayır.

Üzerini aradılar, bir şey bulamadılar. Ancak elindeki su kabının içinde sertçe bir şeyin seslendiğini anladılar. Kab kırılınca içinden bir mektup çıktı. Üzeri Osman'dan (Ebisserrh oğlu Abdullah) yazılmıştı. Muhammed, bütün muhacir ve ensarla Mısır'lıları topladı, mektubu bunların yanında açtı ve okudu. İçinde şu cümleler yazılı idi:

«O tarafa büyük bir kalabalıkla gelmekte olan Ebubekir oğlu Muhammed'i hiyle ile yakalattır, onu öldür; ikinci bir mektup gelinceye kadar emirlikte kal.»

Mektup okununca hep birden dehşet içinde kaldılar. Geri dönmek istiyorlardı. Ebubekir'in oğlu, mektubu yanında bulunan muhacir ve ensarın ileri ileri gelenlerine mühürletti. Kendisi de mühürledikten sonra onlardan birine teslim etti. Artık hep birlikte geri dönerek Medine'ye geldiler.

Ali, Talha, Zübeyr, Sâd ve diğer sahabeler toplandılar. Bu mektubu okudular. Şu hal karşısında Medine'de Osman'a kin beslemeyen kimse kalmadı. Herkes evlerine dönmüş silâhlarına sarılmışlardı. Osman'ın evini muhasara altına aldılar. Ebubekir'in oğlu

(Temim oğulları) kabilesini topladı, Talha ona yardım etti.

Ali, fitnenin kabardığını görünce Talha, Zübeyr, Sâd ve Ammar ile sahabeden bir kaç kişiyi yanına alarak Osman'ın evine gitti. Yakalanan mektupla köle ve deveyi de beraber götürdüler. Ali Osman'a sordu:

— Bu köle senin kölen mi?

— Evet.

— Ya bu deve kimin?

— Benim.

— Bu mühür ve mektup da senin mi?

— Evet.

— Bu mektubu sen mi yazdın?

— Hayır.

Osman Tanrı adına and içerek gösterilen mektubu kendisi yazmadığını ve yazılması için emir vermediğini, böyle bir şeyden haberi olmadığını söyledi.

Ali, «Nasıl oluyor ki, dedi, senin kölen, senin deven, senin mühürle yazılmış bir mektup gider de senin haberin olmaz?»

Osman, bu meseleden haberi olmadığını tekrar and içti. Fakat bu yazının (Mervan) ın yazısı olduğunu söyledi.

Ali ve arkadaşları Osman'ı tevkif ettiler. Ondan Mervan'ı istediler. Mervan Osman'ın sarayında idi. Muhammed'in arkadaşları öfke ile Osman'ın yanından dışarı çıkmış mesceden kuşkulmuşlardı. Osman'ın yalan yere and içmediğini anladılar. Bir cemaat, hâdiseyi tahkik etmek üzere Mervan'ın kendilerine teslim edilmesini ve bu işin başka çaresi olmadığını ileri sürdü.

Osman, Mervan'ı dışarı göndermedi. Bunlar muhasarayı şiddetlendirdiler. Halifenin sarayına su götürülmesine mâni oldular. Osman dama çıktı, Ali'nin orada olup olmadığını sordu. Yoktur dediler. Bu sefer Sâd'ı istedi. Onlardan hiç kimse burada yoktur, cevabını verdiler. Halife, Ali'ye söyleyin bize biraz su göndersin dedi. Bu teklifi haber alan Ali, üç tulum su gönderdi. Muhasaracılar mâni oldular. O arada Haşim ve Ümmiye oğullarından kalabalık bir cemaatin müdahalesi üzerine suyu içeriye yolladılar.

Ali'ye, halkın Osman'ı öldürmek istediğini haber verdikleri zaman biz ondan Mervan'ı istiyoruz, yoksa onu öldürmek kasdında değiliz, dedi. Oğulları (Hasan) ve (Hüseyin) e kılıçlarını kuşanarak Osman'ın kapısını beklemelerini, kimsenin ona bir ziyan vermesine meydan bırakmamalarını emretti. Talha ile Zübeyr de oğullarını (Hasan) ve (Hüseyin) ile birlikte gönderdiler. Bunlar Osman'ın kapısına gittikleri vakit muhasaracılar Halifenin kapısına ve damına ok yağdırıyorlardı. Kapıda bekleyen Hasan ve Hüseyin'in elbiselerinde kan lekeleri görünmekte idi. Bu arada bir ok sarayda Mervan'a rastlamış, Talha'nın oğlunun üstü başı kan içinde kalmış, Ali'nin kölesi Kanber'in başı yarılmıştı. Ebubekir oğlu Muhammed, Hasan ve Hüseyin'in elbiselerinde kan buluşğunu görünce Haşim oğullarının öfkelenerek adamlarını muhasaradan geri çekmeleri ihtimalinden korktu. Kendi adamlarından iki kişiye:

Görüyor musunuz? dedi, Hasan ve Hüseyin'in elbiseleri kana boyanmış. Eğer Haşim oğulları bunu haber alırlarsa adamlarını saraydan geri çeker ve bizim işimizi de bozmuş olurlar. Geliniz her üçümüz duvar üzerine çıkalım, onları kavga arasından çıkaralım ki şu hallerini kimse görmesin.

Her üçü sarayın duvarından yukarı çıktılar. Osman'ın yanına gittiler. Osman karısı (Naile) ile birlikte oturmuş, Kur'anı önüne açmış okuyordu. Halifenin adamları bu üç kişinin duvardan saraya çıktıklarını görmemişlerdi. Ebubekir oğlu Muhammed Osman'ın önüne atılarak sakalını yakaladı.

Halife: Oğlunu, dedi, sakalını bırak; senin baban kardeşim Ebubekir şu halini görseydi çok üzülürdü.

Muhammed Osman'ın sakalını bıraktı; gözü ile yanındaki adamlara Halifeyi şehid etmelerini işaret etti....

Geldikleri yoldan geri kaçtılar. Naile kapıya koştu. Hasan ve Hüseyin'e Halifenin şehid edildiğini söyledi. İki kardeş yanlarındaki cemaatla yukarı çıktıkları vakit Osman'ı ölü buldular. Büyük şair (Sabit oğlu Hassan) bu feca vak'a dolayısıyla şu mealdeki mersiye'yi söylemiştir:

«Elemsiz, kedersiz bir ölüm arayan, Osman'ın Arslanlar yurdu

olan evine gelsin. Bu faciaya sabır gerektir. Sizlere anam ve onun doğurduğu feda olsun. Sabır bazan çirkin işlerde faydalı olur. Bir gün belki bu kin ve gadap yurdunda aramızda bulunan halifenin de evvelkisi gibi olduğunu görürsünüz. Onlar ister gâip, ister hazır olsunlar. Ben yaşadıkça ve adıma Hassan denildikçe onlardanım. Kâşki bileydin, kâşki bir kuş bana Ali ile Osman'ın arasındaki maceranın ne olduğunu haber verseydi.. Yakında Osman taraftarlarının yurtlarında: Allah büyük, ey Osman'ın kanını isteyenler besinin yüksekliğini iştirsiniz. Tanrı'ya seade ederek geceyi tesbih ve Kur'anla geçirin..»

Ali'nin Halifeliği

Adı Ali, babası Abdimenaf oğlu, Abdülmuttalib oğlu Ebu Talib'dir. Anası, Abdimenaf oğlu, Haşim oğlu, Esed kızı Fâtıme'dir. Ali, çıplak başlı, yani alınım iki tarafı açık, narin vücutlu idi. Yüzünün renginde ihtilâf vardır. (Vakıdî), koyu buğday renkli, büyük karınlı, iri gözlü, boynu kısaya mail ve kızıl çehreli olmakla meşhur idi, diyor. Doğum yılı Peygamber'in doğduğu tarihten 33 yıl sonradır. Peygamber'e vahiy indiği vakit yedi yaşında idi. 35 inci Hicret yılı Zilhicce ayında hilâfet makamına geçti.

Fâtıme'den (Hasan, Hüseyin, Muhsin) adlarında üç erkek ve (büyük Ümmü Gülsüm), (büyük Zeynep) adlarında ikikiz olmak üzere beş çocuğu oldu. Ordu kumandanları, (Kaysürrubani oğlu Mâkal) ile (Habibülyerbuî oğlu Mâlik), Kâtibi, Hemedan'lı (Mihran oğlu Sâd), teşrifatçısı kölesi (Kanber) idi.

37 inci göç yılı Ramazan ayının 22 inci cuma günü mesceide giderken şehid edildi. Oğlu Hüseyin namazını kıldır, (Kûfe) mezarlığına defnedildi. Bazıları (Necfî Eşref) de (Hayre) de defnedildiğini ve sonradan kabrinin bulunduğu yerin değiştirilmiş olduğunu söylerler. Ali'nin yaşında da ihtilâf vardır. Bir cemaat 58 yaşında şehid olduğunu rivayet ederler. Mekke'de Haşim oğulları ailesindendir.

Ali'nin pek çok faziletleri vardır. Fakat Rafiziler bunları had-
dinden fazla büyütmüşlerdir. Daha evvel gelip geçmiş halifelerden
faziletlerinden burada bahsetmemiş olduğumuz için Ali'nin güneş-
ten daha parlak olan meziyyetlerini de beyana lüzum görmedik.

Hilâfet makamına oturduğu vakit Osman zamanında işten gir-
kar olmuş olan Talha, Zübeyr, Sâd ve diğer bazı kimseleri kendile-
rine vilâyet emîrlikleri verileceğini ummuşlardı. Fakat her neden-
se dilekleri yerine getirilmediği için hatırları kırılmıştı. Talha ile
Zübeyr Ayşe'nin evine giderek ona:

Sen bilirsin ki Osman haksız yere öldürüldü, dediler. Ayşe
evet dedi. O halde onun kanını istemek vâcib değil midir? sualime
de Ayşe tasdikle cevap verdi. Bu suretle Ayşe'yi de kendi tarafıla-
rına celbettiler.

(Basra) ya giden muhalifler fitneye başladılar. Halife Ali ile
bir kaç defa cenge tutuştular. Binlerce müslüman öldü. (Cemel =
Deve) muharebesi demekle meşhur olan bu çarpışmada Ayşe'yi ok
tesirinden ve başka tehlike ihtimalinden korumak için demirden
yapılmış bir mahfe içinde devenin üzerine bindirmiş, askerın mer-
kez noktasında bulunduruyorlardı. Bu vak'anın uzun uzadıya ta-
kâyesi başlı başına bir kitap konusu olacak derecededir.

O zaman Halife Osman'ın fermaniyle (Şam) valisi olan (Mu-
aviye) de Ali'nin halifelliğini tanımamış, itaat göstermemişti. Ali
Cemel muharebesinden döndükten sonra Muaviye'yi yola getirmeye
çalıştı. Aralarında (Sıffeyn muharebesi) denilen büyük bir ceng
oldu. Bu cengin tafsilâtını öğrenmek isteyenler (Kitabül'ukad) adlı
esere müracaat ettikleri takdirde hakikatı olduğu gibi anlayabi-
lirler.

(Abdullah oğlu Şiban) der ki:

Müminler halifesi Ali, geceleri bir çok defa evinden mescide
gidip gelir, halkı uykusundan uyandırır. Namaza gelin, namaza gel-
lin; diye bağırdı. Yoldaşlarından bazıları Ali'nin düşmanları
çok olduğundan kendisine bir zarar gelmemesi düşüncesiyle gec-
leri muhafaza altında bulundurulmasını kararlaştırarak nöbetle
uyanık durur, Halife'yi daima takip ederlerdi. Bir gece âdeti üzere

dışarıda dolaşırken onlara rastladı. Ne yaptıklarını sordu. Muha-
fızlar vazifelerini anlattılar. Ali, beni yer halkından mı, yoksa sema
halkından mı koruyorsunuz? diye sordu. Yer halkından, dediler.
Halife, yerden bana hiç bir ziyan erişmez; yeter ki semadan bir ka-
za gelmesin, buyurdu.

(Temimi) der ki: (Mülcem oğlu) iki arkadaşıyla sözleşerek ken-
disi Ali'yi, ötekilerden biri (Muaviye) yi, üçüncüsü de (Âs oğlu
Amr) i öldürmeğe karar vermişlerdi. Mülcem oğlu Ali'nin mes-
cidine gelmiş nafile namaz kılmakla meşgul idi. Sabah vaktinden
önce kıldığı namazda (O insanlar ki taurının rızasını kaza etmek
için nefislerini feda ederler.) mealindeki âyeti okumağa başlamış
ve kalbinde Ali'yi ne suretle şehid edeceği korku ve düşüncesiyle
bu âyeti tekrarlayıp duruyordu. Bu sırada Ali, kırbağı elinde içeri-
ye girdi. Her günkü âdeti gereğince halkı uyandırmış, namaz vak-
tidir, diye seslenmişti. Mülcem oğlunun okuduğu âyeti tekrar et-
mekte bulunduğu yere yaklaşınca âyetin alt tarafını unutmuş oldu-
ğunu zannederek yüksek sesle «Allah kulları için meçhuledir»
mânasında olan son kısmını okudu. Ali'yi sesinden taurıyan Mülcem
oğlu derhal mescitten dışarı fırladı. Halife tam evinin kapısına
yaklaşırken kılıhını başına indirdi. Duvar karşı geldiğinden kılıhı
ucu duvara rastladı. Halifenin başı yaralanmış, kılıhın hızından bir
kiremit parçası yere düşmüştü. Ali bağırarak o kılıhtan sakınınız,
çünkü zehirlidir, dedi. Ahali katili orada yakaladılar, Halifenin
huzuruna getirdiler. Ali, onu hapsedin, eğer ben sağ kalırsam hak-
kında ne yapmak lâzım geleceğini kararlaştırırım. Şayet ölürsem
onu da ölüm cezasına çarptırırız, buyurdu.

Ali bu kılıç yarısından şehid oldu. Mülcem oğlu me'înununu
(Cafer oğlu Abdullah) yakalıyarak önce iki elini, sonra ayaklarını
kesti hiç ses çıkarmadı; ah demedi. Dilini kesmek isteyince derhal
feryada başladı. Katile sordular: Ellerini, ayaklarını keserlerken
ses çıkarmadın, diline sıra gelince neden bu derece feryada başla-
dın?

Bir an olsun Tanrı'nın adını söyleyememekten korkarım, cava-
bını verdi. Sonra dilini de kestiler, en sonra boynunu kopardılar.

Mülcem oğlunun arkadaşlarından biri Muaviye'yi öldürmeğe

gülmüştü. İmkân bulamadı. Bu ikinci katlin tertibatını almaktan âciz kaldı. Âs oğlu Amr'ın öldürülmesine memur olan üçüncü adam o gece Amr'ın evi civarında pusu kurmuştu. Fakat aynı gece Amr, hastalanması dolayısıyla dışarı çıkmamış, (Cariha) adında birisini kendi yerine imamlık yapması için mesceide göndermişti. Bu sırada bekleyen adam (Cariha) yı Amr zannederek başına bir kılıç darbesi indirmiş ve hemen oradan savuşmuştur. Halk ölünün başına toplanmış, Cariha'yı öldürdüler diye bağırışmağa başlamıştır. Uzak-tan neticeyi gözetleyen katil, ölen adam Amr ibni'l-Âs değil mi idi? diye sormuş, hayır cevabını almış; Ben Amr'i öldürmek istedim, Allah Cariha'yı dilemiş diyerek ağlamıştır.

Ali oğlu Hüseyin demistir ki:

Babam ölümünden bir gün evvel bana şöyle anlattı: Bu gece Peygamberi rüyamda gördüm. Bu hallerden ona şikâyetle bulundum. Bir zümre muhalefet yoluna gidiyorlar, onlardan çok zahmet çekiyorum, dedim. Peygamber buyurdu ki, Allah'a dua et ki seni kurtarsın. Ben de dua ettim. Halife bir gün sonra şehid oldu.

Hasan'ın Halifeliği

Babası tarafından Müminler halifesi Ali'nin, anası tarafından Hazreti Peygamber'in soyundan olduğu için tekrara lüzum görülmedi.

Halife Ali, şehid olduktan sonra müminler cemaatı Peygamber'in kız torunu (Hasan) ı halife tanıyarak ona biat ettiler. Hicri Şaban: 40 = 660 M.

Bir müddet sonra Hasan ile Muaviye (Arzı sivad) yakınlarında (Anbar) nahiyesinde birleşerek aralarında sulh yaptılar. Hasan Halifelik makamını Muaviye'ye teslim etti. Hicri Cemaziyel'âhbir: 41 = 661. Bu seneye (Cemaat yılı) adını vermişlerdir.

Hasan'ın halifeliği dokuz ay yedi gün sürdü. 48 = 668 yılında Medine'de vefat etti. 46 yıl yaşamıştır. Medine valisi Âs oğlu Sâd

namazını kıldırıldı. Dedesinin (Hazreti Muhammed) in mezarı yanına gömülmesini vasiyet etmişti. (Hakem oğlu Mervan) bırakmadı. Nihayet (Bukay') kabristanına defnettiler.

Muaviye, Hasan'ın ölümünü işitince yüz üstü kapanmış, kendisiyle beraber Şam'da bulunan (İbni Abbas) a bir adam göndererek, pek telaşlı bir halde Hasan'ın kaç yaşında olduğunu sordarmıştı. İbni Abbas Muaviye'nin telaşından bu sualın iç yüzünü anlamış ona, Hasan'ın yaşını senden daha iyi bilen kimse olmadığı yahudiler arasında bile malumdur, cevabını vermiştir. Muaviye, ikinci bir adam göndererek; Hasan'ın küçük çocukları olduğunu işitmişim. Bunlar duruyorlar mı? diye sorunca, İbni Abbas bu suale karşı da:

Büyükler, önce küçük olur, sonra büyürler. Fakat bizim çocuklarımız ergin, küçüklerimiz büyüktür. Bu sözlerin hepsi Hasan'ın ölümünden başka bir mâna ifade etmiyor. Ta'riya yemin ederim ki senin ecelin de unutulmayacaktır. Hasan'dan sonra senin ve bizim yaşamak ihtimalimiz de azalmıştır. Cevabıyla muka-belede bulundu. Sonra Şam'ı terketti.

Muaviye, oğlu (Yezid) i İbni Abbas'a teselliye göndermişti. Yezid, yaşlı İbni Abbas'ın yanına gelince oturdu. Onu taziye etti, ağladı. Kalkıp giderken İbni Abbas, arkasından ağlayarak şu sözleri söyledi : «Harp oğlu giderken insanlardan sükûn ve sahr da gitti.»

EMEVİLER DEVRİ

Muaviye'nin halifelik günleri

Hasan 41 Hicret yılında yani cemaat senesinde halifelik makamını Muaviye'ye bıraktığı zaman her taraftan gelen halk, ona biat ettiler.

Baba tarafından soyu: Abdimenaf oğlu Abdişems oğlu, Ümmiye oğlu, Harb oğlu, Ebi Süfyan, künyesi Ebu Abdurrahman'dır.

Ana tarafından Abdimenaf oğlu, Abdişems oğlu, Rabia oğlu, Utbe kızı Hind'dir. Halifelik müddeti 19 sene, üç ay, 27 gündür.

Ordu kumandanı (Anbesi oğlu Yezid), Muhafaza kumandanı, ilk muhafızlarından olan (Muhtar), teşrifatçısı amcası oğlu (Sâd), Kadısı (İdrisülhavlâni) dir. (Kırt kızı Fahite) den (Abdurrahman) ve (Abdullah) adlı iki oğlu oldu. Abdurrahman henüz çocukken öldü. Diğer kadınlarından (Atike) adında bir kızı ve (Yezid) isminde bir oğlu olmuştur.

Âs oğlu Amr'in yanında Muaviye'den bahsederlerken demiştir ki:

Kureyş'in en kerem sahibi adamından ve bu kerem sahipleri içinde öfke zamanında gülen, memnun olmadıkça uyumayan kimseden sakınınız. Cömertliği cimriliğine, yumuşaklığı öfkesine galip idi. Halka daima yardım eder, hayırseverlik yapar, mal dağıtır, toplamazdı.

60 senesi Recebinin 22 inci günü Şam'da ölmüştür. (M. 680). Namazını (Kays oğlu Dabhâk) kıldırды. Bazıları 73 yıl, bir kısım tarihçiler de 80 yıl yaşamış olduğunu söylerler.

(Addi oğlu Heysüm) der ki:

Muaviye'ye ölüm yaklaştığı sırada oğlu Yezid yanında yoktu. Kays oğlu Dabhâk'i çağırdı (Ukhetülmeri oğlu Müslim) le beraber her ikisine şu vasiyette bulundu:

Yezid'e söyleyiniz, Hicaz halkına güven beslesin. Onlar iyi insantardır; onlardan her kim yanına gelirse ikramda bulunsun. Irak'lılara da saygı göstereceğin, kendisinden bir emîrin azlını isterlerse hiç peşiktirmeden dileklerini yerine getiresin. Çünkü, bir emîrin azlından çıkmaş yüzbin kılıç ile uğraşmaktan daha kolaydır; iş o kerteğe geldikten sonra zaferin hangi tarafta kalacağı şüphelidir. Şam halkını da önemli tutmak gerektir. Onları bir yabancından ziyade âile halkı gibi tanısm. Yezid için kimseden pervanı yoktur. Ancak üç kişiden korkarım. (Ali'nin oğlu Hüseyin), (Ömer'in oğlu Abdullah), (Zübeyr'in oğlu Abdullah).

Allah'tan dilerim ki Hüseyin'i, babasını öldürenlerin ve kardeşine bakaret edenlerin yardımıyla oğlumun eline düşürür. Fakat Ömer'in oğlu Abdullah kendini Yezid'den sakınmakla meşgul gözünen bir adamdır. Onu âhirete göndersin. Zübeyr'in oğlu Abdullah'a gelince: O pek getindir. Fırsatını düşürürse parça parça etsin.

Muaviye öldükten sonra bir ulak göndererek Yezid'i Şam'a çağırdılar.

Yezid'in halifelik çağları

Babası tarafından soyu bellidir. Anası tarafından Habbab oğlu, Harise oğlu, Ahd oğlu, Kayyase oğlu, Delce oğlu, Enif oğlu, Bccdel kızı Meysun'dur. Künyesi (Ebu Halid) dir.

Yezid, buğday benizli, kıvrık saçlı, kızıl gözlü bir adamdı. Yüzünde yara izi vardı. Güzel sakallı idi. 60 mcı Hicret yılı Recep ayında halifelik makamına geçti. Dört sene ve bir kaç gün halifelikte bulundu.

Ordu kumandanı (Haris oğlu Hamid), kâtip ve naibi (Mansur oğlu Serhun) ile (Ebu İdrisül'havlâni), hazine vekili (Hadidü'l-Pezri oğlu Seleme) dir. Yezid 64 = 683 senesi Rabiül'evvel ayı ortasında ölmüştür. Beş oğlu kalmıştı. Bunlardan (Muaviye, Halid, Ebusüfyan) Rabia oğlu, Utbe oğlu, Ebu Haşim kızı (Fahite) den ve (Abdullah) ile (Ömer) de Abbas oğlu Abdullah'ın kızı (Ümmü Gülsüm) den doğmuştur. Bu beş çocuktan (Abdullah) Ümmiye oğullarının en zahidlerinden (Halid) de en alimlerindenidir. Yezid'den sonra halifelik oğlu Muaviye'ye geçti.

Kerbela vak'ası

Halife Ali oğlu Hüseyin'in şehid düşmesi
(Ebu Ubeyd) der ki:

Muaviye öldüğü sıralarda (Utbe oğlu Velid) Medine valisi idi. Halifenin ölüm haberi Medine'ye gelir gelmez Ali'nin oğlu (Hüseyin) ile Zübeyr'in oğlu (Abdullah) a bir adam göndererek yanına çağırdı. Onlara (Muaviye oğlu Yezid) adına biat etmelerini söyledi. İnşallah yarın halk ile birlikte biat ederiz, cevabını vererek valinin yanından ayrıldılar. Hüseyin eşyasını topladı, büyük caddeden Mekke tarafına yollandı. Zübeyr oğlu Abdullah da (Fer') yolu ile Mekke'ye ulaştı.

Hüseyin, Mekke caddesi üzerinde (Muti oğlu Abdullah) ın yap-tırması olduğu bir kuyu başında konakladı. Muti oğlu Hüseyin'den nereye gitmekte olduğunu sordu. Hüseyin Irak'a gideceğini söyledi. Seyahatının sebebini sorunca; Muaviye'nin öldüğünü, Iraklıların kendisini dâvet ettiklerini anlattı. Muti oğlu:

Gel bu sevdadan vazgeç. Oraya gitme; çünkü Iraklılar senden daha değerli olan habana bile iltifat göstermediler. Sana da aynı muameleyi yapacaklardır, dedi ise de Hüseyin buradan doğru Mekke'ye geldi. Zübeyr oğlu Abdullah'ı da orada buldu. Ramazan 60 = 680.

Yezid (Said oğlu Amr) i valilikle Medine'ye gönderdi. Bu adam gelir gelmez selefi, (Utbe oğlu Velid) i azletti. Minbere çıkarak kutbe okudu. Bu sırada burnundan kan boşandı. Hicazlılardan bir ârabi bunu görünce «Tanrı'ya and içerim ki bir kan olacaktır» dedi. Amr burnunun kanını sarığı ile durdurdu. Ârabi bu sefer «Kan umumi olacaktır» sözlerini mırıldandı. Vali hultbesine devam etmek üzere tekrar kalktı. Eline ucu gatal bir sopa verdiler. Ârabi bu vaziyet karşısında da «Tanrı'ya yemin ederim ki halk iki taraf olacaktır» demişti.

Hac günleri yaklaşmıştı. Yeni vali Mekke'ye yollandı. Bayramdan bir gün evvel oraya yetişti. Halk bayram namazı sırasında Ali oğlu Hüseyin'e, hemen öne geçip imamlık yapmasını, bu suretle Medine valisinin nüfuzunun kırılmış olacağını söylediler.

Hüseyin ağır davrandı. Bu arada müezzın kamet okudu. Vali (Amr) hemen ileri atıldı. İmamlık mevkiine geçerek tekbir aldı. Halk Hüseyin'e, sözümüzü dinlemediğin için şu hal sana müstahaktır. Şimdi artık dışarı çıkabilirsin, dediler.

Hüseyin, hele namazımı kılayım, çünkü cemaatla namaz kılmak her faziletten üstündür, cevabını verdi. Namaz bitmiş, Amr da namazdan ayrılmıştı. Hüseyin'i yanına çağırttı. Gitmiş olduğunu söylediler. Çabuk huraya çağırın diye emir verdi. Hüseyin'i bir çok araştırdılarsa da bulamadılar.

Vali tekrar Medine'ye döndü. Zübeyr oğlu Abdullah'a bir adam göndererek yanına çağırdı. Abdullah gitmedi. Yanına (Kureys) oğullarından bir kaç kişi topladı. Bu hali haber alan Medine valisi Abdullah'ın kardeşi olan (Zübeyr oğlu Amr) ın kumandasına bir asker müfrezesi vererek kardeşiyle cenge gönderdi. Abdullah kardeşini esir ve hapsetti.

Hüseyin, diğer taraftan (Ukayl oğlu Müslim) i kendisine biat etmeleri için (Kûfe) ye yollamıştı. Vaktiyle Muaviye'nin fermanı ile Kûfe emirliğine tayin edilmiş olan (Beşir oğlu Noman) zaten Hüseyin tarafına dönmüş olduğundan Müslim'in getirdiği teklifi güzel karşıladı ve ona yardım etti. Kûfe'lilere söylediği bir hitabede:

Ey müslümanlar, dedi. Peygamber'in kızı olan (Fâtıme) nin oğlunu mu, yoksa (Beccel'in kızının oğlunu mu, yani Yezid'i mi daha çok seversiniz?

Halk Müslim'in sözlerini iyi karşılamıştı. Bu sözler Yezid'in kulağına düşüncü Kûfe emiri Noman'ı azletmek istedi. Kûfe emirliğine intihap edilecek zatın tespiti için Şam'lıların fikrini sordu. Şam'lılar, babanın itimat ettiği admandan sen de razı mısın? dediler. Yezid, evet cevabını verdi. O halde baban Muaviye İrakeyn'in menşurunu (Ziyad oğlu Ubeydullah) adma yazmıştı, dediler. Yezid de Kûfe valiliği menşurunu bu zata verdi.

Ubeydullah, aldığı ferman gereğince derhal Kûfe'ye gitti. Hüseyin henüz oraya varmamıştı. Fakat Müslim, otuz bin kişiye yakın bir cemaatı Hüseyin namına biat ettirmişti. Bu cemaatle birlikte Kûfe'den dışarı çıkarak Ubeydullah'ı kaçırmak maksadını güdüyordu. Lâkin bu cemaat sonradan sözlerinden dönmüş, yolda her biri bir mahalleden ve sokaktan geçerken birer ikişer yan gizmişlerdir. Müslim arkasına baktığı zaman kendisiyle beraber ancak bir kaç kişiden başka kimse kalmamış, hattâ bunların da o sırada ayrılarak damlar üzerine çıktıklarını görmüştü. Damlar üzerine sıvışan bu vefasızlar da sokakta yalnız kalan Müslim'in başına taş yağdırmışlardır.

Fena bir duruma düşen Müslim güç hal ile (Urvetülmuradi oğlu Hani) nin evine kaçtı. Meseleyi, Kûfe'de mevki ve iktidar sahibi olan Hani'ye anlatınca, Hani, Ubeydullah ile aralarında eski bir samimiyet olduğunu söyledi ve Müslim'e şu talimatı verdi:

Ben yalandan hastalanırım. Ubeydullah haber alır almaz beni görmeğe gelir. Ben bir fırsatına getirip su verin diye seslenirim. Sen hemen dışarı fırlar ve boynunu vurursun.

Müslim bu tedbirden çok memnun oldu. İş bu yolda kararlaştı. Hani yalandan hastalandı. Biraz kırmızı gül yaprakları yedi. Kendini zorlayarak istifrag etti. Görenleri kan kustuğuna inandırmak istiyordu. Hastalık haberi Ubeydullah'a ulaşınca hemen ızyarete geldi. Hani'nin karşısına oturdu. Hal hatır sormağa başladı. Hani tam fırsatını düşününce su, diye seslendi.

Müslim her nekadarda yiğitliğiyle tanınmış bir adam idi, fakat her nedense o anda içine bir korku düşmüş, dışarı çıkmağa bile cesaret edememişti. Ubeydullah hastanın yanından ayrıldıktan sonra meşeyi yolda kendisine anlattılar. Hani senin hakkında böyle bir kasıddan bulundu, dediler. Bir adam göndererek onu yanına çağırttı. Hastalığını bahane eden Hani gidemeyeceğini bildirdi. İkinci defa gelen adam hasta olsun olmasın herhalde gelmesini emretti. Nihayet zorla valinin huzuruna götürdüler. Ubeydullah, sordu: Ey Hani, babam sana karşı bir iyilikte bulunmuş muydu?

— Pek çok.

— Ya ben sana hiç bir iyilik yaptım mı?

— Evet yaptın.

Ubeydullah, Hani'nin elindeki sopayı çekti, suratına öyle bir fırlattı ki yüzü parça parça oldu, sonra boynunun vurulmasını emretti. Hani'nin işi bitirilince, evinde gizlenmiş olan Müslim'in dışarı çıkarılmasına emir verildi.

Müslim, kışkırmış olduğu halde dışarı fırladı. Bir çok adam yaralandı. Nihayet yakayı ele verdi. Ubeydullah'ın yanına götürdükleri zaman derhal boynunun vurulmasına emir çıktı. Müslim, Bana bir dakika müsaade ediniz, vasiyetimi söyleyeyim, dedi. Halk her taraftan ona baktıyordu. O sırada Medine valisi (Saïd oğlu Amr) i gördü. Ona dönerek: Burada senden başka kimseyi tanımıyorum. Yanıma gel, sana söyleyeceklerim var:

Amr yanına yaklaştı.

Müslim — Eğer Kureyşilerin reisi olmak istiyorsan benim halimi falan mevkide doksan kişi ile beklemekte olan (Hüseyin) e anlat ve ona geri dönmelerini söyle:

Sözünü bitirdikten sonra vali tekrar boynunun vurulmasını emretti. Amr bu sefer Ubeydullah'a dönerek sordu:

— Müslim'in kulağına neler söylediğini biliyor musun?

— Hayır.

— Bana Hüseyin'in 90 kişilik bir kuvvetle falan mevkide yetiş-

miş olduğundan bahisle geri dönmesini tavsiye etmediğini ve kendisinin ölüm haberini ona ulaştırmaklığını rica ediyor. Ubeydullah cevap verdi:

— Sen bu işte aracı olduğun için Hüseyin'i buraya getirmek vazifesi de sana düşer. Senden başka hiç kimse ona karşı durmak istemiyor, dedi. Ve Hüseyin'i yakalatırmak üzere tertip ettiği askeri Amr'ın kumandasında yola çıkardı.

Öte tarafta meseleyi haber alan Hüseyin geri dönmek istedi. Fakat yanındaki arkadaşlarından ve adı geçen Müslim'in kardeşlerinden (Ukayl) oğullarından beş kişi buna yanaşmadılar. Nasıl dönebiliriz? Kardeşimiz öldürüldü. Her taraftan gelen itimada lâyet mektuplarda ise halkın sana biat ettiği anlaşılıyor, dediler.

Hüseyin, öteki arkadaşlarına, Tanrı'ya and olsun ki dedi ben bu yoldaşlardan ayrılmayacağım. Nihayet Kerbelâ çölünde (Said oğlu Amr) bunlara yetişti. Askerine arkadan kendisini takip etmesini söyledi.

Hüseyin, Amr'e şu tekliflerde bulundu: Benim için şu üç yoldan birini kabul edin: Ya bırakın geldiğim yoldan geri döneyim, ya beni Yezid'in yanına götürün, elimi onun eli üzerine koyarak biat edeyim, yahut bırakın gaza tedarikimi göreyim ve bu uğurda öleyim.

Amr Hüseyin'i Yezid'in yanına götürmek istedi. Fakat Şemr bin Zilcevşen) mel'ûnu ileri atıldı. Ulu Tanrı seni düşmana muzafer kıldığı halde o hâlâ emrine boyun eğmek istemiyor. Hüseyin'i emirlerine itaata mecbur et!

Amr, bu hainin sözünü dinledi. Hüseyin'e gönderdiği bir ulakla her üç teklifin de kabul edilemeyeceğini, ancak verilen emre itaata mecbur bulunduğunu bildirdi.

Hüseyin, bu ihtarı işitince Allah'a yemin ederim ki, dedi, ben (Mercane oğlu) nun sözüne baş eğmem.

Bu arada Amr çarpımayı savsaklıyordu. Şemr mel'ûnu Ubeydullah'ın yanına giderek meseleyi kendi istediği şekilde anlattı. Ubeydullah Şemr'e emir verdi:

Şimdi git, Amr'e Hüseyin ile harp etmesini söyle; dinlemezse onu öldür, sen yerine emir ve kumandan ol!

Şemr, geri dönmek Ubeydullah'ın kat'i emrini tebliğ etti. Amr harbe karar verdi. Yanında Kûfe'lilerden de 30 nefer vardı. Bunlar Amr'ın Hüseyin ile harp edeceğini anlayınca ona; Peygamber'in torunu senden üç tekliften birinin kabulünü istiyor. Halbuki sen buna yanaşmıyorsun, diyerek Amr'den yüz çevirmiş, Hüseyin tarafına geçmişlerdir.

Artık çarpışma başlamıştı. Şam'lılardan biri (Ali oğlu Hasan) ın - henüz çocuk denilecek bir çağda bulunan - oğlu (Abdullah) ı, (Hüseyin'in yeğeni) bu sırada cenk meydanında görmüş, böyle bir civarı öldürmeğe kim kıyabilir, demişti. Diğer bir Şam'lı, o halde ne yapmalı? Onların hepsini bu suretle kurtarmalıdır, diyerek bir hanlede kılıbını indirmiş; o mazlumu yere sermiştir. Yaralanan Abdullah, Hüseyin'e Amca diye bağırırken bu sesi işiten Hüseyin: Yavrum sesini işitiyorum. Fakat ne çare ki amcanın dostu az, düşmanı çoktur, demekle beraber yeğeninin canına kasteden haine indirdiği bir darbe ile elini düşürmüştü, ikinci bir vuruşla da canını cehenneme göndermişti. Cenk şiddetlenmişti.

(Abdül'aziz oğlu Ali) diyor ki:

«Hüseyin, Amr'ın kendisiyle harp edeceğini anlayınca arkadaşları arasında ayağa kalktı, Allaha hamd ve senadan sonra şu hutbeyi okudu:

Gördüğümüz işler başıma geldi, dünya değişti ve başkalaştı. Doğruluk arkasını çevirdi; yüzünü eksitti. Dünyadan ancak (Ahnes) in çanağındaki artık kadar bir nasibimiz kaldı, hayat şimdi gorak bir yayla gibidir. Görmüyor musunuz ki artık hak ile amel edilmez, batıldan sakınılmaz oldu. Şimdi mümin olanlar için yüzlerini Tanrı'ya, ölüme çevirmek gerektir. Ben ölümü bir saadet; zalimler için de yaşamayı zillet ve nedamet görüyorum.»

Çarpışma çok sert oldu. Amr, tarafından (Enes oğlu Sinan) Hüseyin'e öldürücü bir darbe indirdi. Henüz son nefeslerini verirken Mıfeyrilerden (Yezid oğlu Havli) Hüseyin'i şehid etmiş, başını

keserek (Ziyad oğlu Ubeydullah) a götürmüş ve şu mealdeki şiir okumuştur:

«Üzengilerimi altın ve gümüşlerle tebeil et. Perde arkasındaki meliki ben öldürdüm. O melik ki: Anası ve babası yönünden Tanrı'nın hayırlı kullarındandır.»

Ubeydullah Hüseyin'in kesik başını gördükten ve bu şiiri dinledikten sonra öfkelenmiş, mademki anası ve babası tarafında Tanrı kullarının hayırlısı idi, niçin öldürdün? diyerek (Havli) nin boynunun vurulmasını emretmiştir.

Hüseyin'in şahadeti; 61 = 680 senesi Muharrem ayının onuncu Cuma günü Kerbelâ'da olmuştur. Doğum tarihi 4 = 625 senesi Şaban ayının beşinci gününe rastlamasına göre 56 yaşında idi.

(Ebu Ubeyd) şöyle anlatmaktadır:

Ali'nin oğlu Hüseyin ile (Hazzamülkilâbiye) nin kızından doğmuş olan (Osman), (Ebubekir), (Cafer), (Abbas) adındaki diğer oğulları şehid düşmüşlerdir.

Yine Hazreti Ali'nin başka bir kadından doğmuş olan (İbrahim) ve bundan önce sözü geçen Hasan'ın oğlu (Abdullah) ve Hüseyin'i geri dönmekten alıkoyan (Ebutalib oğullarından Ukayl) in beş oğlu ve Ebutalib oğlu (Cafer) in çocukları (Ayn) ve (Muhammed) ve Haşim oğullarından üç kişiden ibaret ceman 17 nüfus ile Haşim oğullarından 12 çocuk şehid ve esir düştüler. Şehid Hüseyin'in iki oğlu (Muhammed) ve (Ali) ile kızı (Fâtme)) de bu çocuklar arasında idi.

Kûfe valisi Ubeydullah, şehid Hüseyin'in kesik başı ile alınan esirleri Yezid'e gönderdi. Başı önüne koydukları zaman (Hasan bin Hamahimilmezenî) nin şiirini tanzir ile:

«Bize isyan ve zulüm eden değerli insanların kafalarını patlatacağız» mealindeki beyti inşad etti. Esirler arasında bulunan şehid Hüseyin'in oğlu Ali bu beyti işitince, Allah'ın kitabındaki yüce hikmetlere uymak şiirden daha iyidir. Çünkü; Ulu Tanrı:

«Size yer yüzünden veya nefislerinizden erişen bir musibet yoktur ki Allah, sizi yaratmazdan önce onu takdir levhasında yazmış olmasın. Bu da Allah'a kolaydır. Bu musibetlerin evvelde

takdir edilmiş ve alınıza yazılmış olduğunu bilip elde edemediğiniz şeylerden dolayı ye'se kapılmananız ve elinize giren nimetlerle de öğünmemeniz için size bildirdik. Allah dünya nimetiyle kurulanları sevmez.» buyurmuştur.

Hüseyin oğlu Ali bu âyeti okuyunca Yezid, büyük bir öfkeye kapıldı. Elini sakalına götürerek düşünmeye vardı. Sonra Ali'ye cevap olarak Bu âyetten başka Ulu Tanrı senin ve baban gibilerin hakkında:

«Size erişen musibetler, kendi yaptıklarınızın cezasıdır. Allah, kullarının bir çok suçunu bağışlar.» mealindeki âyeti de buyurmuştur. Sözleriyle karşılık verdi. Sonra yüzünü Şam'lılar tarafına çevirerek, bu kavim hakkındaki re'yiniz nedir? diye sordu. Haricilerden biri:

«Soysuz köpekten yavru besleme» dedi. Yani bunların sürülmesi lâzımgeldiğini anlatmak istedi. Orada hazır bulunan (Beşiri Ensari oğlu Numan) söze karıştı. Ey müminlerin ulusu; dedi. Sen şu cihete dikkat et ki, eğer Peygamber bu saatte sağ olsaydı onlara ne yapardıysa sen de haklarında aynı muameleyi tathik et. Yezid, doğru söylüyorsun dedi. Esirlerin bağlarının çözülmesini, iyi bir yerde misafir edilmelerini, elbiseler tertip edilmesini ve tam bir hürmetle tekrar Medine'ye gönderilmelerini emretti.

Yezid, önce de söylediğimiz gibi 64 = 683 yılı Rabiül'evvel ayı ortasında (Humus) şehirlerinden (Havvarin) denilen yerde öldü. Oğlu Muaviye II namazını kıldırdı. Halifelik müddeti 3 sene, 9 ay, 26 gün sürmüştü; 38 yaşında ölmüştür.

III

Muaviye II devri

Yezid öldükten sonra yerine oğlu Muaviye geçti. 64 hicret yılı Rabiül'âhir ayında halifelik makamını işgal eden Muaviye henüz 21 yaşında idi. Babasından sonra 40 gün yaşadı. Halifelik müddeti

de bu kadar devam etmiştir. Bu müddet içinde de gözlerindeki hastalıktan bir tarafı görememiş, evinden dışarı çıkmamıştır. Ölümü yaklaştığı vakit âilesinden birisini halifelğe namzed göstermesini teklif ettiler. Şu cevabı verdi:

Hayatımda Halifelikten bir fayda göremedim. Ölümüm sırasında ne yapabilirim? (Ümme oğulları) halifelğin şerbetini içtiler, tath günlerini yaşadılar, ben acılarımı tattım. Fakat, mademki ölüyorum (Ukbe oğlu Velid) namazımı kıldırın, (Kays oğlu Dahhâk) halka imamlık yapın, ben öldükten sonra da bir halife seçsinler.

Muaviye öldüğü zaman Velid ile Dahhâk vasiyetini yerine getirdiler, sonra (Mervan) ın devri başladı.

İkinci Muaviye'nin ölüm haberi memleketin her tarafına yayıldığı ve halifelğe kimseyi tavsiye etmediği anlaşıldıktan sonra (Mısır) ve (Ürdün) halkından başka bütün İslâm ülkesi tamamıyla (Zübeyr oğlu Abdullah) a biat ettiler. O da (Kays oğlu Dahhâk) i Şam emîrlğine tayin etti. Gerek Ümme oğulları ve gerekse Şam büyüklerinden (Zenbağ oğlu Ruh) gibi ileri gelen bazı kimseler bu biate yanaşmadılar. Aralarında müzakereye koyuldular:

Bu saata kadar içimizden bir Padişah vardı. Şimdi saltanat bizden Hicazlılara geçti. Bu hale aslâ razı olmayalım, dediler. Bu sözleşmeden sonra hemen aynı gece birinci Yezid'in diğer oğlu Halid'in yanına gittiler, ona:

«Başını kaldır, etrafta olup biteni göz önüne getir, biz sana biat edelim. Tâki Hilâfet sizin hanedanınızın elinden çıkmasını» gibi tavsiyelerle teşvikte bulundular. Halid: Bu iş için Tanrı'dan istiharede bulunmaklığım gerektir, cevabını verdi. Bu beklenilmeyen cevap karşısında Halid'in yanından ayrılan Şam'lılar, bu adam henüz çocuktur. Bundan bize bir fayda gelmez, diyerek (Saidülâsi oğlu Amr) in yanına gittiler. Meseleyi ona da açtılar. (Amr) Halifelik için büyük bir heves gösterdi. Şam'lılar Amr'in yanından ayrıldıktan ve onun bu hususta beslediği şiddetli arzuyu hissettikten sonra ona da güvenilemeyeceği mütalâasında bulundular. Bu sefer (Hakem oğlu Mervan) a müracaat ettiler. Ahvali aynı şekilde ona da anlattılar. Mervan, yapılan teklife karşı:

«Tanrı'dan istihare edin, dileklerinizi ondan dileyin; olaki Yüce Peygamber Hazreti Muhammed'in ümmeti için Allah en uygun ve en adâletli bir halifenin intihabını işaret buyurur» re'yinde bulundu.

Zenbağ oğlu Ruh, söz aldı: Bizim 400 kişi kadar taraftarımız var. Bunlara tembih edelim, yarın mescidde her tarafa dağılsınlar. Sen de oğlun Abdülâziz'e söyle, hutbe okusun, halkı senin adına biate dâvet etsin. Mescidin her tarafında yer yer tertibat almış olan 400 kişi her köşeden tasdik sesleri yükseltsinler. Herkes bütün ahalinin, ittifakla senin halifelğini istemekte olduklarına inanacaktır.

Ertesi gün mescidde toplanan halka, Abdülâziz hutbe okudu. Tanrı'nın kutlu adına dua ve senadan sonra halifelik makamı için (Mervan) dan daha değerli kimse yoktur. Çünkü o (Kureys) kabilesinin büyüğüdür ve bugün hepimiz katında faziletleri aşikârdır. Tanrı'ya iyi kulluk yapmaktan başka bir işi yoktur. Eğer Halifelik postuna oturursa adâletten başka bir şeyle uğraşmayacaktır, gibi sözlerle habasını üzdü. Mescidde dağınık bir halde yer almış olan 400 kişi her bucaktan (Evet, doğrudur, münasiptir) seslerini yükselttiler.

Yezid'in ikinci oğlu Halid atıldı: Bu biate bu gece tertip edilmiştir, dedi. Fakat bütün halk Mervan'a biat ettiler.

IV

Hakem oğlu Mervan

Mervan'ın halife intihap edildiği haberi her tarafa yayılınca (Kays oğlu Dahhâk) asker topladı (Merve Rahit) denilen Rahit yaylâsına doğru yürüdü. Burada (Humus) ahalisinden (Haris oğlu Vefr) ile (Beşir oğlu Numan) ve diğer büyükler de onun etrafına toplandılar. 60,000 asker yığıldı. Diğer taraftan Mervan da (Ümme) ve (Kelb) oğullarıyla (Gassan), Sckâsek), (Tay) kabilelerinin

den beşbine yakın asker devşirdi. Ayrıca (Ziyad oğlu Ubeydullah) da ikibin süvari ile arkadan yetişti. Dahhâk'ın müessesini Şam'dan çıkarılmış olan (Enis oğlu Zeyd) de bütün mühimmat ve kuvvetleriyle Mervan'ın imdadına koştu. Hepsî on üç bin kişiyi bulan bu ordu Mervan'ın etrafına toplanmıştı. Her iki ordu karşılaştı. (Merci Rahit) mevkiinde yirmi gün cenk ettiler. Nihayet tedbirli ve akıllı bir zat olan (Ziyad oğlu Ubeydullah) Mervan'a şu tavsiyede bulundu:

Dahhâk'ın askeri pek çok, bizimki azdır. Onunla çarpışmaya devam edemeyiz. Bana kalırsa bu işin biricik çaresi onu bir harp oyunu ile aldatmaktır. Büyük Peygamber'in buyurduğu gibi «Harphiyledir.» Bu işin çıkar yolu Dahhâk'ın yamına bir elçi göndermek ve (Zübeyr oğlu Abdullah) namına biat ettiğimizi kendisine bildirmektir. Bu teklif üzerine onlar da bizimle harp etmekten geri durracaklardır.

Mervan bu tavsiye dairesinde hareket etti. Zavallı Dahhâk düşmanın dolabından gaffet etmiş askerini geri çevirmişti. Mervan askerleri geri dönen düşmana ansızın baskınlar yaparak şiddetli bir harekete geçtiler. Mervan, askerinin yüz geri etmemesi için atandan inmişti. O arada (Dahhâk vuruldu. Ordusu dağıldı. O gün Dahhâk'ın ordusundan 308 kişi öldürüldü. Mervan'ın oğlu (Abdülâziz) de bu çarpışmada ölmüştür.

Dahhâk'ın ordusu bozgunluğa yüz tuttukten sonra Mervan, kaçan askerlerin artık takibinden vazgeçilmesini emretti. Kendisi doğrudan Şam'a yürüdü. Muaviye'nin sarayına indi. Ordusundaki cemaat ona: Senin için (Yezid oğlu Halid) den başka kimseden korku yoktur. Ancak maslahat icabı onun anasıyle evlenmek gerekir, dediler.

Mervan bu tavsiyeyi yerine getirdi. Bu hâdiselerden sonra yeni halife (Mısır) seferine yollandı. Bu sefer için övey oğlu Halid'den ödünç silâh ve mühimmat aldı. Mısır'ı fethetti. Pek çok insan öldürdü. Tekrar Şam'a döndü.

Halid, vaktiyle ödünç olarak vermiş olduğu silâh ve mühimmatı övey babasından geri istedi, Mervan iade etmeğe yanaşmıyordu. Halid, fazla ısrar gösterdiğinden Mervan şu hareketinden müte-

essir olarak çirkin sözlerle övey oğluna söğüp saymıştı. Hakarete uğrayan Halid anasına şikâyetle bulundu. Anası Halifenin hareketlerinden zaten kızgındı.

Mervan, o gece evine dönüp yatmıştı. Halid'in anası Cariyelere verdiği bir talimatla; elhiselerini uyuyan Halifenin yüzüne kaparak yatakta öldürmelerini emretti. Halife Mervan bu suretle 65 inci hicret yılı Ramazanının üçüncü gecesi öldürüldü. 685.

Yaşı 71 re yaklaşmıştı. Halifelik müddeti dokuz ay, 18 gün sürmüştür. Kâtibi (Serhun Rumi), teşrifatçısı, amcası oğlu (Ebu Süheylül'esved), veziri (Kaysiyülgassan oğlu Yahya) idi.

Y

Mervan oğlu Abdülmelik

Künyesi, (Ebülvelid = Velid'in babası) dır. Oğullarından dört kişi yani, (Velid, Süleyman, Yezid III ve Hişşam) halifelik makamını işgal etmiş oldukları için ona (Ebül'amlâk = Melikler babası) da derler.

Anası, Ümmiye oğlu, Ebi'âs oğlu, Mugayre oğlu Muaviye'nin kızı (Ayse) dir. Babası Mervan öldükten sonra halk, Abdülmelik'e biat ettiler. Yirmi bir yıla yakın bir müddet halifelik yaptı. Hicretin 86 inci yılında öldü. 705. Medine kapısı dışında defnedildi.

Abdülmelik'in halifeliği günlerinde, rumca ve farsça bir çok eserler, arap diline çevrilmiştir. Rumca metinleri (Hüseyin) in amcası oğlu (Sâd) ın oğlu (Said) ve farsça eserleri de (Abdurrahman oğlu Salih) tercüme etmişlerdir. Bu Salih'in oğulları, halifelik Abbasilere geçtiği zamana kadar hilâfet işlerinin mütevellisi idiler. Bunlardan ileride kısaca bahsedilecektir.

Abdülmelik'in 16 oğlu kalmıştır. Bunlar (Velid, Süleyman, Büyük Yezid, Hişşam, Ebubekir, Müslime, Sâdül'hayr, Abdullah, Anbese, Haccac, Münzür, Büyük Mervan, Küçük Mervan, Küçük Yezid, Muaviye, Davud) dur.

Küçük Yezid ile Muaviye ve Davud'un çocukları olmamıştır. Abdülmelik 63 yaş yaşadı. Ölürken en büyük oğlu (Velid) i kendisine veliahd intihap etti. Ona: «Ben ölüyorum. Beni mezara koyduktan sonra cariyeler gibi gözlerini ıslatma, yani ağlama. Fakat belini pek bağla, işinde sebatlı ol; halka karşı kaplan post'a giyin. Her kim sana and içerse sen de kılıcına and iç.» sözleriyle öğüt verdi.

VI

Abdülmelik oğlu Velid

Babası tarafından soyu bellidir. Anası (Velâde) Huzeymetül-Anbesi oğlu, Hâris oğlu, Harbi oğlu Abbas'ın kızıdır.

86 ncı hicret yılının Şevval ayı ortalarında (705) halifelik makamına oturmuş, 96 senesi Rabiül'evvelinin ortasına rastlayan pazar günü ölmüştür (714). Hükümdarlık müddeti on sene, bir aydır. Öldüğü zaman 41 yaşında idi.

Aşağıda gösterildiği üzere 19 oğlu vardı. (Abbas, Abdül'aziz, Muhammed, Anbesi, Ömer, Beşer, Ruh, Temam, Halid, Mübeşşir, Hurrem, Yezid, Yahya, İbrahim, Ebu Ubeyde, Mesrur, Mansur, Muhammed, Sadaka). Bunların en büyüğü (Abbas) idi. İçlerinde Ebu Ubeyde zayıf bir adamdı. Bunun çocukları arasında (İbrahim) halife oldu. Sonra terketti. Makamını kardeşi Yezid'e bıraktı. Yezid kabul etti ise de bir ay sonra o da vefat etti.

Velid'in oğlu (Temam) da zayıf idi. Diğer oğlu Mesrur çok zahid bir adamdı. Amcası (Haccac) ın kızı ile evlenmişti. (Beşer) pek cömerd, (Ruh) bilgin, (Abbas) çok yiğit ve erkek bir zattı. 90 oğlu oldu. Bunlardan 60 kardeş babalarıyla beraber ata biner ve birlikte yürürlerdi.

Halife Velid'i babası Abdülmelik çok sevdirdi. Bu sebeple onu muallime vermedi. Fakat kendi kendine yetmiş, arapça çok gü-

zel şiirler söylemiştir. Bir gün usaklarından birine bana (Salih) i çağır diye emretti. Uşak, Salih kelimesini lûgat mânasına alarak (Ya Salihan) yani ey iyi adam, diye seslendi. Velid, bir (Elif) ek-sik söyle dedi. - Arapçada, çağırılan şahsın ismi sonuna elif ilâve edilmaz - Uşak; ey müminlerin-ulusu, sen de bir (Elif) fazla söyle; cevabını verdi. Bu hareketiyle halifeye, bana iyi bir adam çağır; demesi lâzımgeldiğini anlatmak istemiş, bu zarif nükteyi kasden yapmıştı.

Derler ki Velid, Şam halifelerinin en faziletlielerindendir. Her şeyden evvel onun hükümdarlık çağlarında bir çok yerler fethedilmiştir. Bütün varlığını Allah yolunda sarfederdi. Bu güne kadar bir misli daha meydana getirilememiş olan Şam (Emeviye) camini o yaptırmış, Medine mescidini tâmir ettirmiş, İslâm memleketlerinde bir çok minberler kurmuştur. Sakatlara, cüzzamlılara okadar ihsanlarda bulunmuştur ki halk arasında dilencilik kalmamıştır. Her meclise bir hizmetçi, her kabristana bir bekçi koydurdur. Bâzan bir bakkal dükkânının önünden geçerken eline bir deste to-re otu alır, bunun kaç kuruş olduğunu sorardı. Bakkal bir pul isterdi. Halife, fazlaya sat ki para kazanasın, derdi. Bir gün bir muallimin yanına gitmiş, önünde bir kız çocuğunun ders okuduğunu görmüştü. Muallime sordu:

— Bu çocuk burada ne yapar?

Muallim cevap verdi:

— Kur'an öğreniyor.

Velid ilâve etti:

— Kur'an öğrenen çocukların bundan daha küçük yaşta olmaları gerektir. Hulâsa Velid'in güzel ahlâkı, cömertlikleri her türlü tasvirin fevkinde idi.

VII

Abdülmelik oğlu Süleyman

Abdülmelik oğlu Velid, ölürken kardeşi Süleyman'ı kendine veliahd intihap etti. 96 ncı hicret yılı Rabiül'evvelinde (714) hali-

Teliğe geçen Süleyman 97 senesi Safer ayında (715) (Dabık) mevki-
inde öldü. Hilâfet müddeti iki sene, iki ay devam etmiş, 43 yaşın-
da ölmüştür.

Süleyman, gayet tatlı sözlü, güzel yüzlü bir halife idi. Çölde
(Abes oğulları) oymağından olan dayıları yanında terbiye görmüş-
tü. Bir gün hayatının son günlerinde, güzel bir sarık sarmış, güzel
elbise giyinmişti. Cariyesine sordu: Bu kıyafeti nasıl buluyorsun?
Cariye, çok güzel, dedi, ve halifeye şu mealdeki şiiri okudu:

«Eğer bakî olsan ne güzel metâ'sın, fakat insan için beka yok-
tur. Sen kusurlardan uzaksın; lâkin fanî olduğun için hoş a gitmi-
yorsun».

Bu beyitleri dinledikten sonra halifenin huzuru bozuldu. Bir
kaç gün sonra dünyadan göçtü.

(Süleyman oğlu Muhammed) der ki:

Abdülmelik oğlu Süleyman'ın bir günde yaptığını Abdülâziz
oğlu Ömer bütün hayatı boyunca yapamamıştır. Bu iyilik Süley-
man'ın bir gün içinde 70,000 köle ve cariye giydirip kuşatarak
hürriyetlerine kavuşturmasıdır.

Süleyman'ın (Eyüb, Abdülvahid, Abdülâziz) adlarında üç oğ-
lu olmuştur.

VIII

Abdülâziz oğlu Ömer

Baba tarafından Hakem oğlu, Mervan oğlu, Abdülâziz oğlu
Ömer, künyesi (Eu Hafs), ana tarafından Hattab oğlu, Ömer oğlu,
Asım kızı (Ünümü Âsım) dır. Abdülmelik oğlu Süleyman, ilk önce
Ömer'i, sonra da kardeşi Yezid'i sırasıyla veliahd intihap ettiği için
Ömer 99 senesi Safer ayının onuncu Cuma günü = 717 halifelik
makamına oturmuş, 101 senesi Recep ayının 25 inci günü = 720
ölmüştür. Halifelik müddeti iki sene, dört ay, 25 gündür.

Ümmiye oğullarından gelen halifelerle (Mervan) ve (Abbas)
oğulları arasında Ömer'den daha adâletli, daha zahid kimse görül-
memiştir. Beytûlmalden bir akça bile kabul etmedi. (Ubeyde oğlu
Rebbah) der ki:

Ömer, halife olmazdan önce benden 900 akçaya bir kat elbise
satın almıştı. Elbiseyi kendisine gösterdiğim zaman çok sağlam
olduğunu söyledi. Halife olduktan sonra da sekiz dirheme bir kilim
sattım. Çok yumuşaktır, demişti. Onun merhametinin derecesi şu
sözlerle de anlaşılabilir:

«Eğer bir kimse kendisine bir ihsanda bulunmaklığın imkânı-
na bana verirsen benim ona karşı duyduğum minnet onun bana ya-
pacağı teşekkürden daha fazla olmalıdır» derler ki:

Halife Abdülâziz oğlu Ömer'in (Dirhem) adında bir kölesi
vardı. Vazifesi odun taşımaktır. Bir gün sordu:

— Ey Dirhem, halk dışarıda neler söylüyorlar?

Dirhem cevap verdi:

— Halkın söyledikleri şeylerin hepsi hayırdır. Hepsi de rahat
ve huzur içindedirler. Zahmette olan kimse varsa o da seninle be-
nîm.

Halife sordu: Niçin?

Köle anlattı: Sen halife olmazdan önce bana güzel elbiseler,
iyi atlar verir, lezzetli yemekler yedirirdin; Halife olduktan sonra
benim refahım daha ziyade yoluna girecek yerde şimdi bütün o ni-
metlerden mahrum kaldım. Odun taşımak mevkiine düştüm. Sen
de başını derde soktun.

Halife köleye dönerek:

Seni şimdi azad ediyorum. Beni kendi halime bırak; Allah sa-
na başka bir kapı açmaya kadar kendine bir iş ara!

Abdülâziz oğlu Ömer'in ölümünü şöyle anlatırlar:

Abdülmelik oğlu Süleyman ölürken kendisinden sonra Ömer'in
ve Ömer'den sonra da Abdülmelik oğlu kardeşi (Yezid) in halifeli-
ğe getirilmesini vasiyet etmişti. Ömer, iki sene küsur ay halifelik
yaptı. Bu sırada Yezid, Ömer'in ne zaman öleceğini ve kendisinin
halifelik postuna ne zaman oturacağını düşünerek üzülp duru-

yordu. Halifenin hizmetçilerinden birini elde etti. Ona biraz zehir verdi. Ömer, (Humus) un (Deyri Sem'an) kasabasında bulunduğu sırada bu hizmetçiden bir bardak su istemişti. Hizmetçi, kadehi su ile doldurdu, baş parmağının tırnağı altında saklı bulunan bir miktar zehir parçasını bir aralık parmağını suya batırmak suretiyle kadehin içine bıraktı. Bu hâdise üzerine Ömer, orada hastalandı. Bir hafta yattıktan sonra Tanrı'nın rahmetine kavuştu. Yezid de bu suretle halifelik postuna kondu.

IX

Abdûlmelik oğlu Yezid II

Babası tarafından soyu yukarıda bildirilmişti. Anası Muaviye oğlu Yezid I in kızı (Atike) dir.

Yezid, 101 senesi Şaban ayının 25 inci Cuma günü hilâfete geçmiş, 105 senesi Şabanın 25 inci Cuma günü = 723 (Belka) şehrinde ölmüştür. Halifelik müddeti dört sene, bir aydır. Öldüğünde 34 yaşında idi.

On oğlu var idi. Bunlar: (Velid, Yahya, Ruh, Abdullah, Ömer, Abdülcebbar, Süleyman, Ebu Süfyan, Haşim, Davud) tur.

(Bekâr oğlu Zübeyr) diyor ki:

Abdûlmelik oğlu Yezid, karısı (Hababe) yi ifrat derecede sevmişti. Kadın ansızın hastalandı ve öldü. Yezid, üç gün kadının başına kapandı. Onu mütemadiyen öptü. Üçüncü günü kendisini zorla ayırdılar. Cenazeyi naçar götürüp defnettiler. Yezid, cenazenin önünde yaya yürüyor, ağlıyordu. Nihayet 17 gün sonra kendisi de sevgilisine kavuştu.

X

Abdûlmelik oğlu Hışam

Yezid öldükten sonra kardeşi (Hışam) 105 yılı Şaban ayının 25 inci Cuma günü hilâfete geçmiş, 125 senesi Rabiül'âhirin 27 in-

ci Çarşamba günü ölmüştür. Halifelik müddeti 20 sene, yaşı 35 idi. Onbeş oğlu vardı. Adları (Muaviye, Halef, Müslim, Muhammed, Süleyman, Said, Abdullah, Yezid (dilsizdi), Mervan, İbrahim, Münzür, Abdûlmelik, Velid, Kureyş, Abdurrahman) dir.

XI

Yezid II oğlu Velid II

Abdûlmelik oğlu Yezid II öldüğü vakit kendisinden sonra kardeşi (Hışam) ın ve Hışam'dan sonra da oğlu (Velid) in halife intihap edilmesini vasiyyet etmişti. Hışam'ın ölümünden sonra Velid'e biat olundu.

Velid 125 yılı Rabiül'âhirin 27 inci günü halife seçilmiş, 126 senesi Cemaziyel'âhirin 27 inci Perşembe günü (Tüdmür) e bağlı (Bahra) mevkiinde öldürtülmüştür. Halifeligi bir sene, iki ay sürdü. 45 yaşında katledildi (744). Halifenin öldürülmesi sebebini şöyle anlatırlar:

Velid, şaraba çok düşkün ve av meraklısı idi. Gece gündüz içki ve av peşinde dolaşır, daima kırlarda gezer, halktan uzak yaşardı. Bu hali halk arasında hoş görülmezdi. Bir gün ahali gizlice gidip amcası (Velid) in oğlu Yezid'e biat ettiler. Velid'i öldürerek yerine (Yezid) i getirdiler.

XII

Velid I oğlu Yezid III

Babası Abdûlmelik oğlu Velid I in soyu yukarıda gösterilmişti. Anası vaktiyle (Müslim oğlu Kuteybe) tarafından (Horasan) da esir edilen son Sasaniler hükümdarı (Şehriyar oğlu Yezid Cürd) ün

kızıdır. (Kuteybe) bu kızı (Yusuf oğlu Haccac) a göndermiş, o da halife Abdülmelik oğlu Velid I re hediye etmişti.

Yezid II (126) senesi Recep ayının ilk günü = 744 Hilâfet makamına oturmuş, aynı senenin Zilhicce ayının altıncı günü ölmüştür. Halifeliği beş ay, 20 gündür. Yaşamda ihtilaf vardır. Bazıları 35, bazıları da 39 yaşında olduğunu söylerler. Fakat 40 yaşına varmadan öldüğünde söz birliği etmişlerdir.

XIII

Velid oğlu İbrahim (Mahkû' halife)

12 inci halife Yezid III (Kaderiye) mezhebine girmişti. Bu mezhebi yayan feylezofların telkinlerine inan ediyordu. Sağlığında halifelik makamını (Abdülmelik oğlu Said) e terketmek niyetinde idi. Kaderiyeciler Yezid'in kardeşi İbrahim ile uyuştular. Çünkü, Yezid' in halifelige Said'i geçirmek istediğini öğrenmişlerd. Bunlar, aralarında söz birliği yaparak Yezid'e dayattılar, ona:

Halifelik için kardeşin İbrahim'i, ondan sonra da (Haccac oğlu Abdül'âziz) i namzed göstereceksin; sen istersen de istemezsen de bu iş böyle olacaktır, dediler. Yezid, Kaderiyecilerin bu ısrarı üzerine İbrahim'i veliahd göstermeğe mecbur kaldı.

İbrahim halife olduktan sonra halk arasında ittifaksızlık baş gösterdi. Bir kısmı onu kabul ettilerse de büyük bir ekseriyet istemedi. Bu anlaşamamazlık dört ay kadar sürdü. Neticede İbrahim'in halifelliğini tanıyan kalmadı. Bundan sonra Hakem oğlu Mervan'ın torunu (Muhammed oğlu Mervan) ortaya atılarak İbrahim'i halifelikten düşürdü, (Haccac oğlu Abdül'âziz) i öldürdü. Kendisi de bu suretle hilâfet makamına oturdu.

XIV

Muhammed oğlu Mervan II

Velid oğlu İbrahim hal'edilmiş, Haccac oğlu Abdül'âziz öldürülmüştü. Mervan II (127) senesi Rabiül'âhîr ayında hilâfet işle-

rini eline aldı (745). Bu makamda beş sene, on ay, on gün kaldı. 60 sene yaşamıştır. Dokuz oğlu vardı, adları:

(Abdülmelik, Muhammed, Abdül'âziz, Abdullah, Ubeydullah, Aban, Yezid, Muhammed'ülâsgar, Ebu Osman) dır,

132 = 750 senesinde (Ebu Müslim Meruzî) nin kumandasında (Şam) ve (Horasan) halkından bir cemaat Mervan'a karşı ayaklandılar. (Busir) mevkiinde her iki taraf harbe tutuştular. Aralarında birkaç gün devam eden muharebe neticesinde Mervan'ın ordusu bozuldu. 132 senesi Zilhicce ayının 24 üncü günü kendisi de öldürüldü. Oğullarının her biri bir tarafa kaçtılar. Bunlardan (Abdullah) ile (Ubeydullah), (Nube) tarafına savaşılmış, bu vilâyet emîrin-den yardım istemişlerdi. Emîr bunları üç gün misafir ettikten sonra memleketinden dışarı çıkardı. Oradan deniz yolu ile Hicaz tarafına gittiler. (Mansur) un eline düştüler. Mansur, Abdullah'ı hapsedti. Bundan sonra Ümmiye oğulları devri 14 üncü halife ikinci Mervan'la sona ermiş, Peygamber vekilliği makamı olan Halifelik postu (Abbas oğulları) eline geçmiştir.

Gecelerden bir gece, memleketin ileri gelenleri (Mansur) un huzurunda toplanmış konuşuyorlardı. Mansur muhabbet sırasında: Ey cemaat; dedi. Ümmiye oğulları hafilelerinin memleketlerini ve makamlarını kaybetmeleri sebebi ne idi? Eğer bunun iç yüzünü bilenler varsa söylesinler. Cemaat arasından biri cevap verdi:

Onlar, din işlerini hor gördüler, zevk ve eğlenceleriyle, şehvetleriyle meşgul oldular. Tanrı'ya isyan ettiler. Bundan dolayı Allah da onlardan o büyük nimeti geri aldı.

«Allah, bir kavmin ahlâk ve seciyesi bozulmadıkça onların mukadderatını değiştirmez» âyeti de bu hakikatı ifade etmektedir.

Mediste hazır bulunan (Ali oğlu Salih), ey müminlerin ulusu, dedi. İştittim ki, Mervan'ın oğlu Abdullah, (Nobe) vilâyetine kaçmış, vali onu hoş tutmuş, kendisinden bir kaç sual sormuş. Fakat suallerine uygunsuz cevap alınca Abdullah'ı maiyetindeki adamlarıyla birlikte memleketinden koğmuştur ve ilâve etti: Abdullah şimdi hapidedir. Emir buyurursanız çağırırsınız, kendisinden memleketlerinin elden çıkması ve (Nobe) den koğulmaları sebebini sorunuz.

Mansur, Abdullah'ın hapisten çıkarılarak yanına getirilmesini emretti. Bu meseleleri ondan sordu. Abdullah: Ey müminlerin ulusu; dedi. Nobe'ye geldiğimiz zaman bana iyi bir konak verdiler. Güzel yemekler getirdiler. Bir müddet sonra güzel çehreli, ince burunlu bir adam gelerek yer öptü. Sedirin yanına gelmedi. Kendisine, niçin sedirin üzerinde oturmuyorsun dedim. Cevap verdi:

Ben Nobe valisiyim, ve hemen ilâve etti. Bizim vazifemiz gönül alçaklığı göstermektir. Onları yücelten ve devlet sahibi eden Allah'ın büyüklüğü hakkı için benden şunları sordu:

— Siz, milletinizde haram sayılan şarabı niçin içiyorsunuz? Ben: O küstahlığı yapanlar bizim kölelerimizle uşaklarımızdır, dedim.

— Pek âlâ: niçin ekinleri, yiyecekleri atlarımızın ayakları altında çiğnettiniz? Sizin dininizde böyle şeyler haram değil midir? Ben yine cevap verdim: Bu işleri bizim kölelerimizle hizmetkârlarımız yaptılar. Bunlar hep onların cehaletleri eserdir.

Tekrar sordu: Niçin ipek ve ibrişim elbise giyiyorsunuz? Niçin gümüştan ve altından yapılmış bardak ve surahiler kullanıyorsunuz? Bunlar size haram değil midir?

Ben tekrar cevap verdim: Bizim devletimiz zayıf düşünce, aecmlele dost geçinmek istemiştik. Onlar ipek giyiniyorlar, altın, gümüştan eşya kullanıyorlardı. Biz de bunların hepsini zaruret icabı yaptık.

Bu konuşmamızdan sonra bir zaman başını önüne eğdi, düşündü. Tekrar söze başladı:

Her sorguma karşı kölelerimiz, hizmetkârlarımız lâkırdısını tekrarladınız; başını biraz daha kaldırarak devam etti. Mesele böyle değildir. Siz öyle bir milletsiniz ki Allah, her neyi nehyetmiş ise ona heves ettiniz. Elinizin altında bulunan insanlara zulüm ettiniz. Bundan dolayı Tanrı mülkü sizin elinizden aldı ve size düşkünlük hırkasını geydirdi. Allah'ın sizin hakkınızdaki öfkesi henüz tamamlanmıştır. Korkarım ki size daha büyük belâlar erişecek. Şu sırada benim geirimde bulunmanız dolayısıyla ben de sizin yüzünüzden bir felâkete uğrayacağım. Misafirlik üç günden fazla sür-

mez. Allah aşkına bu vilâyetten gidiniz; dedi. Ve bu suretle bizi kapiya uğrattı.

İşte bu vak'alardan sonra halifelik (Abbas oğulları) na geçti. O zamandan yani 132 hicret yılından tâ (Hülâgü) nün (Bağda) dı zaptı ve halifeliği kökünden kazıdığı zamana kadar hilâfet bu hanedanda kaldı. Bağdad vak'ası 676 = 1277 yılında olmuştur.

Ulu Peygamberimizden sonra otuz sene müddetle halifelik makamı onun dört büyük dostu ve yoldaşı olan Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'ye geçti. Peygamber buyurmuştu ki «Benden sonra hilâfet otuz sene sürecek. daha sonra bu makarı zalim hükümdarlar eline geçecektir.»

Dört halifemin devrini takip eden 92 sene (41 - 132) halifelik postu ve memleket idaresi (Ümmiye) hanedanında 520 yıl da Abbas oğullarında kalmıştır.

Abbas oğulları halifeleri

Sayıları 37 kişi, halifelik müddetleri 520 yıldır.

1 — Abbas oğlu, Abdullah oğlu, Ali oğlu, Muhammed oğlu (Ebul'abbas Abdullah).

2 — Muhammed oğlu, Abdullah oğlu (Ebu Caferülmansur)

3 — Abudullah oğlu (Muhammedülbecdi)

4 — Muhammed oğlu (Müselhadi)

5 — Muhammed oğlu (Harunürreşid)

6 — Harun oğlu (Muhammedül'emin)

7 — Harun oğlu (Abdullah'ime'mun)

8 — Harun oğlu (Muhammed Mûtesim billah)

9 — Mûtesim oğlu (Harun Vassık billah)

10 — Mûtesim oğlu (Cafer Mûtevekkil Alellah)

11 — Mûtevekkil Alellah oğlu (Muhammed Murtasir Billah)

12 — Mûtesim Billah oğlu (Ahmed Mûstâşir Billah)

13 — Mütvekkil oğlu, Muhammed oğlu (Ebu Abdullah Müttez Billâh)

14 — Harun Vasik Billâh oğlu (Muhammed Mühtedi Billâh)

15 — Mütvekkil oğlu (Ahmet Mutemid Alellah)

16 — Mütvekkil oğlu Talha oğlu (Ahmed Mütazid Billah)

17 — Mütetim oğlu (Ali Müktefi Billâh)

18 — Mütazid oğlu (Ebulfazl Cafer Muktedir Billâh)

19 — Mütazid oğlu (Muhammed Kahir Billâh)

20 — Muktedir Billâh oğlu (Muhammed Razi Billâh)

21 — Muktedir Billâh oğlu (İbrahim Muktefi Billâh)

22 — Ali oğlu (Abdullah Müstekfi Billâh)

23 — Muktedir oğlu (Fazl Mutî Lillâh)

24 — Mutî oğlu (Abdülkerim Tayî Lillâh)

25 — Muktedir oğlu (Ahmed Kadir Billâh)

26 — Kadir Billâh oğlu, Abdullah Ebu Cafer Kaim Biemrillâh)

27 — Ebilkasım oğlu Abdullah oğlu (Ebilkasım Muktedî Billâh)

28 — Muktedî oğlu (Ebulabbas Mustazhir Billâh)

29 — Mustazhir oğlu, Ebulfazl oğlu (Ebu Mansur Müstersîd Billah)

30 — Müstersîd Billâh oğlu (Ebu Caferül'mansur Raşid Billâh)

31 — Mustathir oğlu (Muktafi Liemrillâh)

32 — Muktafi oğlu (Müstencid Billâh)

33 — Müstencid oğlu (Hasan Müstazi Binurillâh)

34 — Müstazi oğlu (Ebulabbas Nasrüddinillâh)

35 — Muhammed ibni Nasır oğlu (Zahir Biemrillâh)

36 — Zahir oğlu (Mansur Müstansır Billâh)

37 — Müstansır oğlu (Ebu (Ahmet Abdullah Müstâsim Billâh)

1

Ebul'abbas Abdullah

Abbas oğullarının halifelik makamını elde etmesi sebebi şu idi:

Enevi hanedanının sonuncusu olan İkinci Mervan halife olunca, Abdullah'ın babası Ali oğlu Muhammed, haberciler göndererek

oğulları (İbrahim) ile (Ebulabbas Abdullah) ı yanına çağırarak, (Irak) ve (Horasan) halkının bir çokları ile el birliği yapmalarını, bu yerler halkının Mervan tarafına itaatten yüz görevimleri için ne yapmak lâzımgelirse yapmalarını tavsiye etmişti. Bunların telkiniyle halkın bir çoğu Mervan'ın halifeliğini tanımadılar.

Kûfe çevresinde oynamak reislerinden (Ebu Selmetülhilâl) İbrahim'i Hicaz'dan Kûfe'ye davet etmiş, İbrahim de akrabasından 12 kişi ile yola çıkmıştı. Aksi bir tesadüf olarak Mervan'ın adamları yolda İbrahim'e rastladılar. Yakalayıp Halifenin huzuruna götürdüler. Halife Mervan İbrahim'i öldürttü. Bu sefer (Ebulabbas Abdullah) bütün adamlarıyla Kûfe'ye yürüdü. Halk onun etrafında toplandı. 132 senesi Rabiül'âhîr ayının 13 üncü günü (749) Kûfe'liler Abdullah'ı halife ilân ederek Cuma namazını onun arkasında kıldılar.

Ertesi günü Abdullah asker topladı. Kardeşi (Mansur) u Irak emiri (İbni Mübeşşir) ile harp etmek üzere (Vasıt) a ve amcası (Ali oğlu Abdullah) ı da Mervan'la çarpışmak üzere (Şam) a gönderdi. Her ikisi de yaptıkları muharebelerde zafer kazandılar. (Ebulabbas Abdullah) da bu suretle halifeliği elde etti.

Abdullah'ın halifelik müddeti 4 sene 8 ay sürmüştür.

2

Ebu Cafer Abdullah'ilmansur

İlk halife Ebulabbas Abdullah, son günlerinde hacca gitmişti. Dönüşte kardeşine bir mektup ve ahidname yazarak Halife veli-ahtlığına Abdullah oğlu, Ali oğlu, Musa oğlu İsa'yı namzed göstermişti. Büyük oğlu (Mehdi) İsa'yı düşürdü, halifeliği amcası (Mansur) a verdi. Mansur, vaktiyle kendi davetlerini kabul etmiş olan (Ebu Müslim) in Horasan'da istiklâl sevdası beslemesinden kuşkulananarak öldürttü. Sonra Hazreti Ali'nin oğlu (Hüseyin) evlâdından Abdullah oğlu (Muhammed) ve (İbrahim) ayaklandılar. Bunlar üzerine de ordu göndererek her ikisini de katlettirdi. Mansur, 145 = 762 yılında (Bağdad) şehrinin temellerini attı.

Halifelik müddeti 22 sene sürmüştür.

Büyük mezhep sahibi imamlardan Kûfe'li (Ebu Hanife) ve Medine'li (Mâlik) ile (Süfyanî Sevri) Mansur'un halifeliği günlerinde yetişmişlerdir.

3

Muhammed Mehdi

Mansur Hacc'a gitmiş, yolda hastalanarak Mekke'den iki konak mesafede (Meymune) mevkiinde ölmüştü. Oğlu Mehdi beraberinde idi. Mekke'de ona biat edildi.

Mehdi'nin zamanında Horasan'da bir şahıs padişahlık davasında bulundu. Oradan (Zavilistan) a yürüdü. Mehdi seraskerini (Horasan) tarafına göndererek asî padişahı öldürttü. Mekke'de (Hüseynül'alevî) oğlu Ali'nin oğlu (Hüseyn) halifelik iddiasına kalkıştı. O da Hâdi'nin zamanında öldürüldü. Mehdi'nin halifeliği iki sene ile bir kaç gün devam etmiştir.

4

Müsel-hâdi

Babası Mehdi öldüğü zaman Cürcan taraflarında idi. Babasının ölümünü duyar duymaz acele Bağdad'a döndü. Yedi seneye yakın bir müddet halifelikte bulundu.

Derler ki Halife (Hâdi) nin öldüğü gece (Hârun) a biat ettiler. (Me'mun) da aynı gece dünyaya geldi. O geceyi (Haşimiye gecesi) diye anarlar.

5

Hârunürreşid

Hârun'a ilk biat eden Sasan oğulları evlâdından (Halidülbermeki) nin oğlu (Yahya) idi. Bundan dolayı vezirlik vazifesini ona

verdi. Bir müddet sonra Yahya'nın oğlu (Cater) i öldürttü. Yahya'nın kardeşini hapsedti. Hârun'un ilk halifelik günlerinde kendisiyle söz birliği etmiş olan bir çok Hicaz büyükleri Bağdad'a geldiler. Bunlar arasında (İdrisüşşafii) oğlu imam (Ebu Ubeydullah Muhammed) de vardı. Yine o günlerde (İmamı Ebu Yusuf) kadı ve (Muhammed ibnü'lhasan) Beytülmal emîri öldüler.

İmamı Şafii, bir kaç defa halifenin yanında bunlarla münakaşa ederek hepsini alt etti. Halife, onun yüksek bilgi ve faziletine inanmıştı. Ona hil'atlar giydirdi. Şafii bir kaç sene Bağdad'da ders okuttu. Dersine devam edenler arasında mezhep sahiplerinden (Hanbel oğlu Ahmed) de vardı. Sonra Bağdad'dan (Mısır) a gitti. Orada Tanrı'ya kavuştu.

Hârun'un halifelik devri 23 sene, iki ay, 18 gün sürmüştür. (Tus) şehrinde öldüğü tarihçiler arasında söz birliği ile kabul edilmektedir. Hârun 191 = 806 yılında Rum diyarı cengine gitmiş, bir gün sabah üzeri tesadüfen (Safaaf = Söğüt kasabası olsa gerektir) mevkiine düşmüş ve o civar halkını kılıktan geçirmişti. (İbni Hafasa oğlu Mervan) bu gazayı kutlamak için şu meald-ki beyti söylemişti:

«Peygamber'e iman edenlerin ulusu olan halife, Söğüt'ü serçelerle baş başa bıraktı.»

Anlatırlar ki, Hârun memleket işlerinin teftiş ve mürakabesi için memleketi dolaşırken (Cürcan) şehrine varmış, orada hastalanmış ve o vaziyette (Tus) a gelmiştir. Rahatsızlığı artıp da ölümünü yaklaşıncı bulunduğu sarayın hostanında kabrinin hazırlanmasını emretmiştir. Kabir hazırlandıktan sonra kendisini oraya götürmelerini ve mezarın içini görebilmek için biraz yukarı kaldırmalarını söylemiştir.

Halife'yi kaldırdıkları zaman gözleri kabrin içine rastlayınca, Allah'ım bana yardımcı ol. Bana yardım et, garipliğime acı, diye inlemiş, sonra kabrin enine boyuna bakınca, göğüs tarafını az genişletmiş; demiş, genişletmişler. Uzunluğunu tetkik etmiş, ayak tarafını biraz daha kazın, demiş, kazmışlar. Verdiği emirlerin yerine getirildiği anlaşılınca içinde bulunduğu (Mahfe) yi mezarın kıyısına getirmişler, kur'an ehli olan bir kaç kişiye kabrin içine oturarak

hatim indirmelerini buyurmuş, hâfızları sonuna kadar dinlemiş ve daha sonra bu çukurun kenarında yüzünü semaya çevirerek «Ey Ölmeyen Tanrım; ölenlere yardım et! Ey mülkü sona ermeyen Allahım varlığı sona crenlere acı.» dualarıyla münacatta bulunmuş, çokça ağlamış ve şu mealdeki beyitleri inşad etmiştir:

«Ben ölüyüm, Aziz olan ancak ölmeyendir. Ben şüphesiz ki ölüme kavuşacağımı anlıyorum. Ölümün ortadan kaldırdığı bir varlık hakikî varlık değildir. Hakikî varlık, ancak vücudu ebedî olan Allah'ın varlığıdır.»

Bu vak'a 193 senesi Cemaziyel'evvel ayının sonuncu Pazar günü cereyan etmiştir (809). Hârûn'un Beytühna bıraktığı hazinenin 940,000,000 dinar nakid ve bundan başka mücevherat, gümüş, hayvan ve saray eşyasıyla kıymet ve akar olarak 835,000 dinar değerinde maldan ibaret olduğunu söylerler.

6

Muhammed'ül'Emin

Künyesi (Eba Musa) dır. Hârûn onu veliahd intihap etmiş, diğer oğlu (Me'mun) u Horasan sultanlığına göndermişti. Halk Emin'in halifeliğinde tereddüt etti; O zevkine düşkün bir adamdır. Dediler.

196 = 811 yılında (Kasrı Mansur = Mansur sarayı) tarafında top oynamak için bir meydan yaptırmış olduğunu söylerler.

Emin, halife olunca (Mezid oğlu Muhammed) le (Abdullah Kahtaba) yı kardeşi Me'mun'un çıkardığı gayeyi bastırmaya me-mur etti. Me'mun da ordu kumandanı (Hasan oğlu Tahir) i bun-ların karşısına çıkardı. Aralarındaki çetin muharebede Emin'in ordusu bozuldu. Me'mun, kendisine - iki türlü iktidar sahibi deni-len - Tahir'i Bağdad'a yolladı Her tarafa (Şahna = vali) ler tayin ettirdi. Tahir'e yazdığı mektupta:

«Bağdad'ı elde eder etmez Emin'e öyle bir gömlek geyindir ki; daha yakasından başını çıkaramasın.» diyordu. Tahir, bu emri se-net tutarak Bağdad'ı eline geçirdikten sonra Halife Emin'in başını

kesti, bir sandık içine yerleştirerek Me'mun'a gönderdi. Me'mun, kardeşinin kesik başını görünce yaptığından pişman oldu. Fakat bu cinayeti işledikten sonra pişmanlığın faydası olmadı. Bu vak'a 196 yılında olmuş ve aynı yıl içinde Me'mun'un halifeliğine biat edilmiştir. /

7

Abdullah'il'Ve'mun

Künyesi (Ebül'abbas) tır. Abbas oğulları halifelerinin en bilgin ve en değerlisidir. İlim ve fenne karşı çok sevgi gösterdi. Bir çok ilim ve felsefe kitapları onun hükümdarlığı zamanında arab diline çevrilmiştir.

Me'mun Kur'an'ı ezberlemişti. Ramazan aylarında 33 defa hatim indirdiğini söylerler. Seyyidlere karşı da çok sevgi beslerdi. Bundan dolayı veliahdlığı (Cafer'ür'rıza) nın oğlu Musa oğlu (Ali)-ye verdi. Abbas oğlu hanedanı bu vaziyet karşısında öfkelen-diler. Me'mun'u hal'ederek (Mehdi) nin oğlu (İbrahim) e biat ettiler. Me'mun, Sasan oğullarından (Schl oğlu Hasan) ı gönderdi, İbra-him'i esir ettirdi. Ali de daha önce ölmüştü.

Me'mun tekrar halifelikte yerleşti. 215 = 830 yılında Rum di-yarı gazasına yürüdü. (Musul) yolu ile (Münbüce) e geldi. Oradan (Antakya) ya yollandı. Antakya'dan (Antalya) ya, oradan (Masiyas = Misis) e oradan da (Tarsus) a geldi. Bu cenkten geri dönünce 215 senesi Cemaziyel'evvelinde (Cebeli Sem'an) dan (Şam) a geç-ti. 216 da tekrar Rum ülkesine (Bizans) a yürüdü. Bu harpten geri dönmesinin sebebi 216 senesi Cemaziyel'evvelinde Rum impara-to-runun öldürüldüğü haberinin gelmiş olması idi.

Me'mun 218 = 833 senesi Receb ayının 12 sinde hastalandı. Kardeşi (Ebu İshak Mütasim Billâh) namına yazdığı bir (ahidna-me) ile halifeliği ona bıraktı.

Ebu İshak Muhammed Mütasim Billâh

Mütasim Billâh'a sekizli halife derler. Çünkü Abbas oğullarından gelen halifelerin sekizinci ve bu hanedanın sekizinci göbek evlâdı olmakla beraber sekiz sene, sekiz ay, sekiz gün halifelikte bulunmuş, sekiz memleketin fethine muvaffa kalmıştır. Bunlar:

«Babel, Rabia ve Mesari, Mazma, Batis, Tcharistan, Baban, Sügd, Kâbil'dir.

Derler ki: Halife Mütasim Billâh çocukken ders arkadaşı bir kölesi vardı. Bir gün bu köle öldü. Babası Harûn'ürreşid oğluna; kölesinin öldüğünü söyledi. Mütasim, iyi ya, mektepten kurtuldu, cevabını verdi. Harûn: Mademki dedi, mektep derslerinin, ilim tahsilinin onun nazarındaki değeri bu deccededir, o halde Mütasim'i kendî halinle bırakın, bâri yiğid bir adam olsun. Bundan sonra fazla okumaması için Mütasim'a tahsil göstermediler. Okuyup yazması da bu yüzden zayıf kaldı.

Halkın ve askerın sevgisi daha ziyade Me'mun'un oğlu (Abbas) da toplanıyordu. Mütasim askerın bir karışıklık çıkarmasından kuşkulandı. 226 yılı ramazanında orduya Bağdad'ta topladı. Daha önce 224 yılında Halifelik mührünü oğlu (Harun) a vermiş, onu kendisine vekil yapmıştı.

Mütasim'in halifeliği zamanında Kadılar kadısı (Davud oğlu Ahmed) idi. Büyük din âlimlerinden (İsmail Mezenî) ve (Rabî Mezarî) de onun günlerinde yaşamışlardır. (İmami Ahmed) de henüz sağ idi.

Halife, yalnızlığa fazla düşkün olduğu için (Hafsul'verd) e çok inandı. Onu hoş tutar, bazan da gücendirirdi. Nihayet hastalandı, rahatsızlığı arttı. Bir kayık istedi, içine oturdu, şîr okumağa başladı. Müğanîlerin de kendisiyle birlikte okumalarını emretti. Altı gün sonra 227 senesi Rabiül'evvel ayının bir perşembe günü öldü (841)..

Halife ölürken şu sözleri söylemiştir: «Kavvet ve hayat gitti. Buna çare yoktur. Ömrümün böyle kısa süreceğini bilseydim işlediğim şeyleri işlemezdim.»

Hârun II Vasık Billih

Gayet kuvvetli bir adamdı. Her eliyle bir koyunu havaya kaldırır, derileri yüzölünceye kadar beketirdi. Halifeliğe geçtiği yıl içinde (Hicaz) da kıtlık oldu. Bir batman buğday kırk dirhem gümmüş pahasına satıldı. Nisan ayının beşinci günü Bağdad'da öyle şiddetli bir soğuk oldu ki sular dondu. Hacılar dört konaklık mesafe dahilinde içecek su bulamadılar. Bir bardak suya bir çok para verdikleri halde ellerine geçmedi. Pek çok insan öldü. O sene içinde (Mütevekkil Alellâh) a biat edildi. Vasık Billâh'ın halifelik müddeti beş yıl, dokuz aydır.

Cafer Mütevekkil Alellah

Anası cariyedir ((1)). Kendisi Sünnet ehli idi. Din âlimlerini, Hadis bilginlerini sever, (İmami Ahmed) i hoş tutardı. İmami Ahmed (Hanbeli mezhebinin kurucusu) onun günlerinde Tanrı'ya kavuşmuştur.

Eski halife oğullarından (Muhammed Vasık), (Me'mun oğlu Mûsa), (Hârun'ürreşid oğlu Ebu Ahmed Abdullah), (Mehdi oğlu Abbas) ve (Mansur) hep birlikte yeni halifeye hizmet ederlerdi. Merhum halife (Vasık Billâh) ın cenaze namazını (Mütevekkil Alellâh) kıldırmıştır. Yeni halifeye (Muntasır) lâkabını vermek

(1) Münecimbâşı (Camüddüvel) de Mütevekkil Alellah'ın (Sucâ) adında bir Türk cariyesinden doğmuş olduğunu söyler. Cariye çocuklarının halife ve hükümdar olmaları araplarca pek tabii görüldüğü anlaşıyor. Halbuki bazı Türk hanedanlarında (Kuma) dan doğan çocuklar bile bu imtiyaza sahip değildi. **Mütercim.**

istediler. Fakat bir gece rüyasında semadan bir mektup indiğini ve içinde (Cafer Mütevekkil Alellâh) yazılı bulunduğunu görerek uyanmış, bu rüyayı Devlet büyüklerine anlatmıştır. Bunun üzerine lakabını (Mütevekkil Alellâh) koydular.

Halifelğe geçer geçmez etraf memleketlere fermanlar gönderdi. 232 Zilhicce = 847 aynı senede müslüman olmayan tebaanın bal renkli cübbe ve (Zünnar) geyinmeleri, tahta semerli merkebe binmeleri, kadınlarının da bal renkli maşlah örtünmeleri, Havra ve kiliselerin yıkılması emrolundu; Müslüman olmayanların divanda, sultan ve Halifeler maiyetinde çalışmalarını onların müslümanlar üzerine hâkim bir vaziyette bulunmaları ihtimaline karşı yasak edildi. Yollarda hac gezdirilmesi, yahudi ve hristiyan çocuklarına arapça yazı öğretilmesi menolundu (2).

Yine aynı senede (Ferec oğlu Mahmud) adında birisi, Ben Zülkarneyn Peygamberim, diyerek baş kaldırdı. Bağdad'da bir başkası türedi. Peygamberlik davasıyla etrafına (Nişabur) taraflarından bir çok kalabalık topladı. (Mushaf) adını verdikleri bir takım kitaplar dağıttılar ve okudular. Bu adam Cebraîl'in kendisine (Vahiy) getirdiğini iddia ediyordu. Bu arada (Ferec oğlu Mahmud) ın yakaladılar. Yüz sopa yeyince Peygamberlikten vazgeçti. Etrafında toplanan ve onun peygamberliğini gerçekleştirmiş olan müminleri ise kırkar sopa yer yemez düzmece peygamberi yalanladılar. Nihayet Şeyh Mahmud'un kendi adamları da sahte peygambere dayak atarak uydurma kur'anını elinden aldılar.

Yine o sıralarda Zilka'de ayının bir cuma günü Bağdad'da halkın toplanmış olduğu bir camide iki kişi peygamberlikten dem vurdular. Bunların hepsi de yakalandı. Ölüm cezasına çarptırıldı.

Mütevekkil Alellâh nihayet memleketi üç oğlu arasında taksim etti. Her birine bir parça ayırdı. Afrika memleketleri, (Mağ-

(2) Millî kültürü parazit unsurlardan korumak için 11 asır önce tatbik edilen bu siyasetin zamanımızda bazı Avrupa devletleri tarafından da taklit edilmekte bulunması dikkate değer bir haldir.

Su vaziyet karşısında insanın «Tarih tekerrürden ibarettir» düsturuna inanacağı geliyor. **Mütercim.**

rib diyarı), (Kunesrin = Kuneytara), (Avasım), (Mısır), (Rabia) memleketleri hudutlarıyla (Musul), (Hit), (Âne), (Tikrit), (Guri Dicle), (Haremeyn = Mekke ile Medine) ve (Hadramut), (Yemen) çevresini (Ebu Abdullah Muntasır) a; (Guri Horasan), (Guri Fars), (Taberistan), (Rakka), (Ermenistan), (Azerbaycan) taraflarını (Mütez Billâh) a teslim etti. Buralarda sikkenin de onun adına kesilmesini emretti. Bütün (Şam), (Humus), (Ürdün), (Filistin) ci-letlerini üçüncü oğlu (Elmüeyyed Billâh) ın idaresine terketti. Bu taksim dolayısıyla yazdığı muahedemeleri oğullarına verdi.

244 yılı Rabiül'evvelinde Mütevekkil Alellâh, Rum ülkesi cen-gine gitti. (858). Sonra (Mütez) ile (Müeyyed) i halifelikten hal'etti. Kurulan eski nizam bozuldu. Fakat bu üç kardeş arasında yalnız (Muntasır Billâh) tuttuğu yolda doğrulukla sebat gösterdi.

Mütevekkil 14 sene, dokuz ay halifelik yaptı. Nihayet (Hakan oğlu Feth) i kendi tarafına çekti. (Âşuvanî oğlu Vasîf) elinde bulunan timar ve ziynetleri geri alarak Hakan oğluna verdi. (Vasîf) bu yüzden hiyanet yoluna saptı. Nihayet (Mütevekkil Alellâh) ı öldürdü.

11

Muhammed Muntasır Billah

Muntasır Billâh, (Vasîf) ve diğer Türk beyleriyle el birliği ederek babasını öldürmüştü. Bu kötü niyet ve hareketi kendisine ağır getirmede. Halifelikten fazla bir istifade göremedi. Cülusun-dan altı ay sonra boğduruldu.

12

Ahmed Müstain Billah

Adı Mutasim Billâh oğlu Ahmed, künyesi (Ebulabbas) tır. Müs-tain Billâh'ın halifelği günlerinde (Yezidül'alevî oğlu Hasan) adında birisi (Taberistan) da baş kaldırdı. (Deylem) halkı da onun-la el birliği yaptı. (Rey) şehrini zabtettiler.

248 = 862 yılında halifelik postuna oturan (Müstain Billâh) 251 = 865 yılında (Küçük Boğa) ve (Vasîf) ile (Bağır) i öldürttü. Bu katiller dolayısıyla Türkler ayaklanarak memleketi istilâya koyuldular. Müstain Bağdad'da (Samra) ya sığındı. Bağdad askerleri aralarında karışıklık çıkardılar. Bazıları Müstain'e yardım etmek istediler. Samra halkı buna engel oldu. (Mûtez Billâh) a biat ettiler. En nihayet (Mûtez) ile (Müeyyed) bir sarayda hapsedilmiş olan Müstain'i hal'ettiler. (Mûtez Billâh) ın halifelliğinde karar kıldılar. Müstain'in halifelliği iki sene sürmüştür.

13

Mûtez Billah

Adı Mûtevekkil Alellâh oğlu (Muhammed) ve bir rivayete göre de (Zübeyr) dir. 251 = 865 yılında halifelik makamına geçti. (Müstain) in (Samra) daki hazinesinde (500,000) ve Beytülmalda (600,000) dinar para çıkmıştı.

Mûtez Billâh bir müddet sonra hal'edildi. Hal'i sebebi şu idi: Türkler, (Vasîf oğlu Muhammed) le harp etmek üzere halifeden para istediler. Halife, kendisinde para olmadığından bahisle istenilen akçanın gönderilmesi için anasına adam yolladı. Kadın, parası olmadığını bildirdi. Halbuki sonradan saray hazinesinde bir milyon dinardan fazla para bulunduğu anlaşıldı.

Halifenin, göstermiş olduğu cimrilik yüzünden o sene recebinin üçüncü günü hal'ine karar verildi. Halk saraya yürüdü, halife-
nin dışarı çıkmasını istedi. Mûtez; hastayım, müşhil içmişim. Söz söylemeğe bile takatim yoktur. Eğer ehemmiyetli bir dilekleri varsa bir kaç kişi içeri gelsin, anlatsınlar, dedi. Halk içeri daldı. Halife-yi ayağından sürükleyerek dışarı çıkardılar. Gömleği parça parça olmuş, başından, yüzünden kanlar akmağa başlamıştı. Yalın ayak, başı açık kızgın güneş altında bir hayli beklettiler. Sıcakın şiddetinden, susuzluktan bir ayağını kaldırıp ötekini yere basıyordu. Tabanca darbeleriyle vurarak hal'ettiler. Sonra, bir odaya götürdüler. (Ebişsevarib oğlu) ve arkadaşları (Salih) i çağırdılar. Hal' kâğıdını yazdırdılar. Şahitler tuttular. Nihayet işkence yapıl-

mak üzere bir cemaate teslim ettiler. Halife; üç gün üç gece aç bırakıldı. Daha sonra her tarafı kapalı bir mahzene koyarak kapısını sımsıkı kapadılar. Orada 255 yılında öldü (868).

14

Muhammed Mühtedi Billah

Künyesi (Ebulabbas) dır. Son derece sofu ve zahid bir adam idi. Ramazanlarda bir parça ekmek ve sirke ile orucunu açar, bir çok gecelerini namaz ve ibadetle geçirirdi. Eski bir cübbe giyer, kilim üstünde otururdu. Onun günlerinde sefahat ve kötü işler yer bulmaz, hiç kimse fenalık yapmaya cesaret edemezdi. Nihayet 256 da katledildi.

Mühtedi Billâh'ın öldürülmesi sebebi: (Sicistan) da ayaklanan (Leys oğlu Saffar) a Türklerden bazı adamlar göndererek memle-kete hiyanet etmekten suçlu sayılan bazı kimselerin temizlenmesini istemesi idi. Bu vazifenin yerine getirilmesine memur olan adam meseleyi Türklerle haber vermiş ve onlara, bugün sizin öldürülmenizi isteyenler yarın da bu isteklerini benim hakkımda göstereceklerdir, demişti. Türkler, nihayet kendilerini öldürmeye memur olan adamla uyuştular. Haklarındaki ölüm cezası da geri kaldı. Sonra bu işe memur olan adam Mühtedi'nin yanına gidince halife ona: Ben seni falan cemaatin katline memur etmiştim. Bu işten vazgeçilmesinin sebebi ne idi? diye sorguya çekti. Adameğiz açık bir mâzeret ortaya koyamadı, tereddüt gösterdi. Halife, bir adamın başının kesilerek arkadaşlarının önüne atılmasını emretti. Bu sebepten arada büyük bir çarpışma başladı. Türkler her taraftan ileri atıldılar. Mühtedi muharebeyi mecbur oldu. İş çok çetin bir kerteye varınca yüksek sesle bağırmaya başladı. Ey askerler; halifenize yardım ediniz; diyordu. Fakat yaklaşan ölüm ona aman vermedi. Bu çarpışma arasında vuruldu.

Bazıları, halife Mühtedi'nin (Saffar) a bir mektup göndererek eğer kendilerine karşı bir zulüm yapılacak olursa biatlarını bozmakta serbest kalacaklarını teahhüt ettiği halde sonradan başka bir mektupla bir takım Türklerin öldürülmesini istemiş olmasının bu

ihâdiseye sebep olduğunu söylerler. Bahsettiğimiz durum karşısında Türklerle biatlarını bozmak için fırsat verilmiş, neticede halifeyi hal'etmişlerdir. Mühtedi Billâh'ın el ve ayaklarının parmaklarını kopardıklarından bu yüzden elleri ayakları şişmek suretiyle ölmüştür.

255 yılında hilâfet makamına geçen Mühtedi 256 da Tanrı'ya kavuşmuş, bir seneye yakın hüküm sürmüştür.

15

Mütemid Alellah

Bu halifenin güzel huylarının ve dindarlığının bir misali ramazan aylarında her akşam yalnız bir tek hurma ile iftar açmasıdır. Mütemid, bir gece Hazreti Peygamberi rüyasında görmüş. O zaman hapiste bulunan (Mansuri Hamîlâl) i salıvererek ahvalini tahkik etmesi kendisine emrolunmuştu. Halife gece yarısı derhal Mansur'u hapisten çağırması cezasının sebebini sormuştur.

Yapılan tahkikatta: On kişilik bir yol kesici çetesinin şehir yolunda bir kafilayı soyduğu ve uğruladıkları malları götürürken Bağdad şahnasının bunları yakalayarak ellerindeki malları kendi evine götürdükten sonra hırsızları salıverdiği, onların yerine günahsız bir kaç kişiyi yakalattırıp hapse attırması olduğu anlaşıldı. Zavallı Mansur altı ay bir kaç suçsuz arkadaşıyla birlikte hapiste kalmıştı. Halife, hemen aynı gece bütün mahpusları topladı. Onlara binlerce mal ve elbiseler verdi. Hamama gönderdi. Bağdad valisini de dar ağacına çektirdi.

262 senesinde (Leys oğlu Yakub) Bağdad'a doğru yürüdü. Halifenin askeri bozuldu ise de Yakub'un ordusu kendisiyle beraber geri döndü. 3 cemaziyelâhir 262 = 876.

Feraizci (Ebu Avn) der ki: Bağdad camii yanında bir kadının öldürülmesini emreden bir adam gördüm. Kadın; her ne kadar yalvararak and içiyor, Allah'tan kork diye feryad ediyorsa da aldır-mıyordu. Nihayet zavallı kadın tam bir ümitsizlik içinde ellerini semaya kaldırdı. «Ey yeri ve gökleri yaratan Allahım; ey görünen ve görünmeyen her şeyi bilen Ulu Tanrım; kullarının bilmedikleri

şey hakkında sen hüküm ver. Bu adam bana zulüm ediyor. Onu kahret!» dedi. Zalım adam hemen arkası üzerine düşerek derhal öldü. Kadın kurtuldu ve bir zavallının ölümünü emreden bu adamın oradan cenazesi kaldırıldı.

265 = 878 senesinde 33 gemi dolusu bir cemaat geldi. Bunlar dört gemi dolusu yiyecek aldılar, hiyle ile (Numaniye) ye gittiler. Şehre ateş verdiler.

Halife 266 = 879 yılında (Leys oğlu Amir) i Bağdad'a vali tayin etti. Aynı sene içinde Rum diyarı askerinden bir kafilâ Rabia taraflarına saldırdı. Bir çok müslüman öldürdü. 250 neferi esir etti.

Yine bu sıralarda göl arabaları (Kâbe) nin örtülerini çaldılar. Zenciler İran'da (Râmi Hürmüz) şehrini yağmaladılar. Mescitleri yaktılar. Pek çok adam öldürdüler.

267 = 880 yılında Zenci askerleri (Vasıt) kapılarına dayandılar. Mütemid Alellâh'ın kumandanı olan (Ebulabbas Ebi Ahmed'ül(muvaflak) oğlunu bunlarla harbe gönderdi. Onbin süvari ile büyük bir çarpışma oldu. Çok ganimetler alındı. Ebu Ahmed de oğlunun arkasından gitmişti. Zencilerin bırakmış olduğu onbeş bine yakın kadını askerine dağıttı. Sonra 300,000 süvari ile (Ebilhasıb) nehrini geçip zencilerin baş şehri olan (Muhtare) kasabasına yürüyerek fethetti. Orada (Muvaffakiye) şehrindeki mescidi yaptırdı. Para bastırdı.

289 = 882 yılında göl arabaları hacılar kafilasını vurarak beş bin deve yükü mal götürdüler.

271 = 884 yılında (Hüseyn oğlu, Ali oğlu, Muhammed oğlu, Musa oğlu Hasan) ın çocukları (Muhammed) ve (Ali) Medine'ye yürüyerek bir çok insan öldürdüler. Medine halkından para istediler. Tam dört hafta cuma günleri Hazreti Peygamber'in mescidinde namaz kılmamayı.

Yine Mütemid'in zamanında 279 = 892 yılında Bağdad'da delâllar, yollarda, mescitlerde kimsenin ileri geri söz söylememesini, dinlememesini, müneccim ve falcıların yollar üzerinde dolaşmamasını ilân ettiler. Kitapçılara (Kelâm, Cedel, Felsefe) kitapları satmayacaklarına dair yemin verdirildi. Yine aynı senede (Câferül mü-

Mütemid, 23 sene halifelik yapmış, kardeşi (Ebu Ahmed Talha) yı Hicaz ve Yemen taraflarına göndermiştir.

16

Ahmed Mütazid Billah

Adı Mutasım oğlu, Mütevekkil Alellâh oğlu, Cafer oğlu Talha, künyesi (Ebulabbas), anasının adı (Darrah) dir. 243 = 857 de (Samra) da doğmuştur. 279 = 892 de halife oldu.

Mütazid Billâh Abbas oğulları halifelerinin en büyüklerinden dir. Soğuk kanlılığı o derecede idi ki: Bir gün bir kölesi, başı ucunda yelpazesini sallayarak halifeyi serinletiyordu. Ansızın kölenin elinden fırlayan yelpaze halifenin başına çarpmış, külâhını düşürmüştü. O sırada halifenin yanında bulunan (Ubeydullahi Selimî) Mütazid'in öfkelenmesinden korktu. Fakat halife hiç hiddet göstermedi. Bu kölenin uykusu geldiği için bu hatâyı işledi, dedi. (Ubeydullah) derhal yer öperek, Ey Müminlerin büyüğü, dedi, soğuk kanlılığın bu yüksek derecesini aslâ görmemiştin. Halife cevap verdi:

Bundan başka bir şey yapmak caiz midir? Ben biliyorum ki bu zavallı kölenin kalbinde bir fenalık olsaydı aklı başından gitmez ve bu hatâyı yapmazdı. Bize ancak kasta bağlı olan şeyler için hiddet gerektir. Yoksa böyle hatâlara, yanlışlıklara karşı öfkelenmek yaraşmaz.

Mütazid halife olduğu zaman Beytülmal parasız, memleket harap idi. Güzel tedbirleriyle bol gelirler buldu. Yurda şenlik getirdi. Öldüğü vakit millet hazinesinde on milyon dinar birikmişti.

281 = 894 senesinde ordusunu Rum diyarına gönderdi. Gazalar yaparak zaferler, bol ganimetler elde etti. 282 = 895 de etraf memleketlere yazdığı fermanlarda (Ace'nin nevruzu) tarihinedn itibaren (Harâç) usulünün terkine başlanacağını bildirdi. Bu fermanın yürürlüğe geçmesine tarih olarak (12 - Hziran) gününü tesbit etti. Bundan dolayı o tarihe (Mütazid nevruzu) adını koydular.

favvaz) ı hal'ettiler. Hulâsa Mütemid'in günlerinde (Saffariler) in de işleri sona erdi.

İlk emri (Musul) a göndermişti. Bu usulün değiştirilmesinden maksadı halkın refaha kavuşması ve ahaliye karşı kolaylık gösterilmesi idi.

Mütazid Billâh'ın çok heybetli bir adam olduğunu söylerler. Bundan dolayı ikinci (Abdullah'isseffah) diye anılır. Son günlerinde Sâman oğullarından (Achmed oğlu İsmail) ayaklandı. (Leys oğlu Amir) i esir aldı.

Derler ki Sâman oğullarından İsmail'in 12,000 neferlik bir kuvveti, Amir'in de tam teçhizatlı 40,000 askeri vardı. İki taraf karşılaştıkları zaman bu 40,000 kişiden hiç birine bir zarar erişmedi. Hattâ yaralanan kimse de olmadı. Amir gizlice yakalandı.

Mütazid'in halifeliği 9 sene, 7 aydır. Öldüğü vakit oğlu (Müktefi Billâh) ı veliahd intihap etmişti.

17

Ali Müktefi Billah

Künyesi (Eba Muhammed) dir. Abbas oğullarından (Ali oğlu Hasan) dan başka hiç bir halife (Eba Muhammed) künyesini almadı ve (Ebi Talib oğlu Ali) den başka hiç biri (Ali) adını kullanmamıştır.

Halife Mütazid Billâh'ın hastalığı şiddetlenince 289 yılı rabi-ulâhirin ilk cuma gecesi (Müktefi Billah) a biat edildi (902). Ölümünü takip eden salı günü sabahı biat yenilendi.

291=903 de (Kırmitî) ler ayaklandı. Yeni halife bunlara karşı yaptığı mücadelede zafer kazandı. Birçok insan öldürüldü. Nihayet reisleri yakalanarak başına uzun bir takke geçirildikten sonra Safer ayı iptidasında Bağdad'a getirildi. İki ağaç arasına bir kürsü terip edildi. (Kırmitî) yi bu ölüm kürsüsüne oturtular. Ağzına ağaçtan bir tıkaç vurdular. Arkasından bir yularla bağladılar. (Eski Musallâ) mevkiinde on arşın yüksekliğinde bir sofa kurdular. 300 ne-

fer kırmızı'yi getirip el ve ayaklarını kestiler. Bu sofa üzerine oturtular. Sonra reislerini getirdiler. 200 kırbaç vurdular. Onun da elini ayağını kestiler. Ateşe attılar. Başını bir ağaçtan astılar. Cesedini köprüünün üzerinde kurulan dar ağacına çektiler.

Yine aynı yılda Türkler Horasan'da ayaklandılar. Rum imparatoru hudutlarda zafer kazandı. Memleketi yağma ettirdi. Bazı vilayetleri ateşe verdi. Ve yine aynı yıl içinde çöl arapları Kırım-tilerin öcünü almak sevdasıyla karışıklık çıkardılar. (Rahbe) ye saldırdılar. Halkın ramazan bayramı namazını kıldıkları bir sırada pusu kurarak bir çok insan öldürdüler.

Müktefi Billâh 295 yılı Zilka'desinde ölmüş, oğlu Muktedir Billah namına biât edilmiştir (908).

18

Ebulfazl Muktedir Billah

Müktefi, öldükten sonra 295 yılı Zilka'de ayında (Muktedir Billâh) a biât olundu. Bu halifenin günlerinde Rum imparatoru tarafından Bağdad'a elçiler gönderildiğini, bunlardan birinin pek yaşlı, ötekinin orta yaşlı, üçüncüsünün de henüz çocuk denecek kadar genç olduğunu ve beraberlerinde yirmi nefer kadar köleleri bulunduğunu söylerler. Elçiler (Vasi?) sarayında kondurulmuş, bir kaç gün sonra saltanat kapısına getirilmişlerdi.

Harem dairesi yakınında 160,000 süvari ve piyade ile bir geçit resmi yapılmış, sonra hassa köleleri, saray hizmetçileri ipekli sırmalı elbiselerini giyinmiş (Şuster) ve (Ahvaz) da yapılmış altın işlemeli kemerlerini kuşanmış oldukları halde elçilerin önünden geçmiştir.

Muktedir Billâh'ın 4000 beyaz ve 3000 ni zenci olmak üzere 7000 kişilik saray hizmetçileri saf saf sıralanmışlardı. (Dicle) nin yüzü, atılan hava fişekleri ve semavî eğlencelerle, en güzel parıltılarla ışıldıyordu. Bu törende 700 Hâcib = Teşrifatçı vazife görmekte idi. Elçiler, ilk önce baş teşrifatçı (Nasrı Kışveri) nin daire-sinden geçirildiler. Orada kalabalık ve azametli bir cemiyet vardı.

Halife her halde budur; dediler. Hizmetçilerin heybet ve dehşeti gözlerini kamaştırdı. Fakat burasının teşrifatçılar dairesi olduğu kendilerine anlatıldı. Oradan vezir dairesine götürüldüler. Burada önce rastladıklarından daha büyük bir kalabalık ve ihtişam görünce veziri halife zannettiler. Bu sefer de yanlarındaki kılavuzlar orada oturan zatın halifenin veziri ve içinde bulundukları binanın da vezir sarayı olduğunu anlattılar. Nihayet halifenin makamına götürüldüler.

Muktedir Billâh'ın sarayı baştan başa her türlü süslerle bezenmişti. İçinde 36,000 köle vardı. Bundan başka 12,500 parça altın işlemeli ipek kumaştan sedir ve 1200 kadar atlas döşek her tarafa serilmiş ve döşenmişti.

Harem tarafında insanlara alışkın, terbiye edilmiş bir çok vahşi hayvanlar besleniyor, 700 başa varan bu yırtıcı hayvanlardan her biri bir kölenin elinde zincirlerle gezdiriliyordu.

Elçileri, sarayın içindeki sun'î bahçeye götürdüler. Bahçenin tam ortasında içi berrak su ile dolu bir havuz, havuzun merkezinde 18 dallı altından bir ağaç vardı. Her daldan bir çok dalcıklar ayrılıyor, bu dalcıklarda altından, gümüşten yapılmış her çeşit kuşlar, serçeler görünüyor, altın ve gümüşten yapılmış olan dallardan ayrı ayrı renklerle boyanmış yapraklar sarkıyordu. Üzerlerindeki kuşlar, harekete gelince kendilerine mahsus cıvıltılar çıkarıyor, su ve dalların hareketinden, rüzgârın kımıldayışından türlü türlü sesler duyuluyordu.

Bu efsanevi bahçeden (Firdevs) denilen bir yere geldiler ki içerisinde sayısız harp âletleri, doldurulmuş, hattâ anlatışa göre dehlizlerinde 10,000 altın zırh asılmıştı.

Elçiler, bu tasvire sığmayan azametli ve garip manzaralardan şaşırmış bir halde halife (Muktedir Billâh) a tahsis edilmiş olan makama gelip de onun yüzünü görünce daha çok hayrete düştüler.

Halifeye yaklaşırken onu abanos bir taht üzerinde oturmuş buldular. Taht, sırmalı atlaslarla döşenmişti. Sağ tarafında nefis mücevherlerden dokuz yıldız asılmıştı ki ışıklarının safası, güneşin parıltısını bastırıyor, parlaklıkta sanki güneşle yarış yapıyordu.

Elçiler biraz uzakta durdular. (Fırat oğlu, Ali oğlu Muhammed) tahtın sol tarafındaki makamında yer almış, tercümanlardan biri elçilerin yanında duruyor, onların söyledikleri sözleri, (Fırat oğlu) na, o da halifeye anlatıyordu. Elçiler vazifelerini bitirdikten sonra diğer saraylarda ve mukaddes mevkilerin etrafında dolaştırılmış, seyran yerleri gezdirilmiş, saray dışında Dicle sahiline götürülmüşlerdi. Orada süslenmiş, bezenmiş filler, zürafeler, bir çok yarı hayvanlar, parsar seyretiler. Bu gezintiler ve seyranlar bittikten sonra kendilerine hil'atler dağıtıldı. Ellişer Bedre (bir bedre 5000 dirhem = 15 kilogramdır) gümüş armağan verildi.

Muktedir'in günlerinde (Deylem) diyarından (Ali'ül'hüseyi'nin oğlu Hasan), (Ennasır Eilhak) ünvanıyla baş kaldırdı. Deylem sultanlarının ilki olan (İmadüddeve) de onun tarafını tuttu. O sırada (Şüreyh) oğlu Kadı (Ebulabbas) ile halife Muktedir kendi adanalarından bazıları tarafından öldürüldü. Halifelik işlerine bozukluk girdi. Muktedir Billâh'ın halifelik çağları 25 yıl devam etti. Onun yüce devleti, ancak 320 = 932 yılında sona erdi. (Mülk yalnız tek ve kudret sahibi olan Allah'ındır!).

19

Muhammed Kahir Billah

320 senesi Şavval ayında kardeşi (Muktedir Billâh) şehid olunca yerine (Muhammed Kahir Billâh) geçti.

Eski vezir (Mukle oğlu Ebu Ali) yeni halifeden korkuyordu. Çünkü ona Kahir Billâh'ın devlet büyükleri hapsedireceğini söylemişlerdi. İleri gelenlerden bir zümreyi kendi tarafına çekerek onlarla el birliği yaptı. Aralarında halifeye hücum etmek üzere and içtiler. Bazıları bu işi biraz geciktirmek, bir gün sonra yapılacak selâmlık törenine hırakmak istediler. Fakat bir kaç kişi buna razı olmadı. Eğer işi geciktirirsek önümüze bir engel çıkar, tedbirlerimiz neticesiz kalır dediler. Nihayet Mukle oğlu ile birlikte atlandılar. Kölelerini saray kapılarında gözcü bırakarak kendileri harem tarafına geçtiler. Vezir (İbnilhasibî) kadın kılığında dışarı fırladı. Harem dairesi hamamının damına kaçtı. Orada yakaladılar.

Kapalı bir yerde muhafaza altına aldılar. Her tarafa adamlar diktiler. Bağdad'da katil ve yağma başladı. Bu vak'a 322 senesi Cemaziyel'evvel ayının ilk pazar günü oldu (934).

O sırada çıkarılan karışıklık, isyan ve katil o zamana kadar Bağdad'da eşi görülmemiş bir şiddette olmuştur. Bu gürültüler arasında halifeyi gâh saraydan dışarı çıkararak, gâh tekrar saraya götürüp tevkif etmişler, gâh hapse atmışlar, nihayet her iki gözüne mil çekip kör etmişlerdir.

20

Muhammed Razi Billah

Künyesi (Muktedir oğlu Ebulabbas) tır. 322 = 934 senesi Cemaziyel'evvelinde halifelik (Razi Billâh) ta karar kıldı. (Mukle oğlu Ebu Ali) ye aman fermanı yazdı. Mukle oğlu o sırada gizlenmiş, ansızın ortadan kaybolmuştu. Nihayet saklanmış olduğu bir kuyudan dışarı çıktı. Yeni halifenin katına gitti. Razi Billâh, vezirlik mesnedini tekrar ona verdi.

Yeni halife, selefi Kahir Billâh tarafından hapsedtirilmiş olan bütün mahpusların salıverilmesini emretti. Kahir'in hazinelerini teşrifatçı (İsa) dan istedi. İsa, eski halifenin 200,000 dinar ile 150,000 dirhem gümüş ve 1000 miskal anberi olduğunu söyledi.

Anlattıklarına göre, Razi bir gün ata binmiş seyrana çıkmıştı. Bu gezinti sırasında Bağdad'ın harabelerini, eski halifelerin saraylarını dolaşıyordu. Binası temelinden yıkılmış olan bir harabenin önünden geçerken atının ayağı bir deliğe takıldı. Bu, deliğin açılmasını emretti. Derhal kazılan yerde eski bir kuyu meydana çıktı. İçinde sayısız mal ve para bulundu.

Razi Billâh, bir müddet sonra hastalandı. İki gün içinde 14 Rıtıl = takriben beş buçuk kilo kan kaybetti. Hemen (Vasit) a götürdüler. Nihayet hastalık tekrar baş gösterdi. Oğlu (Ebulfazl) namına veliahdlık fermanının yazılmasını tavsiye etti. Halifelik müddeti altı ay, iki gündür.

Ebulfazl Müttaki Billah

329 = 940 senesi Rabiü'l-evvelinin onuncu günü halifelik Müttaki Billâh'da karar kıldı. Müttaki, çok sofu bir adamdı. Bütün hayatında garap içmemiş, hiç bir mahlûka zarar ve zulüm yapmamış, halifeligünden önce yanında bulunan bir cariye'den başka kadın da almamıştır. Bir çok günlerini oruç tutmakla geçirir, daima Kur'an önünden kalkmaz, muttasıl okurdu. Bana Allah kelâmından başka arkadaş, Kur'an'dan başka dost lâzım değildir, derdi. İşi o dereceye vardırmıştı ki saraydaki nedimler, halifenin bu ibadet düşkünlüğünden nefret etmeğe, ondan yüz çevirmeğe başladılar. Hattâ (Ebubekir'üssavli), (Kitab'ülevrak) adlı eserinde bu nükteyi işaretle halifeyi tenkit etmiş, şu sözleri sarfetmiştir:

«Hiç bir halife iştmedim ki dost ve nedim istemiyorum desin ve yalnız Kur'anla vakit geçirsin. Zannedersem yalnız Kur'anla vakit geçirmeyi Müttaki Billâh'dan başka babalarından ve amcalarından hiç bir halife düşünmemiştir.» Müellif bu tenkit hakkında şu mütalâada bulunmaktadır:

Asrın âlimleri, Ebubekir'üssavli gibi imansız bir zatın halifenin şu zahidâne ve doğru hareketlerini kitabında nasıl kaydettiğine hayret ederler.»

Müttaki Billâh zamanında Rum diyarı orduları iki defa (Di-yarı Bekir) e saldırdılar, bir çok esirler götürdüler.

Derler ki: (Rüha = Urfa) kilisesinde vaktiyle (İsa) Peygamber'in yüzünü sildiği bir mendil vardı ki resmi onun üzerine naksedilmişti. Rum Kayseri bir elçi göndererek bu mendilin kendisine verilmesini rica etmiş, eğer dileği kabul edilirse Diyarbekir'den almış olduğu esirleri salıvereceğini bildirmişti.

Halife, âlimler, fakihlerle vaktin kadılarından bir meclis toplayarak bu mesele hakkında onlarla meşverette bulundu. Meclis, bu mendilin uzun zamandanberi Urfa kilisesinde bulunduğunu ileri sürerek Rum Kayserinin iltimasını kabul etmek istemediler. Bu hareketin müslümanlar ve müslümanlık dünyası için çirkin düşece-

ğini, İsa peygambere ait (Mukaddes mendil) müslümanların malı olduğundan hristiyanların eline teslim edilmesi uygun görülmeyeceğini kararlaştırdı. Esirlerin kurtulması Allah'ın takdirine bağlıdır, dediler.

Müttaki, 333 = 944 yılında (İsa nehri) yolu ile bir gezinti yapmak üzere, (Cezire) ye gitmişti. Orada Kürt ve Habeş askerleri serdarı olan (Bozun) halifeye ihanet ederek onu hal'etmiş, gözlerine mil çekirtmiştir. Bu hâdise dolayısıyla aynı sene içinde 70,000 e yakın rum süvarisi (Resûlayn) üzerine yürümüş, şehri yağma etmiş, 3000 e yakın esiralmışlardır. (Bozun) halifeye yaptığı hiyanetin getirdiği uğursuzlukla o seneyi başa çıkarmadan kendisi de ölmüştür.

22

Abdullah Müstekfi Billah

Muktazi'den sonra ona biat edildi. Bir sene dört ay sonra (Büveyh oğlu Muizüddeve Ahmed) Müstekfi'yi haps ile yerine Muktedir Billâh'ın oğlunu geçirdi.

23

Fazl Mutî Lillah

31 sene halifelik yaptı. Bundan sonra halife kölelerinin oğulları olan Türkler, aralarında kavga çıkardılar. Birbirleriyle atıştılar. Bu yüzden memlekette bir çok fitneler baş gösterdi.

24

Abdülkerim Tayi Lillah

17 sene halifelik yaptı. Her sene fitne, ıztırap, karışıklık baştan aştı. Nihayet (Abdûddeve) nin oğlu (Bahaüddeve Lokman) Abdülkerim'i hal'ederek amcası oğlu Kadir Billâh'a biat etti.

Ahmed Kadir Billah

Bu halifenin günlerinde (Sebüktekin oğlu Gazne'li Sultan Mahmud) Sâmân oğullarından (Abdülmelik) in ordusunu bozmuş (Horasan) memleketi istiklâlini kaybetmiştir.

Kadir Billâh'ın halifelîği 41 sene, dört ay sürmüştür.

Ebu Cafer Kaim Biemrillah

Kaim Biemrillâh'ın günlerinde (Selçuk oğlu, Süleyman oğlu, Mikâil oğlu, Tuğrul Tekin) Horasan taraflarında meydana çıkmıştır.

Halife Tuğrul Tekin'e hilâatler gönderdi. (Besasiri) Bağdad Seraskeri olduğu sıralarda Kaim Biemrillâh ile arası açılmış, Bağdad'ın idaresini ele alarak halifeyi (Kureys) mahallesinde hapsedmişti. Kaim Biemrillâh Tuğrul'dan yardım istedi. Tuğrul, halifeye vaziyeti anlatmak üzere kısaca bir cevap yazmasını (Amidüddeve) ye emretti. Amidüddeve de Kur'an'dan şu mealdeki âyeti yazarak gönderdi:

«Bundan önce eşi görülmemiş bir askerle üzerlerine geleceğim ve onları bozgun ve bitkin olarak memleketten çıkaracağım.» (Nemel suresi, âyet 37).

Sultan Tuğrul bu mektubu gönderdikten sonra büyük bir ordu ile Bağdad'a yürüdü. (Vasıt) ile (Kûfe) arasında muharebeye tuttu. Uzun çarpışmalardan sonra (Besasiri) nin askeri bozuldu. Darmadağın oldu. Sultan bir gün sonra Bağdad'a girdi. Halifeyi hâpiste neçikardı. Bağdad köprüsüne yanaştıkları vakit Sultan Tuğrul atından inerek halifenin yanında yaya yürümek suretiyle ona haddinden aşırı saygı gösterdi. Halife: «Atına bin, ey Rüküddin = dinin direği» diye iltifat etti. O günden sonra Sultan Tuğrul Tekin'in unvanı (Rüküddin) oldu. Bağdad'daki devlet mahmûn üçte bir bu zafer dolayısıyla sultanın tasarrufuna terk edildi. Ve yine

bu sebeple Tuğrul Tekin ile öteki Selçuk oğullarına (Kasrı Emirî'mü'minin) = Müminler emirinin ortakçısı unvanı verildi (1)

Bu bahsin hikâyeci pek uzundur. Bu cihet (Selçukname) de olduğu gibi izah edilmiştir. Selçuk oğullarının fetih ve zaferlerini öğrenmek isteyenler bu bapta Selçukname'ye müracaat edebilirler (2).

Kaim Biemrillâh'ın halifelik çağları 44 sene, 8 ay sürmüştür.

Ebulkasım Abdullah Muktedi Billah

19 sene, 8 ay halifelikte bulunmuştur. Ansızın öldüğünü söylerler. Muktedi Billâh'ın öldüğü gün Türk ve Hind sultanlarından onbeş kişinin de aynı suretle dünyadan göçmüş olduğu anlaşılmıştır.

Ebulabbas Ahmed Mustazhir Billah

Mustazhir'in halifelîği günlerinde (Büveyh oğulları) devleti sona erdi, (Çoban oğulları) İran toprağını zaptetti. Bu bahsin tafsilâtı uzundur. Meğer yerinde anlatılsın. Mustazhir'in halifelîği 25 yıl sürdü.

(1) Dini bir devlet örneği olan Abbas Oğulları Devletinin bütün otoritesi dokuzuncu asır ortalarındanberi Türklerin eline geçmişti. İslâm dünyasında mukaddes bir makam olarak tanınan hilâfet müessesesine karşı Türk hanedanları arasında en çok saygı gösteren sultanlar da Selçuk oğulları olmuştur. Bu yüksek saygının sebeplerini, Selçukluların islâm dinine daha sıkı bağlanmış ve Halife'ye Peygamber'in mutlak vekili gibi imân etmiş olmalarında aramalıdır. **Mütercim.**

(2) Aksaray'lı Mahmud'un burada bahsettiği Selçukname'nin hangi Selçukname olduğu anlaşılmıyor. Bu ifadeyle belki de kendi eserinin Selçukilere ait olan bahsini kasdetmiştir.

Ebu Mansur Müstersid Billah

Bu halifenin günlerinde (Melikşah Selçukî oğlu Muhammed'in oğlu Mahmud) Bağdda'ı muhasara etti. Fakat harp etmeden işi barışa bağlayarak geri döndü ve o sıralarda öldü. Müstersid, esir edilerek (Sultan Mes'ud) ,ın sarayında hapsedilmişti. (Mülhid) ler onu hapisten kaptırdılar.

Yine Müstersid'in günlerinde (Mağrib) diyarında bilginliği ve dindarlığı ile tanınmış olan (Muhammed Tümert) isyan etmiştir (514 = 1120).

524 = 1129 yılında ölen Muhammed'in adamlarından (Ali oğlu Abdül'mü'min) vasilik yolu ile memleket idaresini eline almış ve bütün (Mağrib) diyarının fethini tamamlamıştır. Artık o tarihten sonra Mağrib taraflarının Abdül'mü'min oğulları elinde kaldığını söylerler.

Müstersid Billâh'ın halifeliği 17 sene, 7 ay devam etmiştir.

Ebu Caferilmansur Raşid Billah

Müstersid esir edildikten sonra Bağdad halkı Raşid Billâh'a biat etmişti. Raşid, bütün gayretini, babasını esir eden (Sultan Mes'ud) dan öc almağa sarfetti. Bu hususta tedbirler almakla uğraşırken Sultan Mes'ud, Bağdad'ı zaptetmek sevdasıyla şehre yürüdü. Her tarafını kuşattı. Bir kaç ay sonra yeni halife, (Musul) hükümdarı ile anlaşarak oraya kaçtı. Sonra Musul'dan Azerbaycan'a gitti. Orada topladığı kuvvetli bir ordu ile Irak'a yürümeye hazırlandı. Yolda (Mülhid) lerin eline düştü. Bir çok işkenceler altında şehit ettiler. İki ay, bir kaç gün halifelik yapmıştır.

Ebu Abdullah Muktefi Lienrillah

Raşid Billâh, bozguna uğrayarak Musul'a kaçtıktan sonra Muktefi Lienrillah, Sultan Mes'ud'a boyun eğdi. Mes'ud da onun halifeliğini tanıyarak geri döndü. O sırada Salgurlardan (Sultan Sunkur) Melikşah Selçukî üzerine yürüdü.

(Sultan Sencar), askerinin çokluğu, kudret ve şevketiyle tanınmış bir padişah olduğu halde onun günlerinde (Guz kaymı = Oğuzlar) Selçuk diyarına saldırarak (Ceyhun) ırmağını geçmiş, her tarafı yıkıp yakmıştı. Sultan Sencar bunları karşıladı. Oğuzlar, her ne kadar mal ve davar göndererek barış yolunu tuttularsa da Sultan razı olmadı. Harbe karar verdi. Halbuki barış dileyonlere karşı savaş yolunu açmak çok yanlışdır. Neticede her iki taraf arasında geçen bir parçışmada Sultan Sencar esir oldu. Bu vak'aların hikâyesi uzundur.

Muktefi Lienrillâh 20 sene, 4,5 ay halifelikte bulundu.

Ebûlmuzaffer Yusuf Müstencid Billah

Halifeliği zamanında (Selçuk Devleti) zayıf düştü. 11 sene halifelikte bulundu.

Hasan Müstazî Binurillah

Zamanında Oğuzların şevketi nihayete erdi. (Hind) sultanlarına tam bir bozgunluk erişti. (Gor) melikleri (Hind) ve (Gazne) şehirlerine saldırdılar. (Harzemşah), (Horasan) taraflarında zafer kazandı. Selçuk oğullarının kölelerinden her biri bir tarafa yürüdü. (Irak) ı elleri altına aldılar. Her biri bir tarafta zafer kazandılar. Sultanlık dâvasına kalkıştılar.

Müstazî Binurillâh'ın halifeliği 19 sene sürdü.

Ebulabbas Ahmed Ennasırüddinüillah

Âlim ve yiğit bir adamdı. Onun halifelîği günlerinde Selçuk oğulları Devleti (Irak), (Horasan) ve daha başka bir çok ülkelerin fethini sona erdirdi.

(Sultan Muhammed Tekeş) Bağdad'a yürüdü. Büyük şeyh (Şehabüddin Sühverdi) Tekeş'in yanına giderek birçok öğütlerle barış yapmasını teklif ettiyse de yanaşmadı. Nihayet umulmadık bir sırada bolca bir kar yağdı. Muthiş bir kış bastırdı. Tekeş'in askerlerinden bir çoğu öldü. Kendisi de bu hallerden korkuya düşerek geri döndü. Biraz sonra da (Cengiz Han) Harzemlilerin üzerine yürüdü.

Nasırüddin'in halifelîği 45 yıl devam etti.

Ebu Mansur Muhammed Zahir Biemrillah

Altı ay halifelikte kalmıştır.

Mansur Muntansır Billah

Muntansır'ın zamanında Harzemliler gâilesi ortadan kalktı. Moğol orduları memleketi istilâya başladılar. (Cermağon) Bağdad'a yürüdü. (Şerefüddin İktbal) ile muharebe etti. Şerefüddin galip geldi. Cermağon'un ordusu bozuldu, kendisi de geri döndü.

Nasırüddin'in halifelîği 45 yıl devam etti.

Ebu Ahmed Abdullah Müsta'sim Billah

Bilgin ve zahid bir adamdı. Fakat fikir ve tedbirleri yolsuzdu. Yedi sene halifelik yaptı. Sonra (Hülâgû) Bağdad'a yürüdü (676 = 1277). Yaptığı kanlı muharebede bir çok Bağdad halkıyla halifeyi şehit etti. Abbas oğulları devleti de bu suretle sona erdi. Müsta'sım'ın bir oğlu Mogullar eline esir düştü (*).

Mısır'da bulunan (İbnü'türkiye) adlı amcasının âkâbetinden ileride bahsedilecektir.

(*) Müminlerin emiri «Al Müsta'sım Billâh» ın mülk ve hilâfetinin zavalinden dolayı gökler kan ağlasa lâıktır. Ey Tanrının Peygamberi! Yattığın topraktan kıyamet sabahında kalkacak is'n mübarek başını kaldır da ahali arasındaki bu kıyameti gör.

Hicaz nazırlarının «yani Abbas oğullarının» akıtılan kanları kapıların eşigini aştı, bizim yüreğimizden coşup gözlerimizden dökülen yaşlar da kollarımızdan, yanlarımızdan taşı. Dönen dünyaya ve zamanın inkılabına bel bağlama! Öyle bir savvet ve istiklâlin böyle bir felâket ve yıkıma döneceğini kim umardı?

Ey Tanrı evinin «Beytülharam» ın şevketini gören, Rum Kayserlerinin ve ha'vanların başlarını hilâfet kapısının eşiginde müşahade eden! Gözünü aç da bak ki: Dünya sultanlarının alınlarını koyduğu toprak üstüne Peygamber amca oğullarının gadredilerek kanları döküldü. Artık dünyadan emniyet ve âsâyiş beklenilmemelidir. Çünkü: Bir yüzük halkasının kaşı gidince olursa yerinde kara sakızdan başka bir şey kalmaz.

Dicle nehri bundan sonra kan deryası olarak akacak ve kibleye doğru gidince olursa Hicaz hurmalıklarının toprağını kanlı çamur haline koyacaktır.

Eu korkunç hâdiseden denizler bile dedingin olmuştur. Bakssna: Üstünde'ti dalgalar, kederli bir yüzdki sıkıntılarını, kederlerin tıpkısı değil midir? Şu hâleğe karşı göz yaşı dökmek ve onunla gönlün acılarını avutmağa çalışmak bir atın kalçasındaki dâğı, yıkanmakla gidermeğe uğraşmak gibidir. Şehitlerin mezarları toprağına kapanıp da ağlamak lâıyk değildir. Çünkü: Onların en küçük, değersiz mükâfatı yüce Cennet olacaktır. Lâkin islâmlık nisbeti ve insanlık merhameti bakımından o nazırların ebedî olarak ortada yok olmalarına karşı içli ve acıyan bir kalbin acı duymadan susması mümkün olmayor.

Sabret, hele kıyamet gelsin, o adalet gününde, bu şehitlerin kanları fışkıran yüzleriyle kabirlerinden kalksın,, o vakit bastıkları topraklar açık mutlu gözlerle sürme, döktükleri kanın ise yanaklara gaze olacağını görürsün. Yaralı bir gövdenin kanları içinde ve topraklar üstünde debelenmesinin ne ehemmiyeti olabilir? O kırık kafesten kurtulan ruh, Tanrının merhametli katına uçacaktır.

Şu değişip duran dünyaya bel bağlamak doğru bir iş değildir. Felek bâzan sevgi gösterir, bâzan düşmanlık. Güya ki, gök ile yer, iki değer-men taşı gibidir. Gece ve gündüz insanların gönlünü kırıp öğüdür.

Secaat, eyle karşı kolunun gücünü göstermez. Ancak bileği bükülür. Tanrının kazasına karşı en isabetli fikirlerin tesiri olamaz. Ölüm pusuya girmiş bulunursa, arslan gibi cesaretli bir yiğit, savaş alanında kılıcını çıkarmağa vakit bulamaz. Dünya için uğraşanlar, bir leş başında boğuşan akbabalara benzerler. Külliyyatı Sâdi, Bombay tab'ı 1301, sahife 41.

Hülâgû, 9 Muharrem 656 = 16 ikinci kânun 1258 yılında Bağdad'ı aldı. Orada hristiyan olan karısının teşvikiyle yaptığı zulümler yazılma tüyler ürpertir. Sar'ali - Epileptik olduğu söylenen Hülâgû zalimi, Hacıca'ya rahmet okutmuştur. Bilhassa Abbas oğullarının bilgiye büyük değer veren ilk halifeleri yönünden yunancadan tercüme edilen binlerce cilt fenne, tababete, felsefeye ait kitapların Dicle'ye döktüğü söylenir.

Sâdi, gördüklerinden ancak binde birini yazmıştır. Sözlerindeki incelik, buluşlarındaki yücelik bakımından bugün yazılmış kadar taze ve canlıdır. Şiraz, Bağdad'a yakın olduğu gibi şairin, Bağdad Nizamiye medresesinde tahsili olduğundan ayrı bir değeri vardır.

Sâdi'nin kullandığı vezinle, Mevlâna Şeyh Salâhaddin Zergübu Konevi'nin ölümünde bir mersiye söylemiştir. Öyle anlıyorum ki Şirazlı büyük şairin bu acıklı ağıtı Konya'ya gelmiş ve Mevlâna tarafından beğenilmiştir. Sâdi şöyle başlamıştır:

Asumanrâ Hak buvad ger hun bigiryed ber zemin

Ber zevâl-i Mülk-i Mustâ'sam Emîr al Müminin.

Mevlâna şöyle yazıyor:

Ey zi hicrân-ü firaket âsuman bigiriste

Dil miyani hun nişeste aklu can bigiriste.

Şeyh Salâhaddin 657. yılı Muharremi başında ölmüştür. Bu gazelin tamamı «Külliyyatı Şems-i Tebrizi - Bombay basması. 1885 yılı, 756 nci sayıdadır.» Bu gazeli Mutrib denilen saz heyeti okumuş ve cenazeyi öyle götürmüşlerdir. **Uzluk.**

Abbas oğulları halifeleri günlerinde geçen garib hadiseler Mûtasim Billah zamanında :

224 senesi Şavval ayında (839) (Fergane) de bir yer sarsıntısı oldu. 15,000 kişi öldü. Aynı senede (Bağdad) da yumurta büyüklüğünde dolu yağdı. 37 kişi telef oldu. Bir çok saraylar, konaklar yıkıldı. Aynı günde yüksek bir yerden korkunç bir ses işitildi; «Kullarıma merhamet et, kullarımın suçlarını yarlıga!» diye bağırdı. Bu sesleri çıkaran mahlûkun yalnız ayak izleri görüldü ise de kendisi belli olmadı. Yerdeki ayak izlerinin uzunluğu bir arşın, genişliği bir karış, adamlarının açıklığı beş arşın idi.

Vasık Billah zamanında :

Hicaz'da kıtlık oldu. Bir ritil buğday kırk dirhem gümüş paraya çıktı. Hacılardan çok adam öldü. Yine aynı sene içinde (Bağdad) da soğğun şiddeti o dereceyi buldu ki bütün sular dondu. (Mağrib) diyarının bir çok yerlerinde zelzeleler oldu. (Şam) ve (Humus) da fazlaca insan öldü. Tarihlerin verdiği bilgilere göre bu zelzelelerden (Antakya) ve (Musul) taraflarında yirmibin kişi telef oldu. Hacılar, susuzluktan dört konaklık bir çevrede aşırı derecede sıkıntıya uğradılar. Bir bardak suya avuç dolusu para verdikleri halde bulamadılar.

Mütevekkil zamanında :

(Dicle) nin suları sarı renkte aktı. Bu sarılık üç gün sürdü. Halk, büyük bir korkuya düştü. Tanrı'ya duâ ve niyaz ile meşgul oldu. Bundan bir kaç gün sonra da sular gül rengi bir kırmızıya boyandı.

(Kerh) de 237 yılı Rabiül'evvel ayında (948) bir çok dükkânlar, evler, mahalleler yanıp kül oldu. İçinde sayısız kadın, çocuk telef oldu. Bir çok yerlerde yer sarsıntısı başladı. (Damgan) da vali, hâkimler ve başkaca halktan 45,000 kişi öldü. Bu zel-

zelede (Bestam) şehrinin üçte ikisi yıkıldı. (Cürcan, Taberistan, Nişabur, Kum, Kâşan) aynı gün ve saatta harap oldu. Dağlar yarıldı, yerlerinden sular fıskırdı. Topraklar çatladı. Mısır'da (Süveyda) köyünde gökten taş yağdı. Bu semavî taşlardan bir tanesi tartıldığı zaman (10 rıtıl = takriben dört kilo) ağırlığında olduğu anlaşıldı. Bir bedevî arabın çadırına düşen taş parçasının çıkardığı ateş her tarafı yaktı. Semavî taşlardan birini (Festad) a, birisini de (Kubeys) e götürdüler.

Yemen diyarında üzerinde büyük çiftlikler bulunan kocaman bir dağ yerinden kayarak başka bir arazi üzerine yürüdü ve orada kaldı. Bazı yerlere yıldırım düştü. Pek çok insan yaktı. Mısır sınırında bir mevkiye bulunan üç adamdan ikisi yıldırımla yandı. Sağ kalan üçüncüsünün rengi siyah oldu. Gökten korkunç gürültüler işitildi. Yine bu sıralarda Ramazanın yedinci günü idi ki kargadan büyük, kartaldan küçük beyaz renkli bir kuş (Halep), kalesinin duvarı üzerine konarak arap diliyle «Ey ahali! Allah'tan korkun, Allah'tan Allah'tan..» diyerek kırk defa üst üste bağırdı. Bu sözleri hemen bir mektuba yazarak bir ulakla Padişah'a gönderdiler. Hâdise için beşyüz kişi şahit gösterilmişti.

(Ahvaz) da canlı adam kalmadı. Beyaz bir kuş bir cenaze üzerine konarak arap ve (Huzistan) dilleriyle «Allah bu ölüyü ve bunu görmüş olanları yarlıgasın.» diye bağırdı.

254 yılının Şavval ayında 868 (Antakya) ve (Tunus) da zelzeleler oldu. Bütün evler yıkıldı. Kale burçları harap oldu. Tunus halkı Mısır tarafından gelen korkunç bir gürültü işitti. Bu gürültünün dehşetinden binlerce insan öldü.

Mûtaẓıd zamanında

(Taberistan) çevresinde sular kurudu. Büyük kıtlıklar oldu. İnsanlar birbirlerini yediler. (Azerbaycan) da veba hastalığı öyle bir salgın yaptı ki kefen biçecek bez bile kalmadı. Ölüler, kendi gömlekleri ve kilimler içinde gömdüler. İş öyle bir duruma vardı ki, cenaze defnedilecek yer kalmadığından, ölüler sokaklarda bırakıldı.

Razî Billah zamanında :

327 = 938 yılında (Fırat) ın suları 11 arşın yükseldi. (Anbar) taraflarında yerler yarıldı. Yarıklardan sular fıskırdı. Bütün etraf köyleri su bastı. Pek çok insan, davar, kurt, kuş suda boğuldu. Sular Bağdad'a kadar yayıldı. Bağdad'ın (Garb) ve (Anbar) çarşıları seller altında kaldı. Su basmayan, temli harap olmayan hiç bir yapı kalmadı. Yeni Dicle köprüsünün kemeri yıkıldı. Mayıs ve haziran aylarında 18 defa Dicle suları taşarak etrafa büyük zararlar verdi.

Müttteki Billah devrinde :

330 = 941 yılında kuyruğu Maşrıktan Mağriba kadar her tarafı kaplayan bir yıldız görüldü. Bu manzara 13 gün devam etti. Bu uğursuz işaretin tesiriyle bir (Cürib = ölçek) buğday 320 Dınara çıktı. İnsan insanı yedi. (Vasit) çevrelerinde kıtlık ve veba oldu. Halk ölümlerini defnedemedi. Yine aynı senede Rum orduları, memlekete saldırdılar. (Diyarbakır) ı yağmaladılar.

Yukarıda bahsedilen hâdiselerden başka (Müktefi Billâh) ın hilâfetinin ilk zamanlarında 289 = 902 yılında şehir vakti bir zelzele oldu. Bu zelzenenin ilk başladığı dakikadan tâ güneş doğunca-ya kadar gökteki bütün yıldızlar bir an içinde kayboldu. Bu hale, o zamana kadar tesadüf edilmemişti.

240 = 854 senesinde (Ahlat) halkı semadan öyle bir ses işittiler ki bu sesin dehşetinden bir çok insan öldü. Yine aynı tarihte (Türkistan) şehirlerinde şiddetli bir fırtına çıkarak (Merv) şehrine kadar dolaşmış ve bu yüzden (Zükâm) illetine uğrayan pek çok insan ölmüştür. Arka arkaya devam eden bu fırtına, (Nişabur, Rey, Hemedan, Helvan) çevrelerini dolaşarak (Irak) ve (Bağdad) a indi. Bu vilâyetler halkını da aynı âkıbete uğrattı. Humma, öksürük, nezle salgınları yaptı.

Habib oğlu Muhammed'in anlattığına göre: Mağrib diyarında (Kırvan) da on üç kasaba çökerek yere batmış, huraların ahalisinden ancak 42 kişiden başka hiç kimse kurtulmamıştır. (Kırvan) a

adam gönderilmiş, felâketten kurtulan 42 kişinin, başka taraflara dağılmamaları için şehir dışında bir yer çevrilerek orada yerleştirilmeleri emrolunmuştur.

Yine anlatırlar ki, Mütazid, (Amir oğlu Abbas) ı (Kırmatiler) le harbe göndermişlerdi. Kırmatiler Amrin ordusuna baskın yaparak kendisinden başka hiç bir fert sağ kalmamak üzere hepsini öldürdüler.

(Saffariler) den (Leys oğlu Amir) 50,000 süvari ile Sâmân oğullarından (Ahmed oğlu İsmail) ile cenge tutuştu. Amir esir oldu. Askerlerinden hiç birinin burnu kanamadan geri döndüler.

264 = 683 yılında (Zübeyr oğlu Abdullah) Kâbe'nin eski yapısını yıkarak enini, boyuna genişletmişti. 274=693 yılında (Haccac) bu şekli bozdurdu. Zübeyr'in koymuş olduğu bütün taşları kaldırdı ve 275 = 693 senesinde yine eski haline getirdi.

Leys oğlu Amir'in oğlu (Abdülmelik) der ki: (Hazreti Hüseyin) in başını Kûfe'de vali sarayında (Ziyad oğlu Ubeydullah) in elleri arasında, sonra (Ziyad) in başını (Muhtar) in elinde, Muhtarın başını (Zübeyr oğlu Mus'ib) in elinde, (Mus'ib) in başını da (Mervan oğlu Abdülmelik) in elinde gördüm. Bunların hepsi pek garip hâdiselerdir.

Anlatırlar ki: Halifeler neslinden (Yezid), (Ziyad), (Müdrük) adında üç kardeş aynı sene içinde doğmuş, her üçü de yine aynı yıl içinde katledilmiş, her üçünün de ömrü 48 yıl devam etmiştir. Bu vak'a da pek az görülmüş bir tesadüf eseridir.

(Mukle oğlu Ebu Ali) üç halifeye yani (Muktedir Billâh, Ka'dir Billâh, Razi Billâh) a vezirlik yapmış, hayatında üç defa sefere çıkmış, öldükten sonra da üç defa yer değiştirmiştir. İlk önce halife sarayına gömülmüş, sonra kendi sarayına kaldırılarak oraya defnedilmiş, üçüncü defa da bugün bilinen mezarına nakledilmiştir.

Muktedir Billâh'ın günlerinde (Merv) şehriden gönderilen bir mektupta: tamir edilmekte olan şehir kalesinin bir yerinde bir dehiye rastlandığı ve burası genişletildiği zaman altında bir mahzen meydana çıktığı, bu mahzenin içinde ölümden başka yüzlerinde hiç bir değişiklik olmayan 1000 kişinin yatmakta olduğu; ölümlerden

birinin kulağında adlarının yazılı bulunduğu birer kâğıt parçasının asılmış olduğu bildirilmiştir.

Her şeyi en iyi bilen ve en doğru hüküm veren Allah'tır. Başarı Allah'tandır.

FASIL III

Selçuk oğulları Devletinin ilk kurulduğundan Alâüddin Keykubad I oğlu Gıyasüddin Keyhusrev II nin son günlerine kadar gelip geçen sultanlar devrinin tarihi.

İran'da devlet kuran Selçuk sultanlarının sayısı 14 tür.

1 — Selçuk oğlu Mikâil oğlu Sultan Rüküddin Muhammed Ebu Talib (Tuğrul bey)

2 — Davud oğlu Ebu Şucâ' İzzüddin Muhammed (Alp Arslan)

3 — Alp Arslan oğlu Muizzüddin Ebulfeth (Melikşah)

4 — Melikşah oğlu Rüküddin Ebülmuzafer (Berkiyaruk)

5 — Melikşah oğlu Gıyasüddin (Muhammed)

6 — Melikşah oğlu Muizzüddin Ebülhars (Sancar)

7 — Muhammed oğlu Muğisüddin Ebulkasım (Mahmud)

8 — Muhammed oğlu Rüküddin (Tuğrul bey II)

9 — Muhammed oğlu Gıyasüddin Ebulfeth (Mes'ûd)

10 — Mahmud oğlu Gıyasüddin Ebulfeth (Melikşah II)

11 — Mahmud oğlu Gıyasüddin Ebu Şucâ' (Muhammed II)

12 — Mes'ûd oğlu Muhammed oğlu Muizzüddin Ebülhars (Süleyman Şah)

13 — Tuğrul bey oğlu Rüküddin (Arslan)

14 — Arslan oğlu Muğisüddin (Tuğrul bey III).

Selçuk oğulları Devletinin kuruluşu

İRAN SELÇUKİLERİ

1

Sultan Rüküddin Ebu Talib

Tuğrul Bey

Selçuk oğulları devrinin ilk sultanı Tuğrul Bey'dir. Onun cihana hâkim olmasının sebebini şöyle anlatırlar:

(Tuzincar?) nahiyeleriyle çevrelerinde yaylak ve kışlak yapan bir çok halk vardı ki bunların başbuğları, güzel ahlakı, dürüst imanı ve iyi üniyle tanınmış (Selçuk) adlı birisi idi. Selçuk'un (İsrail, Mikâil, Musa, Yunus, Ahmed) adlarında beş oğlu olup bunlardan her biri başbuğluğa, ulus güderliğe elverişli, cihanın fetih ve idaresine kabiliyetli idiler. Bir zaman sonra Selçuk Tanrı'ya kavuştu. Oğulları uluslarına başbuğ oldular. Dal budak saldılar. Nüfusları, varlıkları arttı. Millet içinde savaşçı ve ünlü yiğitler üretti. Cenk silâhları, gereçleri tamamlandı.

O sıralarda (Maveraünnehir) ve (Türkistan) padişahı olan (İlik Han) (*) Selçuk oğulları oymağının kuvvetlenmesinden telaşa düştü. (Gazne) li (Sultan Mahmud) dan yardım dilemek üzere elçi gönderdi. Memlekette (Türkmen) lerin gittikçe çoğalmakta ve kök salmakta olduklarını, her ne kadar bunlar dürüst, iyi huylu ve uygun gidişli insanlar olup kendilerinden şimdiye kadar kötü bir hareket ve beğenilmeyecek bir hal görülmemiş ise de ileride zaman ve ahvalın değişmesiyle fitne ve fesat yoluna sapmalarından korkulmakta bulunduğunu bildirdi.

(*) İlik Hanlar vahid İlik Hanlar Alparslan oğlu Tuğrul bey tarafından dır. R. H. H. H.

Ülk Han diyor ki: Eğer bu adamlar deride ayaklanırlarsa yamcaıkları kötülüklerin zararlarını önlemek çetinleşecek, bu zararlar binlerce diyarlara salgın verecektir. Bunlar hakkında Sultanın düşünceleri ne ise bildirsınler ki bir çaresini arayalım.

Sultan Mahmud, bu teklif üzerine bir zaman düşünceye vardı. (Ülk Han) ın (Buhara) taraflarına yürüdüğü günlere kadar işi savsakladı. Ancak bu vak'adan sonra Selçuk oğullarına elçiler göndererek şu sözleri ısmarladı:

Bize daima (Hind) taraflarına doğru cenge gitmek düşüyor. Müslüman yurtlarının her köşesindeki seçkin savaş erleri kendi istekleriyle bize katılmak dileğinde bulunuyorlar. Hayret edilir ki Elçi bir vakit Selçuk oğullarından bir bölük bizimle beraber kâfilere karşı cenge gitmeğe, bu yüce saadeti ve parlak ünü kazanmaya yanaşmadılar. Aradaki mesafenin yakınlığına göre oymağınızın büyükleri huzurumuza kolayca gelebilirler. Maslahatın gerektirdiği işleri birlikte konuşur, tedbirler düşünürüz. Sonra iltifatlarınıza, ihsanlarınıza uğrayarak yine yurtlarına dönerler.

Elçi, Selçuk oğullarının yanına vardığı zaman, onlar tarafından pek çok saygı ve sevinçle karşılandı. Büyük kardeşleri (İsrail) seçkin 10,000 kişi ile birlikte sultanın katına yollandı.

Selçuk oğlu İsrail'in 10,000 silâhsur ile Gazne'ye gelmekte olduğu Sultan Mahmud'a haber verilince tekrar bir elçi göndererek şimdilik askere ihtiyaç olmadığından orduyu geri çevirmesini ve yalnız kendisinin gelmesini ısmarladı.

İsrail, askerleri arasından gürbüz ve yakışıklı üç yüz yiğit ayırdı. Bunlarla oğlu (Kutulmuş) yanında olduğu halde yoluna devam etti. Gazne'de sultan katına varır varmaz saygı ile yer öptü. Selçuk oğullarının terbiyeli durumu sultanın hoşuna gitti. İsrail'e büyük ikramlarda bulundu. Tahtının yanına altından bir kürsü konulmasını buyurarak konuşunu yanına oturttu. Dernek kurdurdu. Selçukluların dernekte bulunmaları şahi oes'elendirmişti. Muhabet arasında İsrail'den sordu:

Eğer ihtiyacımız olursa bize nekadark askerle yardım edebilirsiniz?

İsrail yanındaki silâhdarından bir yay istedi, gençlik öğünü ve bâdenin keyfiyle cevap verdi:

— Her ne zaman bu yayı oymağına gönderirsem çarçabuk 30,000 er gelir.

Sultan bu sözü büyük bir hayretle karşıladı. Sevinç duydu, tekrar sordu:

— Daha fazlasına lüzum görülürse?

İsrail tekrar silâhdarından bir tek ok aldı:

— Bunu gönderirsem 10,000 süvari atlanır.

Sutan bu yolda sorgusunu tekrarlayınca, İsrail tirkeşinden iki ok daha çıkardı: Bunlardan her biri 10,000 atlıya işarettir, dedi. Bu cevap üzerine Sultan Mahmud'un durumu değişti, kendi kendine:

Bir adam ki bir yay ve üç okla 60,000 kişiyi silâh, erzak ve mîhimmatıyla ayaklandırır. Onu küçümsemek gerekmez, demişti.

Sultan Mahmud maiyeti büyükleriyle yaptığı meşveret neticesinde Selçukluları geri çevirmeyip elde bir esir olarak Gazne'de alıkonulmalarında söz birliği ettiler. Sonra, İsrail ile oğlu Kutulmuş ve yoldaşlarından on neferin üç gün için sultan sarayında, öteki konukların da her emrin konağına onar kişi ayrılmak suretiyle ağırlandırmaları, haklarında her türlü konuk severliğin esirgenmemesini buyurdu.

Emîrlerden her biri onar kişi ayırarak konaklarına götürdüler. Gece yarısına kadar bunlara saygı ve ikramda bulundular. Gece yarısı geçip te şarabın tesiri kafalarını alt üst etmeğe başlayınca uykuya varmışlardı. Sabah olunca sultan konukların bağlatılarak Hindistan sınırında (Kâleñcer) kalesine götürülmelerini emretti. Geri kalan Selçuk oğulları oymağına da bir elçi ile kaftanlar yolladı. Giden elçi (İsrail) in sultanın katında büyük ikramlar gördüğünü, ancak şimdiye kadar padişah saraylarına girmemiş, onların türelerine yabancı bulunmuş olamsı dolayısıyla şarap meclisinde görülen bazı uygunsuz halleriyle sultanı gücendirdiğini söylemiş ve saltanat şerefine korunması bakımından bir kaç gün için (Gazne)

de alıkonulduğunu bildirmiştir. Bu hususta hatırlarına bir şey getirmeyip itaat ve bağlılıklarını daha ziyade arttırdıkları takdirde İsrail'in padişah tarafından verilecek bol sungularla geri gönderileceğini de ilâve etmiştir.

İsrail'in esir edildiğini haber alan kardeşleri şu beklenilmeyen hâdise karşısında hemen ayaklanmak ve gelen elçiye alıkoymak istediler. Sultanın kudret ve şevketini, verdiği sözü yerine getireceğini düşünerek geri durdular. Elçiye bol armağanlarla yola vurdular. Sultan Mahmud'a karşı bağlılık ve kulluk yolunda devam ettiler. Sultan her ne buyurduysa boyun eğmeyi, buyruklarını tutmayı gerekli biliriz. Hepimiz onun köleleriyiz, dediler. Sultan Mahmud sağ olduğu müddetçe uygunsuz harekette bulunmadılar.

Bu vak'adan iki yıl sonra sultandan şu dilekte bulundular: Bizim nüfusumuz, davarlarımız çoğaldı, yaylak ve kışlaklarımız artık kâfi gelmiyor. (Horasan) tarafına geçmemiz için bize müsaade buyurun; üzerimize aldığımız vergi ve resimlerle davar ve mallar iki kat fazlasıyla saltanat naiplerine gönderelim.

Selçukluların bu isteklerini saltanat büyükleri maslahata uygun bulmadılarsa da bunların hazineye ödeyecekleri vergilerin artacağını düşünen sultan, (Ceyhun) nehrini geçerek (Nisa) ve (Bavard) taraflarında yerleşmelerine müsaade etti.

Gazneli Mahmud ölünce 421 = 1030 yılında oğulları (Mes'ûd) ile (Muhammed) arasında saltanat kavgası başladı. Memleket zayıf düştü. Sultanlık Mes'ûd'da karar kılınca kadar Selçuk Türkmenleri, ctrafta çapullara, yağmlara, yol kesiciliklere başladılar. (Horasan) taraflarını titrettiler. 150 Türkmen silâhşurunu (Kâlenccer) kalesine gönderdiler. Bunlar, orada hammallık, irgailik gibi çetin işlerde çalışarak (İsrail) i kaçırmak fırsatını kolladılar. (Kâlenccer) de bir zaman odunculuk, sakalık yaptılar. Memleketin içini dışını iyice öğrendikten sonra bir gece İsrail'i kaleden dışarı uğratarak Horasan yolunu tuttular. Sabah olup da kale dizdarı işi anlayınca, şehirdeki muhafaza askerleri, sipahiler kaçakların arkasını kovalamağa koyuldular. Biraz ileride sık bir orman içinde yollarını şaşırarak olan Selçuklular nihayet yakayı ele verdiler. Bunlardan bir kısmı dar ağacına çekildi. (İsrail) ile oğlu (Kutulmuş) ağır zincirlerle kösteklenerek tekrar hapse atıldılar.

Bu kaçma hâdisesini haber alan Sultan Mes'ûd çok öfkelenildi. İsrail'in zehirlenmek suretiyle öldürülmesini, Kutulmuş'un daha sıkı bir halde muhafazasına dikkat edilmesini buyurdu. Bu sebepten dolayı Sultan Mes'ûd ile Selçuk oymağı Türkleri arasında bir kaç defa çarpışmalar oldu. Selçuklular zafer kazandı. Her iki taraftan bir çok insan öldü. Nihayet aralarında yapılan bir barış neticesinde (Sistan, Gazneyn, Hind) çevreleri Sultan Mes'ûd'a bırakılarak Horasan ve diğer memleket parçalarından el çekmesi kararlaştırıldı. Selçuklular (Tus) ve (Nişabur) şehirlerini de zaptettiler. Bu şehirler halkını kılıktan geçirmek ve mallarını yağmalamak istemişlerdi. Fakat o sıralarda Ramazan ayı girmiş olduğundan işi bayram sonuna bıraktılar. Bu müddetin bitmesine meydan kalmadan Halife (Kadir Billâh) elçi göndererek Selçuk oğullarını bir çok öğütlerle ve vaitlerle yola getirmeğe çalıştığundan ötedenberi hilâfet makamına karşı çok saygı gösteren Selçuklular bu durum karşısında da halifenin tavsiyelerine itaat ettiler. Yalnız halifeye Sultan Mes'ûd'dan şikâyetle bulundular. Horasan emîrliği menşurunun kendilerine verilmesini dilediler. (Kadir Billâh) bunların dileklerini yerine getirdi. Hi'atlarla beraber sancak gönderdi.

İşte bu sıralarda Selçuk'un ikinci oğlu (Mikâil) öldü. Oğulları, (Tuğrul) bey ile (Davud) kabilenin başbuğu oldu. Geri kalan bütün oymaklar bunların buyruğu altına girdi. Tuğrul bey (Horasan) diyarını kardeşi Davud'a bırakarak büyük bir ordu ile (Irak) tarafına yollandı. (Rey) şehrini zaptetti. Ahalisinden bir çoğunu öldürttü. Mallarını yağmalattı. Kendisi de orada sultanlık tahtına oturdu (432 = 1040).

Tuğrul Bey'in memleketi günden güne genişliyor, kuvvetleniyordu. (Harzem, Taberistan, Geylân, Mazenderan, Pars, Kirman, Azerbaycan) çevreleri ele geçirilmiş, (Erran) fethedilmişti.

Tuğrul Bey Gazne'li Sultan Mes'ûd'dan amcası İsrail oğlu (Kutulmuş) u hapisten çıkarıp kendisine göndermesini istedi. Mes'ûd'la barış ve anlaşmayı pekiştirdi. Selçuklular, Sultan (Sancar) zamanına kadar Gazne'liler hanedanına karşı saldırgan bir siyaset gütmədiler.

Kutulmuş (Kâlenccer) zindanından çıkıp ta Tuğrul Bey'in yanına gelince büyük sevinç şenlikleri yapıldı. Sultandan ikramlar, il-

tifatlar gördü. Son derece itimadını kazandı. Hiç bir vakit hizmetinden ayrılmadı.

Bağdad seraskeri (Besasiri) Abbas oğulları halifelerinden yüz gevirecek Mısır halifesi tarafına dönmüş, asker çekerek Bağdad'a eline geçirmiş, halife (Kaim Biemrillâh) ı esir ettikten sonra (Âne) kasabasında hapse attırmıştı. Bir sene hapiste kalan halife gizlice Tuğrul Bey'e bir elçi göndermiş ondan yardım dilemişti. Tuğrul Bey, Besasiri üzerine yürüdü. Onu yakalayıp öldürdükten sonra halifeyi hapisten çıkardı. Bağdad'da getirip tahtına oturttu. Abbas oğulları Devleti bu suretle yeniden hayat buldu. Kaim Biemrillâh, Tuğrul Bey'e bu hizmetlerine karşılık olmak üzere (Rük-nüddin = Dimin direği) unvanına ilâve olarak (Sultan) unvanını da verdi.

Bağdad işlerini yoluna koyan Sultan Tuğrul, Amcası oğlu (Kutulmuş) u (Musul, Diyarbekir, Şam) sınırlarına gönderdi. Dörtün o diyarlar fethedildi. (Taberistan ve Mazenderan) padişahlağı Kutulmuş'a verildi. Tuğrul, nihayet (Rey) şehri kapısındaki saltanat çadırında 455 = 1063 yılı Ramazan ayında öldü. 26 sene saltanat sürmüştür.

Sultan Tuğrul'un evlâdı olmadığından kardeşi (Davud) un oğlu (Alp Arslan) ı kendisine veliahd edinmiş, saltanat tahtını ona bırakmıştır.

2

Sultan Ebu Şücâ' İzzüddi Muhammed Alp Arslan

Uzun boylu, heybetli bir yiğit idi. Amcası Sultan Tuğrul öldüğü sıralarda Alp Arslan (Merv) şehrinde bulunuyordu. Devlet büyükleri, yeni sultanı çağırmak üzere ulak gönderdiler. Gelinceye kadar küçük kardeşi (İlyas) ı saltanat naibi olarak tahta çıkardılar.

Kutulmuş, Sultan Tuğrul'un öldüğünü işitince saltanat dâvasına kalkıştı. Padişahlık bize düşer, çünkü babamız bu yolda öldürülmüştür, diyordu. Selçuk oğullarının yaşça en büyüğü de o idi.

Memec nardusu ile harekete geçerek (Rey) şehrine yürüdü. Baş şehri kuşattı. Alp Arslan'ın yolda olduğunu haber alınca, onun yetişmesini beklemenin, ileride iki düşman arasında harbe tutuşmak gibi çetin bir durum meydana getireceğini düşündü. Baş şehrin muhasarasını bir kol askere bırakarak daha önce Alp Arslan'la karşılaşmak üzere (İsferayın) e yürüdü. İsferayın yöresinde iki taraf cenge tutuştu. Yaptıkları kanlı bir çarpışmada her iki taraftan bir çok insan öldü. Alp Arslan kaçmağa hazırlanırken o sırada anırsın Kutulmuş'un atı tekerlenmiş, kendisi de ölmüştü. Artık Alp Arslan bu tesadüf neticesinde tekrar gayrete gelmiş, zafer kazanmış, saadet ve saltanat ona yüz tutmuştur. Akrabaları arasında Kutulmuş tarafına geçenlerin hepsini öldürtmek istedi. Kutulmuş'un henüz küçü kolan oğlu da bu arada idi. Asilerin öldürülmesine ferman verdi. Fakat o sırada vezir bulunan ve güzel tedbir ve idaresiyle tanınmış olan (Nizamülmülk) bu işe razı olmadı. Akrahanın kanına girmek doğru değildir. Uğursuzluk getirir, devletiniz çabuk zeval bulur, dedi. Alp Arslan vezirinin bu öğütlerini uygun buldu. Fakat Kutulmuş'un oğlu (Süleyman şah) ile adamlarının memlekette bırakılması ileride fitne çıkmasına sebep olur mütalâasını ileri sürdü.

Nizamülmülk, bunların memleket sınırlarında yerleştirildikleri ve üzerlerinden şahlık ve emîrlik unvanlarının kaldırıldığı takdirde sıkıntı içinde yaşamağa ve bir kötülük yapmamağa mecbur kalacakları düşüncesiyle (Diyarbekir) taraflarında (Bire = Birecik) ile (Rüha = Urfa) arasında tespit edilecek bir yerde oturmalarını münasip gördü. Süleyman Şah'ı oymağıyle birlikte oraya gönderdi. Buralarda bir vakit sıkıntı içinde vakit geçirdiler.

Alp Arslan bundan sonra sinangastık sevdasına düşerek her tarafta akınlar yaptı. (Fazl Veyh) ile (Pars) şehrine yürüdü. Orayı zaptettikten sonra (Irak) a yöneldi. Nihayet 12,000 süvari ile (Rum diyarı = Anadolu) tarafına hücum etti. Rum Kayseri Ermiyanos = Romanos 50,000 zırhlı süvari ile Sultanın üzerine yürümüşü. (Felaşkerd = Malazgerd) ovasında karşılaştılar. Bu sırada Alp Arslan müceccimleri topladı. Bunlar, yıldızların o günkü durumlarına göre hücum zamanının henüz gelmediğini, muharebeye biraz daha geciktirilmesi gerekli olduğunu söylediler. Alp Arslan bu ara-

da ordudaki bilgin ve tecrübeli ihtiyarlarla da bir danışma yaptır. Bunların düşüncelerini de dinledi. Bilginler şu fikri ileri sürdüler:

Bugün cumadır. Bu kutlu günde hatipler bütün Maşrik ve Mağrıptaki islâm mâbedlerinde askere zafer duası edilir. Islâmlar için tam bir fırsat zamanı olan böyle mutlu bir günü ganimet saymak gerektir.

Alp Arslan soyuna ve temiz mayasına yaraşan dürüst bir iman ve kahramanlık duygusu ile müneccimlerin sözlerine aldırmadı. Doğru görüşlü, yüksek inanlı bilgin şeyhlerin üstün düşüncelerini daha uygun buldu. Hemen Rum ordusu üzerine atıldı. Zafer ona yüz tutmuş, Haçlılar darma dağın olmuştu. Bu arada Kayser (Romanos) cılız bir kölenin elinde esir oldu.

Kayseri esir eden köle hakkında şu hikâyeyi anlatırlar: Bağdad'da asker yoklaması yapıldığı sıralarda yoklamacı, asker olmak isteyen bu kölenin adını deftere geçirmek bile istememiş, fakat sultanın gözü buna ilişince: Onu da yazın, be'ki Rum Kayserini o esir eder, demişti. Kaderin cilvesi o sırada sultanın ağzından çıkan bu sözleri gerçekleştirmiş, koca Kayser, bir kölenin elinde tutsak olmuştur. Kayser, kendisini muhafazası altında bulunduran bu köleye, hayatını bağışlaması için her gün bin altın vermek suretiyle başını kurtarabilmiştir.

Rum ordusunun bozulduğu gün (Romanos) un boynuna bir tomruk geçirerek doğruca Alp Arslan'ın katına götürdüler. Saltanat imamı olan (Kirman) lı (Ebulfazl) hemen yerinden fırlayarak Kayser'in ensesine bir tokat indirdi. Sultan bu hareketi çirkin buldu. İmama:

«Bu adam bugün ellibin atlıya kumanda eden Rum Kayseri'dir. Ona bu türlü hakarete bulunmak nasıl yaraşır? dedi. Ebulfazl cevap verdi:

İmansızlığa kötülük için yaptım. Alp Arslan, bu cevaba karşılık: «Zillate düşen kavmin büyüklerine merhamet edinin!» mealindeki Ayet-i hatudatta. Bu şekilde gösterdiği cömert ve merhamet, sultanın kâfir bir düşmana karşı bile kalbinin, insanın yüceliğini ispat etmiştir.

Alp Arslan, bu zaferden sonra Rum diyarı fethine oğullarını göndererek kendisi geri döndü.

O sıralarda (Melik Danişmend) de (Niksar, Tokat, Sivas, Elbustan) çevrelerini tutmuştu.

Alp Arslan Rum diyarı gazasından geri döndükten sonra (İran) ülkesinde yücelikle saltanat sürdü. Son günlerinde (Mavcrâünnehir) tarafına yöneldi. (Bezmdar) kalesini kuşatarak zaptetti. Kale muhafızını beraberinde bulunan bir adamıyla sultanın huzuruna getirdiler. Sultan, ahvâl hakkında muhafızdan bâzı sorgular sordu. Bu adam doğru cevap vermediğinden astırılmasını buyurdu. Fakat muhafız, hemen bıçağını çekerek, sultanın üzerine yürümüşü. Maiyet köleleri bu haini yakalamak üzere atıldılar. Okçuluktaki büyük maharetine güvenin Alp Arslan kölelerin araya girmesine müsaade etmedi. Ne çare ki sultanın yay ve oku feleğin kazâ ve kader okunun amacını değiştiremedi. Düşman daha tetik davranmıştı. Alp Arslan'ın oku hedefini şaşırıncâ düşmanın hançeri padişahın göğsüne saplandı. Sultan bu hançer yarısından öldü (465 = 1072). Bu facianın hikâyesi uzundur. Burada daha fazla tafsilât veremiyceğiz.

Saltanatı dokuz küsur yıl sürmüş, ölümünden sonra yerine oğlu (Melikşah) geçmiştir.

3

Muizüddin Ebulfeth Melikşah

Uygun bir saadete, açık bir talihe ve yüksek bir devlete erişmiş ünlü bir saltanat sürmüştür. Geniş ve engin ülkeler, büyük diyarlar onun buyruğu altına girmiştir.

Derler ki: Melikşah (Semerkand) i feth ile bu diyar sultanını esir ettikten sonra dönüştü (Ceyhan) ırmağı köprüsünden geçerken veziri (Nizamülmülk Hasan) gemicilerle sultanlara verilen âdetler (İstanbul) ve Antakya harağlarından verilmemesi emrini verdi. Sutan bu işin sebeplerini sordu:

Ceyhan kıyılarında verilen parçaları: Sır, İslâm ve Antakya tara-

rine yükletilmesindeki maksadın ne olduğunu öğrenmek istedi. Nizamülmülk, verdiği cevapta:

Ben, devletin şerefini yükseltmek ve hükümlerini yürütmek düşüncesiyle bu iki memleketten alınan harağların Ceyhun gemicileriyle sekbanlarına tahsis edilmiş olduğunu ve bu vergilerin bu masraflara karşılık olduğunu ilân etmekle bu memleketlerin taahhütlerini sağlamlaştırmak istiyorum, demiştir.

O sıralarda her ne kadar (Antakya) fethedilmemiş ise de Tekfur, her yıl üçyüz bin dirhem altın vermeyi ve bu parayı günü gününe hazineye teslim etmeyi üzerine almıştı. Bu paralar öteki arap diyarlarından gelen kesimlerle birlikte hazineye gönderilmekte idi.

Antakya'nın fethi Süleyman Şah tarafından şu suretle elde edilmiştir: Antakya tekfuruna bir gün (Akkâ) kalesine kız istemeğe gitmişti. Türklerden bir emîr o sırada (Diyarbakır) taraflarında (Urfa) ile (Birecik) arasında yerleştirilmiş olan (Kutulmuş oğlu Süleyman Şah) a gelmiş tekfurun askerlerin şehirden çıkmış, hep birlikte gelin getirmek üzere Akkâ'ya gitmiş olduklarını haber verdi. Şu fırsat günlerinden faydalanarak bin kişilik bir kuvvetle şehre baskın yapıldığı takdirde kolayca fethedilebileceğini ve bu suretle adının yüceceğini de ilâve etti.

Süleyman Şah oymağından seçtiği bin kişilik bir kuvvetle bütün gece yol yürümek, gündüzleri derelerde gizlenmek suretiyle beş günde ve gece yarısına doğru Antakya'ya yetişti. Şehir halkı her şeyden habersiz tatlı uykularını uyurken askerden bir bölük kale burçlarından aşarak şehre inmiş, arkadan kale kapılarını açmış, geri kalanları da hemen içeriye dalmışlardı.

Süleyman Şah gece şehirde dellâllar bağıştarak evlerinden dışarı çıkanların canlarına kıyılacağını ilân ettirdi. Asker Tekfur sarayına yürüdü. Karşı koymak isteyen bir kaç kişi hemen öldürüldü. Sabah aydınlığı belirirken şehrin fethi kolaylıkla tamamlanmıştı.

Süleyman Şah Antakya halkına iyi muamele yapmış, ahalinin can ve mallarına ilişik edilmeyeceğine and vermiş, yalnız tekfur sarayının bütün mal, eşya ve silâhlarıyla hazinesini zaptetmiş, müslümanların bu şehre gelmelerine müsaade vermiştir. Antakya'nın

fethi üzerine Süleyman Şah gönderdiği ulaklarla zaferini Melikşah'a bildirdi. Bu gevreyi tamamiyle elde ettikten sonra sikke ve hutbeyi Melikşah adına çevirtti. Şehrin kime teslim edileceği hakkındaki sorusuna cevap gelinceye kadar orada kaldı. Kendi adına emîrlik ve şahlık sıfatlarını karıştırmadı.

Melikşah, o sıralarda (Türkistan) seferine gitmişti. Süleyman Şah yazdığı mektubun cevabını beklerken (Arabistan) ve (Halep) meliki olan (Şerefüddeve) ona bir elçi göndermiş, (Şam) ve (Arabistan) memleketleriyle bu ülkelere bağlı olan yerlerin harağlarını kendisi almakta olduğunu, Antakya'nın 300,000 dirhemlik haracının da buna dahil bulunduğunu bildirmiş ve her sene muntazaman 30,000 altın göndermesini istemiştir. Süleyman Şah verdiği cevapta: Antakya fethinin saltanat makamına bildirildiğini, her ne cevap gelirse ona göre davranılacağını yazmakla beraber, Antakya tekfuruna kâfir olduğu için haraç verirdi. Halbuki şehir şimdi müslüman ülkesi olmuştur. Müslümanlardan nasıl haraç alınabilir? dedi.

Şerefüddeve, bu mâzeretleri kabul etmedi, Süleyman Şah üzerine asker çekti. (Harım) yakınlarında karşılaştılar. Süleyman galip geldi. Şerefüddeve, bu çarpışmada öldü. Bunun üzerine Süleyman Şah bütün Halep ve çevrelerini zaptetti. Bu vak'aların tafsilatını da Melikşah'a bildirdi.

O zaman (Şam) ve yöreleri padişahı olan Melikşah'ın kardeşi (Tacüddeve Tutuş) a Şerefüddeve'nin öldürüldüğü haberi ulaşınca şaşaladı. Süleyman Şah, babasının ahlâkını ve onun isyan yolunu tuttu. Sultanın kullarını öldürüyor, memleketler zaptediyor, eğer çarçabuk onun hakkından gelinmezse fitne ateşi her tarafı saracaktır, gibi mütalâalarda bulundu. Şam diyarı askerini toplatarak Süleyman üzerine yürüdü. Ayrıca Süleyman'ın yoldaşı olan beylerde el altından adamlar göndererek onları bir takım tehditlerle ürküttü. (Muarre) yakınlarında iki tarafın askeri karşılaşınca beylerin her biri bir tarafa çekildi. Yalnız kaldığını anlayan Süleyman Şah, kendi eliyle canına kıydı.

Halbuki Süleyman'ın vaktiyle Sultan Melikşah'a göndermiş olduğu ulak, gidip de (Antakya) fethini arz edince Sultan Antakya ve Halep padişahlığını Süleyman Şah'a vermiş, ona büyük sevgiler

göstererek ulaşı bol armağan ve kaftanlarla geri yollamıştı.

Ulak, dönüşte Süleyman Şah'ın ölüm haberini getiren başka bir adamla karşılaşınca şaşırıp, her ikisi birden geri döndüler. Ahvali Sultan'a arzettiler. Melikşah, kardeşi (Tutuş) un hareketinden çok teessür duydu. Ona bir çok takdir ve tehditlerle dolu bir mektup yazdı.

Süleyman Şah'ın (Kılıç Arslan) ve (Kalan Arslan) adlı iki oğlu kalmıştı. Melikşah, Süleyman'dan boş kalan beyliği Kılıç Arslan'a verdi. Ona armağanlar gönderdi.

Kılıç Arslan her gün terakki ediyor, alnında erginlik ve asalet izleri beliriyor, daima beğenilecek işlerle uğraşıyordu.

Sultan Melikşah, halka karşı adâlet ve ihsan yolunu tutmuş, âlimleri, şeyhleri bol nimetleriyle okşamakta devam ediyordu. (İmamülharemeyn Ebülmaâli Cüveynî) onun çağlarında yetişen değerli bilginlerdendir. Saltanat dergâhına gelen bütün âlim ve feylézoflara büyük ikramlarda bulunurdu. Tamam 20 sene bu yolda saadetle saltanat sürdü. 485 = 1092 yılında öldü.

Bahtiyar o devlettir ki dünyada yücelikler bulur, bir memlekette galip olur, fırsat ve ganimet elde eder, adâlet ve nizam dairesinde dünyada hükmetmeğe çalışır. İşte bu yüce talihli sultanla (Nizamülmülk Hasan) ve arkadaşları gibi büyük vezirlerinin ünlere yılların sahifeleri üzerinde ebedileşmiştir. Şair diyor ki: «Adâleti kuvvetlendirmek suretiyle necat yoluna koş, çünkü ebediyet defterinin baş yazısı adâlettir. Yoksa, gurur, devlet ve servet sevgisi fânîlik alanında gelip geçici şeylerdir..»

Selçuk oğulları soyundan gelen diğer Acem sultanlarının ve bunların tarih ve menkıbelerinin bu kısa kitapta uzun uzadıya hikâyesine imkân olmadığından kısaca bahsedildi.

4

Rüknüddin Ebülmuzafer Berkiyaruk

Babası Melikşah'ın veliahdı olmuştu. Kardeşleri (Mahmud) ve (Muhammed) le aralarında çarpışmalar oldu. Berkiyaruk müdesin-

deki ârizadan ölünce kardeşi Gıyasüddin Muhammed memleket tahtında yerleşti (498 = 1104).

5

Gıyasüddin Muhammed

Kardeşler arasında muharebeler devam ettiği sıralarda (Mülhidler = İsmailîler) kuvvetlenmişti. Başbuğları olan (Hasan Sabah) her tarafa dâvetçiler göndermiş, bu arada (Abdülmelik Gattas) ı da (İsfahan) a yollamıştı. Bir çok kimseler bu zındıkların uydurma safsatalarla dolu olan mezheplerine kapılarak doğru yoldan sapmışlar. Sultan Muhammed (500 = 1106) yılında (Şahdeh) e gitti. Hakamı aldatarak kaleyi ele geçirdi.

Vezir Nizamülmülk, hayatta olduğu müddetçe müslümanları öyle dürüst bir şekilde idare etti ki hiç bir bozguncu bir köşeden baş kaldırmaya cesaret gösteremedi. Fakat büyük vezirin ölümünden sonra Mülhidler fesat ve fitneye başladılar. Sultan Muhammed 511 = 1117 de öldü.

6

Muizzüddin Ebülhars Sancar

Kardeşleri zamanında 20 sene Horasan padişahlığında kalmıştı. (512 = 1118) tarihinde Selçuk tahtına cülûsundan sonra kardeşi (Muğisüddin Ebülkasım Mahmud) isyan etmiş ipe de mağlûp olmuş Sancar'ın huzuruna giderek suçlarını bağışlatmıştır. Bunun üzerine sultan, (Irak) naipliğini ona havale etti.

Sultan Sancar'ın günlerinde (Oğuzlar) Ceyhun ırmağını geçmiş, o bölgede vilâyetlere sarkıntılık yapmağa başlamışlardı. Sultan, bir kaç defa geri dönmeleri için bunlara emir verdi. Fakat Oğuzlar haraçlarını arttıracaklarını söyleyerek vakit kazanmak istediler (548 = 1153).

Sultanın fikri bunlara aman vermektir. Halbuki maiyeti erkânı

onu harbe teşvik ettiler. Oğuzlar, yalvarıp yakararak her evden birer batman gümüş vermek suretiyle geldikleri yerde kalmalarına müsaade istediler. Sultan, bunları memleket topraklarından dışarı çıkarmak hususunda ısrar gösterdi. Oğuzlar nihayet ümitsiz ve çaresiz kalınca kadın ve çocuklarını önlerine katarak can ve başla çarpışmaya başladılar. Sancar ordusunun merkez ve cenahlarını vurduktan sonra sultanı esir ettiler. Fırsatı kaçırdıktan sonra ne-
ticeyi beklemenin fayda vermiyeceğini takdir eden Oğuz oymakları oradan (Horasan) tarafına yöneldiler. Bir çok insan öldürdüler. Horasan padişahlarıyla o bölgedeki âlim ve büyüklerin müridi sayılan ve ilimde (Huceetül'islâm İmamı Gazali) nin gömesi olan (Muhammed Yahya) yı işkence altında şehit ettiler. (Belh) şehrine geldikleri zaman Selçuklulardan Oğuz oymakları arasına karışmış bazı kimseler esir padişahı göz hapsinde tutan muhafızları aldat-
tılar. Sultan'ın (Ceyhun) kıyılarında avlandığı bir sırada fırsat bu-
lan Selçuklular onu kaçırdılar. (Tirmiz) sınırını kıyısında gemiden geçerek (Tirmiz) kalesine götürdüler. Devleti ve ömrü sona ermiş olan Sultan Sancar, tekrar memleket işlerini yoluna koymağa va-
kit bulamadan öldü (552 = 1157). Oğuzlar vilâyetleri yıkıp yak-
tılar. (Fars) şehri sınırlarına dayandılar.

Oğuz beyleri bir gece hep birlikte sürgün avına çıkmışlardı. Yanlarında kendilerini koruyacak askerleri yoktu. (Fars) valisi bunları pusuya düşürdü. Ansızın baskına uğrayan beylerin hepsi birden öldürüldü.

Şirvan'lı büyük şair (Hakani) nin yukarıda bahsettiğimiz Ho-
rasan vak'ası dolayısıyla inşad etmiş olduğu meşhur Farsça kasi-
denin şu parçalarının tercümesini aynen naklediyoruz:

O gördüğün ülkeler (Mısır) ı harap oldu.

O işittiğin feyz ve bereket (Nil) i şarap oldu.

Felek, (Muhammed Yahya) nın başını rüzgâra kaptırdı.

Sancar'ın düşmanlarını da nihayet boynundan yakaladı.

Muğisüddin Ebulkasım Mahmud

Kardeşi Sancar'dan sonra 17 sene (Irak) ta saltanat sürdü. Za-
manında bir çok vak'alar oldu.

Oğuzlar Irak'ta sultan Sancar'a isyan ettikleri sırada Mahmud
da kardeşi Sancar'a karşı ayaklanmış, aralarında muharebeler ol-
muştu.

Sultan Muğisüddin Mahmud' un günlerinde maiyet kölelerin-
den her biri bir memleket parçasını eline geçirmiş, her biri bir böl-
gede istiklâl kazanarak saltanat sürmeğe başlamıştır. Atabek (İl-
deniz), (Azerbaycan) topraklarında; Atabek (Pehlivan), (Irak) ta
başkaları, başka yerlerde hüküm sürmekte idiler.

(Salguriler) Sultan Mahmud'un kardeşi oğlu (Melikşah'a isyan
ettiler. Bir çok fitne ve fesatlar baş gösterdi. Bağdad halifesi, ar-
tık bu hallerden bıkmış, usanmıştı.

Rüknüddin Tuğrul II

Mahmud'un yerine Sultan Sancar'ın tavsiyesiyle Melikşah I
oğlu Muhammed I in oğlu Tuğrul geçti. Kardeşi (Mes'ûd) ile kar-
deşinin oğlu (Davud) Tuğrul'a karşı ayaklandılar. Onun sultanlı-
ğını tanımak istemediler. Tuğrul, bütün zamanını bunlarla harp ve
mücadele içinde geçirdi. Kâh galip, kâh mağlûp oldu. Nihayet 529
= 1134 Muharrem ayında öldü. (Gıyasüddin Mes'ûd) da bu suretile
saltanat tahtına yerleşti.

Gıyasüddin Mes'ûd

Gıyasüddin Mes'ûd, tahta çıkar çıkmaz Bağdad halifesine adam
göndererek adına hutbe okunmasını diledi. Halife (Sutan San-

car) ın korkusu ile Mes'ûd'un dileğini yerine getirmek istemedi. Aradan bir müddet geçtikten sonra Mes'ûd Bağdad'a yürüdü. Halife bu sefer adına hutbe okutturacağı vâdiyle Sultan Mes'ûd'u Bağdad'da padişahlara mahsus taht üzerine oturtmak suretiyle hakkında saygı gösterdi.

Mes'ûd biraz sonra amcası (Sancar) ile muharebeye kalkıştı. Aralarındaki çarpışmada bozguna uğradı. Bunun üzerine Sultan Sancar, Mes'ûd'un öteki kardeşi Tuğrul'u padişah intihap etti. Kendisi de Horasan'a döndü. Fakat iki kardeş yine rahat durmadılar. Çarpışmaya başladılar. Bu hal bir müddet devam etti. Nihayet Tuğrul'un ölümünden sonra Mes'ûd, bütün memleketi buyruğu altına aldı. Kendisine boyun eğdirdi.

529 = 1134 yılında Halife (Müsterşid Billâh) bazı emirlerin teşvikiyle Mes'ûd üzerine asker çekmiş ise de mağlûp ve esir olmuştur. Bir müddet Mes'ûd'un zindanında kalan halife artık bundan böyle Mes'ûd'un sultanlığına muhalif kalmıyacağına kuvvetli söz ve senet vererek yakayı kurtarmış, fakat çok geçmeden bir batinî fedaisi tarafından öldürülmüştür.

530 = 1135 yılında Sultan Mes'ûd, yeni halife (Raşid Billâh) dan babasının her sene vermeyi taahhüt ettiği vergiyi istedi. Halife buna yanaşmadığından üzerine asker çekti. Etraftan bir çok melik ve emirler halife tarafına yardım ettiler. Fakat Raşid'in uygunuz hareketleri ve bozuk ahlâkı yalnız kalmasına sebep oldu.

Mes'ûd, Bağdad'ı bir müddet muhasaradan sonra zaptetti. Şehre girip sultan sarayına yerleşti. Askerini halkın mal ve canına el uzatmaktan menetti. Bağdad'ın işgali dolayısıyla büyük bir korku içinde kalan ahali sultanın gösterdiği, adâletten dolayı yeniden güven buldu.

Raşid Billâh, vaktiyle Sultan Mes'ûd'a kâğıt çekmiyeceğine sağlam söz vermiş ve hüccet imzalamıştı. Sözünde durmadığı takdirde halifeliğinden çekileceğini taahhüt etmiş iken vâdini ve taahhüdünü her an Raşid, Bağdad âlimlerinin ve ileri gelenlerinin söz birliği ile hatırladı. Yerine Muktefi İsmâillâh geçirildi.

533 = 1140 da (Hicrî) halifesi (İsmâillâh Zengî) ile aralarında bir anlaşmazlık çıktı. İki de aralarında anlaşmazlık çıktı.

sayesinde işler düzenine girmiş, İmadüddin, sultanla iyi geçinmek yolunu tutmuştur. 547 = 1152 yılında Mes'ûd öldü, yerine Sultan Mahmud oğlu Muhammed geçti (*).

10

Gıyasüddin Ebu Şücâ' Muhammed

Kardeşi Melikşah II hapsedildikten sonra (Horasan) dan dönerek Selçuk tahtına oturdu. Melikşah'ı (Hemedan) şehrinde Köşk'e gönderdi. Melikşah, (Köşk) ten (Horasan) a kaçarak kardeşi Muhammed'in ölümüne kadar orada yerleşmişti. Muhammed ölüp de yerine (Süleyman Şah) geçince tekrar ayaklandı. (İsfahan) a geldi. Orada 554 = 1159 yılında öldü. Sultan Muhammed'in padişahlık müddeti yedi yıl sürdü.

11

Gıyasüddin Ebülfeth Melikşah II

Melikşah, oğlu (Mes'ûd) ile kardeşi (Muhammed) i Atabek (Bozebe) ve vezir (Tacüddin) ile birlikte (Pars) a göndermişti. Kendisi (Bağdad) a gittiği sırada Bozebe bunları (İsfahan) a getirdi. Muhammed'i tahtına oturtarak beş nöbet çaldırdı. Sultan Melikşah Bağdad'dan dönüşte bunların üzerine yürüdü. Bozebe, sultanı askeriyle karşıladı. Aralarında yaptıkları bir çarpışmada kendisi de öldü. Şehzade Mes'ûd ile Sultan Muhammed tekrar (Pars) a geldiler. (Salguriler) in ayaklanması üzerine oradan kaçmışlardı. Melikşah, Salguriler gâilesini yatıştırınca saltanat tahtına yerleşti. Artık emirlerine iltifat göstermedi. Dört ay sonra aralarında söz birliği yapan emirler, sultanı bir ziyafete çağırdılar. Etrafına bek-

(1) Sultan Rüküddin Tuğrul II ile Gıyasüddin Mes'ûd devri Ak-sarayı tezkeresinin elde bulunan her iki nüshasında da eksik bırakılmıştır. Aradaki boşluğu doldurmak ve vak'aların tamselsülünü bozmamakla beraber eserin bütünlüğünü muhafaza etmek düşüncesiyle bu iki sultanın günlerine ait vak'aların Müneccimbaşı tarihinden nakledilmesine lüzum görülmüştür. **Mütercim.**

giler diktiler. Melikşah artık hapsedilmiş, saltanat tahtından indirilmişti (*).

12

Muizzüddin Ebülharis Süleyman Şah

Sultan Muhammed II öldükten sonra devlet büyükleri bir müddet aralarında meşveret kurdular. Nihayet padişahlık Süleyman Şah'ta karar kıldı.

Erkândan bazıları maiyetlerindeki adamlarıyla (Musul) a giderek o sıralarda Musul'da bulunmakta olan padişahı getirip tahta oturttular. Veliahdlık makamına övey oğlu Atabek (Arslan) ı getirdi. Vaktını içki ve eğlence âlemlerinde geçiriyor, devlet işlerine bakmıyordu. Bu kayıtsızlıkları, fena huyları yüzünden bütün emirler ve halk yeni sultandan yüz çevirdiler. Tahta çıktığının altıncı ayı sonunda kendisini bağlayarak (Alâüddeve) kalesine götürdüler, (Azerbaycan) da bulunan (Arslan) ı davet ederek Selçuk tahtına oturttular (556=1160).

13

Rüknüddin Arslan

Sultan Tuğrul oğlu Rüknüddin Arslan 15 sene, 7 ay padişahlık yaptı. Pek kalabalık maiyeti ve adamları vardı. Zamanında memleket bayındırlaşmağa yüz tutmuştu. Nihayet (Hemedan) da öldü (572=1176).

(1) Gıyasüddin Ebu Sücâ Muhammed II ile Gıyasüddin Ebülfeth Melikşah'ın saltanattaki sıraları karışıktır. Müneccimbaşı'ya göre: Sultan Mes'ud 547 de ölünce yerine Mahmud'un oğlu Gıyasüddin Muhammed III ve bu da 554 de öldükten sonra yerine Melikşah II geçmişti. Ak-sarayı tezkeresinde tarihler zikredilmemiş olduğundan biz de Müneccimbaşı tarihindeki sırayı esas tuttuk. Zaten bu devre İran Selçuklularının en karışık bir safhasıdır. Mütercim.

14

Muğisüddin Tuğrul III

Babası Sultan Arslan öldüğü zaman henüz çocuktü. Sultanlık sırası ona ulaşmıştı. (İldeniz oğlu Muhammed) memlekette başlıca hâkim kesilmiş, bütün devlet işlerinin idaresini eli altına almış bu suretle Sultan Tuğrul devrinin biricik başarıcısı olmuştu.

Atabek Muhammed ölünce, devletin temelleri çökmeye onun tedbirli idaresi altında yürüyen memleket işlerinin düzeni bozulmağa başladı. Devlet büyükleri birbirlerine geçtiler. Her biri bir tarafa dağıldılar. Bu sırada Atabek (Kara Arslan) Irak'a gelerek tahta çıktı. Kendi adına beş nöbet vurdurdu. Nihayet o da gecenin birinde bir mühlid fedaisi elinde can verdi.

Sultan Tuğrul Atabek Kara Arslan'ın sert muamelelerinden bıkmış onun mazarratlarını defetmek için Harzem sultanından yardım istemek üzere bir çok mektuplar yazmıştı. Bu arada ayaklanan kalabalık bir asker (Rey) şehri kapılara dayandı. Sultan birkaç kişi ile onları karşıladı. Kendisini askerler arasına attı. Miğferini başı üzerinde tutmakta olan Tuğrul yüksek sesle, adını sanını tekrarlıyarak cenge tutuştu. Nihayet savaş meydanında etrafı sarılarak yakalandı. Bütün feryatları, sızıltıları boşa çıktı. Bu çetin çarpışmada öldü.

İşte bu vak'adan sonra Selçuk oğullarının memleket ve devletleri (İran) topraklarından silinmiş, saltanatları sona ermiştir (590=1193).

Alp Arslan'ın günlerinde Anadolu'da hüküm süren

Selçuk Sultanları

(Diyarbakır), (Urfa), (Birecik) taraflarında ve (Fırat) kıyılarında yaylak ve kışlak yapmakta olan (Süleyman Şah oğlu Kılıç Arslan) zamanında Rum Kayseri (Ermıyanos = Romanos) 120,000

kişilik tam teçhizatlı ve kuvvetli bir ordu ile islâm sınırlarına yürüdü. İlk önce (Niksar), (Sivas), (Tokat), (Elbistan) ile o çevredeki diyarların padişahı olan (Melik Danişmend) in memleketine saldırdı.

Bu sıralarda Melik Danişmend, (Mardin), (Miyafarkın), (Amik = Diyarbakır), (Harbert = Harput), (Erzincan), (Divriği) taraflarındaki islâm memleketlerine elçiler göndererek onlara; büyük bir düşman ordusunun Müslüman topraklarına yürümekte olduğunu, eğer bu kâfirlere el birliğiyle karşı durulmazsa kopacak fitnenin önüne geçilemeyeceğini, bu yangının bütün müslümanlara zarar vereceğini, her tarafı yakıp kül edeceğini bildirdi.

Danişmend, bu arada Kılıç Arslan'a da bir adam göndererek: Eğer bu vaziyet karşısında imdat yollanacak olursa Tanrı'nın yardımı ile kâfirler üzerine galebe çalınacağını, alınacak ganimetlerin beşte bir payından başka kendisine bol haraclar temin edeceğini, kızını kendisine vermek suretiyle arada bir akrabalık kuracağını ve (Elbistan) ı da cihaz olarak terkedeceğini vâdetmişti.

Kılıç Arslan, o çevredeki başka melik ve emirlerle birlikte din gayreti ve islâmların korunması düşüncesiyle bu sözleşmeye girerek kâfirlere karşı cenge yollandı. Kırk bine yakın bir ordu topladı.

İki taraf Sivas yakınlarında karşılaştı. Tanrı müslümanlara zafer verdi. (Romanos) uzun savaş ve çarpışmalar sonunda bozguna uğradı. Kâfir sürülerinden pek azı kurtulabildi. Üst tarafı kılıçtan geçirildi.

Melik Danişmend bu zaferden sonra Kılıç Arslan'a yüzbin dirhem para gönderdi. Elbistan'ın teslimi işini de savsakladı. Bu hususta mâzeret olarak kızının cihazını dizmekle uğraştığını, Elbistan'ı da gerdek geçesi teslim edeceğini ısmarladı.

Kılıç Arslan bu durum karşısında Danişmend'in hareketine gücendi. Göndermiş olduğu paraları geri yollamakla beraber:

Ben islâm topraklarını kurtarmak için cenk ettim. Ücret için değil! Benim, onun parasına, puluna ihtiyacım yoktur, gibi sözlerle karşılık göndererek oradan memleketine döndü. Fakat bir fırsatını kollamaktan da geri durmadı. Bir aralık Melik Danişmend'in

hastalandığını duyunca hemen ordusunu toplayarak (Elbistan), (Zabitra) yı zapt ile (Malatya) ya yürüdü.

Danişmend hastalıktan kalktıktan sonra Kılıç Arslan'la harbe karar verdi. Kılıç Arslan, Danişmend'in kendisiyle harp etmek üzere yola çıkmış olduğunu haber alır almaz karşı duramayacağını anladı ve geri döndü.

Yine bu sıralarda Rum Kayseri (Romanos) uzun zamanlardan beri uğraşarak hazırlamış olduğu büyük bir kuvvetle (Çankırı) ve (Ankara) tarafına yürümüştü. Bu iki şehir o çağlarda müslümanlar elinde idi. Her birinin Alp Arslan soyundan, Selçuk oğullarından birer meliki vardı. (Romanos) her iki şehri muhasara altına aldı. Müslümanların vaziyeti sıkışınca etraf memleketlerdeki meliklerden yardım istemek üzere ulaklar gönderdiler. O çevredeki melikler, Kılıç Arslan'ın kumandasında toplanarak muhasara edilen şehirlerin imdadına koştular. İmdatçılar yetişmeden önce Çankırı kalesi düşmüş, bir çok katil ve talanlar yapılmıştı.

İslâm orduları Rumlarla harbe tutuşunca Kılıç Arslan galip geldi. Bizanslıları bozguna uğrattı. Çankırı'yı düşmandan geri alan Kılıç Arslan Ankara'ya yürüdü. Bu şehri de kurtararak (Konya) üzerine atıldı. Nihayet Konya'yı da aldıktan sonra orada Selçuk tahtına oturdu.

O çağlarda (Irak) taki Selçuk sultanları devleti çok zayıf düşmüş, daha önce bahsettiğimiz gibi kardeşler arasında saltanat kavgaları başlamış, Bağdad'daki Abbâsî halifeleri bu hallerden daima üzüntü ve sıkıntı içinde kalmırlardır.

Halife, Kılıç Arslan'a bir elçi gönderdi. Anadolu işlerini yoluna koyduktan sonra Bağdad'a geldiği takdirde kendisine yardım edeceğini, hattâ İran Selçukî devleti sultanlığını da kendisine vereceğini vâdetti.

Kılıç Arslan, Acem diyarı padişahlığı sevdasıyla yanına bir ordu alarak Bağdad yolunu tuttu. Oğlu (Mes'ûd) u kendine veliahd edinerek Konya tahtını ona bıraktı. Kılıç Arslan'ın Bağdad'a gitmekte olduğunu haber alan İran Selçukî Devleti büyüklerinden ve zamanın en nüfuzlu beylerinden (Çavlı) Diyarbakır çevresinde-

ki Kürtlerden topladığı bir kuvvet ile sultanın yolunu kesmek üzere harekete geçti. Kılıç Arslan'ın maiyetindeki kumandanlara bir takım vaidler ve tehditlerde bulunarak bunları ayarttı. Kumandanlar, zaten pek sert ve kibirli olan Kılıç Arslan'dan ürkmüşlerdi. Sultanı bir tuzağa düşürerek (Habur) çayından geçerken suda boğdurdular. Cesedi (Miyafarkin = Bugünkü Silvan kaza merkezi) n-de gömüldü.

Sultan Mes'üd

Babası Kılıç Arslan'ın ölümü haberini alan Mes'üd bir müddet yas tuttuktan sonra Konya'da tahta çıktı. Halife tarafından kendisine teşrifat ve sancak gönderildi. Mes'üd, hakkiyle talihli ve adâletli bir padişah oldu. Memleketi günden güne genişledi. Danişmend oğlu (Yağı Basan) ile dostluk dairesinde geçinmeğe başladı.

Sultan Mes'üd ile Melik Yağı Basan birbirleriyle buluşmuş ve görüşmüşlerdir. Mes'üd tanrısına kavuşunca yerine oğlu (İzzüddin Kılıç Arslan II) geçti.

Babasından sonra kırk yıl sultanlık ettik. Kılıç Arslan'ın her biri bir ülkenin padişahlığına lâyık olan 15 oğlu var idi ki Rüknüddin Süleyman Şah, Nasırüddin Berkiyaruk, Kutbüddin Melikşah, Nurüddin Mahmud, Muizzüddin Kayserşah, Muhyiddin Mes'üd, Muğisüddin Tuğrul, Nizamüddin Argunşah, Sancar Şah, Gıyasüddin Keyhusrev bunlar arasındadır.

İzzüddin Kılıç Arslan son günlerde zayıf düşmüş olan Danişmend oğullarının memleketlerine göz dikmiş, bunlar üzerine asker çekerek (Kayseriye) ve (Sivas) ı zaptetmiş, (Yağı Basan) ın kız torunu olan hastalıklı ve inmeli (Melik Zünnun) u (Niksar) a kaçmağa mecbur bırakmıştı. (Zünnun) kaim babası (Şam) padişahı (Meliki Âdil Nurüddin) e bir elçi göndererek ondan yardım istedi. Nurüddin de emirlerinden (Abdülmesih) adında birini tam teçhizatlı 3000 süvari ile damadının imdadına yolladı, Şamlılar Kayseri'yi ve Sivas'ı geri aldılar. Fahrüddin Abdülmesih, Kılıç Arslan geri dönünceye kadar Sivas'ta beklemek için emir almıştı. Tâ Meliki Âdil'in ölümü sıralarına kadar orada bekledi. Fakat Kılıç Arslan gönlünü Danişmendlilerin memleketleri sevdasına kaptırmış, bir

türlü rahat duramıyordu. Bu sevdâ ile (Aksaray) ı yaptırdı, çok vakit orada oturdu. Melik Nurüddin'in ölüm haberini işiten Şamlı Fahrüddin Abdülmesih geri döner dönmez Kılıç Arslan da Aksaray'dan Kayseri'ye yürüdü. Burayı tekrar zaptetti. (Melik Zünnun) bu yüzden hastalanarak Niksar'a çekildi ve orada öldü.

Zünnun öldükten sonra yerine oğlu (İsmail) geçti. İsmail henüz çocuk olmakla beraber fikir ve tedbiri de zayıf idi. Kılıç Arslan Danişmend ilinin ileri gelen beylerini bir takım vaidlerle avlayarak İsmail'i öldürtmeğe ve memleketi Selçuk oğullarına teslim etmeğe mecbur etti. Bu suretle Selçuk sultanının hükümdarlık alanı da genişledi. Oğullarından her birini bir şehre gönderdi. Bunlar kendi topraklarında ayrı ayrı saltanat sürmeğe başladılar. O zamanki durum şöyle idi:

Tokat çevresinde: Rüknüddin Süleyman Şah.

Niksar ve Kuyulhisar'da: Nasırüddin Berkiyaruk.

Sivas ve Aksaray tarafında: Kutbüddin Melikşah.

Malatya'da: Muizzüddin Kayserşah.

Engüriye = (Ankara) da: Muhyiddin Mes'üd.

Abilistan = (Elbistan) da: Muğisüddin Tuğrul.

Amasya'da: Nizamüddin Argunşah.

Erağliye = (Ereğli) de: Sancar Şah.

Hepsinin küçüğü ve babasının en sevgilisi olan (Gıyasüddin Keyhusrev) veliahd olmuştu.

Sultan Gıyasüddin Keyhusrev

Konya'da Selçuk tahtına oturdu. (588 = 1192). Bütün kardeşleri arasında en büyüğü olan Rüknüddin Süleyman Şah, Gıyasüddin'in padişahlığına razı olmadı. Yerine göz dikti. Kardeşlerinden bu hususta kendine uygun olmayanları öldürttü. Fikrini kabul edenlerin babaları tarafından verilmiş olan memleketlerini yine kendilerine bıraktı. Bundan sonra büyük bir ordu ile Konya'ya yürüyerek şehri muhasara altına aldı.

Konya'lılar, Gıyasüddin Keyhusrev'i çok seviyorlardı. Şehri bir ay kadar muhafaza ve müdafaa ettiler. Nihayet sulh yapmağa mecbur kaldılar. Sulh muahedelerini yaparken Gıyasüddin'in iki oğlu

(İzzüddin Keykâvus) ve (Alâüddin Keykubad) ile birlikte şehri terk ederek (Elbistan) da oturmasını şart koştular. Bu temel üzerine kurulan sözleşmenin yürürlükte kalacağına and içtiler (593 = 1196).

Sultan Rüküddin Süleyman

Rüküddin tahta çıkınca Gıyasüddin Keyhusrev de oğullarıyla birlikte Elbistan tarafına yollandı. Bir zaman orada kaldıktan sonra kardeşinin durumundan işkillenerek (Şam) a yöneldi. Oradan (Diyarbakır) a ve Diyarbakır'dan da (Canit) Samsun'a geldi. İstanbul'a uğrayacağı sırada (Mağrib) tarafına düştü. (Mağrib) den tekrar İstanbul'a döndü.

Gıyasüddin önce Firenk tekfurı (Mafruzum = Mavrozomis) in sarayında misafir kaldı. Sonra bir adada oturdu.

(Irak) ta (Sultan Tuğrul) öldürülmüş, Selçuk oğulları saltanatı sona ermiş, (Sultan Celâlüddin Harzemşah) Harzem oymaklarıyla (Horasan) ve (Irak) taraflarını tutmuştu.

Rüküddin Süleyman için Konya'da üç nöbet vuruldu. Bağdad'dan halife yönünden (Çetir) ve (Sancak) gönderildi. (Sultan) unvanı verildi.

Rüküddin'in saltanatı memlekette parlak bir devir açtı. Ordusu ile (Gürcistan) seferine yollandı. (Erzurum) u zapt ile idaresini kardeşi (Muğisüddin Tuğrul) a havale etti. Oradan 20.000 askerle Gürcistan'a yürüdü. Gürcüler pusu kurmuşlardı. İhtiyatlı davranmadığından bozguna uğradı. Tekrar Konya'ya döndü. Gürcülerden öc almağa hazırlanırken ecel fırsat vermedi. Tanrısına kavuştu (600 = 1204).

İzzüddin Kılıç Arslan III

Henüz altı yaşında iken Devlet büyükleri tarafından saltanat tahtına çıkarıldı. Emirler, bu çocuk padişaha velilik yapıyorlardı. Fakat aralarında anlaşamamazlık baş gösterdi. Atabek (Ertokuş), (Yağıbasan) oğullarından (Muzafferüddin Mahmud, Zahirüddin ile Pervane, Bedrüddin Yusuf) gizlice teşrifatçı (Zekeriya) yı (Gı-

yasüddin Keyhusrev) in yanına göndererek Konya'ya çağırdılar. (Gıyasüddin, Firenk diyarından (Burgulu = Birgili) ye geldi, Saltanat gereçlerini ve asker işlerini yoluna koyduktan sonra (Konya) ya yürüdü. Genç sultan İzzüddin Kılıç Arslan, şehri amcası Gıyasüddin'e terk ederek (Aksaray) a gitti.

Gıyasüddin Keyhusrev'in ikinci saltanatı

Tekrar Selçuk tahtına oturan Gıyasüddin, kardeşi Rüküddin Süleyman'ın oğlu İzzüddin'i yakalıyarak bir kaleye (Gavele) gönderdi. Zavallı sultan orada öldü.

Gıyasüddin Keyhusrev'in idaresi altında memleket işleri tekrar düzenine girdi. Selçuk diyarı büyüdü ve genişledi. (Antalya), (Lâdik) fethedildi. (Ermen) ülkesinden (Karaman vilâyeti) zapt ve bir çok kaleler ele geçirildi. Kayser (Laskaris) ile harp etmek üzere asker çekti. (Lâdik) çevresinde kâfirler elinde şehid oldu (607 = 1210).

Sultan İzzüddin Keykâvus

Saltanata geçince kardeşi (Alâüddin Keykubad) la aralarına ayrılık girdi. Alâüddin Kayseri'de bozguna uğrayarak (Ankara) ya gitti. Bir yıl kadar orada kaldı. Nihayet barış yaptılar. Alâüddin'i Ankara'dan çıkarıp (Mıngar) kalesine götürdüler. Yedi yıl orada mahpus kaldı. İzzüddin öldüğü zaman kardeşinin tahtına oturdu (616 = 1219).

Sultan Alâüddin Keykubad

Kardeşi İzzüddin Keykâvus'un ölümünden sonra Selçuk tahtına oturmuş, 17 yıl padişahlık yapmıştır. Akıllı ve tedbirli bir sultan idi. Memleketi güzel idaresi ve adâletıyla yüceltmiş ve se-reflendirmiştir. (Şam) ve (Diyarbakır) melikleri ona itaat gösterdiler. (Sultan Celâlüddin Harzemşah) ı (Yaşı çemen) mevkii-

de bozguna uğratmış, memlekette ulu bir saltanat sürmüştür. Onun hayırlı eserleri, zamanenin sahifelerinde ve cihanın dört bucagında güneşten daha parlak bir ışık saçmıştır.

Sultan Gıyasüddin Keyhusrev

Babası Alâüddin Keykubad öldükten sonra yerine Gıyasüddin Keyhusrev geçti. (Kösedağ) da Moğul askerleriyle yaptığı muharebede mağlûp oldu. Sekiz yıl padişahlık yaptı. Ölümünden sonra sultanlık oğullarına geçti. Bunların ahvali aşağıda dördüncü fasılda hikâye edilecektir.

FASIL IV

Hakanlar, Sultanlar ve memleket emir ve vezirleriyle mansıp sahipleri arasında değişiklikler, Türk oymaklarının ayaklanması, Müellifin Saltanat divanlarına devam ettiği sıralarda görüp işittiği hâdiseler.

İşlerinde karışıp görüşeni, mülkünde ortakçısı ve kavgacısı olmayan, şekillere suret veren, dilediğini işleyen, cihanın ahvalini bilen, ecelleri taksim eden yaratıcı Uu Tanrı'yı öğdükten ve Tanrı elçilerinin en yücesi, yaradılışın özü, doğru yolun göstericisi, Yalvaçların sonuncusu olan (Hazreti Muhammed Mustafa) ile onun eş ve dostlarına duâdan sonra bu vak'aları anlatan müellif; saltanat divanı işleriyle uğraşmağa başladığı günlerde görüp geçirdiği vak'aları olduğu gibi anlatmak ve bu yazılarıyla her türlü gizli noktaları açıkça göstermek, zamanın ve hâdiselerin devrimlerini aydınlatmak isteğindedir:

Bu maceraları nakletmek, zalim feleğin ve insafsız zamanenin henüz gençlik çağlarımda ömrümün yıllarını sür'atle tüketmeğe başladığı bir sırada karşılaştığım her türlü zorlukları yenerek vak'aların geçişini gereği gibi sıralamak diledim. Her nekad bu hallerin hikâyesi ve bahislerin tafsilâtı; çöllerin kumlarını ve yağmurların damlalarını saymak gibi hesaba sığmayan bir iş ve netice itibariyle sözün uzamasını gerekli kılan bir çabalama ise de:

Gördüğüm acıları şu insafsız felekten,

Bana indinmayana ne çıkar söylemekten;

diyerek yazmaktan kendimi alamadım.

Vaktin darlığı dolayısıyla ancak her hâdiseden bir hikmet, her sözden bir koku, her felâketten bir nükte, her sure'den bir âyet, her şiddetten bir yıldırım ve her musibetten bir şikâyet naklede-

rek karışık sözlerle bahsi uzatmaktan çekindim. Yalnız kendi gördüklerimi anlatmayı kâfi buldum. Çünkü işitmek başka, görmek başkadır.

Zaman kısa, iş uzun, dehrin gam ve kederi çoktur. Bunlara anlatmaya imkân bulamadığım için sözü uzatmadım. O çetin hâdiseler ve acı gaileler sona erince her birinden biraz bahsettim. Eğer bunları uzun uzadıya anlatmağa kalkışırsam gönüller kan ağlar.

Müellifin geçen ömrünü ve kaybolan zamanlarını hasretle anarken naklettiği bu hâtıralardan maksadı, gelecek günler için bir ibret ve pişmanlık duygusu vermektir. Ola ki, okuyanlar, bu hallerden bir ibret dersi, bir uyanıklık payı alsınlar. Kur'anda, gelip geçmiş ümmetlerin ahvalinden bahsedilmesi de (Muhammed ümmeti) nin o belâlardan, o âfetlerden ibret almaları düşüncesinden ileri gelmiştir.

«Bulduğun fırsatları ganimet say; çünkü kaçırılan fırsatlar bir daha ele girmez» derler. Yaşamının ve ikbalin mânası; hâdiseleri iyi görmekte, dini ve tanrı emaneti olan memleket işlerini doğrulukla, inanla yürütmek şartlarına riayet göstermekte ve «Beni yad etmek mü'minler için faydalıdır» mealindeki Tanrı öğüdü dairesinde hareket etmektedir.

«Belâ eken, şikâyet biçer» derler. İşte uzun sözün kısası kurtuluş ancak doğruluk yolunda yürüyenlerin nasibidir.

Söze başlarken

Günlerin geçişini, hâdiselerin yürüyüşünü olduğu gibi kavramak mümkün değildir. Gizli ve aşikâr olan her şeyi bilen ancak yerin ve göklerin hakikî ve mutlak yaratıcısı olan Ulu Tanrı'dır ki, görünür görünmez her hâdise onun başlangıcı ve sonu olmayan bilgisinde müsavidir. İşte bu eserde kısaca her bahisten bir fasıl, her fasıldan bir parça nakledildi. Değişen vak'aların asıllarına ve değişikliklerin tafsilatına göre çoktan az bahsedilmesi hususundaki mâzereti takdir etmek gerektir. Her ne kadar anlaşılması mümkün olmayan şeylerden vazgeçildiğinden dolayı itiraza uğramaklığımız ihtimali varsa da zaten eser te'lif edenlerin itirazla karşılaşmaları beklenen bir âkıbetidir.

Üç kardeş saltanatı

Birinci Alâüddin Keykubad'ın oğlu İkinci Gıyasüddin Keyhusrev 643 = 1245 yılında öldüğü zaman üç oğlu kalmıştı. Bunlar (İzzüddin Keykâvus II), (Rüknüddin Kâh Arslan IV) ile en küçükleri olan (Alâüddin Keykubad II) idi. Alâüddin Keykubad, (Abhaz) melikesi (Güreü hatun = Ruso) dan doğmuş ve annesi tarafından da hükümdar soyuna mensup bulunduğu için babası nazarında öteki kardeşlerinden daha üstün bir sevgiye mazhar olmuş, veliahd seçilmişti.

Padişahın ölümünden sonra memleketi idare eden ve her ikisi de dürüst müslümanlardan olan (Celâlüddin Karatay) ile asker serdarlarından beylerbeyi (Yutaş) idi. Celâlüddin Karatay'ın unvanı, ferman ve menşurlarda «Yer yüzünde Allah'ın velisi» diye yazılırdı. Cidden yüksek ahlâklı, temiz imanlı idi. Hayır severliği, cömertliği, alçak gönüllülüğü son derecede idi. Anlatırlar ki: (Zemendü) vilâyetinde, Elbistan caddesi üzerinde yaptırdığı kârvansaray tamamlandığı zaman yapıyı görmek için (Kayseri) den yola çıkmıştı. (Zemendü) ya yakın bir yere gelince pişman olarak geri döndü. Celâlüddin, bu görkemli yapıyı gezerken belki içine bir büyülenme duygusu geleceğini ve bu yüzden kazanmış olduğu sevaptan mahrum kalacağını düşünmüştü. Yer yüzünde bir eşi olmayan bu kârvansaray iyice tamamlandıktan sonra da gidip görmedi. Yapının masraf defterlerini önüne koydukları zaman, o kadar çok para sarfedilmiş ve bir çok alacaklı hesaplar kalmış olmasına rağmen bütün defterlerin yakılmasını emretti. Çünkü borçlu çıkacak olan mutemetlerle, usta ve ameleyle borçlarından dolayı zahmet verilmemesini ve kendilerinden bir şey geri alınmamasını arzu etmişti.

Celâlüddin ile Beylerbeyi Yutaş öteki emirlerle de söz birliği ettiler. En küçük kardeşi tahta çıkarıp büyüklerini boşta bırakmayı maslahata uygun görmediler. Her üç kardeşin bir arada Selçuk tahtına çıkarılarak beşer nöbet vurulmasını, altın ve gümüş paraların her üçü adına kesilmesini, hutbenin de bu suretle okunmasını kararlaştırdılar.

Sultan Gıyasüddin'in ölümü ile üç oğlunun tahta çıkması 643 = 1245 yılına rastlamıştır. Kardeşler saltanatı bu hal üzere bir

müddet devam etmiş, devlet ulularının güzel idaresi sayesinde memlekette parlak bir devir açılmıştı. Celâlüddin Karatay 656 = 1258 yılında tanrı rahmetine kavuştuktan sonra kardeşler arasında ki birliğin düzeni bozuldu. Sultan Alâüddin tarafını tutan emîrler, onu babasının vasiyeti gereğince başlı başına saltanata geçirmek için teşvik ettiler. Baydu hanın ziyaretine giderek kardeşlerinin ortaklığı olmadan istiklâlini elde etmek üzere Kaandan rica da bulunması fikrini kafasına yerleştirdiler. Sultanı, Hanın katına göndermek için kandırdılar; ortabği karıştırdılar; plânlar çevirdiler. Kardeşleri de ikinci defa Anadolu'ya musallat olan, her tarafı yıkıp yakan (Bayço) fitnesinin yatıştırılması için Alâüddin'in seyahatını lüzumlu gördüler. Onu bir çok paralar ve sayısız hazinelerle yola çıkardılar.

Alâüddin, (Erzurum) a ulaştığı sırada (Bayço) nun (Engürek) ve (Hoca Nevin) ile birlikte ilerlemekte olduğu haberi yayıldı. Alâüddin Erzurum'dan Bayço'ya karşı lâzımgelen tertibatın alınması için (Sultan İzzüddin) e tercümesini aşağıya koyduğumuz şu mektubu gönderdi:

«Allah'ın yer yüzünde gölgesi, cihan tanrısının dünyaya yayılmış rahmeti, âlemlerin (Dara) sı zaman ve zeminde buyruğunu yürüten, doğu ve batı sultanlarının sultanı Tanrı şanını yüceltsin, dünyanın sonuna kadar maşrik ve mağripa ünü parlak ve artık olsun, padişahlığının buyrukları her tarafa saçılmış, cihanğir bayrağı yücelmiş ve açılmış olsun.

Bu âciz köleniz ötedenberi devam eden kulluk duygularını katınıza sunarken genç tali'li padişaha arz edeyim ki; yer yüzü padişahı (Bato) han katından elçiler gelmiş ve büyük Noyin (Bayço) yarlıg getirerek hazineden gönderilmesi lâzımgelen paranın teslimini istemekte bulunmuştur. Eğer diledikleri para acele gönderilmezse memleket işlerine bozgunluk girecek, bir çok kargaşalıklar yüz gösterecektir. Elçilerin bir an evvel geri dönmelerini sağlamak için bu paraları hemen bulup buluşturarak göndermek ve büyük Noyin (Bayço) ya da bu yolda cevap yazmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Gerek büyük Noyin (Bayço) ya ve gerekse (Engürek) ve (Hoca Noyin) ile öteki noyinlere karşı muharebe ve mukavemetten ziyade barış yolunu tutmak hayırlı görünüyor. Kulu-

nuz bu hususta uygun bulduğum düşüncelerimi arzettim. Üst tarafı sizin isabetli ve yüksek re'yinize bağlıdır.»

Alâüddin, bu mektubu Konya'daki kardeşine gönderdikten sonra yoluna devam etti. (Kıpçak) ovasına varıp ta (Baydo) hanın katına yaklaşacakları sırada bu seyahattan kuşkulananmış olan Konya'daki kardeşleri onu Kaan'ın yanına gönderdiklerinden pişman olmuşlardı. Çünkü Alâüddin Kaan ile görüşürse maksadına erişmek için ondan yarlıklar getireceğini, saltanatın tamamıyla kendisine bırakılmasını temin edeceğini sezmış ve bu yüzden sultanlık haklarını kaybedeceklerini düşünmüşlerdi. İki kardeş vakit geçirmeden arkadan casuslar, hafiyeler uçurdular. Alâüddin'in lalası (Muslih) i gizlice elde ederek ona bir çok mal ve timurlar vâdiyle kandırdılar. Hain lala Muslih, öldürücü bir zehirle sultanın canına kıydı. Ahlâkının düzelmesini onun telkinlerinden bekleyen zavallı sultanın hayatı yine o hainin eliyle sona erdi.

Alâüddin'in ölümünden sonra Sultan İzzüddin ile Rüknuddin birbirleriyle uyusamadılar. Arafarında ortaklık devam edemedi. Birlikleri ayrılık ve düşmanlıkla neticelendi. Her hangi iki kişi arasında bile tam bir uyuşmaya imkân yokken memleket idaresinde iki sultanın birleşmesi nasıl kabil olabilir? Kur'an'da: «Eğer Allah'ın yanında bir ilâh daha olsaydı Allah fesada uğrardı» buyurulmuştur. Tanrı'nın birliğindeki hikmeti, onun sonsuz nimet ve kudretlerini düşünüp te takdir etmemek mümkün değildir. Eğer bu kudret iki Tanrı'nın elinde olsaydı. Yer ve göklerin nizamında bir karar görülmezdi. Çünkü birisi gündüz yapmak ister, öteki gece olsun der, bu suretle varlığın düzeni bozulur, kâinatın intizamı alt üst olurdu. Eğer her ikisinin de daima ittifak üzere olduğu tasavvur edilse bile birisinin fazla geldiği anlaşılırdı. İşte Tanrı'nın birliğindeki sebep ve hikmet bu suretle anlaşılınca varlığın da onun tek iradesiyle nizamına girdiği, cihanın karışıklıktan kurtulduğu neticesine varılır.

Hulâsa iki kardeş arasında uzun süren düşmanlıklar, muharebeler baş gösterdi. Sonunda, İzzüddin galip, Rüknuddin mağlup oldu. Rüknuddin'in adamlarıyla birlikte uç taraflarında (Burdul = Burdur) a hapsedtirdi. Fakat şairin dediği gibi:

«Yiğidin şarına hapsolmaktan bir zarar gelmez. Kınında paelanmayan hangi keskin kılığ var?» Sultan İzzüddin, Rum milletinden olan dayısı (Kirhane) yi kardeşinin muhafazasına memur etti. Bu adam, Rüküddin'in mahpus kaldığı günlerde çok şiddet gösterdi.

İzzüddin, Selçuk tahtına tek başına yerleşti. Vezirliğe kadı (İzzüddin) i tayin etti, (Yutağ) yine beylerbeyi oldu. (Arslan doğmuş) Atabekliğe, (Necibüddin) Müstevfilığe, Hamid oğlu denmekle meşhur (Kıvamüddin) Müşriflik makamına getirildi. Fakat bunlar arasında en değerlisi pervane (Nizamüddin Hürşid) idi. Kalem sahibi, güzel söyler, güzel yazar, fikir ve tedbirlerinde isabetli idi. O sıralarda pervane (Muinüddin Süleyman) teşrifatlar âmirliği vazifesini yapıyordu. Vezir (Mühezzibüddin Ali) nin oğlu olmakla beraber yüksek ahlâka ve liyakata sahip bulunması, tedbirlerinde isabetli olması dolayısıyla memleket işlerinde hiç bir mesele onun mütalâası alınmadan halledilmezdi. Yine o sıralarda (Sahib Ata Fahrüddin Ali) Emirîdâd = Adliye emiri idi. (Küyükhân) ve (Mengöhan) katına elçiliklerle gönderilmiş, hakanlardan yarlıklar alınmış olmasından dolayı memleket işlerinde önceki emirlerle aynı derecede re'y sahibi idi. Bunların idaresi altında yürüyen devlet işleri bir zaman dürüst bir çığıra girmiş 656 = 1160 yılına kadar bu durum devam etmişti.

Bu yıl içinde (Bayço) sayısız çeri ile Anadolu'ya yürüdü. Erzurum'dan başlayarak göçe göçe (Aksaray) a dayandı. Şehirleri, vilâyetleri, çignedi, yıkıp yaktı. Moğullar Aksaray sınırlarına dayanırken, Sultan İzzüddin, devlet büyüklerinin de söz birliğiyle barış yapmak, mal ve para hususundaki isteklerini yerine getirmek için tedbir almak niyetinde idi. (Bayço) nun fikri de teklif edilecek sülhu kabul etmek ordusuna, kışlak ve yaylak için yer istemektir. Fakat vezir (Kadı İzzüddin) cenk ve savaş fikrini güdüyor, «şeref ve kurtuluş kılığların gölgesi altındadır» diyordu. Şairin:

«Daha ne zamana kadar ya kılığı giyeceksin? Hangi vakte kadar tali'siz ve umutsuz yaşayacaksın? Allah'a güvenmekte sebat et. Bu yolda sebat eden yükselir. Göreceksin ki savaşta ölüm kuşu gagaşıyla armağanlar taşır.» yolundaki öğütlerine dayanan Kadı İzzüddin'in teşvikiyle Moğullara boyun eğmemeye karar verdiler.

İki taraf orduları (Alâüddin Kârvansaray) ovasında karşılaştı. Büyük savaş ve çarpışmalar oldu.

Derler ki: Emîrlerden bazıları sultanın kendileri aleyhinde söylemiş olduğu bir takım uygunsuz sözleri haber almış ve bu sözlerin neticesinde kuşkulunmuş oldukları için muharebede gayretsizlik göstermiş, düşman karşısında yüz geri etmişlerdi. İşte bu hal-ler dolayısıyla moğullar müslümanlar üzerine zafer kazanmışlardır.

Tanrı, Kur'an'da «Ey mü'minler; toplu bir halde size saldıran kâfirlerle karşılaştığınız vakit onlara arkınızı dönmeyiniz! 10 gün harpte manevra yapmak, yahut geride bulunan bir kuvvete katılmak niyetiyle olmayarak düşmana arkasını çevirenler Allah'ın öfkesine uğrarlar ve onların yerleri Cehennemdir.» buyuruyor. İşte bu Tanrı buyruğuna uyan Kadı İzzüddin de bu savaşta düşmândan yüz çevirmedi. Şehitlik mertebesine yükseldi ve şehitler sırasına katılıp; «Allah yolunda can verenleri ölümlerden sanmayınız. Onlar Tanrı'nın katında diridirler.» âyetinin vâdettiği ebedî hayata kavuştu.

Bozguna uğrayan (Sultan İzzüddin) Konya'ya dönerek oradan uç vilâyetleri yönü ile (İstanbul) a gitti. Rum Kayseri'sinin yanına sığındı. Beraberinde götürdüğü emirlerden gayet sert yürekli ve hiddetli bir adam olan (Uğurlu emir Ahr) ile şarapçı (Hüsamüddin), (Hacı İbâ) ve başkaca maiyetleri sultanın hizmet ve muhafazasına dikkat ediyorlardı.

Bu sıralarda Beylerbeyi (Yavtağ) uç vilâyetleri yolunda pervasız Türkmenler elinden yediği bir ok darbesiyle tanrısına kavuştu.

Bayço, bu yıl içinde Aksaray vilâyetinde (Kılıç Arslan kârvansaray) ı taraflarında kışladı. Tanrı'nın bir cilvesi eseri olarak o kış içinde gökten bir damla yağmur ve kar düşmedi. Kış mevsimi Nisan ve Haziran ayları gibi hiç soğuk görmeden sona erdi. Müslümanların derisini soyarak geçiren Moğul çerilerinin kürk geyinmeğe bile ihtiyaçları kalmamıştı. Bu da Allah'ın bir inayeti idi ki o dinsiz ve uğursuz kâfirler yüzünden meydana geldi. «Tanrı, dünyayı kâfirlere daraltmak istediği zaman onları günahlarına bedel susuzluğa mahkûm eder.» hikmeti aşikâr oldu.

O sıralarda teşrifatçılar emiri olan (Muinüddin Süleyman) ile pervane (Nizamüddin Hürşid) Bayço ile barış temellerini kurdular.

Sultan (Rüknüddin Kılıç Arslan) 1 isabetli tedbirleri sayesinde (Burdur) kalesinden getirerek (Bayço) nun katına çıkardılar. Bayço ile uyuştuktan sonra da sultanlık, Rüknüddin'de karar kıldı. Nizamüddin Hürşid ile Muînüddin Süleyman'ın tedbirleri ile) yeni padişahın saltanatı parlak bir devreye girdi.

Devlet işlerinin yoluna konması, moğul çerilerine gerekli olan şeylerin tedarik edilmesi için yazılan ferman ve menşurlar, memleketin her tarafına gönderildi. Bu suretle vilâyetlerde de sükûn ve asayiş yerleşti. Fıtna ateşi söndürüldü. Bayço, Aksaray çevrelerindeki askerin halka ziyan vermelerini önlemek için Şahna'lar tayin etti. Öyle bir adâlet düzeni kurdu ki halk, artık korkusuz pazarlara gidip gelmeğe, tekrar çift ve çubuğu ile uğraşmağa başladı. Hiç bir kimse artık Bayço'nun katına bir şikâyet için gitmez oldu. Arada sırada şikâyetle bulunan mazlûmların hakkını da zalimlerden aldı. Şikâyetçilerden her hangi birisi, müslüman görünüşlü fakat kâfir kalpli kimselerden daha önce bir gadre uğramış olduğuna yemin ettiği takdirde memleketi kılıçları altında idare eden askerlerle, o zalimlerin üzerine varır, cezalarını verirdi.

Müellif, bu münasebetle şu mealdeki beyti hatırlatıyor:

Biz müslümanız, onun adı gâvurdur;

Gâvurluk bu ise müslümanlık hangisidir?

Moğul kumandanları arasında yalnız (Hoca Noyin) zalim bir adamdı. Bayço'nun arzusu dışında büyük iltimaslar yapıyor, Türk beylerine ağır vergiler yükletiyor, her fırsatta sert ve çetin davranıyordu. Nizamüddin Hürşid, Muînüddin ile gizlice sözleşerek Hoca Noyin'i temizlemek için tertibat aldılar. Onun vücudunu ortadan kaldırmak üzere zehirlemeğe karar verdiler. Tâki bu zalimle gürültü çıkarmağa meydan kalmadan memleket işleri düzenine girsin.

İşte bu karardan sonra Nizamüddin Hürşid, himmet ve gayretini bu mesele etrafında topladı. İşi bir an evvel bitirmek için fırsat kolluyordu. Parmağında kaşı her iki tarafa dönen bir yüzüğü vardı. Bu yüzüğün kaşı arasına bir zehir parçası sakladı, bir gün içki âleminde tam fırsatını yakaladı. Elinde tuttuğu bir kadehin

içine, yüzük kaşı altında gizlenmiş olan zehiri bıraktı. Derhal kadehi Hoca Noyin'e sundu. Aynı günde zehirin tesiri baş gösterdi. Noyin'in vücudu baştan aşağı simsiyah olmuş ve şişmişti. Üç gün sonra da ahiret yolunu boyladı. Fesatçılığının cezasını bu suretle buldu. Ölümün sebebi araştırılırken Nizamüddin Pervane'den şüpheli ettiler. Kur'a ona isabet etmiş, Noyin'i zehirlemekle suçlu tutulmuştu. Bayço, Pervane'nin hemen yakalanarak boynuna tomruk vurulduktan sonra ordu katına gönderilmesini emretti (*).

Kaza ve kaderin garip tecellileri vardır. İnsanın gurur ve gafleti çürük bir tılsımdır. Moğul sürülerinin Selçuk topraklarına yürümekte olduğu haberi Nizamüddin Pervane'nin kulağına ulaştığı zaman kuvvet ve kudretine çok güvenen bu adam Allah'ın yardımından imdat beklememiş, o haberin vardığı sırada elini göğsüne vurarak «Ben burada oldukça korku yoktur» diye öğünmüştü. Şüpheli yok ki kendisini gurur aynasında görmüş, gözlerini gaflet bürümüştü. Önce gurur perdesi arkasında kalanlar sonunda husrana düşkûnlüğe uğrarlar.

Derler ki: (Cengiz Han) ın elçileri Sultan Muhammed Harzemşah'ın yanına geldikleri zaman gönül alçaklığı ile vazifelerinin mahiyetini anlatmışlardı. Sultan, ordusunun kuvvetine, saltanatının kudretine ve hazırlıklarının çokluğuna güvenerek büyük sözler sarfetti. Hattâ o derecede ki: «Ben tahtımda oturup ta yalnız maiyetimdeki kullarıma, uşaklarıma emir versem Moğul leşkerini köpeklere lokma ederler...» sözleriyle mukabelede bulunmuştu. Bu sözü atı üzerinde duyan Cengiz Han hemen alçak gönüllülikle atından inerek yüzünü yere koymuş, Tanrı'sından yardım dileğiyle «Tanrım, Sultan Muhammed leşkerinin çokluğuna güveniyor. Benim güvenim sanadır» demiştir. Cengiz Han'ın Tanrı'sına karşı

(*) İbnî Bîbî (Hoca Noyin) e karşı yapılan bu komployu şöyle anlatmaktadır: Bir gün Sultan Rüknüddin, Bayço şerefine bir ziyafet tertip etmişti. Bu mecliste Nizamüddin Hürşid bıcağıyla soyduğu bir armudu, vaktiyle sultan askerlerinin bozgunluğuna sebep olan Hoca Noyin'e ikram etti. Hoca Noyin armudu yer yemez garip bir tesadüf eseri olarak anl bir kuluç ağrısından öldü. Nizamüddin Hürşid'i, ona zehirli armut yedirmek suçundan tomruğa vurdular. O zahmetle hakkın rahmetine kavuştu. ...

Anadolu Selçuk Devleti Tarihi. S. 260 - 261.

bu yalvarışı ve güveni Allah'ın dergâhında makbul oldu. Düşmanı üzerine zafer kazandı.

«Mademki rızkını ve imanını Tanrı veriyor. O halde Sultan, sultan deme; Allah Allah de.»

Merhum Sultan Gıyasüddin Keyhusrev II Bayço ile harbe karar vermiş (Kösedağ) da her iki taraf karşılaşmıştı. (İli Pervane)nin kardeşi ve (Muzafferüddin Mahmud) un oğlu olan mağrur kumandan, askerinin, sultanın ve devlet büyüklerinin söz birliği ile tertibat almalarına, onların harp durumuna en uygun gelen tedbirleri tatbik etmesine sabredemedi. Sırf kendi keyfine göre hareketle kibirinden başkalarının düşüncelerine kıymet vermedi. Hattâ anlatırlar ki; bu adam son derece sarhoşlukla ağzını bozarak:

«Eğer Allah bile Moğullar tarafında olsa öteki emirlere lüzum kalmadan tek başıma onlara karşı duracağım.» gibi başından büyük sözlerle saçmalmıştı. İmansızlıktan başka bir şey olmayan o hezeyanların uğursuzluğu Sultan Gıyasüddin askerini bozguna uğrattı. Düşmanla muharebe etmeden mağlûp olan Gıyasüddin, emirleriyle birlikte (Konya) yı kurtarmak için oraya koştu. Muzafferüddin'in oğlu, bu harpte ordudaki kumandanların hiç birisine bir ziyan gelmediği halde tek başına felâket uğrumuna düştü. Öyle bir uğuruma yuvarlandığı darda kalanların imdadına yetişen Ulu Tanrı'nın yardımına sığınıp yalvardıkça bütün kurtuluş yollarının kapandığını gördü. Ulu Tanrı Kur'ân'ında şöyle buyuruyor:

«Sizi denizlerin ve karaların zulümlerinden ve afetlerinden korusun kimdir? Eğer bizi bu belâlardan esirgersen sana şükür edenlerden oluruz diye korkup yalvardığınız kurtarıcı kimdir?»

Hakim bir şair:

«Her kim Allah'tan başka birisinden yardım dilerse onun yardımcısı ancak çaresizlik ve düşkünlüktür.» diyor.

Yine bir şair:

«Sözün darlaştığı yerde (zarûret vaktında) Allah'tan başka sığınmak arama»; sözleriyle değerli bir öğüt veriyor.

İşte Nizamüddin Hürşid Pervane de moğulların boynuna vurdukları tomrukla Ordu padişahının katına gönderilirken (Erzurum)

yakınlarında Tanrısına kavuştu. Nizamüddin'in ikbâl ve devleti bu şekilde sona erince (Mühezzinüddin Ali) nin oğlu (Muînüddin Süleyman) tek başına memlekette âmir kesildi. Pervanelik mesnedi ona geçti. Muînüddin'in adı, dünyaya ün salan cömertliğe, sultanlara yaraşan yüksek ahlâka alem oldu. Güzel tedbirleri, kuvvetli ve keskin görüşü üstün iktidariyle padişahlar derecesine yükseldi. Bu ad, ona şekil itibariyle değil, belki mâna cihetinden verilmiştir. Yürüyen zaman, hiç bir asırda vakar ve saltanat yönünden onun bir eşini bulamamış, hiç bir memlekette onun gibi emirlik semasından ihsanlar sağan bir güneş parlamamıştır. Varlık bahçesi, onun cömert ruhundan yağan çiy daneleriyle tazelenmiş, zulüm ocağı, onun öldürücü darbesiyle yıkılmıştı. Sanki ulu Tanrı'nın öyle bir ışığa idi ki, hangi tarafa yüz çevirse yemişlerle dolardı. Onun sarayı öyle bir nimet ocağı olmuştu ki hiç bir fazilet ehli orada yokluk çekmezdi. Bu meziyyetleri dolayısıyla bütün memleket ileri gelenlerinin sevgisini topladı. Bilginlerin, şairlerin dilleri onu övmekle meşgul oldu. Hattâ öyle bir dereceye geldi ki, ona dünyaya hayat bağışlayan diye hitap ederlerdi. Şairlerden biri onun medhinde yazdığı arapça bir kasidede:

«Muînüddin, bütün halka hayat bağışlayan, zalimleri, azgınları kabreden bir kurtarıcıdır.» diyordu. Asrının en ergin ve olgun siması, biricik âlimi, şeyhlerin, seyyidlerin, bilginlerin önderi olan (Şeyyid Şerefüddin) bir şi'rinde onu şu sözlerle övmektedir.

«Bir ramazan gecesi rüyamda yanıma Allah'ın velilerinden biri geldi. Eğer sana iki cihanın hakikatları malûm olursa memleketin devletlîsü olan zatın katına varacağına bana söz ver dedi. Çünkü onun uğurlu varlığı ufukları dolduran bir ışıktır. O veliye sordum: Senin vassettiğin devletlînin adı nedir?»

Elini kaldırdı, işaret etti. Altın suyundan harflerle (Ali oğlu Süleyman) yazılmıştı. Hülâsa Pervane (Muînüddin), (Sultan Rük-nüddin) ile birlikte aldığı isabetli tedbirlerle (Bayço) ve ordusunun gereçlerini öyle uygun bir düzende yoluna kydu ki memlekette hiç bir sarsıntı baş göstermedi. Seçkin iş erlerini, yiğit askeri kumandanlarını vilâyetlere göndererek bunların da yardımı ile yurtta açılan yaraların kapanmasına çalıştı. Bütün halk ve ahali yeniden sükûn ve rahata kavuştu.

Bu yıl içinde cihan padişahı (Hulâgu, (Seyhun) nehrinden geçerek - Horasan) a geldi. Kudretli, şevketli bir hükümdar idi. Ahalisi tarafından inat ve mukabele gösterilen yerleri harap etti. Buyruğuna baş eğen diyarlar halkını korumak ve adâlet göstermek yolunu tuttu. Hülâgû Han, bir gün bir ekin tarlasının içinden geçiyordu. Derilmiş buğday sapları yerlerde demet demet serilmişti. Derhal atından indi. Önüne rastlayan demeti kaldırıp uzakça bir yere bıraktı. Arkasından gelmekte olan tümen beyleriyle maiyet köleleri, padişahın tebaasına karşı gösterdiği bu riayeti ve alçak gönüllülüğü görünce hep birden atlarından indiler. Her biri birer deste sap alarak yolun bir tarafına yığdılar. Bu suretle askerin geçtiği yerlerde ekinlere bir zarar verilmemesini işaret etmiş oldu. Bir devletin yaşaması için adâletten daha uygun yol yoktur. Şairim dediği gibi:

«Zalimin gönlünde ve dininde kudret olmaz. Bilekleri kuvvetlendiren ancak adâlettir. Eğer adâlet sayesinde bir kâfir (Kısrâ) lık mertebesine yükselirse onu mahşere kadar saygı ile anmak gerektir.»

Hülâgû, Horasan'dan (batınî) lerin kalesi olan Elemut) a yürüdü. Batınî zındıklarının vezirliğinde bulunan ve onlar nazaran da (Kâinatın hocası) diye anılan (Nasir) ın kılavuzluğu ile o kale de kolayca fethedildi. Memlekette birer fesat ve fitne dikenini olan o düşkün ve herbat insanların kökünü kazımakla neticelenen bu fetihten daha büyük bir zafer olamazdı. Bütün zındıklar kudretli kılıçlarla temizlendi 654 = 1256. Batınî padişahı için söylenen farsça tarihin türkçe tercümesi şudur:

«654 hicret yılında, Zilka'de ayının birinci pazartesi günü sabahı İsmailî'ler padişahı (Hurşah), tahtından inerek (Hülâgû) nun tahtı önünde divan durdu.»

(*) Hoca Nasir, meşhur feylezof (Nasirüddin Tusi) dir. Aslan (Kum) şehrine bağlı (Cehzur) kasabasında olup 1200 senesinde (Tus) da doğmuş 1273 de Bağdad'da ölmüştür. İlhanlılar devrinde ilme en çok hizmet etmiş, büyük eserler vermiş bir dâhidir. 13 üncü asırda dünyanın en meşhur müesseselerinden olan (Meraga) rasathanesiyle dört yüz bin cilt kitabı ihtiva eden kütüphaneyi kurmuş, (Zeyci İlhanî) denilen İlhanlılar takvimini te'lif etmiştir. Abbas oğulları hilâfetine nihayet veren ta- ciada büyük rolü olduğunda şüphe yoktur. Mütercim.

Hoca Nasir'in (İsfahan) dan (Elemut) kalesine nasıl düştüğünü Hülâgû'nun bu kaleye nasıl yettiğini, nasıl elçiler gönderdiğini, Hoca Nasir'in bu elçilerle el altından nasıl uyusarak Hülâgû tarafına geçtiğini, Hurşah'ın ne suretle Hülâgû katına gönderildiğini burada anlatmak sözün uzamasını icap ettireceğinden bu cihatların hikâyesine lüzum görülmedi.

Hülâgû, (Elemut) fethinden sonra (Irak) a yürüdü. O vilâyetleri de ordusunun ve kılıcının kuvvetiyle ele geçirdi. Oradan (Bağdad) a müslümanlığın hilâfet merkezine yürüdü.

Hülâgû, bu sefer sırasında ordusundaki bilginler ve münecimlerle meşveret etti. Bu adamların hepsi «Halife ailesi büyük bir hanedana mensuptur, Halifenin öldürülmesi cihan ahvalinin bozulmasına sebep olur. Dünyanın dört bucağında semadan bir damla yağmur düşmez. Bu yüce hanedanın zevali uğursuzluk getirir.» dediler. Bu sözlerle, halifelik makamını diyanet ve takvâ bakımından korumak istemişlerdi. Hülâgû, bu mütalâa ve düşünceleri dinledikten sonra Hoca Nasir'e döndü. Onun da mütalâasını almak istiyordu. Hoca Nasir; yalan söylüyorlar, dedi. Mü'minlerin büyük halifelerinden (Osman) ile (Ali) yi de şehit ettiler. Sema, yağmur yağdırmak vazifesinden geri durmadı. Hususiyle bu iki halife ki ulu Peygamberin yakınlarından ve ötekiler arasında en faziletlilerden idiler. (Müstâsım) halifenin katlinden dolayı sema, güneş, ay ve yıldızlar niçin kendi işlerinden geri kalsınlar? Büyük Paygamber, «Ay ve Güneş Allah'ın âyetlerinden iki âyettir, her hangi bir insanın ölümü ile tutulmazlar.» buyurmuştur (*).

Nasirüddin'in bu mütalâası üzerine Hülâgû'nun Bağdad'ı istilâ hususundaki hırsı artmıştır. Bu sıralarda bir çok elçiler, Bayço'yu Bağdad seferine dâvet için Anadolu'ya gelmiş, Bayço, da Hülâgû Han'ın buyruğu gereğince ordusu ile yola çıkmıştır. Her taraftan akın eden moğul çerileri, büyük kümeler halinde Bağdad yolunu tuttu.

(*) Bu hadis, Hazreti Peygamber'in oğlu (İbrahim) in ölümü gününe rastlayan bir güneş tutulması hâdisesi dolayısıyla vârid olmuştur. Anaplar o zaman bu hâdiseyi semavî bir matem işareti gibi telâkki etmişlerdi. Peygamber yerdeki hâdiselerle gökteki yıldızların vaziyet ve hareketleri arasında bir münasebet olmadığını belirtmek ve dalâlete kapılan halkı bu yanlış akıdelerden korumak istemiştir. Mütercim.

(Müstâsım) halife her nekadâr bilgin ve zahid bir adam ise de tedbirsizliği ve ordu beslemek hususunda pek cimri davranmasıyla gaflet göstermişti. O sırada vezirlik mevkiinde bulunan yahudi (İbni Alkamî) halife aleyhinde tuzaklar kuruyor, onu felâkete sürükleyecek hain fikirler ileri sürüyor, gizliden gizliye düşman isteklerine hizmet ediyordu.

Neticede Tanrı'nın yazısı yerini buldu. Moğul ordusu zafer kazandı. Müstâsım, o çetin çarpışmalardan sonra moğullar elinde esir oldu, nihayet şehit edildi - Tanrı suğlarını yarlıgasın - Onun günlerinde olanlar oldu. Kaza ve kaderin hükmü yerine geldi. Kalemler kurudu... Abbas oğullarının sonuncu halifesi (Müstâsım) olmuştur.

Bağdad'ın muhasarası ve moğullarla cereyan eden muharebe sıralarında yapılan bir çok zulümlerin hikâyesi sözün uzamasını gerektirecektir.

Abbas oğulları devlâtının sona ermesi dolayısıyla söylenilmiş olan farsça manzum bir tarihte:

«656 hicret yılı Safer ayının dördüncü pazar günü idi. İslâm-
lar halifesi, Hülâgû'nun önünde Allah'a kavuştu. Abbas oğulları
devleti son gününü yaşadı.»

Başka bir şiirin şu beytinde:

Dünyaya ait olan her şân ve şeref geçici bir saadettir.

Ey Büyük Alî'nin memleketi, Ey mâziye karışan devlet; tasa-
lanma;... sözleriyle mersiyele yazıldı (*).

Akibetler Allah'ın hüküm ve takdirine bağlıdır. Nasıl istese
öyle yapar. «Ecel geldiği zaman ne bir saat geri kahr, ne de erken
gelir. (Kur'an)».

Halifenin ve hilâfet makamının mahvedilmesi teşebbüsünün
aleyhinde bulunan; moğul gerilerinin Bağdad'a girmelerine engel
olmaya çalışan din taassubu yönünden İlhana öğüd vermiş olan mü-
neccimler, hiyanetle mahkûm edildiler. O kanlı çarpışmanın devam
ettiği sıralarda (Yasa) hükmüne göre ölüm cezasına çarptılar.

(*) Bu faciayı en hâzin ve en duygulu bir edâ ile terennüm eden,
şarkın büyük ve feylezof şairi (Şeyh Sâdî) dir.

Âhiret sevabına nail oldular. Müslümanların öldürülmesini teşvik
eden Hoca Nasir'in mevkii ise bilâkis en parlak mertebeyi buldu.
(Elemut) kalesinin fethi hususunda yapmış olduğu kılavuzluktan
kazandığı bu sevabı bu son hareketi yüzünden günahla değiştirmiş
oldu. «Allah işlerinde galiptir. Lâkin halkın bir çoğu bununu bil-
mezler.»

Yukarıda söylendiği üzere (Bayço) Anadolu'dan ayrılıp Bağ-
dad seferine gidince (Sultan İzzüddin) de İstanbul'dan geri dön-
meğe karar verdi. Rum Kayseri'nin yanına kattığı 3000 kişilik yar-
dımçı firenk süvarisiyle Konya'ya gelerek tahtına oturdu. (Sultan
Rüküüddin) bu sıralarda (Muînüddin Süleyman) ile (Danışmen-
diye) vilâyetinde bulunuyordu. (Tokat) ı saltanat merkezi yaptılar.
İki kardeş arasında bir müddet bir çok elçiler ve mektuplar gidip
geldi. Beylerbeyi (Yutaş) in ikbali sona erince vaktiyle Sultan İz-
züddin'in hassa kölelerinden ve yakın adamlarından olan Rum
(Kont İstabl) beylerbeyliğe getirildi. Bu adam hristiyanlık taas-
subu dolayısıyla müslüman emirlere karşı daima aykırı bir durumu
takınıyor, onlarla mücadele yolunu tutuyor, sultanı içkiye, havai
şeylere teşvik ediyor, onu müslümanlık vazifesini yapmaktan alı-
koyacak uygunsuz işlerle oyalıyordu.

Kont İstabl, sırf kendi sözünü yürütmek, kendi dolabını çevir-
mek için saltanat merkezini (Konya) dan (Antalya) ya kaldırmaya
çalıştı. Çünkü Sultan, Konya'dan ayrılırsa etrafını kaphyan bir ta-
kım şeyhlerin, bilginlerin öğüdlerini dinleyemeyecekti. Hatta müs-
lümanlara karşı o derece istihzalı bir durum takınıyordu ki, bir
gün saltanat alayı ile (Filubad) ovasında gezerken memleket kadı-
larının ulularından ve büyük islâm âlimlerinden olan kadı (Bedi-
üddin) sultanın yanında at başı beraber gidiyor, ona değerli öğüd-
ler veriyordu. Kont İstabl bu doğru sözleri kesmek için alay yolu
ile: Efendimiz, dedi, İstittigime göre halifenizi öldürmüşler.

Kadı cevap verdi: Sizin tanrınızı da yine sizin inanışınıza gö-
re asmışlardır. Bizim halifemizi öldürmüş ve şehitlik mertebesine
yükseltmişlerse bunda şaşılacak ne var?

Hülâgû, (Bağdad) fethinden sonra (Şam) fethine hazırlanı-
yor. Bu yeni sefer için alınacak tedbirleri düşünüyordu. Bu düşün-
ce arasında (Melik Nasır) a büyük tehditler savuran bir mektup

gönderdi. (Nasır) bu mektuba yiğitlik ve kahramanlık duygularıyla dolu bir karşılık verdi. Birer belâgat örneği olan her iki mektubun da ehemmiyetleri dolayısıyla tercümelerini aşağıya koyuyoruz.

Hülâgû' nun Şam hükümdarı (Melik Nasır) a yazdığı arapça mektubun türkçesi

Yeri ve gökleri yaratan Ulu Tanrı'nın adıyla başlarım.

(Melik Nasır) ve (Cemalüddin Yağmur), (Alâüddin Kaymeri), (Hüsamüddin Kuştemur) ve sair Şam büyükleriyle ordu başbuğları bilmelidirler ki: Biz Allah'ın ordusuyuz. Bizi kendi öfkesinden yaratmış, kahretmek istediği uluslar üzerine saldırtmıştır. Sizin için, geçip gitmiş olan ulusların başlarına gelen felâketlerle bizim mahvettiğimiz insanlardan ve başka örneklerden ibrat almak gerektir. Yanlış gidişleriniz üzerindeki perdeler açılmazdan önce mu-kadderatınızı bizim ellerimize bırakınız. Çünkü biz ağlayanlara acımayız, halinden şikâyet edenlere yumuşaklık göstermeyiz, Allah, bizim gönüllerimizden acımak duygusunu silmiştir. Bize uymayanlara, bizim derneğimize katılmayanlara ne yazık; şehirleri yıkar, çocukları öksüz bırakır, yer yüzünde fesatlar çıkarır. Size kaçmak, bize tutmak yaraşır. Nereye giderseniz gidiniz. Nereye sığınmak isterseniz sığınınız! Bizim kılıçlarımızdan size kurtuluş, oklarımızdan halâs yoktur. Atlarımız yeğîn, silâhlarımız keskin, temrenlerimiz şimşekler gibi çakıcı ve yakıcıdır. Yüreğlerimiz kayalar gibi katı, çerçeremiz kumlar kadar sayısızdır. Bizden aman dileyenler selâmete kavuşur. Bizimle savaşa yeltenenler pişman olur. Bizim buyruğumuz altına girenler, komşuluğumuza sığınanlar için kaygı yoktur. Ey müslümanlar; eğer şartlarımızı kabul eder, buyruğumuza boyun eğerseniz bizim malımız sizin malınız, bizim varlığımız sizin varlığımızdır. Yok böyle davranmayıp ta işi uyuşmazlık yoluna döker, inadınıza devam ederseniz bize kabahat bulamayınız. Hatâyı kendi nefislerinizde arayınız. Çünkü başınıza gelecek âkıbetleri kendi elinizle hazırlamış olursunuz.

Sözlerimizi dinleyenler, insaflı düşünenler başlarını kartarmış olurlar. Eyi biliniz ki; kalelerin, bizim kudretimiz karşısında hiç bir değeri yoktur. Ordularımız ölümden yüz çevirmez. Bizim aleyhimizdeki bedduâlarınız Tanrı katında kabul olmaz ve dinlenmez.

Çünkü, siz haram yiyen, düzmece ibâdetler ve âyinler kuran, gerçek imandan uzaklaşan, topluluktan ayrılan, kötülükleri hoş gören ve benimseyen insanlarsınız. Aranızda kıskançlık ve itâatsizlik tohumları saçıyorsunuz. Sizleri düşkünlükle, hakaretle müjdelerim.

Bugün yer yüzünde haksız olarak kibir ve gurur gösterdiğiniz ve günahkârlarda nolduğunuz için şiddetli azap ile cezalanacaksınız. «Zulüm edenler nasıl bir âkıbete uğradıklarını göreceklerdir. Âyet» Sizlerin bizim nazarımızda kötü insanlardan olduğunuz anlaşılmıştır. Allah, sizin işlerinizi onarmak için bizi üzerinize saldırtmıştır. Size çok görünen şeyler, bizim için pek azdır. Sizce yüce sayılanlar bizce küçüktürler. Biz yer yüzünün, doğu ve batının sahipleriyiz. Askerimiz yıkıp yakmakta, kesip soymakta, her gemiyi yakalamakta eşsizdir. Aklınızı başınıza devşirin, doğru yola dönün, cenk ateşi parlamazdan, kıvılcımları üzerinize sıçramazdan ve hep birlikte ölüme sürüklenmezden önce cevabınızı acele gönderin. Arzım, bir gün sizin yokluğunuzla sabahlamasına meydan vermeden hakkınızda insaf göstererek saçtığımız bu belâgat mücevherleriyle dolu mektubumuzu gönderiyoruz. Bakalım cevabı nice olacaktır.

Melik Nasır'ın Hülâgû'ya cevabı

Mülkün sahibi Allah'dır. Hamd ve sena âlemlerin sahibi ve besleyicisi olan Tanrı'ya, duâ ve selâm, bütün mahlûkların en şerefli Hazreti Muhammed'le onun evlâdına mahsustur.

İlhanlık yönünden ve sultanlık dergâhından gönderilen mektubunuz alındı. Bunda, Allah'ın öfkesinden yaratıldığınızı, bu öfkeye uğramaları gerekli olanlara musallat edildiğinizi, sızlananlara karşı yumuşaklık, ağlayanlara karşı merhamet göstermiyeceğinizi, yüreklerinizden bütün şefkat duygularının silinmiş olduğunu yazıyorsunuz. Bunlar; sizin ayıplarınızı ortaya atan, sultanlara değil, şeytanlara yaraşan sıfatlardır. Bu itiraflarınızın şahadetinden ve nefisleriniz hakkındaki tavsiyelerinizden bize vermek istediğiniz öğüdlerle emir ve nehiylerin iç yüzü anlaşılmaktadır.

Hazreti Muhammed'e iman etmeyenler için Ulu Tanrı şöyle buyurmuştu: «Ya Muhammed, onlara söyle ki: Ey kâfirler, ben.

«Sizin kulluk yaptığınız düzme ilâhlara tapmam, siz de benim tap-
tığım Tanrı'ya kulluk yapmıyorsunuz. Ben sizin taplığınıza inan-
mam, siz benim Allah'uma kul olmazsınız. O halde sizin dininiz si-
ze, benimki de bana.»

Bütün kutsal kitaplar sizi lanetlemiş, bütün çirkin sıfatlar sizi
vasıflandırmış, bütün yalvağların dili sizin kötülüklerinizi haber
vermiştir. Biz, sizin ne yaratılıştta insanlar olduğunuzu biliyoruz.
Allah sizin gibi kâfirlerin öldürülmesini bize emrediyor. Tanrı'nın
kargışları kâfirlerin üzerine olsun.

Bizim düzmece türeler çıkardığımızı, imandan uzaklaştığımızı,
kötülükleri, isyanı hoş gördüğümüzü söylüyorsunuz. Siz, Fir'avn
gibi hem zalim, hem de kendini beğenmişlerdensiniz. Doğruluk
ağacının gövdesine sarılanlar dallarını düşünmezler. Biz, gerçek
mü'minlerdeniz. Bizim içimizde kötülükler, işkiller yer bulmaz.
Tanrı, imanlı kulları için Yüce Peygambere şöyle buyurmuştur:

«Ey benim elçim Muhammed: Söyle ki, ey nefislerine uymuş,
yolunu sapıtmış olan kullar, Allah'ın merhametinden umutlarını-
zı kesmeyiniz. Çünkü Allah, suçları bağışlayıcı ve herkesi yarlıga-
yıcıdır.» Allah'ın kitabı bize inmiştir. O bizim için şefkat ve merha-
met sahibidir. Biz, Kur'an'ın inişindeki hakikati ve onun âyetle-
rinin te'villerini biliriz. Tamu, sizin için yaratılmıştır. Sizin var-
lıklarınızı yakacaktır. «Gökler yarıldığı, yıldızlar saçıldığı, Tanrı'nın
sözlerinin doğruluğunu geçmiş ve gelecek insanların öğrendiği
günde bu azap olacaktır. Âyet».

Yırtıcı canavarları sırtlanlarla korkutmak garip şeydir. Bizim
kahramanlarımızın amansız darbeleri meşrikte ve mağripde tanın-
mıştır. Atlılarımız atlanınca arslan kesilirler. Atlarımız istedik-
leri yere yetişir. Kılıçlarımız vurulduğu zaman keser. Oklarımız
atıldığı zaman delip geçer. Yüce dağlarımız bizim zırhlarımız, çe-
lik gömleklerimiz göğüslerimizdir. Tehditlerin çokluğu yürekleri-
mizi oynatmaz, cemiyetimiz, Allah'ın kudret ve inayeti ile şiddet-
ten ürkmeyiz. Size karşı ayaklanmak bizim için Allah'a ihâdet sayı-
lır. Sizi öldürürsek bizim için ne mutlu bir kazanç, eğer bu uğur-
da ölürsek bizimle cennet arasında bir saatlik aralık kalacaktır.

Siz kalplerinizin dağlar kadar kuvvetli, sayılarınızın kumlar
kadar çok olduğunu sanıyorsunuz. Kasap, koyunların saldırmasını

dan korkmaz. Büyük odun yığınları için ufak bir kıvılcım kâfidir.
Acaba bizim ölümden kaçacağımızı mı umuyorsunuz? Bu husus-
taki kararımız en yüce bir karar olacaktır. Hem siz ne yanlış hü-
kümler veriyorsunuz! Biz ölümden değil şerefsizlikten kaçırız.
Ölümün gelip çatması bizi kayguya düşürmez. Eğer sağ kalırsak
bahtiyar yaşarız. Ölürsek şehitlik derecesine yükseliriz. Bu savaş-
ta galip olacaklar Ancak Allah'ın imanlı kullarıdır. Bize mü'min-
lerin ulusu ve Tanrı'nın Peygamberinin halifesi olan zattan başka
hiç kimsenin buyruğuna baş eğmek gerekmez.

Mektubunuzda, perdeler açılmazdan ve her yönden batâlar be-
lirmeyizden önce mukadderatımızı sizin elinize bırakmanızı istiyor-
sunuz. Bu sözlerin sizin kâtibiniz tarafından ilâve edilmiş olduğun-
u sanmaktayız. Eğer dediğiniz gibi perdeler açılırsa yanlış ve doğ-
ra birbirinden ayırır. İmandan sonra küfür, andlaşmaktan sonra
döneklilik, doğruluktan sonra yalancılık, kulluktan sonra aman dile-
mek, Tanrı'ya ortak koşmak gibi haller meydana çıkar. Göklerin
yarılacağı, yerin parçalanacağı, dağların çökeceği gün yaklaşır (*).

Eğer maksadınız bize saldırmaksa bizim kararımız da sizinle
çarpışmaktır. Sizi bekliyoruz. Ve Allah'a güveniyoruz. Tanrı'ya
şükür olsun ki askerimizi çok, cemiyetimiz sayısızdır. Sultanımız
bize yoldaş ve yardımcı, Allah'ımız halimizi bilicidir. Yürekləri-
mizde sizin demir oklarımızın vızıldısından, çıkaracağınız kedi yay-
garalarından bir korku olmamakla beraber bize uzatmak istediği-
niz demir temrenelerinizden de kaygımız yoktur. Elçiniz teklifle-
rinizi getirdi. Yazdığınız sözler ancak kapı gürültüsü veya sinek
vızıltısı gibi geldi. Maksadınız bize karşı fazilet ve belâgat gös-
termek ve fesabat taslamak ise bu sözler alkıştan ziyade kargışa
değer şeylerdir.

Yalancı tehditler savurmakta ileri gitmişsiniz. Bir şeyi hatırla-
mış, bir başkasını unutmuşsunuz. «Gece yürümek cesaretini gös-
terenler sabah olduktan sonra öğünürler.» Yazıyorsunuz ki «zulüm
edenler, nasıl bir âkıbete uğrayacaklarını göreceklerdir. Âyet» Bu

(*) Nasirüddin Tusî'ye ait olduğu sezilen ve (Elemut) kalesindeki
ihanete telmih edilmek istenildiği anlaşılan bu kapalı sözlerden, Hülagû
tarafından gönderilen ulti-matom'un Nasirüddin tarafından kaleme alın-
dığı kanaati hasıl olmuştur. **Mütercim.**

hitap size lâyıktır. Ve derhal söyleyelim ki «Allah'ın azâbı size gelecektir, acele etmeyin. Âyet» hitabı da size aittir. Köleniz Melik Nasır, Yağmur, Kaymeri, Kuştemür (Semmülmevt) (!) ve başkaca Şam emîrleriyle islâm askerleri diyorlar ki: Nasıl olur da bu adam bizimle cenge yeltenebilir?

Mâdam ki sizin bu derece fesâhat ve belâgatınız vardır, gönülleriniz dağlar gibidir. Sayılarınız kum ve çakıl taneleri kadar çoktur. O halde size bu kadar gerçek âyetlerin, bir çok hikâyelerin, mektuplar yazmanın, yalanlar uydurmanın ne lüzumu var?

Biz, şimdi Recep ayındaız. Safer ayı sonuna kadar gönüllerimiz fetih ve zafer müjdeleri beklemektedir.

İşte bu cevherleri size Allah yolunda saçtık. Din uğrunda hatırıma gelen hakikatleri söyledik. Ve hidayete erenler derneğinden olduk. Hamd ve minnet Allah'a mahsustur. Hayırlı âkıbet Allah korkusu taşıyanlar içindir... »

Sultanlar Hülâgû katında, Selçuk diyarının iki parçaya ayrılması

Sultan İzzüddin, padişah Hülâgû'nun (Bağdad) dan dönüşünden sonra 557 = 1259 yılında ziyaretine gitti. (Fahrüddin Ali) yi Adliye emîrlüğinden, saltanat naipliği makamına getirdi. Memleket işlerini ona bıraktı. Maiyetinde bazı saltanat erkânı ve emîrler olduğu halde sayısız hazinelerle, armağanlarla Konya'dan ayrılıp, aynı yıl içinde (Irak) da Hülâgû'ya kavuşmuştu.

Eskidenberi Selçuk oğulları hanedanına pek çok saygı gösteren Hülâgû, Sultan İzzüddin'e iltifatlarda, ikramlarda bulundu. Ona meclisindeki tümen beylerinden daha üstün bir yer gösterdi. Rum diyarı (Anadolu) sultanlığını üzerinde alkoydu. Bu hususta yazılan yarhğ yürürlüğe girdi.

O sırada (Sultan Rüküddin) de (Muînüddin) Pervane ile başka bir yoldan Hülâgû Han'ın katına varmıştı. O da kardeşi gibi İlhan'dan iltifat ve ikram gördü. Pervane Muînüddin yavaş yavaş saltanat bahislerinden söz açmağa, bazı dilekler ileri sürmeğe başladı. Her iki kardeşin isteklerini şöyle anlattı:

Müslüman şeriatında hüküm, ölen bir babaya ait mirasın oğulları arasında ortaklaşa paylaşılması yolundadır. Bugün Selçuk padişahı İkinci Gıyasüddin Keyhusrev'den miras kalan Rum diyarı yalnız bir oğlunun hissesi değildir. Öteki oğlunun da aynı derecede bir pay alması gerektir. Eğer, yüce ilhan adâlet gösterir ve memleketi her iki kardeş arasında yarı yarıya taksim ederse müslümanlık şeriatına uygun bir karar vermiş olur. Memleketin yalnız bir sultanın tek başına rakipsiz ve ortaksız olarak tasarrufu altına verilecek olursa bir çok devlet işlerinin yürütmesinde, mal ve hazine gelirlerinin artmasında gerileme olacaktır. Fakat her ikisi birer tarafta memleket işlerini yürütmeğe ve hazinayı zenginleştirmeye çalışırlarsa yurdun gelişmesi ve yükselmesi temin edilmekle bera-

ber iki kardeş biribirleriyle yarışmasına gayret gösterir ve ulu İhan'a daha yarayışlı hizmetlerde bulunabilirler. «Eşya kendi zıddıyla anlaşılır» kaidesine göre her kardeş gayret ve himmetini kendi memleketine sarfeder, yurt ahvaline daha iyi vâkıf olurlar. Padişahın elçileri daha kolay ve verimli bir şekilde iş görebilirler.

«İki at bir meydanda daha güzel koşar, iki bütbül bir gül dalında daha hoş ötüşür.»

Bu sözler, Padişah Hülâgû'ya uygun geldi. Önce vermiş olduğu yarlıkları bozdurdu. Her iki kardeş adına ayrı ayrı sultanlık fermanları yazdırdı.

Sultan İzzüddin (Kayseri) sınırlarından tâ (Antalya) kıyılarına kadar olan yurd parçasını alacak, Konya'daki tahtına oturacak.

(Sivas) dan tâ (Sinop) ve (Samsun) kıyılarına kadar olan Damigmond oğulları ülkesi de Sultan Rüküddîn'de kalacak (Tokat) şehri bu ikinci sultanlığın başşehri olacaktı.

Bu karardan sonra her iki kardeş saltanat ve saray ihtiyaçları için gerekli olan masrafları karşılamak üzere Hülâgû Han'ın hazinesinden ödünç altın ve gümüş paralar aldılar. Memleket emirleri, tümen beyleri, saltanat hassa köleleri için masraflar yaptılar. Aşağıda anlatacağımız şekilde her yıl gönderilmek şartıyla Selçuk diyarından verilecek vergilerin miktarını kısıttiler. Bu vergi borçları şöyle tesbit edildi:

20 Tümen nakid, 5000 parça cemas, 3000 parça Zergübi, 5000 baş iğdiş at, 5000 ester.

Bu esaslar üzerinde yazılan yarlık yürürlüğe girdi. Sultanlar, tam bir istiklâl ve himayeye mazhar olarak geri döndüler. İzzüddin Konya'da tahta oturdu. Sultanın dönüşünden sonra Tuğraç (Baba Şemsüddin) Hülâgû'ya kulluk vazifesini yerine getirmek üzere ziyaretine gitti. Bir çok kesimler daha üzerine aldı.

Selçuk diyarında moğul çerilerinin tahsisatını artırmak yolunu ilk defa açan adam budur. Sultanların yaptığı gibi Baba Şemsüddin de İhan'ın hazinesinden bir çok ödünç paralar çekti. Vezirlik makamı için istediği yarlığı da elde ederek Konya'ya dön-

dü. Konulan hüküm gereğince vezirlik dirliğine mahsus olmak üzere (Kastamonu) vilâyeti gelirlerini de tasarrufuna aldı. Bir müddet bu makamda yerleştikten sonra mal ve servetinin çoklугundan kötü düşüncelere saptı. Ağır tahakkümlere kalkıştı. İş öyle bir kerteye dayandı ki bütün memlekette askerden, vilâyet naiplerinden Sultanın hassa kullarına kadar hiç kimse onun buyruğu ve izni olmaksızın hiç bir şeye el süremez oldular. Bu sert hareketler ona uğursuzluk getirdi. Her ne kadar memlekette teveccühünü kazananların mevki ve mertebeleri yükseldi ise de kendisine faydası olmadı. Zaten dünya varlıklarının ne değeri vardır? «Âhiretini dünyaya satanlar, alçakların en alçağıdır» derler. Baba Şemsüddin de o yıl içinde göçüp gitti. Bütün dünyahıkları boşa çıktı. İhan'ın hazinesine borçlandığı paralar da sultanların borçları üzerine yüklendi. Sağlığında yaptığı kötülüklerin ağır yüklerinden başka beraberinde bir şey götüremedi.

Baba Şemsüddin öldükten sonra vezirlik (Hüseyin oğlu Fahrüddin Ali) ye verildi. Sultan naipliği derecesinden vezirlik mertebesine yükseldi. Sultan İzzüddin, onun makamını kutlamak için alın bir divit ve değerli hıyatlar gönderdi.

Fahrüddin Ali, uğurlu bir saatla ve mutlu bir tali'le bu makama geçtiği için ömrünün sonuna kadar yerini muhafaza etti. Emirliklerde ve naipliklerde geçirdiği başka hizmetleriyle birlikte otuz üç yıl öyle bir vezirlik hükmü sürdü ki divan kararları müstesna olmak üzere ferman ve menşurlara kendisinden başka hiç kimse imza koyamaz, divan kararları da kendisine gösterilmeden önceki devlet büyüklerine imza ettirilemezdi.

Fahrüddin Ali, bilgin bir adam olmamakla beraber idare ve divan işlerinde, hükümet umurunda güzel tedbirleri, isabetli fikirleriyle tanınmış, sözünü yerinde söyler, kâmil ve tecrübeli bir vezir idi. Uzun zamanlar memleket onun idaresi altında refaha kavuşmuş, haris mideler onun cömertlik sofrasının nimetleriyle doymuş, memleketin dört bucağı nefis ve hayırlı eserleriyle süslenmiş, huzur ve rahat kapıları açılmış, mescitler, medreseler, tekkeler, kârvansaraylar yurdun her tarafına yer yer sağlanmıştı. Büyük küçük herkese bol bol mallar, paralar, armağanlar dağıtırdı. Makamına girmek, dert anlatmak son derece kolaylaşmıştı. Halk, başka

emirlerden, büyüklerden ziyade onun yüce dergâhına itibar ve iltifat gösterirlerdi. Herkes hakkında tatbik ettiği bu faziletli hareketler, gösterdiği bu kolaylıklar yüzünden uzun yıllar vezirlik makamında hürmet ve itibar buldu. Hiç bir fert onun dergâhından eli boş dönmezdi.

Kitaplarda yazılıdır ki: Ulu Tanrı 400 yıl Firavnu'nun yalaneî dehdeler ve türlü küfürlerle Allah'lık dâvasında bulunmasına ancak onun halka gösterdiği kolaylıklar ve iyi muameleler yüzünden müsaade buyurmuştur. Şüphe yok ki herhangi bir dilerk sahibi bir kapıdan eli boş dönmedikçe başka kapıya yüz çevirmez.

Mü'minlerin Başbuğu Hazreti Ali, bazı vilâyet valilerine şöyle emir vermişti: «Makamlarımızı nkapılarını kapamayın; valilerin halktan saklanması, sıkıcı bir hal olmakla beraber memleket işlerinden habersiz kalmalarını mucip olur.»

Hazreti Ali'nin halifelik çağlarında Farsça ve Rumcadan arapçaya çevrilmiş olan divan defterleri, vezir Fahrüddin Ali'nin günlerinde tekrar arapçadan farsçaya tercüme edildi. Vezir, murakabe vazifesini kendi anladığı bir dille yapabilmek, büyük küçük bütün devlet işlerini tamamiyle ve hiç bir şey kaçırmadan kavrayabilmek, masraf ve gelirlerin hesaplarını hakkiyle düzenine koyabilmek için buna lüzum görmüştü.

Fahrüddin Ali, vezir olduktan sonra Müstevfî (Eminüddin Mikâil) i saltanat naipliğine getirdi. Bu vazife, Sahip Fahrüddin'in son günlerine kadar Eminüddin'in üzerinde kaldı. Naip Eminüddin, Uç Türklerinin ayaklanması ve ileride sözü geçecek olan (Cimri) nin Selçuk tahtına geçirilmesi hâdiseleri sırasında felâkete uğradığı zamana kadar bu mevkiide sebat etti. Yüksek belâgat ve iktidariyle asrının en ileri gelenlerinden idi. Memleket işlerinin idaresinde emîrlik icaplarını yerine getirmek hususunda öteki emîrlere örnek olmuştur. Gidişi, yaşayışı pek dürüst ve vekarlı idi.

Müstevfîlik vazifesinde bulunduğu sıralarda maiyetinde divan mülâzımı olanlardan bir çoğu en aşağı bir dereceden en yüce mertebelere, bol servetlere erişmiş, saltanat naipliği devrinde hizmetinde bulunanlar ise sonradan emîrlik makamlarına yükselmişlerdir.

Vaktiyle Celâlüddin Harzemşah'ın kadılar kadısı olan (Müci-rüddin Tahir) in oğlu ve vezirlik derecesine yükselmiş ricalden (Tacüddin Mûtez) ile (Hülâgû) zamanında ilk defa Selçuk diyarına büyük elçilikle gönderilen (Tükelk Yahşi) Konya'ya geldiler. Evvelce sultanlarla vezir (Baba Şemsüddin) tarafından ödünç alınan paraların ve Selçuk diyarı kesimlerinin tahsiliuc memur edilmişlerdi. Anadolu'da vezirlik ve emîrlik sıfatlarıyla bu işleri başarmaya uğraştıkları sırada Sultan İzzüddin, Rum milletinden olan beylerbeyi (Kont İstabl) ın tavsiyesiyle devlet merkezini Konya'dan Antalya'ya nakletmiş, (Gurgurum) daki (Kubadabad) sarayında yerleşmişlerdi.

Tacüddin Mûtez, Tükelek Yahşi ile birlikte sultanın yanına gitti. Borçlarla kesimleri istedi. Sultan, beceriksizliği ve Antalya sevdası yüzünden Kont İstabl'ın telkinlerine uyarak bu tekliflere karşı gevşek davrandı. Gurur ve tahakküm yolu ile şu cevabı verdi:

«Sultan Rüküddin, yolumuzun üzerinde idi. Önce o tarafların kesimlerini toplamak, sonra bu tarafa gelmek gerekli id. Şimdi geri dönüp o bölgenin borçlarını tahsil etmeğe bakın; biz kendi payımıza düşen vergileri hazırlar ve göndeririz.»

Bu yolsuz cevap, hain Kont İstabl'ın kafasından çıkmıştı. Çünkü o dinsiz kâfir kendi adamlarıyla sultanın etrafını tutmuş, kendi yanlış dininin hükümlerini yürütmek için sultanı Konya'dan ayartmış, nefsinin havasına bırakmış, memleket işlerinin yüz üstü kalmasına sebep olmuştu.

Tacüddin Mûtez, gördüğü soğuk muamele karşısında elçilerle birlikte Sultan Rüküddin'den mal tahsil etmek üzere geri döndü. Rüküddin'in katına vardıkları zaman pervane Mûinüddin Süleyman isabetli tedbirleri ve nezaketiyle misafirleri iyi karşıladı. Bir çok armağanlar sundu. Hepsini de güzelce ağırlıyarak memnun etmeğe çalıştı. Pervane, elçilerin fikirlerini yokladıktan sonra Tacüddin Mûtez'e, Sultan İzzüddin'in devlet merkezi olan Konyayı terk ile Antalya'ya gitmekten maksadı orada Uç Türkleriyle söz birliği ederek isyan çıkarmak olduğunu ileri sürmüştü. Her ne kadar Sultan İzzüddin'in bu gibi düşüncelerle ilgisi yok ise de Mûinüddin Süleyman'ın telkinleri elçileri kuşkulandırmıştı.

Muînüddin'in, elçilerin yüreklerine aşladığı şüphenin tesiri tam vaktında kendini gösterdi. Bu tuzakçılar, fesatlarını çevirdikleri sırada Uç Türklerinin başbuğu olan (Karaman oğlu Muhammed bey) (Kont İstabl) a düşmanlığı dolayısıyla (Sultan İzzüddin) e karşı asker çekmeğe mecbur kalmış, nihayet (Antalya) ile (Alâiye) arasında sultanın askerleriyle yaptığı bir çarpışmada Muhammed bey galip gelmiş, İzzüddin'in ordusu bozulmuştur.

Tacüddin Mûtez'le elçiler, kendilerine anlatılan şeylerin doğru olup olmadığını araştırmadan meseleyi İlhan'a bildirdiler. Ayrıca o zaman ölmüş bulunan eski vezir (Tuğracı Şemsüddin) in de borcunu ödemeğe yetişebilecek bir şeyi olmadığından bu hususta verilecek emri de beklemekte olduklarını ilâve ettiler. Bu haberin İlhan'a ulaştırılması üzerine ordu canibinden gönderilen elçiler yeni bir yarlıg getirdiler. Bunda:

«Sultan İzzüddin bilir ki, katımıza geldiği zaman bütün dilekleri yerine getirilmiş, istediği her şey yapılmıştır. Kendisine gerekli olan şeyleri bizden ödünç istediği vakit bunları bazineimizden verdik, teahhüt ettiği ufak bir vergiyi de kabul ettik. Fakat makamına gidip de dilediği bayata kavuştuktan sonra iyiliklerimizi unuttu. Mal tahsiline giden elçilerimize yüz vermedi. Ne Rum diyarı kesimlerinden ve ne de borçlandığı paralardan hiç bir şey göndermedi. Şimdi balık olup denizin dibine saklansa veya kuş olup havalara uçsa bundan böyle elimizden kurtulamıyacaktır.» sözleri yazılı idi.

Bu yarlıg Sultan İzzüddin'in eline varınca derhal rüzgârın nereden geldiğini, bunun ancak Muînüddin pervanesinin bir hiyaneti eseri olduğunu anladı. Uç ve Antalya taraflarından geri döndü. İstenilen vergi ve kesimlerin tahsili için Konya'ya geldi. Baş gösteren yakın tehlikeyi savmak için tedbirler düşünecekti. Fakat fırsat elden kaçmış, iş işten geçmişti. Saadeti müsaade etmedi, zamanı vefasız davrandı.

Günler ve saatlar bulutlar ve rüzgârlar gibi geçicidir. İnsanın işleğine uygun bir fırsata kavuşması çok çetindir. Başa konan saadetin değerini takdir etmek, mes'ud günlerin gelişini ganîmet saymak gerektir. Çünkü, fırsat, gakan bir şimşek gibi çabuk parlayıp söner.

İlhan'ın yarlıgı arkasından Alınca Noyin, dağların taşıyamayacağı kadar sayısız bir askerle yürümüştü. (Sultan Rüknuddin), (Muînüddin Pervane) ile (Erzincan) sınırlarına kadar karşı gitti. Ordunun her türlü gereçlerini, erzakını temin ettiler. Moğul gerileri durmadan konup göçerek (Aksaray) a yöneldiler. Pervane Muînüddin, moğulların Aksaray'a yetişmelerinden daha önce Konya'daki vezir Fahrüddin Ali'ye gizlice haberciler gönderdi. Onu, Sultan Rüknuddin tarafına çekmek istiyordu. Aralarındaki anlaşmaya göre vezirlik yine Fahrüddin Ali'de kalacaktı. Bu teklif ve sözleşme ona da uygun göründü. Memleketin yarı parçası üzerinde vezirlik yapmaktansa bütün Selçuk diyarında hüküm sürmek daha hoşuna gidiyordu.

Sultan İzzüddin, aleyhinde çevrilen fırıldıklardan, gizli tuzaklardan habersizdi. Moğul ordusu (Rüknuddin) ile beraber Aksaray'a yetiştii. İzzüddin'e, Sahip Fahrüddin Ali'yi, Aksaray'da bulunan Sultan Rüknuddin katına elçi olarak göndermesini tavsiye ettiler. Devletin direği olan bu adamın fikir ve tedbirinden Sultan İzzüddin'in dışarı çıkmıyacağını, eğer iş fena bir çağıra girerse barış yolu ile önüne geçilebileceğini ummuşlardı. Uygunsuz bir netice hasıl olursa Sahip Fahrüddin'in vücudu daha tehlikeli bir âkıbete meydan vermiyecekti.

İzzüddin bu umutlarla veziri Fahrüddin'i Aksaray'a gönderdi. Bu vasıta ile de kendi hareketlerindeki yolsuzluğun tesirlerini azaltacağını, durumunu düzeltebileceğini umuyordu. Şu fıkra, İzzüddin'in hallerine pek uygun düştüğünden burada söylemeden geçmiyeceğiz:

Günün birinde dolandırıcının biri kilisede papazın yanına sığınır. Kendisini papazla aynı din ve mezhepte imiş gibi gösterir. Perhiz günlerinde, ibadette, başlıca hristiyanlık gidişlerinde ondan ayrılmaz. Keşişin hizmetinde o derece ileri gider ki nihayet onu, samîmiyetine tamamen inandırır. Papas her gün misafirinin yiyeceğini, içeceğini verir. Kilise işlerinden hiç bir şeyi ondan gizlemez olur. Fakat kallaş misafir bir gün fırsatını yakalar. Kilsenin altın haçını aşırır. Ertesi gün artık yoluna devam etmek üzere papazdan ayrılacağını söyleyerek izin ister. Papaz misafirini yolcu ederken hristiyanlık âdeti üzere misafirine duâ eder. Haç yoldaşın olsun!

Salibe son derece inanı olan keşişin bu duâsı üzerine misafir cevap verir: Papaz efendi, duân kabul olundu, zaten haç bana yoldaş olacaktır!..

Sahip Fahrüddin Ali de bu elçilik işinde kiliseden haç aşırın misafir, yahut kardeşi (Bünyamin) in buğday çuvalına ölçeği saklattırıp da giderken yakalattıran (Yusuf Peygamber) gibi hareket etti. Aksaray'a vardığı vakit makamı hazırlanmış, maksadı yerini bulmuş, memleketin bütün bölgelerinde vezirlik hükmünü yürütmek üzere Sultan Rüknuddin ile yaptığı sözleşme gereğince işe başlamıştı.

Öte tarafta Sultan İzzüddin her şeyden habersiz, Konya dışındaki (Ruzbe) sahrasına saltanat çadırını kurduymuş, vezir Fahrüddin'den gelecek hayırlı havadisleri sayıklıyor, onu karşılamaya hazırlanıyordu. Halbuki o gaflet uykusu içinde yüzbin keskin kılıç kınından sıyrılmış, pusuda beklemekte idi.

İşte bu durum içinde Alıncak Noyin ile Sultan Rüknuddin, devlet emirleri, bu arada Pervane Muinüddin bir gece baskını halinde Aksaray'dan yürümüş, sabaha karşı (Obruk) kârvansarayına yetişmişlerdi.

Meseleyi gizlice haber alan İzzüddin, tatar askeri korkusundan perişan bir halde gece yarısı sularında (İstanbul) tarafına yollandı. Hazinesinden acele ile alabildiği bazı mücevherat ile yükte hafif pahada ağır eşyayı hayvanlara yükleterek karşı durmak mümkün olmayan hallerde kaçmak yaraşır sözü gereğince acele uzaklaştı. Emir Ahır (Melik Muzafferüddin Uğurlu) hasa kölelerinden (Hüsamüddin), (Hacı Baba) ve başkaca emirler aralarında yaptıkları sözleşme ile sultanın kârvanına karıştılar. Gecenin karanlık perdeleri çekilmeğe, sabah güneşi ışıklarını cihanın her tarafına saçmaya başladığı sırada moğul leşkeri Sultan çadırının kurulu olduğu yere geldiler. Saltanat otağından başka öteki çadırları da bomboş buldular. Kalabalık bir asker, İzzüddin'i takibe koyuldu. Fakat Sulta'nın geçtiği kayalık (Alâiye) yollarında hiç bir ize rastlamadılar. İzzüddin, sağ esen (İstanbul) a yetiştii. Rum Kayseri onu karşıladı. Saygı ve sevgi gösterdi. Oğlu (Gıyasüddin Mes'ûd) ve öteki şehzadelerle birlikte şahlara yaraşan bir konağa indirdi. Her birinin ihtiyaçlarına göre gerekli olan şeyleri hazırlattı. Sul-

tan İzzüddin, İstanbul'da her tehlikeden uzak güvenlik ve rahatlık içinde yaşamaya başladı.

Sultan Rüknuddin Kılıç Arslan IV tek başına Selçuk tahtında

Rüknuddin Kılıç Arslan IV o yıl tek başına Selçuk tahtına oturdu. Padişahlara mahsus beş nöbet vurdular. Cülûs ve fetih müjdelerini taşıyan fermanlar yazıldı. Bu gibi işlerde becerikli ulaklarla bütün bölgelere gönderildi. Bu törenler yapıldıktan sonra Müslüman ve Moğul askerleri saltanat alayı ile birlikte Uç vilâyetlerine yürüdüler. İstanbul sınırlarına kadar bütün vilâyet ve şehirleri asi ve azgın Türklerden (*) temizlediler. Bu Türklerin başbuğları olan (Muhammed bey) ile (İlyas bey), (Saiur bey) ve başkaca fitne elebaşlarının hepsi yakalandı. Pervane Muinüddin güzel tedbirleriyle vilâyetlerin idaresini eline aldı. (Antalya) ve (Alâiye) de emniyetli kale muhafızları tayin edildi. Uç taraflarının işleri yoluna konulduktan ve Türklerin isyanı gâilesi yatıştırdıktan sonra Konya'ya dönüldü.

Karaman oğulları isyanının bastırılması

O sırada baş gösteren hâdiselerin en önemlisi, (Ermenak) beyleriyle Türklerinin (Karaman), (Zeynülhaç) ve (Bunsuz) un ayaklanarak 20.000 zırhlı süvari ile ve (Sultan İzzüddin) i tekrar tahtı çıkarmak sevdasıyla Konya'ya yürümeleridir. Moğul ordularının o günlerde kışlak ve yaylaklarda dağınık bir durumda bulunmalarını fırsat bilen bu âsilerin kafalarında Konya'yı fethetmek sevdası yerleşmişti.

Sultan Rüknuddin'in askeriyle birlikte orada bulunan Muinüddin Pervane bunlarla karşılaştı. (Gâvele) kalesi ovalarında mu-

(*) Buradaki (Türk) tâbirinin hangi mânâda kullanıldığı, seriminzin birinci sayısını teşkil eden «İbni Bibi» tercümesindeki notlarla izah edilmiş olduğundan tekrara lüzum görmedik. **Mütercim.**

harebeye tutuştular. Türk beyleri çetin bir mukavemet gösterdi. Her iki taraf kuvvetleri arasında kanlı bir çarpışma oldu. En sonunda Türkler bozguna uğradılar. «Cemiyetleri dağılınca arkalarını çevirdiler» nüktesi bunların haline uygun düşmüştü. Her ne kadar Sultan Rüküddin kuvvetleri âsilere göre daha az ve düşmanı yenmek hususundaki umutları sönüktü. Fakat Allah'ın takdiri ve imdadı yetişen meleklerinin yardımıyla sultan ordusu üstün geldi. Âsilerin talî'leri karardı. Beylerinden (Zeynühhac) ile (Bunsuz) esir edildiler.

«Tanrı dilediği vakit ufak bir zümreyi üstün kuvvetlere galip kılar. Allah sabredenlerle beraberdi. Âyet» Zeynühhac ve Bunsuz'u halkın işkence ve hakaretine uğratmak maksadiyle Konya çarşılarında, pazarlarda dolaştırdılar. Ahali üzerlerine saldıracak boyunlarına silleler, tokatlar vurdular. Bir kaç gün sonra da Konya iç kalesinin kapısı önünde dar ağacına geçtiler. Okçular, sarayın burçlarından ok atarak cesetlerine nişan aldılar.

Bu çetin hâdisenin kolaylıkla sona erdiğini müjdeleyen fetihnamelerle bu hususta yazılan ferman ve menşurîar emniyetli ulaklar eliyle vilâyetlere gönderildi.

Devlet büyüklerinin başlarına gelen felâket

Bu isyan dolayısıyla baş gösteren hâdiseleri şöyle anlatırlar:

Güya Türklerin ayaklanması, devlet büyüklerinden bir zümre tarafından yazılan bir mektupla yapılmış olan gizli teşviklerin neticesiydi. Diyanet ve takvasıyla sayılı büyüklerden ve maliye işlerinde eşsiz bir başarıcı olan Müstevfi (Necibüddin), dünya büyüklerinin en ileri gelen simalarından Müşrifülmülk (Abdülhamid oğlu Kıvamüddin), her ilimde üstad ve her fazilette zamane bilginlerine örnek olan Kadı Leşkâr, sultanın öfkesine uğradılar. İnsafsız zamane bunların yıldızlarını kararttı. Birer birer keskin kılıglardan ölüm zehrini içtiler. Mevki sevdasıyla başlarını fena rüzgârına kapturdılar. Şairin dediği gibi:

Ecet kılıcının yetişemediği hangi baş vardır?

Hangi tendir ki ölüm ona kavuşmasın?

Varlık sarayı çökmeğe mahkûm bir harabedir.

Dünyada hangi ayak vardır ki bir gün irkilmesin?

Bazı temiz yürekli, sözüne inanılır kimselerden işitildiğine göre bir kaç gece üst üste bu ölümlerin mezarları üzerine nur doğmuştur. Yine (Zeynühhac) ı rüyalarında gören bazı iyi halli kimseler, onu Cennet bahçelerinde, yüce saraylar içinde şahane elbiseler giymiş olduğu halde makamında otururken görmüşler. Bu kadar açık olan isyanına, serkeşliklerine karşı bu mertebelere nasıl yükseldiğini kendisinden sormuşlar. Şu cevabı vermiş:

Bana yapılan hakaretler, vurulan tokatlar Allah'a güç geldiği için beni yarlıgadı ve rahmetine kavuşturdu.

O çağlarda emirlere tevcih edilen yeni mansıplar

İsabetli fikirleri ve sağlam iradesiyle devlet büyüklerinin önderi olan (Tacüddin Mûtez) ki memleket işlerini düzenlemek ve vergileri toplamak hususunda İlhan'dan yarlığlar almış, onun vezirliği mertebesine erişmiş bir zat idi. Anadolu kesimleriyle gerek sultanların ve gerekse miras bırakmadan ölmüş olan (Baba Şemsüddin) in borçlarını tahsile memur edilmişti. (Kastamonu) vilâyeti gelirleri, onun dirliğine bırakılmış, sonradan gösterdiği lüzum üzerine (Aksaray) ve (Develü) vergileri de ilâve olunarak bu bölgeler kendisine tahsis edilmiştir.

Tacüddin Mûtez, vaktiyle (Sultan Celâlüddin harzemşah) in vezirliği derecesine yükselen ve sultan (Alâüddin Keykubad I) in katına elçilikle gönderilmiş olan kadı (Mücirüddin Tahir) in oğlu olması dolayısıyla İlhan katında yüce mevki tutmuş, yüksek himmeti ve cömertliği ile herkesçe tanınmıştı. Memleket işlerini öteki Selçuk vezirleriyle birlikte çevirmeğe başladı.

(Necibüddin) den boş kalan Müstevfilik vazifesine ilim ve edebiyat alanında eşsiz bir sima olmakla beraber cömertliği, yüksek ahlâkıyla bütün memlekette ün salmış fazilet erbabından olan (Hü-

seyin oğlu Meeddüddin Muhammed), müşriflik = Evkaf emirliği mesnedine, zamane dâhilerinin en erginlerinden (Emîrülhuccac oğlu Celâlüddin Mahmud), beylerbeyilik makamına yiğitlik ve cesaretle emsalsiz, asker sahibi beylerden (Hatirüddin oğlu Şerafüddin Mes'ûd) getirildi. Büyük vilâyetlerden olan (Niğde) ve gevreleri Şerafüddin'e timar verildi. Uç vilâyetleri emirliği sahip Fahrüddin'in oğulları, yüz ve huy güzellikleriyle kendilerini sevdirmiş olan (Tacüddin Hüseyin) ile (Nusratüddin Hasan) a verildi; (Kütahya), (Sandıklı), (Gurgurum), (Akşehir) tarafları gelirleri de bunlara tahsis edildi. Sahiller emirliğine meşhur (Bahaüddin) bey tayin edildi. Saltanat naipliği, eskisi gibi (Eminüddin Mikâil) de kaldı. Memleket büyükleri birbirlerine yardım ederek işleri düzenine koymağa çalıştılar. Bu hallerin cereyan ettiği sıralarda memlekette yine büyük kargaşalıklar baş gösteriyordu. Kurulan yeni nizam bu yüzden rüzgâr karşısında yanan bir çıra gibi fazla ışıkmayarak sönmeğe mahkûm kaldı. Yine her taraftan fitneler kopmıyordu. (Ankara) ve (Çankırı) taraflarında (Ali Bahadır) baş kaldırdı. Bir müddet o taraflarda karışıklıklar çıkardı. Nihayet uzun gürültü ve patırdılardan sonra bozguna uğradı. (Hurma oğlu) bir kaç gün, (Danışmend) vilâyetleri çevresini zaptetti. (Kastamonu) taraflarında da fesat çıkardı, onun teşvikiyle Anadolu'ya saldırmış olan Rum askerleri de ayrıca kargaşalığa sebep oldular. Emîr Ahır (Esedüddin), (Salime) kalesine yerleşti. (Aksaray) ve çevresinde karışıklıklar baş gösterdi. Esedüddin'in çıkardığı fesat ve fitne tam altı ay sürdü. (Kırşehir) emirliğini (Nurüddin Caca) ya vermişlerdi. Askeriyle Esedüddin'e karşı gitti. Bir müddet muhasaradan sonra emîr Ahır'ı kaleden dışarı attılar. Yanındaki âsilerle birlikte öldürdüler.

Bu ayaklanmalar esnasında Sultan İzzüddin Keykâvus (İstanbul) da bulunuyordu. Yanındaki yoldaşları sultanı (Bizans) memleketinin zaptına teşvik ettiler. Uğurlu Emîr Ahır'ın tedbiriyle bir gün seyranda gizlice Rum Kayserini ansızın yakalamak için fırsat gözetliyecek, Kayseri'nin işini bitirdikten sonra da İstanbul'u ele geçireceklerdi. Bu, gerçi isabetli bir tedbir idi. Fakat Tanrı'nın takdiri onların tedbirine uygun düşmedi. Kurdukları plân akeime döndü. Suyu işlenmiş bir nakış veya kalburla ölçülmüş rüzgâr gibi boşuna gitti. Aralarında birisi bu plânı açığa vurdu. «İki kişiyi

geçen her sır meydana çıkar» derler. Rum Kayseri, bu tuzağı haber alınca sultan hakkında yaptığı ikramlardan, gösterdiği misafir severlikten pişman oldu. Bir kol asker göndererek sultanı oradaki kalelerden birisine hapsedtirdi. Beraberindeki adamları öldürttü. Uğurlu Emîr Ahır (Ayasofya) kilisesine kaçmış, oraya sığınmıştı. Bu kiliseye kaçan günahkârlar ölümünden kurtulurdu. Emîr Ahır, her ne kadar hayatını kurtarabilmiş ise de iki gözünü mîl çekilmek suretiyle yine cezasını çekmiş, sultanın geri kalan adamları da hapse atılmıştır.

Sultan İzzüddin'in Kırım'a gitmesi

Bu hâdiseden bir müddet sonra (Berkehan) ın hatunu olan, Sultan İzzüddin'in halası yeğenini firenkler elinden kurtarmak için hanı teşvik etti. Berkehan, vaktiyle Anadolu'ya elçilikle gönderilmiş olan ordu emîrlerinden (Kutluğ) u bir kaç bin süvari ile Sultanı kurtarmağa memur etti. Kutluğ, tecrübeli, yiğit bir kumandandı. Deniz yolundan gemilerle geçti. Hiç kimsenin haberi olmadığı bir zamanda ansızın İstanbul kıyılarına çıkarak Sultanın mahpus bulunduğu kaleye yürüdü; İzzüddin'i kale halkından istedi. Muhafızlar bu isteği yerine getirmeğe yanaşmadıklarından Kutluğ, her tarafa sarkıntılık yapmağa, yakıp yıkmaya, meyva ağaçlarına kestirmeye başladı. Kale halkı, nihayet yapılan büyük ölçüdeki zararları önlemek için Sultanı bütün arkadaşlarıyla birlikte salıvermeğe razı oldular. Kutluğ Melik bundan sonra öteki mahpusların bulundukları yerlere gitti; hepsini kurtardı. Bütün bu cemaati askeriyle geçtiği deniz yolundan tekrar (Kırım) topraklarına götürdü.

İzzüddin, Kırım'a ayak basınca, derhal (Berkehan) ın katına yollandı. Çok şefkatli ve cömert ruhlu bir hükümdar olan Berkehan, Sultan İzzüddin Kırım'a gelir gelmez kendisine büyük bir ordu ve büyük mühimmat vererek Konya'ya göndermek niyetinde idi. Halbuki İzzüddin, Han'ın yanına varmak için yola çıkacağı sırada talihin uğursuz bir darbesi ümit kandilini söndürmüştü, attığı taş yerini bulmamıştır. Berkehan bu aralık dünyadan göçmüş olduğundan Sultanın da bütün hayalleri suya düşmüştür.

Kırım beyleri, Sultan İzzüddin'in memleketlerine ayak basar basmaz, Han'ın ölmesini onun uğursuzluğuna yördüler, geldiği yoldan geri çevirdiler. Sinop'un tam karşısında bulunan bir kıyı şehrinde oğullarıyla beraber yerleşmesini ve o çevreye ait gelirlerin de geçim masrafı için kendisine tahsis edilmesini münasip gördüler. İzzüddin, kendisine verilen bu mevkide yerleşerek iradiyle geçimeğe başladı.

Öte tarafta bütün emir ve nehiy ve saltanat türeleri eski Selçuk sultanlarının usul ve âdetleri gereğince (Rüknüddin Kılıç Arslan) da kaarr kıldı. Devlet erkânı da makamlarında yerleştiler.

663 = 1246 yılı başlangıcına kadar işler bu hal üzere devam etti. Bu yıl içinde İlhan (Hülâgû) (Merağa) şehrinde kışlakta idi. O da devranın devrimlerinden yakayı kurtaramadı.

Hülâgû'nun ölümü

Cihangirlikte, hükümdarlıkta tam bir istiklâl sahibi olmuş, dört bucağın sultan ve melikleri başlarını onun buyruğu altına koymuşlardı. Ecel yakasına yapıştı. Zeval ve noksan tozları onun kemalinin çehresini de kapladı. Ayağını ölüm yoluna bastı. Cihan padişahlığını başkalarına bıraktı. Ölümü için Farsça söylenilen manzum bir tarihte şöyle deniliyor:

«Hülâgû, kışın (Merağa) da bulunduğu bir sırada ezeli takdir onun da nöbetini çaldı. Hicret yılının 663'çe eriştiği Rabiül'ahir ayının 19 uncu Cuma günü öldü.»

Sultan Melikşah'ın Hülâgû hakkında söylediği farsça kıt'a da şu mealdedir:

«Cihangir kılıcım, kaleler açan gürzüm sayesinde bedenim re'y ve fikre tâbi olduğu gibi cihan da benim irademe baş eğdi. Bir elimi göstermekle nice kaleler fethettim, bir ayağımı oynatmakla çok hisarlar açtım. Ecel baskın yapınca hiç birisinin faydası olmadı. Ebedî varlık Tanrı'ya mahsus olan varlıktır. Mülk, Tanrı Mülküdür.»

(Abaka) Han'ın İlhanlık tahtına çıkması ve padişahlık nöbeti

Hülâgû'nun hükümdarlık nöbeti sona erdikten sonra memleket padişahlığı (Abaka) Han'a ulaştı. Abaka, öyle adâletli bir padişah oldu ki zamanında hiç bir kul düşman korkusu çekmedi. 663 yılında memleket tahtı onun devlet ve adâletiyle bezendi. Dört bucaktaki zamane sultanları onun buyruğuna baş eğdi. Onun güzel huylarını taklide özendi.

Abaka Han, cihangirlik satvetiyle dünyanın gerdenini itaat boyunduruğu altına almış, memlekette adâlet temellerini kurmakta, güveni korumakta her gün yeni bir gayret göstermiştir. Kudret ve heybetinden dünyanın dört bucağı kendisiyle sulh ve selâmet içinde yaşamak yolunu tuttu. Onun günlerinde memleketin hali öyle bir düzene girmişti ki her tarafta serçe, doğanın gözünde yuva kurar, güvercin kartalla, kurt kuzu ile birlikte yaşar, çalı kuşu yuvasında bekçilik yapar, doğan, süglünün yuvasını kurardı. Yine onun günlerinde vukuat habercileri hâdiselerin dilini mühürlemiş, vakıaların kapılarını kapamış, hiç kimse azgınlık ve düşmanlık yoluna ayak basmaya cesaret gösterememiştir. Bir şair diyor ki:

«Dünya, kılıçların bağıni çözmüş, zamane kemanın gerdeninden kirişi tutmuş, zulmün ciğerlerine kederinden kan oturmuş, adâletin ağzı, tebessümden gül gibi açılmıştır...»

Bu güvenli ve düzenli gidişin temasıyla cihan âlim ve şairlerinin dilleri onu övmekle meşgul olmuştur. Başka bir şair şöyle diyor:

«Padişahlık Abaka Han'a yaraşır. Şahlık tahtı ona vergidir. Büyük memleket alanı, ayın bulunduğu en yüce mertebeden tutun da balıkların yaşadığı en engin yerlere kadar ona lâyıktır. Doğuda, batıda onun kapısından ancak adâlet beklenir. Sanki yedi feleğin alanı Abaka Han'ın dergâhıdır. Ey bahitü kara kıskanç; tekrar söylüyorum. Padişahlık Abaka Han'a yaraşır...»

Derler ki: Adâleti öyle bir dereceyi bulmuştu ki (Erran) diyarında bir koyun gasbettiği anlaşılan bir binbaşının dört parça edilmesini buyurmuştu. Bu münasebetle bir şair:

Zalim artık şer işlemeyecek, görüp geçirdiğin şeyler bir daha tekrar etmeyecek. Böyle bir şahın misafiri olduktan sonra hiç bir kapıya anahtar uydurulamaz. Halktan hiç bir ferdin nerkis darbesinden başka bir şeyle gözü yaşarmıyacaktır. Bundan daha güzel memleket, bundan daha iyi şah olamaz...

Vezir (Şemsüddin Cüveynî) Abaka Han'ın günlerinde de yine divan veziri oldu. Ktibette, belâgatte, idare ve siyasette bu derece eşsiz kâmil ve bilgin bir vezir hiç bir cihangirin zamanında yetişmemiş, her türlü faziletleri, nefsinde toplamış böyle bir şahsiyet hiç bir çağda vezirlik makamını şereflendirmemiştir. Dilek sahipleri için bütün kapıları açık tuttu. Gûya onun âleme can bağışlayan nefesi, saba rüzgârı gibi estiği yerlere hayat serperdi.

Memlekette herkesin tahammül haddini aşan ağır vergi ve telif yüklerini halkın takatı derecesine indirdi. Vezirliği devam ettiği müddetçe hiç kimse vergi ve salmalar yüzünden sıkıntı çekmedi. Misk kokulu kaleminden beyaz kâfur renkli kâğıt üzerine damlayan nefis ve belâgatlı yazılarında sanki Hazreti Musa'nın yüz binlerce siyah mücevher saçan mucizeli beyaz eli görünürdü. Yazıları, dünyanın dört bucağını dolaşır, gül demetleri gibi elden ele geçerdi. Zamanenin fazılları onu taklide özenirlerdi. Nisan bulutlarıyla sabah rüzgârlarının solgun gönüllere ölçsüz bir tazelik ve ölgün âleme yeni bir hayat bağışladığı ve «Tanrı'nın yüce rahmetlerinin ölü dünyayı tekrar nasıl dirilttiğini seyret. Âyet» hitabının yükseldiği bu bahar çağlarında fidanlar ağaçlanmağa, yapraklar açılıp serpilmeğe, güller güzellerin gerdenlerini öpmeğe, menekşeler demet demet derilmeğe, her canlı mahlûk kendi eşiyle seyrana çıkmağa, kuşlar uçuş zevkini tatmağa başlamış, âşıklar ise sevgilileriyle baş başa gelmişti.

Sahip Şemsüddin, vezirliği günlerinde ayağını iyilik yoluna öyle sağlam basmış ve memleketin temellerini öyle kuvvetli bir şekilde yeniden kurmuştur ki, bütün işler artık kanun ve adâlet dairesinde yürümeye başlamıştır. Büyüklük ve şeref en yüce mertebesi onun zamanında görülmüştür. Buyrukları, memleket içinde mukadderatın fermanları gibi yürüdü. Zamane âlimleri, edip ve şairleri onun methini göklere çıkardılar. Hakkında söylenen bir şiirde:

«Sen hüküm tahtında oturduğün müddetçe, zulmün, haksızlığın ellerini bağladın, sana (İlyas) desem «ondan daha yükseksin. (Hızır) desem yeryüzündesin.»

Akıllı ve tecrübeli kimseler demişlerdir ki:

«Din işlerini örfi ve nizami mevzuatı akıl terasine vurmayan, sözlerinde doğruluktan ayrılmayan, hareketlerinde itidalden uzaklaşmayan vezirlerin buyrukları daima itaatle karşılanır, her işte müsavat yolu tayin edilmiş olur. Doğruluk üzerine kurulmayan temellerde sağlamlık olmaz. Doğruluğa dayanmayan hareketlerin ve sözlerin neticesi hiçtir. Halkın gönülleri hükümdarların hazineleridir. Onlara ne saklamışlarsa onu bulurlar...»

Yine bahsimize dönüyoruz.

Sultan Rüknuddin'n ahlâk ve seciyesi

Sultan Rüknuddin Kılıç Arslan yakışıklı, yiğit bir padişah idi. Orta boylu idi. Atına bindiği zaman iniş ve çıkış bilmeyen cesaretli bir süvari idi. Fakat zekâsı keskin bir insan değildi. Binciliği o derecede idi ki; Aksaray kasrının onbeş basamaklı dik merdivenlerini at üstünde çıkar ve inerdi. Bu cesaretinden başma bir kaza gelmemesi için kendisini kaç defa menettirirse de dinlemedi.

Bu yıl içinde Pervane (Muinüddin Süleyman) (Sinop) fetih için (Niksar) ve (Samsun) taraflarında asker toplamakla uğraşmakta idi. Sultan, kendi havasında işret ve eğlence âlemlerine dalmış, o zevk ve sefahat hayatının gururu ve bazı soysuz maiyet kullarının teşvikleriyle bir takım emirleri ortadan kaldırmaya niyet etmişti. Bu hareketlerinden dolayı devlet büyüklerinin yüreklerinde sıkıntılar belirmeğe başladı. Rüknuddin, kardeşi Sultan İzzüddin'in dayısı olup vaktiyle hapsedildiği (Burdur) kalesini idaresi altında bulunduran Rum (Kırhane) nin gûya kendi aleyhinde bazı yolsuz sözler sarfetmiş olmasını bahane ederek bu hainin öldürülmesini ve cesedinin köpeklerle yedirilmesini emretti. Halbuki bu adamın kızı (Sahip Fahrüddin Ali) nin oğlu (Tasüddin Hüseyin) beyin nikâhlısı idi.

Sahip Fahrüddin ile oğulları ansızın haber aldıkları bu teşebbüs üzerine korku ve tereddüt içinde kaldılar. Sultan, o sırada Sahip Fahrüddin'e de kızmış, sert ve şiddetli tehditlerde bulunmuştu. Memleketin asker sahibi beylerinden (Hatîr oğlu Şeref) e de bir kaç mesele dolayısıyla son derece öfkelenmiş, yine vezir Fahrüddin'in araya girmesiyle yirmi bin altın ödeyerek uyuşmuşlardı.

Rüknüddin, bir taraftan da Selçuk diyarı vergi ve kesimlerini istemek üzere Konya'ya gelmiş olan (Tacüddin Mûtez) e karşı sık sık kafa tutmak, söğüp saymak suretiyle onu da gücendirmiş, memleket büyüklerinden hemen hepsini birer vesile ile kırmıştı. Sultanın öfkesine uğrayan bu adamlar birer behane ile Konya'dan ayrılarak (Aksaray) da (Tacüddin Mûtez) in etrafında toplandılar. Olup biten şeyler hakkında Pervane'ye gizlice haber yolladılar. (Sinop) fethi dolayısıyla sultanla ilgilenmemiş olan (Müniüddin) e saray mensupları tarafından kurulan plânları anlatarak onu da (Rüknüddin) in aleyhine çevirmeğe ve o telkinlerin te'siri altında Sinop'u geri almak sevdasından vaz geçerek kendileriyle el birliği yapmağa teşvik ettiler. Fakat Pervane daha önce bu fethin tedbirlerini almakla meşgul oldu.

Sinop'un tekrar fethi

Sinop yarısı karada ve yarısı denize doğru uzanmış müstahkem bir şehirdir. Gemilerin sığınmasına mahsus bir de limanı vardır. Pervane (Niksar) ve (Danışmend) vilâyetleri askerlerinden tam teçhizatlı 4000 kişilik bir süvari kuvvetiyle bu şehrin kalesini çevirdi. (Canit) tekfuru bir çok firenk askerini bu şehrin müdafaasına göndermişti, kalenin muhafızı olan Samsun emîrlerinden (Gaydan) uzun müddet dayandı. Bu muharebe ve muhasaralar sırasında her iki taraftan bir çok esker öldü. Kara tarafından şehrin zaptına çare bulamayan Pervane, nihayet bir çok gemiler yaptırarak deniz tarafından hücumu geçmiş, bin kişilik kuvvetli bir deniz askeriyle Sinop'un zaptına muvaffak olmuştur.

Müslümanlara büyük bir zafer şerefi kazandıran bu fethin başarılması Pervane Müniüddin'e nasip olmuştur. Kalenin muhafızı (Gaydan) kâfirlerden büyük bir cemaatla birlikte keskin kılıçların

hışmına uğradı. Kiliseye çevrilmiş olan mescidler, tekrar eski haline getirildi.

Müniüddin, Sinop kalesinin eksikliklerini tamamlayarak daha sağlam bir hale getirdi. İncil okunan yerlerde Kur'an nefhatları, susturulan çan gürültülerinin yerine Müslümanlığın yakışık mânâsını terennüm eden ezan sesleri çnladı. Pervane, kazandığı büyük zafer karşs Sultan Rüknüddin tarafından takdir edildi. Güvenlik içinde Konya'ya gelmesi için Sinop'ua kendisine temlik edildiğini bildiren mektuplar gönderildi. Ağır derecede tevessülhore, iltifatlara uğradı. Fakat içinde yerleşmiş olan kurgunluk bir türlü değişmedi. kırık günüller kolay kolay onarılmaz.

Sultan Rüknüddin'in öldürülmesi

Hulâsa korkulan şeyler oldu. Sultana arası açılmış olan Öteki emîrlerle Pervane, Rüknüddin'i ortadan kaldırmak için ihanet katından yarığ aldılar. Öte tarafta kendi zevk ve şohvet havyası içindeki yapayıcısına devam eden Rüknüddin, her şeyden habersiz düşmanlarının kurdukları dolaptan gafil idi.

Derler ki: Hükümdar hakkın göğesidir. Her mazlumu ona sığınır. Fakat gerektir ki daima uyanık olsun. Adâlet ve ıhsan yolunda yürüsin. Önderlikte doğruluk şartlarına göre davranışın. Tanrıya kulluk hususunda ihmal göstermesin ki halk da ona sevgi ve saygıları borç bilsin, buyruğuna baş eğsin.

«Şahlar için tatlı uyku gerekmez, Şah uykuya varınca fitne ve fesat uyanır.» Hazreti Ömer buyurmuştur ki:

Tanrı'ya kulluk vazifesini yerine getirmiş olmak için bana itaat gösteriniz. Eğer ben Allah'a asi olursam bana itaat gerekmez.

Büyük bilginlerden biri; ger akıllı insan isen Tanrı'nın buyurduğu şeyleri yap; senin için hayrî bildiğin şeyleri başkaları için de iste; Allah bir gün senden hesap soracaktır. Sana sultanın buyruklarını yerine getirmek gerektir. Diyor.

Devlet erkânı, sultana karşı her ne kadar yüzden dost göründülse de arkadan gizliden gizliye fesat yollarına saptılar. Cöntü putlarda kendisi namazda olan yalancı sofı gibi davrandılar.

Rüknüddin, gerçik padişahlık ve gaza bayrağını semalara yükseltmiş bir hükümdar ve Selçuk oğullarının ileri gelen sultanlarından. Fakat gaflet onun gözlerini bürümüş, düşman, arkasından hiyle tuzaqlarını kurmuş, mukadderat, ona felâketi hazırlamıştı. Şair der ki:

«Düşmanın hamlesini savmak için kalkana güvenme; ok ciğere saplandıktan sonra kalkan tutmanın ne faydası olur?»

Muînüddin Süleyman, Sinop fethini başardıktan ve (Danışmendiye) vilâyetinde sultanın yarlığını aldıktan sonra (Kırşehir) yaylağında bulunan tümen bylerinden (Nabşi) Noyinin yanına gitti. Onu Moğul askeriyle (Aksaray) a göndermeğe teşvik etti. Nabşi Noyinin Anadolu işlerini düzene koymak üzere Uç taraflarına yollanmış olmasına rağmen bir çok elçiler, sultanı Noyinin istikbale göndermek için davet ediyorlardı.

Rüknüddin bu istikbal töreninde hazır bulunmak üzere Konya'dan (Aksaray) a geldi. Halbuki (Nabşi), (Eyüphisar) vilâyetine ulaşmıştı. Sultan, Aksaray'dan (Kırşehir) e geçti. Nabşi ile görüşmeden önce Pervane yetiştirdi. Sultanla aralarında gürültülü bir görüşme başladı. Pervane, Rüknüddin'in yüzüne karşı pervasızca sert ve kaba sözler söyledi. Rüknüddin bu halden son derece hayret ve tesadür gösterdi. Pervane'ye, sen serhoş musun, yoksa cısrar mı ettin? diye sordu. Pervane cevap verdi:

Evet, senin aygımsız hareketlerin beni hem serhoşa, hem de cısrar içmiş döndürdü. Seni (Burdur) kalesindeki hapisten ben kurtardım. Saltanatının düzeni benim tedbirlerimle yoluna girdi. Allah'ın takdirinden sonra benim de bu işe vasıta olmak suretiyle yaptığım hizmetlerin hakkını iyi tanıdın!...

Rüknüddin, (Nabşi) ile görüştüktan sonra Aksaray'daki kasrıma döndü. Sahip Fahrüddin Ali de sultanla birlikte gitmeğe mecbur kaldı. Pervane, (Nabşi) ile beraber şehir dışında (Kulku suyu) sahrasına indi.

Ertesi günü oğlana ilk ışıklarını saçan güneş, henüz başını ufukun perdesi arkasından çıkarmamıştı ki kaza ve kader, felâket

pususunu kurmuş, (Nabşi) nin adamları sultanı Pervane Muînüddin'in toyuna = ziyafetine çağırarak behanesiyle saltanat dergâhında görünmüşlerdi. Sahip Fahrüddin ve emîrler, Pervane tarafından (Nabşi) nin şerefine tertip edilen bu toyda hazır bulunmasını sultana tavsiye ettiler. Rüknüddin de Noyinin gönlünü hoş etmek düşüncesiyle bu davette hazır bulunmak üzere yola çıktı. Kaza ve kadar habercileri her ne kadar onun kulaklarına bir şeyler fısılda-makta, ayağı ile uçuruma gitmekte olduğunu gösteren bazı alâmetler belirmekte ise de gaflet perdesi onun akıl gözünü kapatmıştı. Kendisine oraya gitmemesi hususunda yapılan gizli nasihatlarla kulak vermedi. Söylenen sözlere karşı; Ben öğüt dinlemem, di-yordu. Bu çetin durum içinde (Nabşi) nin eğlence derneğinin kurulmuş bu çadıra indi. Şarap kadehlerinin sık sık dolaşması sultanın başını döndürmüş, kendinden geçecek derecede mestet-mişti. Bir aralık şarap bardağına konulan zehri de içti. Bu cecel kâsesinin verdiği ızdırap üzerine hemen şehre dönmek istediysc de bırakmadılar. Bütün gece orada alkoydular. Nihayet bu çadırdaki ömrünün son nefesini verdi.

Sabah olunca teşrifatçılar ve ulaklar, gûya sultanın çok şarap içmekten hastalanarak öldüğünü yaydılar. Şehre getirmek üzere mahfa yaptırdılar. Konya'ya yollandılar. İşte kaza ve kaderin buyruğu, Rüknüddin'in hayat sahifesini kapamış, ancak kendisine mukadder bulunan müddet kadar saltanat sürebilmiştir.

Büyük küçük her sınıf halk sultanın bu acıklı ölümlünden duy-muş oldukları derin teessürleri açığa vurmak cesaretini bile gösteremediler. Müellif (Konya Aksaray'lı Kerimüddin Mahmud) bu acı hâdiseyi şu mealdeki farsça şiiriyle tercümüm ediyor:

«Halk, göz yaşlarını içinde saklayan sedef gibi gizli gizli inledi. Cihanın gözü karardı, ufuklar, kan ağıladı. Kaza çadırında cecel onun eteğine yapıştı. Bilmem ki cihandan el çekmiş olanlar için ne diye ağlarlar?..»

Sultan Gıyasüddin Keyhusrev III in tahta çıkması

Babası Rüküddin Kılıç Arslan IV öldürüldükten sonra Pervane Muînüddin, Devlet büyükleri ve emirlerden kalabalık bir alayla Konya'ya geldi. Henüz altı yaşlarında olan (Sultan Gıyasüddin Keyhusrev) i anasının yanından ayırdılar. 664 = 1265 yılında Selçuk tahtına oturtular. Memleketin her bucağına cülûs müjdelarini bildiren ferman ve menşurlar gönderdiler. Bir taraftan babasının yasını tutarken öte taraftan oğlunun saltanatını kutladılar.

Halife (Harunürreşid) in öldüğü gün ağlayanların, aynı günde oğlu (Emin) in halifelîği için tören yapmaları dolayısıyla bir arap şairi şöyle demişti:

Gözlerimiz ağlarken dişlerimiz tebessümle açılıyor.

Biz, şimdi hem yas, hem sevinç içindeyiz..

Pervane Muînüddin Süleyman, yeni sultana cidden yüksek bir terbiye verdi. (Yenbuğlu Kadı Nurüddin) gibi fazilet sahibi eşsiz bir âlimi ona hoca tayin etti. Mümkün olan bilgileri öğretmeğe başladı. Yanına iyi ahlâklı ve tecrübeli (nedim) ler verdi. O zaman «Üstadüddar» ve memleket evkafı mütevellisi olan İsfahan'lı Emirdad gibi bir zatı sultanın musahipliğine getirdi. Genç padişahı sultanlık töresi gereğince hayırlı işlere, namaz ve oruç gibi ibadatlere alıştırmak, halka karşı iyilik usullerini öğretmek için pek çok dikkat gösterildi.

Gıyasüddin bu bilgileri öğrenip de kendini anlamağa başladıkdan sonra hiç bir vakit namazını geri bırakmamıştır. Bu şekilde verilen terbiye ile erginlik çağına vardığı zaman orta boylu, yakışıklı bir genç, iyi bir süvari olmuştu. Padişahlık tahtında bu derece akıllı, zekâ ve cömertlikle ün salmış, böyle kutlu bir saltanat fidanını şimdiye kadar devranın ne gözü görmüş, ne de kulağı işitmiştir.

Devlet mansıpları yine eski büyükler üzerinde karar kıldı. Vezirlik (Fahrüddin Ali) de Pervanelik ünvanıyla beraber emirlik

(Muînüddin Süleyman) da, saltanat naibliği vazifesi. (Emînüddin Mikâil) de, Müstevfilik (Hasan oğlu Mevedüddin Muhammed) de Müşriflik (Emîrülhac oğlu Celâlüddin Mahmud) da, Beylerbeylik (Hatir oğlu Şerefüddin Mes'ûd) da bırakılmak suretiyle hiç bir değişiklik yapılmadı.

Tacüddin Mûtez, bütün devlet büyükleri ve emirleriyle meşverette bulunuyor, hep birlikte çalışarak işlerin yolunda yürütmesine, memleket ihtiyaçlarını temine gayret ediyorlardı. Vilâyetlere emniyetli ve tecrübeli naip, serleşkerler tayin ettiler. Artık her bucaakta adâlet ve güvenlik öyle bir dereceye vardı ki, çavuşlar, her gün sokaklarda bağırarak, zulüm gören veya haksızlığa uğrayan halkın gelip şikâyetlerini saltanat sarayına arz etmelerini ilân ettiler. Her halde bazan günlerce hiç bir dilek sahibi saraya baş vurmazdı.

Tacüddin Mûtez, sırf sevap kazanmak için halkın dâvalarını görmeğe çalışırdı. Artık memlekette halinden şikâyetçi kimse kalmamış gibiydi.

Vilâyet vergileri dört taksitte ödenmek üzere dört kısma ayrıldı:

- 1 — Tübek = Servet ve kazanç vergisi,
- 2 — Nâlbéha = Asker masrafına yardım.
- 3 — Malibam = Bina vergisi.
- 4 — Maliberzek = Ekin, toprak mahsulleri vergisi.

Bu vergilerden başka hiç bir teklif ve zevaid istenilmeyecekti. Üç tarafları (Alâiye) ve (Antalya) gelirleri de böylece eksiksiz toplanarak bu işe memur edilen kimseler tarafından saltanat dergâhına gönderilecekti. Kararlaştırılan şekilde hareket edildi. Saltanat töreleri, hususiyle Cuma günlerinde yapılmakta olan selâmlik törenleri, sultan Melikşah ile öteki Selçuk sultanları çağlarında olduğu gibi yapılmaya başlandı. Cuma sabahlarında halka türlü türlü yemeklerle şahane ziyafetler çekilir, asrın âlimleri derneklerinde nizam ve şariat bahislerine ait meseleler üzerinde konuşmalar yapar, her bilgin kendi mertebesine göre yer alırdı. Diyanet işlerine ait vazifeler bu âlimler arasındaki değerli şahsiyetler tarafından yürütülürdü. Bütün bu memleket hizmetleri arasında en

önemlisi pek ince ve çetin iş olmakla beraber din ve dünya meselelerinin hallinde en yüksek bilgiye lüzum gösteren kadılık mesnetleri idi.

O sıralarda «Şeyhülislâm» olgun ve ergin bir âlim olan (Sadrüddin Muhammed = Şeyh Sadrüddin Konevî) idi. Bütün bilgilerde, hususiyle «Hadis» ilminde doğu ve batıda parmakla gösterilirdi. Babası (Mecdüddin İshak) meşhur (Endülü's) li (Tâi) oynağından keşif ve keramet sahibi büyük şeyh (Muhyiddin Muhammedül'arabî) nin dostlarından olduğu için çocukluk çağlarında bu değerli âlimin terbiyesi altında yetişmiştir. İşte bu sebeple ondan başka hakikat bilgisinin bütün inceliklerini kavramış, ondan başka ilmin bu yüksek mertebesine erişmiş bir kimse daha gelmemiştir.

Memleket kadılarına gelince: Konya'da (Rumiye'li Siracüddin Mahmud), Aksaray'da (Tebriz'li Eminüddin), Kayseri'de meşhur kadı Burhanüddin'in dedesinin dedesi - (Celâlüddin), Sivas'ta (İzzüddin), Tokat'ta (Kazvin'li (Sadüddin), Niksar'da (Kazvin'li Bedrüddin), Karahisar'da (Hoy'lu Tacüddin) bulunuyor, kadı askerlik mesnedini (Hüsamüddin) işgal ediyordu. Bu zatların hepsi de içtihat sahibi bilginlerdi. Bunların her türlü ilim ve fende ki yüksek mevkileri karşısında sema, bir kürsüden daha engin görünüldü.

O zaman memleketin adâlet işlerini yürüten bu seçkin hüsnaların din ve dünya ilimlerinden âleme geçtikleri mânevî ziyafet sofrası göz önüne getirilecek olursa, şimdiki cahil ve hünersizler onların mutfaklarında buluşukçuluk yapmağa bile lâyık görülemez. Onların zengin ve cömert ruhlarından taşan ilim nimetleri karşısında kepçe bile tutamazlardı (!) Emîr Muizzî'nin şu mealdeki şiiri bunlar arasındaki farkı ne güzel canlandırır:

«Kaza ve kader zamaneyi değiştirirse seadet uğursuzluğa döner, meyva ağaçlarının yerini kamışlar kaplar, kamışların yerini ağaçlar alır.»

Yine o çağlarda büyük tarikat şeyhlerinden (Fergana'lı Said), (Irak'lı Fahrüddin), (Hamid) ve başkaca olgun ve feyizli erenlerin ruhlarındaki fazilet ışıgına nisbetle güneş sönük bir kandil gibi kalırdı. Bu uluların hepsi Şeyhülislâm (Sadrüddin) in etrafında

toplanmışlardı. Zamanımızda (Tasavvuf) dan dem vuran bazı zümreler onlarla ölçülürse Bedehşan mercanı karşısında ölü bir taş gibi kalırlar. O devrin büyük müderrislerini de anlatmağa kalkışırsak bahsimiz çok uzayacağı için vaz geçtik. Hususiyle büyük Tanrı âşkı, zamanenin en yüce siması (Belh'li Mevlâna Celâlüddin Muhammed) in bütün cihan ufuklarına yayılan ilâhî şiir ve felsefesinin yüksek sesini ve şöhretini duymayan kalmamıştır. Allah, bu değerli faziletli memleket büyüklerinin hepsinden de hoşnut olsun.

İnsad ve edebiyat alanında da (Zeynülâbidin), Hüsamüddin, (Kemalüddin), (Hamidüddin), müneccim (Esirüddin) gibi tanınmış simalar, misk saçan kalemelerini kâfur renkli beyaz kâğıtlar üzerinde oynattıkları zaman her yazılarından birer cevahir dökülürdü. Hiç bir çağın divan ve eserleri arasında bu derece yüksek ve olgun kalemlere tesadüf edilmemiş, o güzellik ve ifade kudretiyle hiç bir kalem sahibi hiç bir eserde bu türlü nefis nokteler saçamamıştır.

İşte bu çağ, yıllarca ve uzun zamanlar devam etti. Büyük âlimlerin, memleket ulularının gayret ve himmetleri yardımıyla vilâyetler bayındırlaştı. Halk, zengin ve mesûd yaşadı. Her taraf adâlet ve güvenliğe kavuştu. Fakat vefasız zamanı nihayet bu bahtiyarlığı kıskandı. Fazilet ve saadet bahçelerinde gül yerine dikenler bitti. Şairin dediği gibi:

Hünerin, insanlığın arkası, şimdiki hünersizlerin arkalarını yasdığı dayadıkları gün kesildi. »

Müellif (Aksarayî) bu sukutu farsça yazdığı bir kasidede şu sözlerle anlatmaktadır:

«Feleği gör ki; çehreleri sultanları imrendiren o mutlu zümreyi, o temiz imanlı ve dürüst gidişli insanları cefasıyla ne hale getirdi. Onların faziletlerinden şimdi memlekette bir hâtura kabuamış gibidir. Kayserin saraylarına hak ki, ne kapıları, ne de duvarları yerindedir. Kıyıların dört bucağını seyret; onların yaptıkları gemiler batmış; yurdun her gevresini dolaş; gör ki balkın gözleri nasıl bulanmıştır. Bu düskün halk üzerine daha ne belâlar gelsin ki gönül incitenler hep köpek huylu olmuştur. Dağları külâhlı, fakat kılıkları kâfirdir. Bellerinde kemer, fakat yüreklerinde (Zünnar) bağlıdır. Bunları ceza kılıklarıyla terbiye etmek,

başlarına yağmır taneleri yerine taş yağdırmak gerektir. Onlara zaman zaman korkunç azaplar erişecektir. O alçak kavim (Moğullar olacak) ile onların büyükleri üzerine Allah'ın sayısız lânetleri yağsın.»

Devlet büyükleri arasında geçimsizlik

Memlekette yıllardandebi sürüp gelmeket olan adalet ve emniyet devri 670 = 1271 yılı içinde sona erdi.

Bu yıl içinde saltanat naibi, Müsteşvî ve Müfribübnûlk ile bey-terbeyi ve başkaca Forvane Mufaddûdin ile akrabalığı ve dostluğu olanlar veya onun terbiyesi altında yetişmiş olmalarından dolayı taraftarlığını güdenler kendi aralarında sahip Fahrüddin Ali'yi yabancısı gönmüğe, onun azlını araştırmaya başladılar.

Fahrüddin Ali'yi vaktiyle Sultan İzzüddin'in Kırım'dan gönderdiği bir mektuba karşılık olarak eski saltana bir kaç değerli armağan ile alın bir mağraba göndermek tâammüyle ve bâlâ onun dostluğunu gütmekle sığın gösterdiler. Moğul beylerinin yardımıyle vezirlikten düşürdüler. Haraketlerini başka renklerle karıştırdılar. Venisi Moğul beyleri önünde yarguya çekildikten sonra (Osmanlı) kalebine gönderdiler. Orada hapsedildi.

Dünyada dikensiz gül, humussuz şarap yoktur derler. Hadiseler-
rin gözü, onun yüce makamına da değdi. Bu kadar bîzmedlerine
karşı suçlular sırasına geçti. O devlet ve ikbal devri sana erdi. Dün-
yada sonuna kadar devam etmiş haugi saadet vardır?

Fahrüddin Ali, vezirlikten düşürüldükten sonra yerine sahip (Meclüddin Muhammed) geçti. Müsteşfi = Maliye nazırı iken vezirlik kürsüsüne yükseldi. Müsteşfiklik (müştâfâlık = evkaf nazırı) (Celâlüddin Mahmud) a, Müştâfîlik de o zaman «nazârülmülk» olan (Zahirüddin Mütevecc) e verildi. İşler bu düzce üzerine bir kaç yıl devam etti. Sahip Fahrüddin'in âkıbetine gelince: bir zaman sonra ordudan gelen elçilerle ilhanlık dergâhına götürüldü. Bir çok yargulardan ve incelemelerden sonra canını kurtarabildi.

İlhanın müsaadesiyle (Kenya) da devlet işlerine karışmamak şartıyla oturmasına ferman çıktı. Başının kurutulduğuna en büyük nimet bilerek bir yıl Kenya'da bekledi.

Her şeyden el çekmiş bir halde Konya'daki evinde oturmakta olan eski vezir 672 = 1273 yılında tekrar harekete geçti. Vakıfla kendisinden yüz çevirmiş olan bir takım gencaklar adon ve zaman zaman tecavüzlerine uğruyor, menâkıhtan hoşlanıp ciltteği bazı hayrat ve vakıflar hakkında Azîl kâdılarla ilgilenen, bunları kurtarılabir ve tahammül gösterirdi. Her ne kadar bu işleri gözetmiş, daima yüksek mevkiler işgal etmiş olan Fâdrüddîn'in ruhanında sönmeğe yüz tutan vezirlik sevdası tekrar canlanmağa başlad, Azîl dolayısıyla uğradığı perişan durumdan sıyrılmağa çalışıyordu. Her ne kadar vezirlik ve emîlik mührünü elden kayırmış ve talli, biç bir zaman gözünden uzaklaşmayan o yüksek mevkilerden başka bir istikamete yüz çevirmişti. Fakat şairin:

[illegible][illegible]

Sahip Meccüddin, son derece cömert, fazilet sahibi bir vezir idi. Onun fazilet ve kerem pazarı öyle bir attar dükkânına benzerdi ki halkın burnuna ruhu okşayan nefis kokuların rüzgârından başka bir şey gelmezdi. Dergâhı öyle bir güneş parçası idi ki, karaulıkta kalan dilek sahipleri o nur kaynağından umut ışığı alırdı. Her ilimde yüksek behresi, her sözünde ince nükteleri vardı. Hiç kimse o zarif ve tatlı nükteler karşısında cevap yetiştiremezdi. İki dilde «Arapça, Farsça» onun derecesine ulaşmış bir edip ve kâtip yer yüzünde yoktu. Yazılarındaki belâgat eşsiz, sözlerindeki mektuplarındaki düzgünlük ve özlülük emsalsizdi. Vezirlikten düştüğü, devlet mansıplarında değişiklik başladığı zamanlarda herkes kendi dileğini büyük divan veziri (Şemsüddin Cüveynî) ye arzettiği halde (Meccüddin Muhammed) bu önemli hâdiseler arasında bile ancak kısaca bir kaç kelimeden ibaret bir mektup yazmış, hiç bir surette halinden şikâyetle bulunmamıştır. Arapça bir şiirinde:

Vezir hakkında uzun duâlara lüzum görmedim. Tanrı saadet içinde uzun ömürler versin dedim. Kısaca dilediğim şu dilekte düşünülecek olursa en geniş mânalar toplanmıştır. Tanrı, senin şahrında, dileği kabul olunan bütün duâcılarının hayır duâlarını gerçekleştiresin.»

Sözleriyle pek belîğ bir «icaz» örneği göstermiş, fazla bir şey söylememiştir.

Fahrüddin Ali'nin ikinci vezirliği

Fahrüddin Ali, ikinci defa vezirlik makamına geçince, Pervane ile yeniden anlaşma ve andlaşma yolu ile iyi geçinmek tarafını tuttu. Aralarında tekrar dirlik ve düzen başladı.

Memleket idaresi yine eski âhengini buluyor, devlet büyükleri düşmanların sihirlerine karşı mucizeli elini gösteren Musa Peygamber gibi hareket ediyorlardı. (Eminüddin Mikâil) Konya'da başlı başına saltanat naipliği yapıyordu. Bu adam vakar sahibi,

ağır başlı bütün hür ve hayırlı insanları sinesinde barındıran bereketli bir dağ gibi idi. Yaralı yürekler daima onun feyzinden merhem bulur, mihnetli gönüller onun cömert ruhundan şifa alırdı.

O sıralarda müstevfi (Celâlüddin Mahanud) maliye işlerinin düzenini son mertebesine çıkardı. Bu da, doğru sözlü, doğru özlü, insanlık örneği bir zat idi. Ayağının toprağı gûya erkeklikle yuğurluymuştu. Kerem ve kalem sahibi, yüksek seciyeli, bilgi ve fazilet alanında bir meş'ale gibi parlaktı. Müstevfilik makamı sanki onun için biçilmiş bir kaftandı.

Beylerbeyi (Hatir oğlu Şerefüddin Mes'ûd) sayısız askeriyle memleket bayrağını yüceltmiş, yurdu, âsi ve bozguncu Türklerden (Karaman âsileri) temizlemiştir. Ordu merkezi (Niğde) idi. Şerefüddin'in kardeşi Zıyaüddin de pervanenin naibi ve müşaviri idi. Çetin memleket işlerinin idaresinde Muinüddin'e yardım ederdi.

Pervane (Muinüddin Süleyman) ın dergâhı bütün devlet erkânının müracaat kapısı idi.

Hulâsa devlet büyüklerinin hepsi de kendilerine düşen işlerde bilgi ve tecrübe sahibi idiler. Meclisleri büyük âlimlerin, şeyhlerin, huzurlarıyla şeref bulur, işler intizam içinde görülür, hiç kimsenin haklı dileği geri çevrilmezdi. Yerli yabancı her sınıf halk, huzur ve rahat buldu. Dünyanın dört bucağından bir çok ergin insanlar geldi. Memlekette nimet ve refah buldular. Hic şeyhlere, bilginlere karşı çok hürmet ve riayet gösterildi. Her arzuları yerine getirildi, her istekleri yapıldı.

Bu dürüst ve adâletli idare sayesinde müslümanların canları, malları, namusları, korunmakta, vilâyetlerde yerli ve yabancı her sınıf halk adâlet ve refah görmekte idi. Hudut serleşkerleri sınırların muhafazasına ait vazifelerini mükemmel bir surette yapmağa çalışıyorlardı. Bir feylozofun dediği gibi:

«Halka karşı muamelesinde zulüm etmeyenler, ona doğru söyleyenler, yalancılıktan kaçınanlar, verdikleri sözleri yerine getirenler, erkeklüklerinin kemalini artırır; adâleti yükseltirler, halkın kardeşliğini ve gıyabî saygılarını kazanmış olurlar.»

Bahtiyar o kimsedir ki kendisine devlet ve saadet yüz gösterir, varlığa kavuşur, halkın elini tutmak imkânına erer; elinden geldiği kadar herkese yardım eder. Her kim müslümanlık şerefini kazanır, hükûmet rütbelerine erişir, yüksek mevki ve derecelere kavuşursa bu kazançların ancak muhtaçlara yardım için ele geçmiş bir fırsat olduğunu takdir etmelidir. İnsan eğer bir kaç gün için dünya varlıklarından faydalanmış ve mutlu bir hayata sahip olmuş ise o nimetlerin zevkini ebedî âleme de götürmelidir. Kur'an'da «Âhiret için çabışanların, kazançlarını artırınız, dünya için çalışanlara da dünyalık veriniz. Fakat onlar için âhirette nasip yoktur.» buyurulmuştur. (Ebu Hazım), (halife (Harunürreşid) e şöyle yazmıştı:

«Allah sana iki şey verdi. Biri servet, öteki kılıç (Kuvvet); servetle iyilik tohumu ekilebilir, kılıç ile de halk arasındaki düzensizlikler kaldırılabilir.»

Yine akıllı kimseler demişlerdir ki: iş bilmek, gelen tehlikeyi hiyle ile savmak değildir. Ancak tehlikenin bir daha gelmemesini temin etmektir.

Hulâsa sultan (Gıyasüddin Keyhusrev) gibi güneş yüzlü bir padişahın ve zamanın iftiharî olan devlet büyüklerinin düzgün idareleri sayesinde memleket işleri yoluna girmiş, bütün halk, rahata, güvene kavuşmuştur.

Devlet büyükleri, aynı zamanda İlhan'ın yüce veziri (Tacüddin Mûtez) in emniyetli dergâhında her tehlikeden uzak bir durumda idiler. Bu vezirin tasarrufu altındaki yerler ahalisi servete, zenginliğe kavuşmuş, o diyarlar cennet gibi rahat ve huzur dolu bir saadet yuvası olmuştur.

Bu dirlik ve düzenlik çağları nihayet 676 = 1277 yılına kadar sürdü. Bu sene içinde yine memleketin saadetine göz değdi. Kaza, perde arkasından kader okları attı. Zamane yine garip hâdiselere gebe kalmıştı. Bir çok vak'alar baş gösterdi.

Baycar Bahadır'ın ayaklanması ve yeni karışıklıklar

Pervane Muînüddin ile Sahip Fahrüddin İlhanlılar padişahına nişanlı bulunan sultan Rüknüddin'in kızını ordu tarafına götürmek vazifesiyle Konya'dan ayrıldılar. Sultan hatunun cihaz hazırlıklarını ve İlhan'a sunulacak armağanları tamamlamak için bir müddet (Sivas) da eğleştiler. Bunlar Konya'dan ayrılırken memlekette bir fesat kopacağı ihtimalini gösteren bazı belirtiler sezilmekte idi. Bu ihtimali düşünerek biraz yolculuğu savsaklamak istediler. Zaten hazırlanmakta olan bu fesadın izleri bazı emirlerin gherelerinde ve gözlerinde açıkça okunuyordu. Henüz memleketten ayrılmamışlardı ki (Diyarbakır) çevresini idaresi altında bulunduran Kürt beylerinden (Baycar Bahadır) baş kaldırdı. Bu adam (Celâlüddin Harzemşah) ın (Alâüddin Keykubad I) ile harp ettiği Harzem ordusu ile gelip Anadolu'da kalmış olan büyük emirlerdendi. Pervane ile Sahibin ordu tarafına gitmelerini fırsat bilerek bütün askeri davul, bayrak ve hazinesiyle (Şam) tarafına yollanmak suretiyle çıkacak fesadın elebaşısı oldu.

Bu hâdise üzerine daha bir müddet bekledikten sonra nihayet Pervane, yarlıg hükmünü yerine getirmek için, Ordu'ya gitmek kararını verdi. Atabek (Sahip Meedüddin) ile Müstevfi (Celâlüddin ve Beylerbeyi (Şerefüddin) e karşı beslediği itimat dolayısıyla sultan (Gıyasüddin Keyhusrev) i onlara teslim etti. Memleket işleri hakkında kendilerine uzun bir talimat vererek sahip (Fahrüddin) ile birlikte yola çıktı. Devlet büyükleri sultanla beraber (Kayseri) ye gelmişlerdi. (Gıyasüddin) i orada saltanat tahtına oturtular. Kendileri de işleriyle meşgul olmağa başladılar.

Hatir oğullarının ayaklanması

Hatir oğulları, memleketi boş bulunca ansızın muhalefet mevkiiine geçmiş, isyan yoluna sapmışlardır. Aralarında gizlice kaynatıkları fesat kazanını henüz vakti gelmemiş olmasına rağmen kal-

dırmışlardır. «Karanlıklar arasında ışık gizlenemez, soğuk demiri dövmekten kıvılcım çıkmaz» derler. İnsan şeytanlarından olan bu asker sahibi beyler de kendi cinslerinden olan bir çok kimseleri isyan ateşine atınak için kışkırtılar. Tanrı yolunda savaşacakları yerde hiç bir sebep yok ien (Şam) askerinin yardımına gü-venerek moğul ordusuna karşı harp etmek için ayaklandılar.

Hatir oğlu (Şerefüddin) ilk önce kardeşi (Zıyaüddin) i (Şam) hükümdarı Meliküzzahir (Baybars) tan yardım istemek üzere yola çıkardı. Oradan gelecek imdadı beklemeden kendi askeriyle (Kayseri) de bulunan sultanın üzerine yürüdü. (Gıyasüddin) i cebren yerinden kaldırarak kendi tasarrufu altında olan (Niğde) kalesine götürdü. Saltanat erkânı ve emîrler de beraber gitmeğe mecbur kaldılar.

(Dânişmend) vilâyetleri serleşkeri olan Atabek Arslan doğmuş oğlu (Taciüddin), Pervanenin itimadını kazanmıştı. Bu anı hâdisе karşısında hazırlıksız ve her şeyden habersiz bulunduğu için hayret içinde kalmıştı. Nihayet Şerefüddin ile yaptığı bir çarpışmada ölümün pençesinden yakayı kurtaramadı. Her ikisi de ilim ve kalem sahibi olan Atabek (Meedüddin) ile emîrîdad = Adliye nazırı (Eminüddin) kılıç kuvvetine de sahip olmadıkları için hiç bir varlık gösteremediler. Şairin dediği gibi:

«Akıl ve zekâ sahibi insanlar, her vakit kahramanlık göstere-
mezler. Ancak her tarafı harp âfeti kapladığı zaman ileri atılmak
daha akıllı bir harekettir.»

Taciüddin Mütez'in Anadolu'da vekili olan (Genceli Şemsüddin) in bir zaman devlet işlerinden çekilmiş, kendini tasavvufa, dervişliğe vermiş olmasına rağmen bu isyan dâvâsına karışması ve böyle tehlikeli bir işe atılması Hatir oğullarıyla arasında bir anlaş-
ma olduğu şüphesini doğurmuştu.

Devlet erkânı Kayseri'den ayrıldıktan sonra sultanla beraber, ovaları dolduran davul sesleri arasında kalabalık bir askerle (Niğde) ye gelmişlerdi. Âsiler orada bir müddet Karaman Türkleriyle uç vilâyetleri askerlerini davet etmek ve Şam'dan gelecek imdat kuvvetlerini beklemekle vakit geçirdiler. Selçuk devletinin Pervane

Muînüddin ve Sahip Fahrüddin sayesinde semalara yüksehnış olan sancığını yerlere geçirdiler. Devletin sağlamlaşan temelleri, yerleşmiş nizamı bu mağrur zümrenin kötü hareketleri yüzünden tekrar sarsıldı.

«İş tamamlandığı zaman zevali de yaklaşıp. Tamamlandığı anlaşıldığı vakit bozulacağını beklemelidir.» derler. İsyana Karaman oğullarıyla uç Türkleri de katıldılar. Bunlar arka arkaya (Niğde) ye akın ediyorlardı. O sırada iki yüz kadar moğul askeriyle (Maden) taraflarındaki hududun muhafazasına gönderilmiş olan (Urla) yı maiyetindeki askerlerle birlikte öldürdüler. Bunların kesik başlarıyla Niğde askerleri Cevgân meydanında top oynadılar. Henüz Şam askerinin yardım haberi gelmeden bu derece taşkınlık göstermek moğul çerilerinin katline başlamak çok cesaretli bir hareketti. «Vaktinden evvel öten horozun başını keserler» darba meseli yerini bulacaktı.

(Niğde) de bu kargaşalıklar arasında günlerce Şam askerinin gelmesini bekleyen âsilerin ümitleri kararmaya, sabırları tükenmeğe başladı. Bu uzun intizar dakikaları içinde canları boğazlarına gelen âsiler (Niğde) den (Develü) ye yürüdüler. Hala Şam'dan gelecek imdattan bir haber bekliyorlardı. Tam o sırada 6000 kişilik bir ordunun Elbistan'a doğru yola çıktığı haberini getiren bir elçi Niğde'ye yetişti. Şam sultanının da bu kuvvetlerin arkasını takip ettiğini bildirdi. Bu haberin doğruluğunu anlayıp düşünmeden gelecek askerin konup göçmesini temin için her tarafa emirler, فرمانlar gönderdiler.

Yazılan bu fermanlarda: Mekke ve Medine'nin hâkimi, Şark ve garbın sultanı, din ve dünya işlerinde muzaffer - Tanrı ününü yüceltsin - Melik Zahir Baybars, şu kadar hazine ve askerle Anadolu'ya doğru yürümektedir, deniliyor ve gelen kuvvetlerin cinsi ve sayısı bile kalem kalem gösteriliyordu. Fermanlar ulaklarla her tarafta dağıtıldığı sıralarda idi ki öte taraftan Pervane (Muînüddin), Vezir (Fahrüddin) ve (Taciüddin Mütez) de İlhanlılar şehzadesi (Konkurtay) ile birlikte Anadolu'ya yetişmiş ve (Sivas) tarafından (Yapanlı) ya varmışlardı. Bunlar beş yüz kişilik bir süvari kuvveti ayrılarak (Elbistan) taraflarını yoklamak ve oralarda bulundu-
ğu söylenilen Şam askerlerinin ahvalinden malûmat almak üzere

yola çıkardılar. Elbistan'daki 6000 kişilik Şam ordusu tarafından da aynı vecihle Anadolu'daki moğul ve Tacik askerlerinin sayısına anlayıp haber ulaştırmak maksadıyla bir süvari kolu çıkarılmıştı. Her iki tarafın kesif kolları ansızın karşılaştılar. Moğullar, Şam'lılardan bir süvari yakaladılar. Şam ordusunun ahvalinden haber sordular. Bu süvari, Elbistan'a gelmiş olan ordunun ancak öncü bir kuvvet olup arkasından Melik Zahir'le birlikte 60.000 kişinin de yakın bir yere imiş bulunduğunu söyledi. Bu suretle Şam askerinin sayısını on kat fazlasıyla göstermişti. Bu arada Şam'lılar da tutsak ettikleri moğul süvarilerinden işi tahkika girdiler. Moğul süvarisi, her birinin kumandasında altmışar bir kişilik kuvvetler olduğu halde iki şehzadenin birlikte Şam üzerine yürümekte olduklarını haber verdi.

Bu yalan haberler üzerine Şam'lılar, memleketlerinin Moğul baskınına uğraması tehlikesini sezdiklerinden hemen geri döndüler. Moğullara gelince onlar da aldıkları haberin korkusu ile bir konak geri çekildiler.

Şehzade (Konkurtay) Pervane ile (Sahip Fahrüddin) ve (Taccüddin Mütez) i Şam ordusunun bu kadar fazla olduğunu bildikleri halde işi gizlemiş oldukları suçla tevkif etti. Her iki taraf askerleri yavılan yalancı haberler üzerine geri çekildikleri sırada Melik (Baybars) i tevkik ve acele Anadolu harbine davet vazifesiyile Niğde'den Şam'a gönderilmiş olan (Cenceli Şems) de dönüşte Moğul askerinin eline düştü. Şehzadenin huzuruna götürdüler. Aynı günde şehit edildi. Bu adam seccadesi başından kalkmış, dünya işlerine karışmıştı. Nihayet dünyasından geçti. Fakat din işlerinden de bir nasip almadan gitti.

Her iki ordunun sözü geçen uydurma haberler dolayısıyla aldığı son durum sırasında (Saras) da (Zemendo) naipleri Moğul ordusunun bozulduğunu, Pervane ile Sahip Fahrüddin'in tevkik edildiğini haber almış, işin iç yüzünü anlamadan Melik (Baybars) ın moğul ordusunu perişan ettiğini Hatir oğlu Şerefüddin'e bildirmişlerdi. Şerefüddin de bu havadisın doğruluğunu araştırmadan basiret gözleri kapanmış ve o sevinç ile vilâyetlere fetihnameler göndermiştir.

Aksaray'a gelmiş olan bu fetihname suretlerinden birinde şu sözler yazılı idi: «Besmele'den sonra kadılar, imamlar, Aksaray'ın iş adamları: yardımcısı ve koruyucusu Tanrı olan sultanımızın ahvalinden haber soranlara malûm olsun ki; arka arkaya gelen ulaklar ve haberciler, Melik Zahir'in sayısız bir ordu ile harekete geçtiğini, askerinin öncü kuvvetleri memleketimizin hudutlarına varmış olduğunu müjdelediler. Saltanat alayı islâm padişahını karşılamak üzere Niğde'den yola çıktı. (Yavaş Karahisar) ına geldiğimizde ulaklar, devlete muhalif olanların mel'ûn Moğullarla birleşerek müslümanlığa ve müslümanlara kasdetmek üzere yürümekte olduklarını bildirdiler. Allah'ın Lâtfu ve yardımı; (Tanrı katında din ancak islâm dinidir) hikmeti gereğince müslümanların imdadına yetişti. Zafer yüz gösterdi. Ulu Peygamber'in, «Tanrı bu din için her asrın başında bir zafer ihsan eder.» müjdesiyle işaret buyurduğu vecihle muzaffer islâm askerleri, Elbistan'da mel'ûn kâfirlerin ordusu ile karşılaştılar. «Bizim yolumuzda savaşanlara biz de kurtuluş yolunu açarız.» Âyetinin müjdesine dayanarak o alçak ve mel'ûn kâfirlerin pek çoğunu kudretli kılıçlarından geçirdiler. Geri kalanlar da bozguna uğrayarak yüz geri ettiler. Müfsit Pervane ile hain Sahip ve Mütez de tutsak oldular. Saltanat alayı, islâm padişahını karşılamak üzere yoldadır. Allah'ın inayetinden ümidimiz islâm bayraklarının günden güne yükselmesi, din âyetlerinin kuvvetlenmesi, küfür ve sapkınlık temellerinin yıkılması, kâfir mel'ûnların ateşlemiş olduğu fesat yangınının sönmesidir.

Size, müslüman dininin ilk kuruluşundaki kerametleri andıran büyük nimet ve lütuf müjdelarını vermekle neticeyi güvenle beklemenizi ve bu haberin münadilerle bütün şehir ve vilâyetlere yayılmasını emrediyoruz. Taki, bütün halk güven ve inanla kendi işleriyle meşgul olsunlar ve zafer hakkındaki dualarına devam etsinler.»

Bu uydurma fetihnamenin vilâyetlere gönderildiği günün akşamı güneş gök kubbeden çekilirken şehzade (Konkurtay), (Taku) ve (Tüdevn) ile birlikte sayısız askerle (Yavaş Karahisar) ı tarafında saltanat çadırının kurulu olduğu yere yavaşmışlar, Hatir oğlu (Şeref) ın çadırının etrafını çepeçevre sarmışlardı.

Vefasız devran, o harekette el birliği etmiş olan emirlerin başlarına gelecek ilk felâketi Hatîr oğluna yöneltti. Her tedbiri bozan takdir, bu suretle arkadaşlarının selâmetini temin etti. Bazı akıllı kimseler demişlerdir ki:

İşlerinde zulüm yoluna sapan ve ayaklarını pergâr gibi doğruluk caddesinde sabit tutmayan padişahlar kendilerini felâkete sürüklerler. Padişahlar için adâlet ve doğruluk dairesinden ayrılmak gerekmez. Çünkü sonu kötülüğe varan hareketler, iyiliğe ve doğruluğa varan yolu şaşırtır.

İşte bu âni baskın, Şerefüddin'in başına konan talih kuşunun kolunu kanadını kırmıştı. Bu aralık kendini toparlayarak dışarı fırladı, yakayı kurtarabileceğini zannetmişti. Onu arkasından kovalayan kaza, şimdilik elini eteğinden çekmişti. Bazı bilginler derlerki: Sen istediğin kadar tedbir al, kaza gelip çatdığı zaman senin tedbirlerine yalnız gülmekle cevap verir. Şerefüddin de bir hisara sığınarak canını kurtaracağını umuyordu. (Lülve) kalesi dizdariyle önceden aralarında yapmış oldukları anlaşmaya güveniyordu. Bu kaleye, vaktiyle bir ihtiyat tedbiri olmak üzere hesapsız yiyecek ve mühimmat yerleştirmişlerdi. Artık kalede tam bir güven havası içinde uzun müddet dayanabileceğini uman Hatîr oğlu (Lülve) ye yöneldi. Dizdar kendisini içeriye aldı, saygı ve itibar gösterdi. Zavallı Şeref, dizdarın samimiyetine inanmıştı. Belâya ve tuzağa düştüğünün farkında değildi. En büyük hatâsı orada barmabileceğine umutlanması idi. Güreş alanına kendi ayağıyla gitti. Ama Tanrı dilemedikçe kazanmanın imkânı yoktur.

Kalenin dizdarı (Sabikuddin) önce vermiş olduğu sözü bozdu. vefâsızlık yaptı. Zaten cihanda «Vefâ» dedikleri şeyin «Anka kuşu» gibi adı var kendi yoktur. Müellif (Aksarayî) bu münasebette söylediği bir şiirde diyor ki:

«Vefâ bir kimya oldu. Şimdi değersiz adamlardan vefâ beklemek yılandan şeker ve şifa beklemek kadar boş bir temennidir.»

Şerefüddin'in arkasını kovalayan moğullar (Lülve) ye yetiştiler. Dizdar memleketine bir zarar gelmemesi ve işin uzamaması düşüncesiyle Hatîroğlu'nu bu kaza ve belâ leşkerine teslim etti. Şairin dediği gibi:

Başı belâsız iken ona saygı ve itibar gösterdi, belâyı sezince derhal düşmana teslim etti. İyi bil ki; kavga, gürültü kızıştığı zamanlarda kimsenin kimseye faydası yoktur.»

Yakayı ele veren Hatîroğlu Şehzade (Konkurtay) ile (Tukut) ve (Tudvan) ın kışlak kurdukları (Delüce) ye götürüldü. Bir kaç gün yargu ve sorguya çektiler. Hatîroğlu, kendisiyle elbirliği etmiş olan diğer emirlerin de birlikte yarguya çağırılmasını, onların da kendi âkibetine uğramasını istiyordu. Aynı zamanda Pervane'nin o sıralarda aldığı vaziyetlerden kendisine yardım edeceğine umutlanıyor, fakat aldaniyordu. Halbuki bütün umutları seraptan başka bir şey değildi. Bu kararsız durum içinde bir kaç gün geçti. Memleketin her tarafından bir çok iş adamlarını da oraya çağırılmışlardı. Her ne kadar o gürültüler arasında bunların mal ve servetleri yağmaya gitmiş, bir çok ziyan görmüşlerse de Pervane'nin isabetli tedbirleri sayesinde Hatîroğlu (Şerefüddin) den başka hiç bir kulun burnu kanamamıştır. Ancak Hatîroğlu bu felâket tufanının dalgaları arasına karıştı. Ölümle pençeleştiği günlerde yazıp ta bazı emirlere gönderdiği şu rubaide:

«Aşk geldi, hayatım üzerinde fitne tozu kptu. Gönül kanla doldu. Can gitti, aklım benden kaçtı. Bu hal içinde gözümden başka hiç bir dostum elimi tutmadı. Ancak o, içinde sakladığı bütün yaşları ayağıma boşalttı.» feryatlarıyla teessürlerini haykırmıştır.

İkbal, karşısına çıkmış, saadet kendisine uygun düşmüş, devletin bahtı yenilenmiş, haşmet ve saltanat döşegi ayaklarının altına serilmişti. Fakat zulüm ve cefa yoluna saptı, onun kemal meydanına zeval erişti. İkbalî idbare döndü. Şam sultanından yardım dilemeğe gitmiş olan kardeşi (Zıyaüddin) in tedbirleri de takdire uymadı. Kader yerini bulur, dedikleri gibi Zıyaüddin'in Şam seyahatına giderken beslediği umutlar da boşa çıkmıştı. Çünkü Şam sultanı tam iş ve hareket sırasında ağır davrandı. Onunla elbirliği yapmakta geç kaldı. İşte bu gecikme, son felâketlerin baş göstermesine sebep oldu. İş bu kerteye dayandıktan sonra da alınan yeni tedbirlerin hiç bir faydası görülmedi. Taliî mukadderatın isteğine uygun düşmeyen zavallı âciz bir insan ne yapabilir? Şairin:

«Ben uğraşıp savaştıkça kaza, bu senin başarabileceğin bir iş değildir; başka kapıya bak; diyor.» sözlerindeki hikmet aşikârdır.

Şerefüddin, o şaşkınlık ve düşkünlük demlerinde kardeşi Ziya'ya gönderilmek üzere yazdığı farsça bir kasidenin ilk beytinde şu acı sözleri mırıldanmıştı:

«Ben gittim, gündüzüm karanlık geceye döndü. Şam'dan dönmeyen Ziya'yı sabahlara kadar bekledim.»

O yıl içinde baş gösteren başka hâdiseler

Tuku ve Tudavn, kırsakta oturdukları müddetçe Hatîr oğulları isyanına katılan büyük küçük her kimi haber aldılarsa yanlarına çağırıyorlar. Fitnenin araştırılması maksadıyla sorguya çektiler. Pervane, isyana karıştığını saklamayan yahut söylemekten çekinmeyen suçsuz fukaranın, kurtarılması için çok uğraştı. İnât ve dik başlılık gösterenler ise lâıyk oldukları belâyâ uğradılar.

Müellif diyor ki:

«O sıralarda ben de âsilerin divanında bir kalem ve vazife sahibi idim. Fakat bu kargaşalığa karışmaklığım kendi isteğimle değil zorla olmuştur. Bir takım mal ve mülke konmak isteyen harîs kimseler gibi hiç bir kulun hakkına el uzatmadım. Her yönden temiz kaldım. Bundan dolayı aleyhimdeki fesatlardan bir ziyan görmedim. Yağdan kıl çeker gibi kolayca yakayı kurtardım. Şairin dediği gibi: Sen kimsenin şarabını ağzına vurmadıktan sonra niçin ayyaşlar gibi baş ağrısı çekesin; Tanrı'nın lûtfu ile bu gürültüler arasında hiç bir dedi koduya uğramadan selâmete çıktım. Yine bir şairin şu sözleriyle belirtmek istediği nükteye bakın:

Halkın giğnediğini gördüğün lokma ve onu meydana getiren buğday daneleri, çekirgenin, kurdun, kuşun ayakları altında idi. Sonra yağmurların, yakıcı sıcakların, ezici değirmen taşlarının altında kaldı. Bu nimeti, lokma haline getirinceye kadar koruyan Allah'tan başka kimdir?»

Karaman oğulları ile Uç Türklerinin ayaklanması

Yine bu yıl içinde Karaman oğulları ile uç Türkleri ayaklandılar. İsyân ve taşkınlık fikirleri bunların kafalarında yerleşmiş, moğul korkusu gönüllerine sinmişti. Hatîr oğlu Şerefüddin'in isyanı meydan alınca bunlar da ister istemez hükûmete itaattan ayrılmış, saltanat divanına göndermekte oldukları vergileri vermekten yüz çevirmişlerdir. (Ermenak) vilâyeti başbuğu olan (Huten'li Bedrüddin) Karaman Türklerine karşı mukavemet göstermek için intikam duygularıyla hareket ediyordu. Pervane bu hâle razı olmadı ise de Bedrüddin'in son derece inat ve ısrarlarına dayanamadı. (Tuku) ve (Tudavn) ın da söz birliğiyle moğul askerlerinden ve Taciklerden biner kişilik bir kuvvetle Karaman oğullarının üzerine yürüdü. (Larende) ye vardığı zaman Ermenak Türkleri istikbal için bir ulak gönderdiler. İsyân ve serkeşliklerinin diyeti olanak üzere saltanat hazinesine yüz bin altın göndermeyi taahhüt etmekle beraber serleşker Hutun'li Bedrüddin'in aidatını da tamamiyle ödeyeceklerine söz verdiklerini bildirdiler. Fakat kibir ve gururu ile beraber yiğitliğine çok güvenen Bedrüddin daha kârlı çıkacağını sanarak âsilerin malına ve kanına susamış, onların namuslarını kirletmek sevdasına kapılmıştı. Sulh isteyenlere karşı cenge yürümek hatâların en büyüğüdür, kaidesince işi kolaylıkla yatıştırmak yolu dururken buna yanaşmadı. Saldırganlık yolunu tuttu. Neticede işi pek çetin bir kerteye getirdi. Bedrüddin, bu vilâyetleri yakıp yıkmaya, mallarını yağmalamaya niyetlenmişti. İhtiyatsız bir halde (Göksu) geçidine dayandı. Pervasız Türklerle karşılaşmıştı. Âsiler can ve başla döğüşerek yaman bir direnme gösterdiler. Bedrüddin daha fazla dayanamadı. Şuursuz sarhoşlar gibi öteye beriye baş vurdu. Ökseye tutulmuş güvercin gibi çaresiz bir duruma düşmüştü. Gösterdiği yersiz cesareten tamamiyle pişman oldu. Fakat son pişmanlık da fayda vermedi. Umutları kırılınca (Ermenak) kalelerinden, bir hisara canını attı, orada muhasara altında kaldı. Moğul ve tacik askerlerinin bütün para, mühimmat, erzak ve hayvanları âsilerin eline geçti. İki boynuz ararken ku-

İakları da üste vermişti. Sığındığı kaleden bir türlü çıkacak yol bulamadı. Bir müddet o taraflarda düşman korkusundan mahpus ve şaşkın bir halde gizlendi.

Bedrüddin'in bozgunluğu Türklerin, daha fazla kuvvetlenmesine, cesaretlerinin artmasına sebep oldu.

Şehzade ve Noyınların tavsiyeleri üzerine saltanat naibi (Emînüddin Mikâil) (Delüce) kışlağundan (Larend) tarafına hareket etti. Bedrüddin her ne kadar naibin o tarafa gelmesi fırsatından faydalanarak kendisini kurtarabilmiş ise de âsilere karşı elden gelen her tedbir ve çareye baş vuran Emînüddin, bunları bir türlü itaat altına sokamamış, bütün emekleri boşa gitmiştir.

Henüz bu isyan bastırılmamış, Karaman oğulları fitnesi yatıştırılarak memlekette yeni bir nizam ve âhenk kurulamamıştı ki; Uç taraflarında başka âsiler zümresinin firenk kabilelerini vurdukları, bir çok mal ve paralarına talan ettikleri haberi geldi. O sırada Sahiller Emiri olan Pervane Muînüddin'in dayısı (Hoca Yunus) da firenklerin yağmaya uğrayan mal ve paralarını geri almak üzere bunların başına gönderildi. O da âsilerin dildiği sulha yanaşmadı. Bir çok gürültü ve patırdılardan sonra bozuldu. Bütün hayvanları, silâhları, mühimmatı, ordusunun davul ve bayrağı uç Türklerinin eline düştü. Bu hareketler sonunda Karaman oğullarının kudret ve şevketleri bir kat daha yükseldi. Her çevrede âsilerin şumarıklığı arttı. Sağa, sola saldıрмаğa, gündün güne azgınlıklarını ilerletmeğe başladılar. Dolap ve desiselerle gün geçtikçe kuvvetleri fazılaşıyor, gittikleri vilâyetleri hemen tasarruflarına geçiriyorlar, serleşkerlerin bu yerleri bir daha geri almalarına imkân kalmıyordu.

Emînüddin Mikâil ile diğer başbuğlar fesadı yatıştırmaktan âciz kalınca Konya'ya döndüler. Orada kışlağa çekildiler. Soğuk günlerin geçmesini bekliyorlardı. Biraz sonra Pervane Muînüddin ve Noyınlar vaktiyle (Alıncak) ın geçmiş olduğu yoldan uç vilâyetlerine yürüdüler. Oraları âsilerden temizlediler. Fakat düşünce ve dilekleri tamamiyle gerçekleşmeden Tanrı'nın takdiri, bütün denizlerin söndüremeyeceği başka bir ateşi alevlendiriyordu. Allah'ın çıkardığı bir sele karşı kulun yapacağı tedbirlerin ne de-

geri olabilirdi? Halbuki yıllardanberi memleketin her tarafında karışıklıklar alabildiğine artıyor, bu hâdiselerin acı hâtıraları karşısında derdine şifa bekleyen halkın nasibi zehir oluyordu. Âsilerin kopardıkları kıyametten hiç bir tarafta güven ve rahat kalmamıştı.

Meliküzzahir Baybars'ın Anadolu'ya yürümesi

676 = 1277 yılı ilk baharında Şam hükümdarı Melik Zahir, yağmur taneleri gibi sayısız bir ordu ile o taraftan Selçuk diyarına yürüdü. (Kırşehir) kışlağında bulunan (Tuku) ve (Tudavn) Elbistan'a hareket ettiler. Pervane (Muînüddin) de Tacik ve başka yerli askerleriyle aynı zamanda yola çıktı. Elbistan sabrasına vardıkları zaman (Bayço) henüz (Niğde) kışlağındaki askerle Tuku'ya yetişememişti. O sırada Melik Zahir Şam ordusu ile sınırı geçtiğinden her iki taraf askeri ansızın karşılaştı. Savaş alanında iki tarafın sağ ve sol kanatlarıyla merkez kısımları tâbiye edilerek sert bir vuruşma başladı. Elbistan ovası dökülen kanlarla lâle rengine boyandı. Kılıçlardan kan buğuları yükseliyor, bulutlardan kan yağmurları yağıyordu. Şairin dediği gibi: «Cihanın kuvvet ve şiddetinden sanki soluğu kesilmiş, ecelin ağzı intikam hırsıyla açılmıştır. Kahramanların saçılan kanlarıyla sulanan cenk meydanında ölüm kuşu kınalı keklikler gibi kızıl gagasını açmış dolaşıyor.»

Keskin kılıç darbeleri, mızrak ve kalkan gürültüleri arasında moğul çemileri yüz geri ettiler. İkbal ve devletleri sona ermiş olan (Tuku) ve (Tudavn) bu kanlı çarpışmada dünyasından göçen moğullar arasına karıştılar. Vefasız dünya onların vücutlarını da topırağa serdi. Darma dağın edilen moğul sürüleri, zabiteleriyle beraber kılıçtan geçirilerek kurtlara, kuşlara yem oldular.

Pervane Muînüddin, «Harp hiyledir» düsturu gereğince çevirdiği kurnazca bir plânla o büyük felâketten yakasını sıyırmaya muvaffak oldu. Takat getirilemeyecek durumlar karşısında geri dönmek Peygamber'in sünnetidir, diyerek bir gecede ilgarla (Kayseri) yi boyladı. Orada tutanamıyacağını anlayınca (Tokat) a savuştu.

Melik Zahir geride kalan, moğul çerilerini kovalıyarak (Kayseri) ye girdi. Şehirdeki Selçuk tahtına oturdu. Anadolu ülkesinin fethi haberini ilk önce Şam'a bildirdi. Bu husustaki fetihnamede şu sözler vardı:

«Mel'un Moğul leşkerini kırdık. Rum diyarını bir günde ele geçirdik....»

Melik Zahir bütün Anadolu emirleriyle Karaman ve Uç Türkleri Başbuğlarını Kayseri'ye çağırmak üzere elçi gönderdi. Kendi imzasıyla yazdığı fetihnameleri her tarafa dağıttı. Kayseri'de on gün kadar bekledi. Beraberinde kalabalık askeri vardı. Yolların kapanmasından ve erzak noksanından sıkıntı baş gösterdi. Bir ölçek ekin kırk dirheme çıktığı halde bulunamıyordu. Hayvanlar için yem tedariki de güçleşmişti. Kaledeki ambarların açılmasına müsaade etmedi. Halktan hiç kimsenin malına, davasına el uzatılmasına meydan bırakmadı. Nihayet bu ağır şartlar içinde kalan Şam ordusu ağırlıklarını Kayseri'de atarak geri dönmek zorunda kaldı. Fakat memleketin her tarafına gönderilmiş olan fermanlardan fetihnamelerden bir çok karışıklıklar yüz gösterdi. Âsilerin saldırganlıkları daha ziyade artmıştı. Devlet, Melik Zahir'in Anadolu'ya yürümesinden dolayı büyük zararlara, perişanlıklara uğradı. Memleketteki fesatçıların cür'etlerini artıran bu hâdise etrafta en büyük sarsıntılar doğurdu. Tesiri, uzun müddet sürdü.

Şam hükümdarı Keyseri'de kaldığı bir kaç gün içinde Pervane (Muînüddin) in (Tokat) tan ve saltanat naibi (Emînüddin) in Konya'dan gelerek memlekette barışı kurmak ve işleri yatıştırmak için baş vuracaklarını umuyordu. Halbuki Pervane ile beraber diğer beylerden de giden olmadı. En hayırlı çare geri dönmektir diyerek Şam sınırlarına yollandı.

(Abaka) hanın Anadolu'ya gelmesi

Cihan padişahı «İlhanlılar hükümdarı» Abaka Han, Şam'lıları memleketten çıkarmak üzere yıldızlar kadar sayısız ve güçlü bir askerle ve son sür'atle Anadolu'ya yetişmişti. Fakat Melik Zahir

bu sırada Suriye'ye dönmüş bulunuyordu. Abaka, vakit geçirmeden (Elbistan) sahrasına yöneldi. Tam Elbistan'a vardığı zaman Melik Zahir de (Haleb) e ulaşmıştı.

Abaka, Moğul ordusunun önce bozgun verdiği cenk alanını bizzat dolandı. Acele ile Şam'lıların arkasına düşerek sınırlara kadar ulaşmak pek çetin bir iş olacaktı. «Tilki'nin kendi ininde gösterdiği yiğitliği arslan yabancısı inde gösteremez.» derler. Abaka da bu noktayı düşünerek dizginini (Erzincan) tarafına çevirdi. Pervane Muînüddin'i de beraberinde götürdü.

676 yılı içinde ölen Devlet erkânı (1)

Pervane Muînüddin'e talih yaftamı etmemişti. Elbistan bozgununda parmağı olduğundan şüphe edildi. Pervane her ne kadar bir çok mazeretler gösterdi, kendini temiz çıkarmaya uğraştı ise de bir faydası görülmedi. Devlet ve ikbali son demine yaklaşmış, bah-tının yıldızı kararmıştı. Takdirin pençesinden kendini kurtaramadı.

(1) 676 yılında Selçuklular ülkesinin ünlü vezirleri ebediyet âlemine göç ettiler.

Bunları, Sadri Mütetabbib adıyla ünlenen Ebubekir oğlu Kon-yalı Hekim Zeki 32 beyitlik mersiyesiyle taze bir matem gibi anlatmaktadır. Ük defa tarafımdan basılan Mevlâna'nın Mektupları kitabında metin ve türkçesi ortaya atılan Ağıdı buraya geçiriyorum:

“ Bu ağıd bilümüm Anadolu ülkesi beyleri hakkında 676 yılında onların devlet günleri inkırazla sona erdiğinde kaleme alınmıştır.

1 — Anadolu ülkesinin büyükleri aceba bu cihandan ne gördüler de nereye gittiler diye zamandan sordum.

2 — Geçen sene onları şanlı, şöhrətli bırakmıştım; bu gün ne adları kalmış ne sanları.

3 — O azametli Pervane acaba nereye gitmiştir. O büyüklük o haşmet, kudret şimdi nerede?

4 — O binicilik, o at koşturma ve büyüklerin kendi arzularıyla

Vezir (İsfahan) lı (Şemsüddin) öldürüleceği sırada yazdığı bir kasidede şu hakikatları ifade etmişti:

«Takdirin elinden fırlamış olan bir oka karşı tedbir almak kimin elinden gelir? Gerdun kim oluyor? Talih nedir? Güneş ne yapabilir? Bu Tanrı'nın yazısıdır. Kadere yormak gerektir.»

Pervane Muinüddin «Tanrı mülkü dilediğine verir» âyeti hükümünce devlet ve talih yar olduğu, ikbal sarayının sağlam temellere dayandığı günlerde zamanenin her türlü yardımlarına, uygun tesadüflerine mazhar olmuş, isabetli tedbirleriyle Tanrı katında bütün dilekleri yerine gelmiş bir emir idi. Saadet yıldızı karar-maya yüz tutunca onun yüksek meziyetlerinden hiç birinin faydası olmadı. Bin bir belâ ve işkence arasında her teşebbüsü çözülmeyen bir kör düğümle bağlanıyordu. İsrail oğullarının (Tih) sahra-sında gösterdikleri azgınlıklar yüzünden yollarını kaybetmelerini

arkasından, önünden gitmesi nerede?

5 — O beylik, o kumanda, o vakar nerede; o ucu bucağı bulunmayan hazineler ne oldu?

6 — Pervane'nin o heybeti nerede ki bütün Anadolu ülkesindeki kurtların ağı koyun etinden mahrum kalmış, zâlimler pusmuştu.

7 — O askere kumanda, o usul ve nizam ve intizam nerede, o fesahat ve elfaz, o dil - tatlı söz - nerede?

8 — Erkenden konağının kapısında dizilen beylerden şimdi hiç kimse görülüyor.

9 — Nerede bir müfsid, bir yolkesen, bir uğru «hırsız» varsa anı (Pervane'nin) kılıcı korkusundan zebun kalmıştı.

10 — Anadolu ülkesi hariciler, fesad, fitnecilerle dolmuş iken onun kılıcı gölgesinde cennet bağçasına dönmüştü.

11 — Şimdi onun nazlı vücudunun yokluğundan istifade ederek yurt, yılan ve akreplerle dolu olan tamuya «cehennem» e dönmüştür.

12 — Asrın güzide ve benzersiz Naibi olan o kişi, nasıl oldu da gözlerden yok oldu? (Eminüddin Mikâil'den bahsediyor, **Uz-luk**).

13 — Nerede o rezanet, nerede o sebat ve kumanda, nerede o

gibi Parvane de kurtuluş çarelerini elden kaçırmıştı. Çünkü Şam ordularının Anadolu'ya yürümesi onun devletinin gündüzünü geceye çevirmişti. Nihayet (Aladağ) da şehitlik mertebesine erişti. Allah, kabrini centet bahçeleri gibi serin ve safalı kılsın. Ölümü için söylenilen manzum bir tarihte:

«Cömertlik ve yücelik âleminin bir tanesi olan Pervane şehit oldu. Cihanın gönlüne bir dağ vuruldu. 676 yılı Rabiül'evvel ayının ilk gecesinde, yatsı sularında (Aladağ) da Allah'ına kavuştu.»

Pervane'nin yoldaşlarından bulunan bazı faziletli kimseler demişlerdir ki:

(Erzincan) dan (Aladağ) a giderken kendisiyle vedalaştığımız sıralarda teselli verdik. Hayırlı yolculuklar dileyerek sefer duası ettik. Tanrı'dan dileriz ki bütün istekleriniz yerine gelir, tekrar esenlikle dönersiniz dedik. O cevap verdi ve dedi ki: Bundan son-

büyüklik ve o kavim ve kabile?

14 — Yıllarca toplayıp bitiktirdiği mallar, nerede o etrafını alan kölelerle o tertip, o hânedanlık nerede?

15 — Zavalı Yunus hoca «Pervane'nin dayısı idi, **Uzluk**» acaba nereye gitmiştir, o benzersiz server, o taze yiğit bey ne oldu?

16 — Nerede o büyüklik, nerede o saltanat, izzet ve naz, nerede o kaza gibi yalı boylarına buyurut ediş «Yunus Hoca Emîr-al-Savahil idi, **Uzluk**».

17 — Makbul bir delikanlı olan talihsiz Bahâüddin nasıl oldu da işleri bırakıp ansızın aralıktaki kayboldu. (Bahâüddin de Emîr-al-Savahil idi, aynı zamanda Mevlevî, yazısı da güzeldi, İbrahim adında bir oğlunu bu Ağır yazan Sadrin Münşaatından öğreniyoruz. **Uzluk**).

18 — Nerede o fesahat, o yazılar, o sözler, nerede o kifayetler ve o mansıb, o makam

19 — O bando muzika ile bayraklar nereye gitti ve üzerlerinde ejderha resimleri olan kumaşlar acaba ne oldu?

20 — Sahib'in «Sahib Ata Fahrüddin Ali'nin» iki oğlu neden yüz çevirdiler, cana kıyan felekte her ikisinden de eser yok.

21 — O harb, darb, o işret meclisleriyle ay gibi güzel yüzlü

ra memleket (Horasan) ıllar elinde kalmıştır. Onlar bu diyarda durdukça bizim için yaşamının ne değeri olacaktır? Pervane'nin yüksek iman ve yurt severliğinin bir örneği daha:

Adamlarından birisinin dört tane arap atı vardı ki tam bir yıldan beri idman yaptırılmış, on gün geceli gündüzlü yürüyebilecek derecede mükemmel yetiştirilmişti. Moğulların durumlarında kötü alâmetler belirmeğe başlayınca böyle sonu belli olmayan bir yolculuğa çıkmaktansa bu atlara binerek kaçımayı ve zafer vaktına kadar bir yerde gizlenip beklemeyi teklif ettiler. Pervane verdiği cevapta:

Evet kaçmak kolaydır. Buna fırsat ve imkân da vardır. Ancak bizim yüzümüzden moğullar arkadan bir çok vilâyetlere baskınlar yapacak, suçsuz müslümanlara işkence ve zarar yapacaklardır. Bir kaç gün daha yaşamak kaygusu ile benim kaçmıklığım yüzünden halkım bu zahmetlere uğramasına nasıl razı olabilirim? demiştir.

köleler nerede, o kıymetli elbiseler ve o zengin hazineler acaba ne oldu?

22 — Güçte ve kuvvette kükriyen arslana benzeyen o tâcigir «Sahib'in büyük oğlunun adı Tacüddin Hüseyin beydi, **Uzluk**» dostları tarafından bile anılmaz oldu.

23 — O askercesine hareketler, o bıyık burmaları acaba nerede, o turna kırması güzel atlar, o doğan kuşlarıyla o tantana, o deb-debe, o gürz, o ok atışlar ne oldu?

24 — Nerede o Hâtir oğlu Şerefüddin ki rifatta ferkadan yıldırımın üstüne çıkmış ve hattâ geçmişti bile.

25 — Büyüklükte bir mertebeye erişmişti ki yedi kat gök anın derecesi altında sanılırdı.

26 — Zamanın Beylerbeyi, Anadolu ülkesinin sahib kıranı idi ki diğer beyler onun huzurunda çocuk kalırdı.

27 — Sorularına zamane karşılık vererek: onların hepsi ecel içkisiyle serhoş olduğundan hayat meclisinden çekilip gittiler.

28 — Onlar bir müddet âmalî cihanı kucaklamışlarken nihayet inliyerek göğ edip aradan kayboldular.

29 — Cihanda kimsenin daimî olarak kalmasına imkân yok-

Hulâsa Pervane'nin öldürülmesi üzerine şeytan kırkış asiler büsbütün çileden çıktılar. Uç taraflarındaki azgın Türklerin fitne yangını daha ziyade alevlendi. Bu facialar dolayısıyla Büyük Divan Vesiri (Şemsüddin Cüveynî) nin yazdığı arapça bir kıt'ada şöyle diyor:

«Türklerin (Seba) diyarından baş kaldırdıklarını gördüğüm zaman bu aklı ve dinî olmayan şursuzlar hakkında teessürlerle önce söylenilmiş olan şu nükteyi inşat ettim. Süleyman geçip gitti. Şeytanlar çözülp dağıldı.» Atabek (Mecdüddin Muhammed) (2) padişah (Abaka) ya kulluk vazifesini arzettikten sonra geri dönerken Sivas'ta ağır bir hastalığa tutuldu. Orada dünyasından göçtü. Başka diyarına gönderdiler. Ecel haberileri onun da ömür defterinin yapraklarını kapamış, dünya, o fazilet cihanı vezirin de varlığından mahrum kalmıştır. Tanrı Rahmet etsin (3).

tur. Çünkü dünyanın temelini kuran böyle kurmuştur.

30 — Onlardan önce de muratlarına ermiş nice Beyler ve ordulara sahip ne azametli padişahlar vardı.

31 — Onlar ki yer yüzünü tutmuş, zengine, yoksula, kocamışa, yiğite karşı tahakküm sürmüşlerdi.

32 — Lâkin o saltanatlar, o servet, o azametler kuru şeylerdir, ölüm kapısı kendilerine açılınca hepsi saltanat tahtından baş aşağı geldi.

33 — Ölüm okuna karşı hiç bir kalkanın yardımı olamaz, ölüm kılıcına karşı gelecek zırh ve kaftan bile hasara uğrar.

Bu ağdın aslı Ankara Maarif Vekilliği kütüphanesinde Edebîyat bölümünde saklı Nr. 126 da yazılı Ravzat-al-küttâb va Hadikat-al-bab adlı Münşaatın sonunda bulunmaktadır. Bu Münşaat kitabı 4 yazma ile karşılaştırılarak kütüphanem için Kilisli Rifat yönünden kopya edilmiştir. **Uzluk**.

NOTA :

Muînüddin'in oğullarından Aksaraylı bahseylemektedir. Ef-lâki Kastamonu beyi Süleymanşah I den söz açtığı halde Pervane oğullarından bir şey söylemez.

Eminüddin Mikâil, Naibessaltana idi. Karısı da ârif bir hatun imiş. Mevlâna buna Hatunların Şeyhi demektedir. Sivrihisar'da

(Tacüddin Mûtez), (4), İlhan'ın bayrağı altında (Erzincan) a giden ordunun gereçlerini hazırlamak üzere orada bulunuyordu. İşlerini bitirdikten sonra, yakasına yapışan bir hastalıktan kurtulamadı. Onun devletine de zeval erişti. Emirlik mesnedi o ihsan kaynağından bağı kaldı. Memleketin bir çok değerli âlim ve dahileri de bu ölüm dolayısıyla gördükleri nimet ve himayetlerden geri kaldılar. Tacüddin, yaptığı iyiliklerin güzel hâtıraları arasında Tanrı'ya kavuştu. Anadolu işleri, bu değerli varlıkların birer birer hayattan çekilmeleri dolayısıyla yine bozulmağa yüz tuttu. İlim ve ihadet âleminde olgunlaşmış ve derinleşmiş olan büyük bilgilerin, şeyhlerin himmetleriyle bir zaman en yüce mertebelere erişmiş olan Selçuk oğulları devleti şimdi onların yokluğu ile pek düşkün bir duruma girmişti.

camisi vardır, ben Mektubatı Mevlâna'da yanlışlıkla (türbesi orada) demiştim.

Hâfiredüddin oğlu Şerefüddin ve kardeşi Ziyaüddin hakkında Eflâki'de malûmat vardır. Sultan Veled, Şeref için uzun bir kaside yazmıştır. Oğlu Evhad ise Seyh Sadrüddin-i Kunevi'nin hadis derslerine devam edenler arasındadır. Mektubatı Mevlânâ Mukaddimesi, §.00 Uzluk.

Yunus Hoca için Eflâki'de bir kayda rastlamadım.

Bahâüddin Bahri için hayli malûmat vardır. Eflâki, t. I, p. 143, 194, 201, 285, 348, 359; II, p. 2, 12, 77, 78, 101. Bahâüddin'in İbrahim adında oğlu olduğunu Sadri Mütetabbibi'nin mektuplarından anlıyoruz. Orada Emirüssevahil'e karşı yazılmış mektuplar vardır.

(2) Muînüddin'in dâradı, Erzincanlıdır, kâtip, edip nezih Mevlânâ bendesi bir zat idi.

Uzluk

(3) Muînüddin Süleyman veya Pervane bey, Deylâmî vezir Mühezzibüddin Ali'nin oğludur. Karısı, sultan Alâüddin II nin kız kardeşi Gürebatun'dur. Mevlânâ'nın meclislerine gelir, Seyh Sadrüddin Kunevi'nin hadis derslerini dinlerdi, eli açık, verimli, zeki her nedense bazı tarihî kusurları olan bir zatır. Mevlânâ, Fihri-

O çağlarda dünyadan göçen büyük ilim ve hakikat erenleri

672 = 1273 yılında başlayan, uğursuz hâdiselerden sonra Pervane Muînüddin'in derneğinde bulunan din ve devlet büyükleri de birer birer Pervane'nin ardından göçüp gitmişlerdir. Zaten Şam askeri Anadolu'ya girdikten sonra hepsinin de zevk ve neş'ci kaçmıştı. (5)

Belh'li (Mevlâna Celâlüddin Muhammed) zamanın kutbu, cihanın bir tane siydi. (Sutanül'ulema, Sultanül'ârifin) Yani bilgilerin, erenlerin sultanı diye anılan (Belh) li (Muhammed oğlu Muhammed Behâüddin) in oğlu idi. - Tanrı onun aziz olan sırlarına kutlasın - fena diyarından ehdiyet âlemine erişti. Büyük Mevlâna, Ulu Tanrı'sına yürekten bir münacatta bulunmuş «Yarabbi; benimle ölüm arasında bir barış yap! Ey sevgili Allahım!» diye

mafihi isimli eserini ekseriya onun bulunduğu meclislerde ve ona karşı söylemiştir. Mevlevî menkıbelerinde adı saygı ile anılır. Karısı Güreü Hatun da Mevlevî oymağının muhiplerinden idi. Aynüddeve ismindeki Anadolu'lu bir ressama Mevlânâ'nın resmini yaptırmıştır. Eflâki C. S.

Muînüddin, Sultan Veled tarafından da saygı görmüş ve Divanında uzun bir kaside ile öğülmüştür. Baybars'ın Anadolu'ya gelmesinde, el birliği yapması affedilmiyecek en büyük kusurdur.

Uzluk

(4) Aslen Harzemli olup Selçuklularla Harzemşah tarafından elçi olarak gelen Mücirüddin Tahir'in oğludur. Mevlânâ kendisine hemşeri diye çağırır ve diğer vezirlerden daha çok severdi. En çok Aksaray'da oturmuştur. Darüssıfa, Râbatı olduğunu yazıyor.

Uzluk

(5) Mevlânâ Celâlüddin, Sultanül'ulema adı ile ün salan Belh'li Muhammed Bahâüddin'in oğludur. 604 te Belh'de doğmuş sonra babası, annesi, kardeşi ile birlikte Nişabur, Bağdad, Mekke, Medine, Şam, Halep, Malatya, Erzincan, Susehri, Larende'yi ziyaretle uzun bir seyahattan sonra Konya'ya 625 de gelmişlerdir. Tahsili babasından, Halep, Şam'dadır. Mânevî terbiyesi babası ve babasının müridi Seyit Burhanüddin'dendir. Önceleri dört mühim medre-

yalvarmıştı. Bu niyazı kabul edildi. Tanrı'nın rahmetine kavuştu. Aşağıda sözü geçecek olan Şeyhül'islâm (Sadrüddin) cenaze namazını kıldırdıktan sonra ona da bir hastalık geldi. Şeyhlerin kolları arasında telkesine götürdüler. Sekiz ay sonra o da Tanrı'ya kavuştu.

Büyük Şeyh (Sadrüddin Muhammed), Selçuk ülkesi Şeyhül'islâmı idi. Bütün zamane şeyhlerinin, bilginlerinin en seçkini, devranın ikinci İmamı azamı sayılırdı. Hadis ilminde manevî bilgilerde eşsizdi. Kendisine sultanlar divanında arap ve acem diyarı (*) halifesi diye hitap ederlerdi. Şeyh (Sadrüddin) (6) 605 = 1207 yılında doğmuş, 673 = 1274 yılında onun, irfan güneşi irşat aemasında batmıştır. Şeyh ve âlimlerin onun varlığından ışık alan gözleri ölümünden sonra bûsbütün kararmış, günün neşesi bozulmuş çehresi, sararmıştır. Daima ders meclisini dolduran faziletli

sede ders okutmuş, 643 de Şemsin gelmesinden sonra şiirle uğraşmıştır. Aziz dostunun ebediyen kaybolmasından sonra bir çok lirik gazeller yazmıştır. 93000 beyit gibi muazzam bir yekûn tutan bu divanın doğru bir nüshası basılmamıştır. 26000 beyitten ibaret ve didaktik bir eser olan mesnevî yazılmaya başladığı 659 tarihinden beri Anadolu'da İran, Irak, Hind ve Buhara'da, Rumeli'de büyük alâka ve saygı uyandırmıştır. İlk gününden itibaren farsça olan metnini okuyup bu dinî ve rabbanî mârifeti bilme-yenlere anlatmak üzere mesnevi okuyanlar Mesnevihanlar yetişmiştir. Sultan Veled ve Eflâki Dede en güzel örnektir. Bir çok türkçe, farsça, arapça, ingilizce, almanca şerh ve tercümeleri vardır. Mesnevinin tam metin ve tercümesi Mısır'da 1268 tarihinde nefis tâlik harfle basılmıştır. Son senelerde İngiltere'de Mister Gibb vakfı tarafından metin ve tercümesi, müşkülâtlı kelime ve beyitleri açan şerhleri basılmıştır. Dünyada en eski mesnevi 676 tarihinde yazılmış olup Konya Mevlevî dergâhında saklı durmaktadır. Molla Camî'nin İran dilinde Kur'an dediği mesnevi son yıllarda Veled Çelebi Hazretleri tarafından yeniden dilimize çevrilmiş, Maarif Vekillîği tarafından Şark klâsikleri serisinin ilk numarası olarak basılmıştır. Selçukî padişahlarına, vezirlerine, büyüklerine yazdığı 144 adet farsça mektup izahları ile beraber benim tarafından bastırıldı. 7 mevizesini havi bir diğer mensur eseri Mecalis Sebai Mevlânâ yine tarafımdan tercümesi, metni Mevlânâ'nın geniş hal tercümesi ile birlikte bastırılmıştır. Son yıllarda İran'da mesnevi metin olarak basıldığı gibi Mevlânâ hakkında da

insanların, şeyhlerin, âlimlerin feyizli derecekleri kendisinden sonra darma dağın olmuştur. Büyük şairlerden biri yazdığı bir mersiye de şöyle ağlıyor:

«Dünyanın halifesi ve dünya ehlinin ziyneti Sadrüddin ile onun mânalar denizi ve incelikler hazinesi olan varlığı geçti. Bu islâmın şeyhinin göçmesinden sonra artık müslümanlar arasında kemâl ve nur da kalmadı. Bundan böyle çetin meselelerin düğümü-nü gözecek, bundan geri hakikatları aydınlatacak kim var? Artık zamanenin yol göstericileri, önlerindeki kuyuları ancak onu şahika-lar üstünde parlayan ateşinin ışığı ile görebileceklerdir.

Ey asrımızın şeyhi, ey karanlık ve kâr günlerimizde doğru yolu gösteren büyük mürşid; Tanrı'nın selâmı senin üzerine olsun; Allah seni mezarında mağfîret ve rahmetinin kevesiyle sulasın.»

Tus'lu (Nasirüddin Muhammed) geçmiş dünya âlimlerinin son

iki tane mühim eser neşredilmiştir. **Uzluk.**

(*) Kur'an ve Hadiste geçen (Acem) sözünden (Arab) milliyeti dışında kalan müslümanlar kasdedilir. **Mütercim.**

(6) Sadrüddini Kunevi, Gıyasüddin Keyhusevî I in sevgili dostu büyük âlim Mevdüddin İshak'ın oğludur. 605 de Malatya'da doğmuştur. Babası, sonraları Selçuk tahtına İzzüddin Keykâvus I diye oturan şehzadenin mürebbsi olarak Malatya'da bulunmuştur. Sadrüddin, babasının arkadaşı Şeyhi Ekber Muhiddin tarafından büyütülmüştür. Tasavvuf ve bilhassa hadis ilminde büyük behresi vardı. Konya'da hoca Cihan'ın kendisine hediye ettiği evde otururdu. Bu ev çeşme kapısı denilen Konya sur kapısının birisinin dışarısında ve şimdiki türbesinin olduğu yerde idi.

Sadrüddin çok zengin bir kişi idi. Evi âdetâ bir konaktı. Hizmetçileri, usakları, ahçıları vardı. Tatil günleri nefis yemekler pişer ve Konya'nın yüze gelen sayılı şahsiyetleri ziyaretine gelirdi. Mevlânâ'nın cenaze namazını kıldıktan sonra hastalanmış ve sekiz ay sonra 16 Muharrem 673 Pazar günü kışuk vakti ölmüştür. Bu son tarihi, vasiyetnamesi ile birlikte ilk defa üstadımız Ahmet Remzi Akyürek bulmuştur. Buluş tarafımdan Babalık gazetesinde bir makale olarak meraklılarına bildirilmiştir. Sadrüddin, Muhiddin'in fikirlerini yayına noktai nazarından incelenmesi gereken bir konudur. Onunla hiç kimse meşgul olmamıştır. Eserlerinden Fatiha tefsiri 1310 da Haydarabad'da basılmıştır. Kütüphanede bir nüshası vardır. Diğer İran'da litografya ile basılmıştır. **Uzluk.**

nesli ve bu asrın âlimleri arasında en ileri gelen felekiyat bilgini, feylezofu idi. Nasirüddin, gerçi (Meraga) da otururdu. Fakat onun yüksek bilgisinden bütün cihan âlimleri, fazılları faydalanmakta idi. Eserlerinin, risale ve mektuplarının ünlü yankıları Anadolu'dan başka bütün dünya ülkelerine de dağılmıştı. Zamanın saldırgan pençesi o faziletler cihanının da yakasına yapıştı. O sıralarda - Bağdad'da - hayata vedâ etti. Ölümü için söylenilen farsça manzum tarihî türkçesi şöyledir:

«Millet ve devletin yardımcısı Tus'lu Nasirüddin Muhammed öyle eşsiz bir sima idi ki zamanenin anası onun gibi bir evlât doğurmamıştı. 672 yılı Zilhice ayının 18 inci günü (Bağdad) da ebediyet diyarına gitti.»

İkinci bir tarih kıt'asında da:

«Zilhice ayının 18 inci Perşembe günü akşam üzere 680 yılından tam dokuz yıl eksik bulunduğu bir tarihte cihanın üstadı Tus'lu Nasirüddin ezkaza (Bağdad) diyarından (Darüselâm = Selâmet diyarı) na götü denilmektedir. (Şu hale göre her iki tarih arasında bir yıl fark vardır.)

Memleket kadıları arasında ölenler

Kaza ve kader, arka arkaya kadıların kaza dairelerine de uğramağa başladı. Hâdiselerin yürüyüşü periganlık elini onların kutlu alımları üzerinde de dolandırdı. Her ne kadar bunlardan her birinin dergâhı, nizam ve şeriatın kalesi; İskender caddesi gibi sağlam idi. Fakat az günler içinde hepsi de sarıldı.

Urumiyeli kadı (Siracüddin) (*): İlimde, fazilette engin bir deniz gibi idi. Şeriat semasının güneşi, hakikat ve tarikat alanının merkez noktası sayılırdı. Akıl ve nakle ait bilgilerde bütün cihan âlimlerinin en üstünü olan bu zatın yüksek ilminden faydalanmak için dünyanın her bucağından bir çok kimseler akın eder, Konya'da Ülker yıldızları gibi bir bilginler cemaati toplanırdı.

(*) Siracüddin Urmevî, İslâm âleminde büyük bir şöhret ve kıymete sahip olan (Metaliül'envar) adındaki tefsirin müellifidir.

Siracüddin'in ölümünden sonra bunlar da darına dağın oldular.

Urumiyeli Kadı (İzzüddin): Sivas kadısı idi. Ünlü felekiler derecesine varmıştı. Medisinde su ile ateş birbirinden ayrı edilemezdi. Şeriat ve hikmet ilimlerinde, diğer faziletlerde eşsizdi. (Celâlüddin Habib) (**): Kayseri kadısı âlim ve edîl bir zat idi.

Hoy'lu (Tacüddin): Derneğin dehşesinden güneş dördüncü kat gökte ter dökerdi. Bu değerli zatlardan sonra bir çok imanlar ve müderrisler de vardı ki her biri kendi alanında birer ifsan ve fazilet yıldızı gibi etrafı aydınlatır, hakikat yollarına ışık saçar- dı. Bunlar da cecelin pençesinden aman bulamayarak ebedî âleme yolda olmuşlardır.

Kadı asker (Hüsamüddin) gibi azim ve iradesinin kuvvetiyle tanınmış bazı kimseler de Anadolu'yu bırakarak (Şam'a) göçtüler. Huzur ve rahattan eser kalmayan baba yurtlarından garibet diyarına yüz çevirdiler.

Hâdiselerin acı darbeleri karşısında artık ne Kayserin sarayından, ne de İskender'in surundan bir fayda kalmıştı. Şairin dediği gibi:

«Yılaman sür'ati önünde yengeç ve karıncanın ne değeri olabilir? Tufan sellerine karşı sert kayalarla cihiz otların ne farkı vardır?»

Yukarıda sözleri geçen memleket büyüklerinin sağlıklarında, düzenine girmiş olan nizam ve idare, onların ölümünden sonra bütün çığırından çıkmış, âhenk bozulmuştur. Yine bir şair:

«Büyük keramet sahipleri, memleket uluları göçüp gittiler. Ocuların armağanı olan kerametler de kendileriyle beraber göçtü. Diktat edilirse gidenlerin yerine geçen bayağı insanlar, bugün ölü bir hayalden başka bir şey değildirler.» diyor.

İşyanların devamı memlekette huzur ve rahatı tamamiyle kaçırmış, bu fitnenin yatışması için alınan tedbirler boşa çıkmıştı.

(**) Meşhur Kayseri ve Sivas sultanı olup, Millî Türk edebiyatının nefis örneklerini veren Kadı Burhanüddin'in dedesinin dedesidir.

Her gün yurduna bağlı, hamiyetli emirlerden birinin başı tehlikeye giriyordu. Karamanlıların Konya'ya yürüdükleri ilk günlerde Sahip Fahrüddin oğullarından (Tacüddin Hüseyin) ve (Nusratüddin Hasan) bunları (Konya Akşehir) ovasında karşıladılar. İş çarpışmaya vardı. Sahip oğullarının her biri askerlikte, cesaretle sayılı kumandanlardandı. Fakat talihleri yardım etmedi. Genç emirler bu çetin savaşta tatlı canlarını feda ettiler. (Hoca Yunus) ve Sahiller Emiri (Behâüddin) de uç taraflarında aynı âkibete uğramışlardı. Her biri memleket semasının parlak birer güneşi olan dâha bir çok emirlerin de bu arada saadet yıldızları sönmüş, hatları buz üstünde yazıya dönmüştü.

Asiler, sanki Süleyman Peygamber'in ölümü ile zincirlerini koparmış şeytan sürüleri gibi çözülmüş, gergin bir yaydan çıkan fesat okları gibi dışarı fırlamışlardı. Bunlar, geçtikleri yerlerde rastladıkları emirleri belâya uğrattılar. Göya ki dünyanın bütün ağırlıkları o başbuğlar tarafına basıyor, onların devletlerini zevale eristiriyordu. Gün geçtikçe zamanenin gidişi fenalaştı. Nizam ve intizam ortadan kalktı.

Cimri'nin baş kaldırması

Bu hâdiselerin devam ettiği sıralarda ayak takımı arasından (Cimri) meydana çıktı. Uç taraflarında âsilerle buluştu. Sultan İzzüddin Keykâvus II) un oğlu olduğunu iddia ediyordu. Selçuk oğulları hanedaniye hiç bir münasebeti olmadığı halde bir takım fitneci müfritler yalancî şahit dinlettiler. O soyu belirsiz adam hakkında türlü deliller uydurdular. Bu suretle Anadolu sultanlığı sevdası kafasında yerleşmiş, âsilerin de sarf şakavetlerini yürütmek düşüncesiyle gözleri kararıştı.

Bir şeytan, Sultan Süleyman'ın mührünü kapmak arzusuna tutulmuş, bir kuzgun, kartala saldırmak düşüncesine kapılmış, bir fare, arslan yatağına göz dikmişti. Âsiler ise tof çalmasını oynuyor, içmeden sarhoşluk ediyorlardı. Bu fitne âletini elde ettikten sonra ayaklarına tılsımlı pabuçları geçirdiler. Kısa görüşlü, aşağılık tabaka Cimri'nin başına toplandı. Bu seysuz adamın meydana

çıkmasıyla âsilerin yaktığı fesat ateşi daha ziyade alevlendi. Memlekette yeni bir düşkünlük, ölçsüz bir kargaşalık baş gösterdi. Her tarafa saldıрмаğa, her gün bir emiri ortadan kaldırmağa, memleket saraylarından birini harap etmeğe koyuldular. Kenarda, köşede rastladıkları herkese sarkıntılık yaptılar. Devlet ve ülkenin nizamını tamamiyle bozdular. Bu fitne ve fesat sıralarında kalabalık bir halk kümesi de nankörlük yoluna saptı. Konya'da bulunan devlet büyüklerinden (Eminüddin Mikâil) gibi bazı kimseler her ne kadar bu ateşi söndürmeğe çabaladırlarsa da bir şey yapamadılar. Bilâkis karışıklık günden güne arttı ve nihayet gittikçe kuvvetlenen bir sürü (Konya) ya yürüdü.

Cimri'nin Konya'ya ele geçirmeğe niyet ettiği sırada bu felâketin önüne geçmek isteyen Eminüddin hiç bir şey yapamamış, nihayet felek onun da devletinin son nöbetini çalmış, pek fena bir durum içinde dayak ve hakaret altında can vermiştir.

Cimri taraftarları Konya'da saltanat sarayının bütün mal ve hazinelerini yağmaladılar. Selçuk devletinin bu eski başşehri şimdi de Cimri'nin saltanatına boyun eğmişti.

Alçak bir şeytan Süleyman tahtına oturdu. Cimri'nin adına hutbe okundu. Para kesildi. Beraberinde getirdiği çapulcular her tarafta talana, yağmacılığa koyuldular. Bu Selçuk kalesinde Ülker yıldızları gibi toplanmış olan seçkin insanların saadet kandilleri fitne taşlarıyla parçalandı. (Benatünnâs) yıldızları gibi darma dâğın oldular.

Konya şehri, sanki bu fitne denizinde âsilerin kopardığı fırtananın karanlık dalgaları arasında kazaya uğramış bir gemi gibiydi. Anadolu'nun her bucığı devlet büyüklerinden bom boş kalma, kubbeleri yıldızlara dekunan bir çok azametli binalar harap olmuştu. Emirlerin, sultanların hazinelerinden, definelerinden bir çoğu soyulmuş, devran sanki memleket büyüklerine ait muhteşem konakların kapı duvarları üzerinde Gence'li (Hakanî) nin:

O memleket (Mısır) in harap olduğunu gördük.

O cömertlik (Nil) inin serap olduğunu işittik.

manasındaki mısralarıyla tasvir ettiği acıklı manzara canlanıyordu.

Vezerlik semasından doğmuş güneşler, emirlik burcundan yükselmiş yıldızlar sönmüş ve kararmıştı.

Kızıl Hamid'in Aksaray'a gelişi

Yine o sıralarda Anadolu mültezimlerinden olup (Aksaray) ın bir kaç yıllık vergi ve kesimlerini iltizam etmiş olan (Kızıl Hamid) Türk ve araplardan topladığı 4000 kişilik bir süvari ile bu şehre geldi. Uğursuz bir tesadüf gibi halka musallat oldu. Üç gün oturdu. Bu müddet içinde cebren o kadar ağır vergiler yükletti ve o kadar soygunculuk yaptı ki bu hainin zulüm ve işkencelerinin korkusundan ahalinin gündüzü geceye döndü. Şehzade (Kunkurtay) dan ve Moğul beylerinden henüz bir haber çıkmadığı, âsilerin istedikleri gibi vurup kırmakla meşgul bulundukları bir sırada (Eyüphanisar) vilâyetinde bir Moğul müfrezesinin ileri karakolu (Hoca Mes'ûd hanı) çevrelerinde görülmüş, Kızıl Hamid'in adamları tarafından soyulmuş olan bir kaç kişi bunu haber vermişlerdi. Kızıl Hamid bu adamların sözlerine inanmadı.

(Aksaray) ılı (Şenkit) adında bir yorgancı Kızıl Hamid'in hizmetine girmiş, ona kabızmal ve mutemet olmuştu. Şu mütalâayı ileri sürdü:

Moğullardan şimdi cibanda eser kalmamıştır. Bunlar, ancak Av emiri (Garsüddin) in (Eyüphanisar) ve (Salime) taraflarından başına topladığı adamlardır ki Moğul kılığına girmiş, mültezimi Aksaray'dan çıkarmak için harekete geçmiştir. Bu hain ve uğursuz yorgancının sözleri üzerine Moğulların göründüklerini haber veren zavallılara, sopa ve çomak altında öldürülünceye kadar işkence yaptılar.

Kızıl Hamid, maiyetinde buluan askeri şehir dışına çıkardı. Ahalden de bütün esnaf ve sanat sahiplerinin şehirden dışarı çıkmalarını, her kim içeride kalırsa ev ve dükkânlarının yağma edileceğini ilân ettirdi. Asker ve halk, şehir kıyısında (Tuğracı Hüsamüddin geçmesi) yöresinde toplandı. (Hoca Mes'ûd hanı) taraflarında görüldüğü haber verilen askerlerin sayısını ve kuvvetlerinin derecesini anlamak istiyorlardı. Halk ve esnaf takımı da Av emiri

(Garsüddin) in hakikaten o tarafa gelmiş olduğunu zannederek orada bir pazar yeri kurdular. Sabahın ilk saatlarından akşama kadar hiç bir işkil ve korkuya düşmeden neticeyi beklediler. Zavallı insanlar başlarına gelecek felâketten habersizdi. Zaten kaza geldiği zaman göz kör olur.

(Şehzade Konkurtay) ın Aksaray'a baskın yapması

Kızıl Hamid'in Aksaray taraflarında vurup kestiği sıralarda şehzade (Konkurtay) da (Eyüphanisar) a yetmiş, (Pervane Kârvan-saray) ına inmişti. Kızıl Hamid'e haber verilen Moğul çerileri şehzadenin göndermiş olduğu keşif karakolu neferleri idi. İşin bir gün gecikmesi de bu keşif kolunun Aksaray dışında gördükleri kalabalığı (Cimri) ve Türk askeri sanarak şehzadeye haber vermek üzere geri dönmelerinden ileri gelmişti.

Şehzade meseleyi haber alır almaz yanındaki kuvvetleriyle hemen Aksaray'a baskın yapmış, öğlene doğru Kızıl Hamid askerini ve şehrin dört tarafını çepe çevre sarmıştır. İşte bu vak'a kızıl kıyamet günlerinden bir gün oldu. Öldürücü bir çarpışmada Kızıl Hamid'in canı keskin bir kılıç darbesiyle Cehennem'e gönderildi. Uğursuz tebhakküm sevdaları besleyen bu hainin önce gösterdiği inatçılık ve direnme yüzünden zavallı şehir halkının da başı nâra yandı. Büyük, küçük, âlim, cahil fark gözetilmeksizin aynı âkıbete uğratıldı. Fakir, zengin, zayıf, kuvvetli ayırt edilmedi. Kimi öldü kimi, esir edildi. Bu sıralarda Sahip Fahrüddin, büyük Moğul beylerinden biriyle Aksaray kasrına inmiş, şehrin talan edilmesine meydan verilmemek için Kızıl Hamid'in mutemedi yorgancı (Şenkit) in yakalanmasını ve mallarının zaptedilmesini emretmişti.

Halbuki o şeytan ruhlu alçak saklanmış, izini kaybetmişti. Onun yüzünden şehir Moğullar tarafından yağmalandı. Zavallı Aksaray'ın hali öyle bir kerteye geldi ki içinde bulunan âlim ve şeyhler bile esir edildi. Müderris (Burhânüddin) gibi en büyük müftüler, (Nasirüddin Abdülcebbar) gibi en yüce takva sahibi edipler ki meleklerle baş başa Ruhülkudüs'le yan yana yürüyen fazilet

erbabından idiler. Onbeşer kuruşa satıldılar. Müellif (Aksaray'lı Kerimüddin Mahmud) diyor ki:

Şehzade (Konkurtay) askeriyle Konya'ya dönerken şehir halkından ölenlerin kaleme vurulmasını bana emretmiş ve sağ kalanların esir edilmeleri için de emirlerden bir elçi bırakmıştı. Şehirdeki zayıfları kaleme vurdum. Büyük, küçük, âlim, cahil, yerli, yabancı, kadın, erkek 6000 kişi kısmen ölmüş, kısmen de esir edilmişti. Bu hâdiselerden sonra yorgancı yakalandı. Kızıl Hamid'in mallarıyla beraber kendisine ait olan 15000 altın vererek canını kurtardı. Fitne ve isyana ön ayak olan o hain kurtuldu. Fakat ölüm ve yağma felâketi binlerce günahsız halkın nasibi oldu.

Keseyi yan kesiciler kapar, belâyı zavallılar çeker!

Bu acıklı vak'a sanki Aksaray'ı felâkete sürükleyen müthiş bir sel veya bir ölüm kasırgası idi ki te'siri bir türlü unutulamadı. Bu hâdisenin Aksaray'daki memleket emirleriyle saltanat yârânının başlarına getirdiği belâlar, onların saadet saraylarının kapı ve duvarları üzerine sanki sultan (İzzüddin Keykâvus I) un şu mealdeki beyitlerini naksetmişti:

Biz şu dünyayı terkedip göçtük,
Gönülde derd ektik, matemler biçtik.
Şimdiden sonra da nöbet sizindir.
Biz sıramızı savdık ve geçtik.

Şu arapça şiir de buna benzer bir ibret levhasıdır:

«Bundan sonraki yıllar ve insanlar da geçip gideceklerdir. O yıllar ve insanlar da birer rüya olacaklardır.

Şu mesnevî'deki nükteler de birer ibret ve hikmet dersidir:

«Rum diyarında (Anadolu'da) bir bülbül ile bir karga vardı. Her ikisi de bir bağda yuva kurmuşlardı. Karga, daima bağın dört bucağını dönüp dolaşıyor, bahtiyar bülbül de gülistanda destanlar besteliyordu. Bir gün bülbül, kargaya dedi ki: Sana çok doğru ve samimi söylüyorum. Sen gırcın yüzlüsün, ben güzel çehreliyim. Karga bu sözden iğlenerek bülbülden uzaklaştı. Bülbül zevk ve safa içinde onun yerini de benimsedi. Karga artık tasalı, bülbül çendi.

Fakat günün birinde bir çocuk gidip yuvaya ökse kodu. Kuşların ikisi de öksedeki tanelere tamâ ederek birlikte tuzağa düştüler. Karga, bülbüle:

Ey bülbül, dedi. Artık ikimiz de gürültüden kurtulduk. Bu felâket tuzağında bülbül ile karga arasında bir ayrılık kalmadı. Feleğin darbesi karşısında parlak meş'ale ile fersiz bir çıranın ne farkı var? İlk günlerimizde güzel aese sükût arasında bir imtiyaz olmadığı gibi son günümüzde de padişahla dilenci arasında bir imtiyaz yoktur.»

Müellif der ki:

Hayır ve şer, kâr ve zarar, Tanrı'nın takdirine, kaza ve kadere bağlıdır. İrade ve ihtiyarın dizgini insan oğlunun elinde değildir. Eryanın kemâli zevâle dönecektir! Her işin sonucu yokluğa varacaktır.

Kadeh dolu olunca dökülür. Her işin bir sevabı, her âkabetin bir zamanı vardır. Doğruyu ancak Allah bilir.

Şehzade (Konkurtay) (Aksaray) dönüşünden sonra (Konya) ya yüürdü. (Cimri) ile Türk askerleri meseleyi haber alınca Uç taraflarına yollandılar. Moğul askerleri (Konya), (Ermenak) ve (Lârende) vilâyetlerinin dış kısımlarını yağmaladılar. Sayısız çapul, esir ve davar ele geçirdikten sonar yaylaklarına çekildiler.

Sultan Gıyasüddin Keyhusrev'in Cimri ile muharebesi

Şehzade (Konkurtay) Konya'dan ayrılınca Cimri mel'unu Uç vilâyetlerindeki Türk beyleriyle öteye beriye saldırmaya ve o taraflarda saltanat sürmeğe başladı. Etrafa uydurma fermanlar gönderdiler. Beş nöbet vurdular. İsyân ve serkeşliği öyle bir kerteye getirdiler ki zamanenin hâdiselere gebe olan gecesi böyle bir fitne doğurmuştu. Nihayet şehzade (Konkurtay) kendi askeriyle Cimri'nin üzerine yürümek istedi. Fakat Sahip Fahrüddin Tanrı'nın yardımına sığınarak bu işi kendi üzerine aldı. Şehzadenin bu sefer hakkındaki teşebbüsünü geri bıraktırdı. Sahip, Moğul askerlerinin vilâyetlerde yapacakları sarkıntılıklardan çekindiği için biz

zat Sultan Gıyasüddin ile birlikte Cimri'ye karşı durmayı uygun buldu.

Sultan ve maiyetiyle birlikte (Danışmendiye) vilâyetine uğradıktan sonra (Ankara) ya geldiler. Orada bir ay kadar asker toplamakla vakit geçirdiler. Ankara'dan büyük bir müslüman ordusu ile Uç taraflarına yollandılar. Şeytanları kovalayan yıldızlar gibi Cimri'nin arkasına düştüler. Ta (Diyarbakır) sınırlarından (Ankara) çevrelerine kadar her yerden toplanıp gelmiş olan memleket emirleri, asker başbuğları sultanın buyruğu altında Cimri'nin o sırada hükûmet merkezi olan (Devle Karahisarı = Afyon) a kadar hiç bir yerde eğleşmeden yürüdüler. Karahisar yakınlarında âsilerle karşılaşan sultan askerleri keskin kılıçlarını sıyırdılar. Şairin:

«Ecel kasırgası düşmanın hayat yapraklarını dökmek hususunda nevruzu hazane çevirdi. Savaş meydanının her tarafı keskin kılıçlar altında can verenlerin kanlı cesetleriyle gül ve erguvan rengine boyandı.» Sözleriyle tasvir ettiği gibi bir çok halk, her cinsten sayısız insan cenk alanında kurtlara, kuşlara yem oldular. Uzun zaman vahşi kurtlar, köpekler bu ziyafetin safasını sürdüler. Yine bir şairin dediği gibi: kılıçların gülümseyen parıltıları, toprağı bedahşan mercanı gibi kıp kıp kızıl etti.»

Dostlukları bozan, dostları birbirinden ayıran felek kılıç ve tiber darbeleriyle o cemiyetin de audlarını bozmuş, bütün varlıklarını alt üst etmiştir. Bir şair diyor ki:

Cenk meydanının havası kılıçların parıltısından tutuştu,

Savaş ateşinden harp alanında coşkunun bir hava esti.

Cesaretsizler, ölüm korkusunda, kahramanlar ün almak sevdasında.

Kaçanlar fare gibi sıvışıyor, kovalayanlar yılan gibi saldırıyorlar.

Hulâsa, o şeytan sürülerinden ölenler öldü. Kalanlar, çil yavrusu gibi dağıldılar. Cimri'nin safası kedere döndü. Yapığı kötülükler, urgan düğümleri gibi dört yanına düğümlenmişti. Yalancı dünya menfaatlerine aldanan bu adam âhiret sermayesini de chediyen kaybetti. O çarpışmalar sonunda yakayı ele verdi. Diri diri

postunu yüzdüler. Mânasız iddialara ve yersiz dâvâlara kalkışan o kabuklu soğan, gül gibi yaprakları arasında gülümsemek isterken nihayet cas caviak derisi soyularak âleme kepaze oldu. Postuna ot tıkandı, canlı bir insan gibi eşeğe ters bindirilerek Anadolu şehirlerinde yer yer doluşturıldı. Yalancı yoldaşlarına ibret olmak üzere her tarafta teşhir edildi. «Zulüm eden kavim belâsını buldu, âlemin besleyicisi olan Tanrı'ya şükür olsun» meâlindeki âyetin müjdesi yerini buldu.

Bu zafer üzerine etraf memlekete yazılan fetihnamelerde: «Hazreti (Hüseyin) in öcü uğursuz (Yezid) den alındı.» sözleri yazılı idi. Cimri isyanı bastırılınca Sahip Fahrüddin, Sultan (Gıyasüddin) le birlikte (Burgulu), (Tagarlu ? = Sandıklı olsa gerek) ve başka bazı vilâyetleri doladı. Uç beylerinden olup Cimri'ye karşı yapılan harekette hazır bulunmamış olan (Ali bey) ile adamlarını öldürdüler. Cimri'ye uyan ayak takımları için kurtuluş yolları kapanmıştı. Bunlar birer birer yakalanarak temizlendiler.

Bu fesat kapısının bu suretle kapanması uzun zamandanberi rahat ve refah yüzü görmemiş olan halkın güvenini tekrar yerine getirmiş, Selçuk oğulları dergâhında yeniden sükün ve huzur başlamıştır.

Hiç bir şey kırılmadan onarılmaz. Hiç bir yapı harap olmadan tamir edilmez. Mânanın kuvveti sözün inceliğindedir. Berrak ve tatlı suların yatağı karanlık mağaralardır. Aydınlık zulmette, sağlamlık hastalık anlarında belli olur derler.

Karışıklıkların yatışması ve (Cimri) gâilesinin sona ermesi dolayısıyla memleket, bir derece belâdan kurtulmuş ise de âsilerin fitne ateşi henüz tamamiyle sönmemiş, ettikleri fesat tohumlarının ayıklanması mümkün olamamıştır. Âsiler, ötede beride yine sarımsıklık yapmak, yol kesmek suretiyle yer yer çıkmaza devam ettiler. Fakat ayaklarını kendi dairelerinin dışına çıkaramadılar. Kazayı takdir edenler, şiddet ile sükûneti aynı derecede görürler.

Derler ki: su, yolcuların gemilerini batırır. Fakat bağı yanıkların da ciğerlerine tazelik verir. Rüzgâr güzellerin kâküllerini dağıtır ama gönüllere de serinlik kokusu getirir. Şu ölümlü, dirimli

dünyada acı ile tatlı birbirinin esidir. Lûtufluk ve giddet, hayır ve şer, kâr ve zarar yan yana yürür. Fakat her işin münasip bir zamanı vardır. Zamane her şeyi kendi isteğine göre imkân sahasına çıkarır.

Sultan Gıyasüddin Mes'ûd II nin Kırım'dan Sinop'a geçerek İlhanlık dergâhına gitmesi

Bu hâdiselerin cereyan ettiği sıralarda (Sultan Gıyasüddin Mes'ûd II) daha önce sözü geçen babası (Sultan İzzüddin Keykâvus III) ile beraber (Kırım) da mahpus bulunuyordu.

«Geniş günlere kavuşmak için sabretmek ibadettir.» kaidesine uyarak gelecek fırsatı gözetlemekte idi. O sırada (İzzüddin) öldü. Zalim felek ona vefasızlık göstermiş, umut göccaları açılmadan solmuş, gurbet diyarında acı günler geçirdikten sonra muradına ermeden saltanat hulyaları içinde gözlerini kapamıştı. (Sultan Mes'ûd) babasının ölümü üzerine Kırım'dan kaçmak için fırsat buldu. Yanındaki adamlarıyla birlikte sağ salım (Sinop) a geçti. Oradan (Samsun) yolu ile (Erzincan) a yollandı. Orada cihan padişahı (Abaka) Han'ın elini öpmekle şeref buldu. İlhan'ın iltifat ve sevgilerini kazandı. Şahane vaidlerle karşılanarak hâdiselerin alacağı yeni cereyanları bekledi.

Cumhuri isyanı yatıştıktan sonra 679 = 1280 yılında (Taciüddin Mûtez) in oğlu (Müciüddin Muhammed) (7), İlhanın yarlığı ve فرمانlarıyla Anadolu vezirliğiyle babasının yerine geldi. Rum diyarı (İnci = Malikâne vergisi) leriyle İlhanlık hazinesine ayrılmış olan memleket (Mukataa = kesim) lerini toplamağa koyuldu. Müciüddin'in zamanında memlekette parlak bir devir başladı. Devlet büyükleri, saltanat erkânı arasında onun himmet ve yardımı ile dirlik ve düzenlik arttı.

(7) Müciüddin Emirşah yınarıda adı geçen Taciüddin Mûtez'in oğludur. Amasya Müverrihi Hüsemüddin Efendi, Samsüddin Mahmud Babaturaf'nin torunu diyorsa da yanlıştır. Ondan bu malûmatı alan Kırşehir tarihindeki bilgi de yanlıştır. Üzlek.

Şehzade (Mengütimur) un Şam seferi

681 = 1282 yılında şehzade (Mengütimur) ovaları doldurup taşan kuvvetli bir ordu ve büyük mühimmat ile (Şam) ve (Mısır) diyarlarının fethine yürüdü. 50,000 kişilik tam teçhizatlı Moğul askerine Anadolu ve diğer vilâyetlerden katılan kuvvetlerle birlikte (Humus) taraflarına yöneldi. Şehzade ile (Melik Elfi) arasındaki karşılaşma neticesinde iş muharebeye vardı. Bu çarpışmanın hikâyesi uzundur. Sözü kısa kesmek için şunu söyleyelim ki neticede (Melik Elfi) zafer kazandı. Allah'ın iradesi karşısında hiç bir engel olmadığı gibi kazasından da kaçmak mümkün değildir. Şehzade Mengütimur da mağlûp bir halde geri dönerek (Diyarbakır) sınırlarına çekildi. Oralarda yeniden toplayacağı kuvvetlerle tekrar düşmanı karşılamak üzere tertibat almakla meşgul oluyordu. Fakat umutları, dilekleri boşa çıktı. Ecel onun için doldurduğu kâseyi hazırlanmıştı. (Diyarbakır) da müdafaadan âciz kalarak orada can verdi. Ölümü için yazılmış olan farsça manzum tarihin türkçesi şudur:

«Hieretin 681 yılı Muharrem ayının 16 ıncı salı günü öğle saatlarında Mengütimur'un hayatının son demleri Anadolu ve Diyarbakır sınırlarında akşama erdi.»

Mengütimur'un Şam topraklarından yüz geri ettiği, (Abaka Han) kuvvetlerinin yettiğerek ikinci bir savaşa hazırlandığı sıralarda ecel, onun da devletini sona erdirmiş 680 senesi Zilhicce ayının yirminci günü dünyaya gözlerini kapamıştır.

Ecel gelip gâtınca hiç bir şey fayda vermez. «İler ümmet için bir ecel vardır, ölümleri yaklaşanlar ne bir ân geç kahrılar, ne de erken giderler. Âyet» Padişahlar sırasında bulunurlar için de bu âkıbetten can kurtarmak imkânı yoktur. Çok koşanlar çabuk yorulurlar. Nice devran sürenler bir gün ölümün pengesine düşerler.

Abakahan'ın ölümü için söylenilmiş olan farsça kıtanın türkçesi:

«Hiç kimse için ipka fırsatı vermeyen feleğin bir dönüşü ile,

680 yılı Zilhicce ayının yirminci Çarşamba günü sabah üzeri (Abaka) dünyadan göçtü.» (*).

Ahmed Han'ın padişahlığı

Ahmed Han, padişah ve şehzadeler içinde yaş ve olgunluk bakımından en ilerisi idi. Şehzadeler, hatunlar, tümen beyleri kendisine hıat otılar 680 = 1282 yılında saltanat tahtına oturdu. Memleket onun ifhanlık makamına geçmesiyle parlak bir devre kavuş-

(*)

Gülistan sahibi Seyh Sâdi'nin İran'daki Moğul Hanı Abaka ile görüşmesi.

Seyh Sâdi «rahmet onun üstüne olsun» buyurdu ki: Kâbe ziyaretinden dönüşümde Tebriz şehrine geldim. Bu şehrin fâzıl, âlim, sâlihlerini aradım, buldum, azizlerin fariza olan, huzuru sohbetiyle müşerref oldum. Sahibi divan Alâüddin ve sahibi divan Hoca Şemsüddin «bastığımız bu tarih kitabında adları bir çok gez dile getirilen Coyni oğlu kardeşler. Uzluk.» ile aramızda bir çok hukuk meyvent olduğundan görüşmek istedim. Bir gün onların ziyareti için gidiyordum. Ansızın onları, yer yüzünün padişahı Abaka Han'la birlikte atlara binmiş olarak gördüm. Onları böyle görünce istedim ki bir sokağa sapayım, lâkin bu halde dahi kâbil olmadı. Onlara kavuşmak niyetiyle yürüdüm. Her ikisi atlarından aşağı indiler, benim tarafıma doğru geldiler. Yanıma geldiklerinde lâtuf göstererek hizmeti yerine getirdiler ve elimi, ayağımı öptüler, sevinç gösterdiler. «Şeyhin buraya gelişinden haberrimiz yoktu, bu hesapta değildi» dediler. Sultan, bu hâli gördü, dedi, «kaç yıllar var ki Şemsüddin benim huzurunda bulunmaktadır ve biliyor ki ben dünya yüzünün padişahıyım, şimdi bu ere ettiği hizmet ve telâttufu bir lâhza olsun bana etmedi.»

Her iki kardeş tekrar sırayıp atlarına bindiler. Sultan, Şemsüddin'e dönerek: «Bu nasıl kimsedir ki siz ona bu kadar nezaketle muamele ettiniz?». Cevap verdi: «Ey hudavend «ey padişah» bu, bizim babamızdır». Sultan buyurdu ki «ben pederinizin hâlinde kaç defa sormuştum, sağ olmadığını söylemişsiniz». Dediler ki: «Ey padişah, o bizim şeyhimizdir, padişahın kutlu kulağına adı ve sanı elbette erişmiştir, o, Seyh Sâdi'dir ve eihanda sözleri şöhrat almış, ün salmıştır.»

Abaka buyurdu: «Onu benim huzuruma getiriniz». Bir kaç gün geçince, onlar, türlü türlü hizmetlerle şeyhe bu teklifi arzet-

ti. Bütün gayret ve himmetini müslümanlık şartlarını yerine getirmeye, müslümanların işlerini yoluna koymağa sarfetti. Müslümanlığa karşı beslediği sağlam ve temiz inancı dolayısıyla memleketi haddutlarına yürümüş olan Şam'lıların yaptığı karışıklıkları sâlih yolu ile yatıştırmak için vaktin büyük âlimlerinden Şiraz'lı (Kutbud-din) ve (Rudek) li (Bahâüddin) i elçilikle Şam hükümdarına yazına gönderdi. Bu hususta yazdığı mektupta şu cümleler vardı:

«Biz, müslümanlığı gönül hoşluğu ile kabul ettik. Himmetimizi, şehirlerin onarılmasına, müslümanların korunmasına sarfettik! Memleket halkına buyurduk ki: Vakıfların gelirlerini tah-

tiler. Seyh dedi: «Onların hatırı için gittim ve padişahın sohbetine eriştim, ve döneceğim vakit padişah emretti ki «bana bir öğüt ver.» Dedim: «Dünyadan âhirete bir kaç şeyden başka bir şey götüremezsin. O da: Sevap «iyilik», ıkab «günah» dır, şimdi sen muhayyersin (yâni bunlardan birisini götürmekte muhayyersin). Abaka Han buyurdu ki: Bu mânâyı şiirle söyle! Derhal bu adâlet ve insaf kıtasını söyledim:

«Tebaasını görüp gözetleyen bir padişah için, çoban hakkı olarak aldığı para helâl olsun. Eğer halkın çobanı değilse, müslümanlardan aldığı cizye «vergi» ona yılanın zehri olsun.»

Abaka, ağladı. Bir kaç defa buyurdu ki ben çoban mıyım yoksa değil mi? Her nöbette şeyh cevap verdi ki: «Eğer çoban isen birinci beyit sana kifayet eyler, değilsen ikinci beyit». ve dedi ki onuu huzurundan döneceğim vakit bu bir kaç beyiti ona okudum: «Bir padişah, Allah gölgesidir ve gölgenin zatiyle münasebeti fazladır (yâni Allahın ihlâsiyle halkı olur). Padişah kııçı olmadıkça halkın nefsi feyiz kabul edemez. Dünyada görülen salâh, padişahın lâtuf eseridir, eğer padişahın re'yi bütün hatâ olursa memleket nasıl salâh, «düzenlik» bulabilir?»

Abaka Han'a bu beyitler pek hoş geldi ve zamanımızın şeyh ve âlimleri bu nasihatı bakkala ve kasaba bile yapamıyorlar, zaman böyledir ki görüyorsun.»

Külliyatı Seyh Sâdi, sahife 312, Bombay tab'ı 1301. Ziya Paşa Harabat'ta şu beyitlerle Sâdi'nin kadrini yüceltir: Nazmettiği nüshai feride - hep mev'izedir, değil kaside * Memdûlunu hayra sevkeder hep - her bir sözü bu yola gider hep * Söyler adlin sevâbı üzere - söyler zulmün ıkabı üzere * Ol asra göre zehi cesaret - derviş ede şaha nasihat * İnsan budur işte bî muhabâ - hak söyleyüp eylemez müdârâ, Sâdi doğru sözüyle gününün en ceberut hükümdarına acı hakikatı söyleyebilmiş adını doğu ve batının büyükleri arasına koyanlara kuvvet vermiştir. Uzluk.

ais edildikleri yerlere versinler; evkaf iratlarını, hayır sahiplerinin koştukları şartlar gereğince müstahak olanlara dağıtsınlar. Bundan böyle mescitler, medreseler, tekkeler ve hayrat binalarla kârvan-saraylar tam bir parlaklığa erişecektir.» İşte bu gibi sözlerle dolu olan mektubu kısa kesiyoruz.

Şam sultanı, İlhan'ın barış isteklerine karşı yumuşak ve tatlı bir dille cevap verecek yerde tabiatındaki sertlik dolayısıyla ona iltifat göstermemekle beraber elçilere de soğuk davrandı. Ahmed Hana yazdığı yazdığı karşılıktaki:

«... evkaftan söz açmışsınız; vakıfların gelirleri ölülerin malıdır. Ölülere ait malların müstahaklarına verilmesinde, hayratın yerlerine sarfedilmesinde iftihar edilecek bir hal yoktur. Bu padişahların yapmaları gerekli olan bir şeriat icabıdır. Müslümanlık dairesine ayak basmış olduğunuzu bildiriyorsunuz. Bunun için de kimseye minnet etmek gerekmez. Minnet Taarı'ya mahsustur. Çünkü sizi bu mazhariyete erdiren odur...» gibi sözlerle halk ve memleketin muhtaç bulunduğu barışa yanaşmadı. Bu yüzden fesat ve nifakın da arkası alınamadı. O yıl bu tereddütler içinde sona erdi. Yalnız bazı yerlerde bir dereceye kadar emniyet baş göstermeğe başladı.

Sultan Gıyasüddin Mes'ûd'un ilk günleri (8)

Sultan Gıyasüddin Mes'ûd, kısa bir müddet Ahmed Han'ın yanında kalmıştı. (Hülâgû) nun vaktiyle sultan (İzzüddin Keykâvus II) ile sultan (Rüknüddin Kılıç Arslan IV) arasında yaptığı gibi Selçuk diyarının iki parçaya ayrılarak yarısının Gıyasüddin Keyhusrev'e öteki yarısının da Gıyasüddin Mes'ûd'a bırakılması kararlaştırıldı.

(8) Sultan Gıyasüddin Mes'ûd II, 680 yılı Rebilâhbirinin 25 inci salı günü Konya'da atalarının tahtına oturmuştu. Bu bilgiyi Sultan Veled Divanındaki bir kasideden aldım, Bk. Divanı Sultan Veled s. 224. Divan benim tarafımdan 728 büyük sayfa olarak bastırılmıştır. Müsterisiz kalan bu matâ, evimizin izbesinde gürümeye mahkumdur. Divanda, Sultan Mes'ûd için daha üç tane kaside vardır. Fazla tafsilat için oraya bakılabilir. Uzun.

Bu paylaşma kararından sonra Anadolu'nun yarısını kaybedeceğini anlayan (Gıyasüddin Keyhusrev) gençlik gururu ile orduda daha fazla eğlenmeyi onuruna yediremediğinden küskün bir halde ayrıldı. (Erzincan) a döndü. Halbuki Sultan Mes'ûd, İlhan'dan almış olduğu yarlığı gereğince doğruca Konya tarafına yollandı.

Vezir (Mücirüddin Muhammed) Erzincan sınırlarına kadar yeni sultanın istikbaline gitti. Mes'ûd'da gösterilen nezakete karşılıklı olarak vaktiyle bu vezirin babası (Tacüddin Mâtez) üzerinde bulunan saltanat naipliğini oğluna teveih etti. Bu hususta yazdığı menşurun yürürlüğe girmesi için İlhan'ın tasdikine arzyletti.

Sahip Fahrüddin Ali, yine Selçuk Devleti vezirliğinde ahkındı. Yüksek itibara sahip oldu. Mücirüddin Muhammed ile Sultan Mes'ûd ve Fahrüddin Ali aralarında yapılan andlaşma ile yeni sultanın mevkii sağlamlaştı. Mücirüddin Emîr Şah, bunun üzerine acele İlhan katına giderek Anadolu saltanatının yalnız Gıyasüddin Mes'ûd'da kalması için yarlığı getirdi.

Gıyasüddin Keyhusrev, Erzincan'da ne kadar çabaladıysa hiç bir faydası olmadı. Artık kaybettiği sultanlığı bir daha eline geçirmek imkânından mahrum kalmıştı.

İlhan oğullarının tedbirlerinin dizgini takdirin elindedir. Takdirin müsaadesi olmadan hiç bir şey yapılamaz. Gıyasüddin Keyhusrev'in talih yıldızı, saadet burcundan düşmüş, uğursuzluk tarafına dönmüştü. İster istemez saltanattan umudunu kesti. Erzincan'da kaldığı müddetçe devlet büyükleri hep birden Sultan Mes'ûd tarafına geçtiler. Eski sultanın Erzincan'da fazla oturması da bunları kuşkulandırmakta idi. Onu ortadan kaldırmanın çaresini düşündüler. İlhan'dan katline ferman çıkarttılar. Halbuki zavallı Keyhusrev, o sırada vücuduna yapışan ağır bir hastalıktan ızdırıp içinde umutsuz bir halde yatıyordu. Eceliyle ölmesini bile beklemeden heylerden birini yanına gönderdiler. O acıklı durum içinde ölüm döşeginde canına kıydılar. Feleğin cefası, düşmanların kurnazlığı bu suretle (Gıyasüddin Keyhusrev) in de devletinin sarayını yakmış, saltanat sergisini düşürmüştür. Şairin dediği gibi:

«İsterse önünde felekler bile sana kalkan olsun, emrinde devlet ve ikbal kemer kuşatsın, akıllı adam daima başına gelecek âkı-

betten sakınan kimsedir. Çünkü, feleğin bugünü başka, yarını başkadır.

Şu kaside de Sultan Keyhusrev'in haline uygun düşmüştür:

«Ey asrın uluları, zamanenin iyi temiz yürekli, dürüst imanlı büyükleri; sizler ki, her birinizin kalpleriniz adalet ve bilgi duragındır. İnsan oğullarından hiç kimsenin cihanda dilediği gibi hür ve serbest olmadıkları sizden gizli değildir. Hususiyle insanların beyunda, bosunda, aklında ve ruhuunda tam bir benzerlik yoktur. İnsan bir şahıs, belki bir âlemdir. Fakat o, temeli ölüm üzerine kurulmuş bir cihandır. Kâinata gördüğün her şey emir ve nehiy sahibidir. Fakat adam oğulları bütün mahlûklar üzerinde fermanlar yürütürler. Başka mahlûklar birbirleriyle güzel bir düzen içinde geçinirler. Her cins kendi cinsinden emniyettedir. Aslan aslanı, kurt kurdı saldırmaz. Bu hayvanlar, sizin köleleriniz gibi görünürler, lakin aslâ kendi cinslerini öldürmek sevdasında değildirler. Halbuki insan denilen mahlûkun daima tirkeşinde oklar saklıdır. Kurt kendinden büyük atlara saldırır. Fakat hiç kimse kurdun elinde kılıç kalkan, aslanın elinde ok ve keman görmemiştir. O halde insan oğluna, kendi cinsinden olanlara kasdetmek nasıl yaraşır?

Biribirinin yerine göz dikenler, birbirinin kanını dökenler ancak insan oğullarıdır. Öteki berikinin ikbal ve devletine karşı kaçkanç, beriki ötekinin aczinden, düşkünlüğünden hoşnuttur. Bir insan, o birinin ayağını baltalamağa, o biri bir kaşkasına muzrak sallamağa çalışır. Bütün bu çekişmeler beş günlük ömür içindir. Şu hal bundan böyle de yıllarca devam edecektir. Bugünün insanların her zaman bir hâl üzere göremiyeceksin. Yarınkilerden de cihanda bir eser kalmıyacaktır. Her iki nesilden de keri kalacak hâtlara nihayet topraklar arasında çıplak kemiklerden başka nedir?

Ey devlet büyükleri, bu sergüzeşlerin destanı size gizli değildir. Gidenler, bizim için birer destan oldular. Bizde yarın gelecekler için destan olacağız....»

Sultan Keyhusrev öldükten sonra, Mes'ûd Sahip Fahrüddin'in vezirliği ve Mücirüddin Emîrşah'ın naipliği ile ve dürüst bir gidişle saltanat sürmeğe başladı. Memleket işlerini bir zaman el birliğiyle bu yolda yürüttüler.

Sahip Şemsüddin'in oğlu ile Zincan'lı İmadüddin'in Anadolu'ya gelişleri

680 = 1281 yılı nevrüzunda İlhanlıkça Muînüddin Pervane'den boş kalan emirlik ve pervanelik makamına divan veziri (Sahip Şemsüddin Cüveynî) nin oğlu ve evkaf mütevelliliğiyle Müşriflik mevkiine de Zincan'lı (İmadüddin) tayin edilerek Anadolu'ya gönderildiler. Üç yıl memlekette tam bir huzur ve sükûn devam etti. Değersiz kimselerin memleket fazıllarına üstün bir mertebeye geçmesine, küçüklerin büyüklerden yüksek mevki tutmasına meydan bırakılmadan din ve dünya hizmetleri herkesin bilgisine ve değerine göre ayrıldı. Ahali kararsızlıktan kurtuldu. Bir zaman için güvenli ve düzenli bir hayat başladı. Memlekette kopmuş olan fitne tozları adalet nurlarıyla yatıştırıldı.

681 = 1283 yılında divan veziri (Şemsüddin) in kardeşi ve Anadolu'nun büyük dostu (Alâüddin Ata Melik) (9) öldü. Memleketin her tarafını bir çok hayır müesseseleriyle süslemiş, bol ihsanlarıyla herkesin sevgisini kazanmış olan bu vezirin ölümü büyük acılarla karşılandı. Ölümüne tarih olarak yazılan mısralarda şöyle denilmektedir:

«Din ve devletin yücesi, millet ve memleketin önderi Ata Me-

(9) Alâüddin Ata Meliki Cüveynî, Bahâüddini Cüveynî'nin oğludur. 623 yılında doğmuş yirmi yaşına kadar Emîr Argun'un hususî kâtipliğinde bulunmuştur. İran'dan Moğulistan'a kadar gidip gelmiş, Türklerin oturduğu yerleri gezip görmüştür. Hierî 645 de Hülagû'nun maiyetinde bulunmuş, İsmailîlerin öldürülmesinde hele onların Lemesser'deki kitap ve rasat âletlerinin ayrılmasında büyük hizmeti dokunmuştur.

Bağdad'ın Moğullar tarafından elde edilmesinden sonra 657 de oraya vali olmuştur. Mezopotamya topraklarını bir çok kanallarla şenlendirmiş, Moğulların ören kılığına soktuğu Bağdad'ı onarmış, ağır vergileri kaldırmış, yeni bir kanal etrafında 150 köy kurmuştur. Bağdad'da acı ve tatlı günler geçirerek nihayet 4 Zilhice 681 de ölmüştür. Onun ölümünde Anadolu'da büyük yas tutulduğunu yukarıdaki satır göstermektedir. Alâüddin, Cihanküşa adlı üç mühim cilt tarihin müellifi ve Şirazlı Şeyh Sâdî'nin övüldüğü bir zattır. Cihanküşa Mister Gibb vakfında basılmıştır.

Uzluk.

lik ki; cihanda bir eşi gelmemiştir. Yazık, yüzbinlerce yazık ki o mağrip ve maşrik diyarının ünlü veziri 681 yılı Zilhicce ayının dördüncü Pazar gecesi, (Erran) da Tanrı'sına kavuştu.»

683 = 1284 yılında (Horasan) taraflarında istiklâlini ilân etmiş olan (Argun) elindeki memleket parçasıyla kanaat etmeyecek babası (Abaka) nın bıraktığı mirası kapmak için ayaklandı.

Herkesçe malûmdur ki, iki kılıç bir kına girmez. İki padişahın bir ülkede bulunması da daima kavga çıkmasına sebep olur. (Ahmet Şah) da kardeşi (Argun) a karşı (Horasan) taraflarına yürüdü. Beraberinde kuvvetli bir ordu götürmüştü. Her iki kardeş arasında bir uzlaşma çaresi araştırmak için elçiler gidip geldiler. Fakat bir anlaşmaya varmak mümkün olmadı. Nihayet işi kılıca bıraktılar.

Arap şairi (İbni Temmam) ın dediği gibi; kılıç, haber getirmek hususunda yazıdan daha gerçek sözdür. İşte elçilerin yapamadığı bu vazife de kılıçların himmetine kaldı. Barış yolu savaş çığırına sapmıştı. İki kardeş orduları arasında büyük çarpışmalar oldu. İki taraftan da nice emirler, kumandanlar öldü. Sayısız insan telef oldu. Zafer önce (Ahmed Han) tarafına yüz tutmuştu. İlk çarpışma gününde (Argun) esir edilmişti. Fakat Ahmed Han ihtiyatlı davranmadı. İş pek sağlam bir duruma getirmişken gaflet gösterdi. İhtiyat zamanında gaflet gösterenler, sonra pişmanlıkla ellerini ısıрмаğa mecbur kalırlar. Fırsatı kaçırdıktan sonra bir daha elde etmek çok zor bir iştir. Ahmet Han, zaferi kazandığı zaman her şeyin olup bittiğini sanmıştı. Fakat Noyınlar ve asker başbuğları ona aykırı bir durum aldılar.

Talih yıldızı her vakit saadet burcunda beklemes. Zamane nin garip cilveleri vardır. Noyınlar ve emîrler (Argun) tarafını tuttular. Onu esir etmiş olan Noyın (Alyanak) ı öldürerek elinden kurtardılar. Devlet postuna oturttular. Hiç bir zamanda eşine tesadüf edilmeyen şu garip oyun (Ahmed Han) a partiyi kaybetti. Âlem daima ızdırıp ve tehlike dünyasıdır. Her gün başka bir cilve gösterir. Talih, sana gülümsediğine bel bağlama! Çünkü en hoş görüldüğü zamanlarda en kötü niyetlerle doludur. Vefasız talih, işte bu suretle galip mevkiinde bulunan Ahmed'i saltanat

tahtından indirmiş, onun devlet ve memleketini mağlûplar arasında kalan (Argun) a kaptırmıştır.

Düşman üzerine saldıran ne atlar vardır ki, binicileri onların atılışlarını bir zafer kazancı sayarlar. Halbuki dizginlerini iyi kullanamayanları uçuruma götürürler, dedikleri gibi (Ahmed Han) da bu âkibete düştü. Harp ve zafer talihinin birdenbire değişmesi karşısında (Horasan) sınırından (Erran) a kaçmağa mecbur oldu. Orada başka vilâyetler halkından topladığı askerle düştüğü yenilgiyi gidermeğe uğraştı ise de ne çareki kırılan çanak yerini doldurmadı. Hangi tarafa baş vurdu ise eli boş çıktı. Devletin bedir haline gelen ayı tam olgunluk çağında düşkünlüğe yüz tuttu. Kardeşine karşı duramayacağını anlayınca ilhanlık sevdasından vazgeçti. Şairin:

«Umduğun devlete kavuşmak için uzun sıkıntılara katlanmaktan, ötekine berikine yüz suyu dökmekten ne çıkar? Şu düzeni bozulmuş âleme nasıl güvenebilirsin ki bir soluk alıp verinceye kadar işi başka kalıplara döküyor.» dediği gibi (Ahmed Han) da memleket tahtını boş bıraktı. Ölüm tarihini gösteren bir rubâide şu sözler vardır:

«683 yılına varan tarih, zamane hadiselerinin tesirlerini devam ettirdi. Argun, memleketler fethi için kılıcını sıyıırken Ahmed gitti. Şahlık kılıcını kimna yerleştirdi.»

Argun'un ilhanlık çağları

Ahmed Han'ın nöbeti sona erince vaktin padişahlık tahtı 683 yılında (Argun Han) ın vücudiyle süslenmiştir. Devlet ve saltanat onda karar kıldı. Cihangirlik âdet ve an'aneleri tazelandı. Memleketin korunmasına, işlerin düzeninde yürütmesine dikkat gösterildi. Her taraf muhaliflerden temizlendi. Cihan hükümdarları ona saygı gösterdiler. Şehzadelerden Argun'un buyruğuna baş eğerler yine serdarlıklarda kaldılar. Serkeşlik ve muhalefet yoluna sapanlar ziyanlı çıktılar. Öldürülen şehzadelerin ve başkaca

yapılan acıklı işkencelerin macerası uzundur. Bunların hikâyesi, sözü uzatmaktan başka bir fayda vermiyeceğinden vaz geçilmiştir.

Divan veziri Şemsüddin Cüveynî'nin son günleri

«Sahib-i Divan» Şemsüddin, Ahmed Han'a tarafçılıktan ve onu kardeşi üzerine yürümeğe kışkırtmak suçundan töhmetli sayıldı. Bu isnadın doğru veya yalan olduğunu araştırmadan büyük vezirin günahına girdiler. Başa gelecek âkibetin korkusu ile memlekette güvenli bir yer bulamayınca (Geylan) tarafına kaçtı. Halbuki fırsat bekleyen kaza ve kader, onun yolunu kesmiş bütün umut kapılarını kapamıştı. Tedbirleri kaderin isteğine uygun düşmedi. Ermek istediği esenlik diyarına yetişmeden ecel yakasına yapıştı. Ölüm denilen arslanın pengesinden canını kurtaramadı. O kadar bilgisine, faziletlerine rağmen kendi ayağıyla gittiği felâket uğurumundan geri dönemedi. Nihayet kazaya baş eğdi. «Rabbımız Allah'tır, diyenlere ve doğruluk yolunda yürüyene meleklerden yardımcı göndeririz; onlar ölürken korku ve acı duymazlar. O kullarımızı kendilerine vâdettiğimiz Cennetle müjdeleriz.» Âyetinin vâdı ve müjdesi ile Tanrı'sına kavuştu.

Tebriz kadısı (Mücirüddin) ile (Şeyh Hüsamüddin) ve başkaca değerli başlar da bu sonuca uğradılar. Bunlar «Dünya» denilen aldatıcı ve geçici âlemden Cennet müjdesi ve rahmet umudu ile «Âhiret» diyarına göç ettiler. Şehitlik mertebesine yükseldiler.

Büyük vezirin ölümü için yazılan farsça manzum tarihte:

«Başı semalara erişen otuz yıllık yüce divan veziri Şemsüddin ki, cihanı bir çok âfetlerden korumuş, bir zat idi. 683 Hicret yılı Şaban ayının dördüncü Pazartesi günü şahadet mertebesine erişti. Foleği gör ki öyle bir şahsiyete zulüm etti. Cihana bak ki, öyle bir er oğlu ere kıydı.» Başka bir tarihte:

«Ufuklar alanına düzen veren zamanın biricik divan veziri Muhammed oğlu Muhammed Şemsüddin, 683 yılı Şaban ayının dördüncü Pazartesi ikindi sularında siyaset kılıcının sunduğu ecel şerbetini kendi isteğiyle içti.» sözleriyle tecessür gösterilmektedir.

Şemsüddin, şehit olduktan ve memleket onun uygun tedbirlerinden mahrum kaldıktan sonra Maliye ve Divan işlerinde aksaklıklar başladı. Memleketin her tarafında karışıklıklar baş gösterdi. Devlet hizmetlerinde vergilerin tahsil ve sarfındaki intizam kayboldu. Onun kurmuş olduğu malî ve idarî düzen bozuldu (10).

Argun, bundan sonra saltanat işleri için gerekli olan her şeyi yerine getirdi. Padişahlık günlerinde memleket, zamanenin her türlü hâdiselerine karşı güven içinde yaşadı. Halkın huzur ve rahatını kaçırmak için uzanan eller kesildi. Ötede beride mütegallebelikle geçinen bazı soygunculara imkân ve fırsat vermedi. Saltanat ve halk severlik âdetlerini yeniden diriltti. Adâlet temellerini kurmak, milletin refah ve güvenini korumak yolunda cinden gelen gayreti esirgemedi. Bu suretle her tarafta sükân ve intizam yerleşti. Saltanata mahsus olan türeler en parlak şekilde yapılmakta idi.

Şehzade (Hölaçu) ile (Keygato) nun Anadolu'ya gelmeleri

684 = 1285 yılında şehzade (Hölaçu) ile (Keygato) Anadolu'ya geldiler. Kışlak ve yaylak mevsimlerini (Erzincan) da geçiriyorlardı. Sahip Fahrüddin bunların ihtiyaçlarını temin edecek tedbirleri almağa uğraştı. Vaktiyle bir tedarikte bulunulmamış olduğundan ihtiyaç zamanında yetmiş dirhem bile bulmak imkânı yoktu. Saltanat naibi (Mücirüddin Emirşah) ile beylerbeyi (İzzüddin), (Sahip Fahrüddin) ile anlaşamamışlardı. Hazinesinin elli yıl-

(10) Şemsüddini Cüveyni. 658 den 683 yılına kadar 22 yıl vezirlik etti. Sivas'ta Çifteminare denilen medresesi 760'da yapılmıştır. Konyalı Sadri Mütetabbib adıyla anılan Zeki oğlu Ebubekr'in Rauzaat al küttâb va Haşikat al albab isimli mektuplarında Şemsüddin'i öven kasideler vardır. Sâdî, divanında bu iki kardeşe en yüksek yeri vermektedir. Kâfir Moğullar yanında vezir olan iki Cüveyni oğlu, bütün islâmlara kol kanat germişler, ağır vergilerden Anadolu halkını korumuşlardır. Her iki zatı saygı ve rahmetle analım. «Mevlevî kaynaklarında malûmata rastlayamadım. Uzluk.

danberi birikmiş bütün altın, gümüş nakit paraları bu ağır masraf yüzünden yağmaya gitti. Bir gün içinde Sahib'in (Devle Karahisar)ındaki hazinesinden dört yüz bin dirhemlik bir para (Erzincan) a gönderildiği halde şehzade ve asker başbuğlarının istedikleri masraflara, havale ettikleri işlere yetmiyordu. Tatar ordularının gereği için sayısız paralar verilmekte olmasına mukabil baharda yakacak mum bile kalmamıştı. Ödünç para bulmağa mecbur oldular.

Şahzadeler naip (Mücirüddin Emîrşah) ile beylerbeyi (İzzüddin) i yarguya çektiler. Asker ihtiyaçları için neden dolayı Sahip (Fahrüddin) e yardım etmediklerini sordular. Bunlar, verdikleri cevapta:

Ferman ve menşurlara yalnız o imzasını koyar. Ordu masraflarını da yalnızca temin etmesi gerektir, dediler.

O yıl bu çetin meselelerle sona ermiş 685 yılı girmişti. Şehzade (Höläçu) İlhan'dan aldığı yarlğ üzerine (Erzincan) dan geri döndü. (Keygato) oradan garbe doğru hareketle göçe göçe (Sivas) ve (Kayseri) üzerinden yağmurlu ve tipili bir zemheri mevsiminde 20,000 kişilik bir zırhlı süvari kuvvetiyle (Aksaray) a yetti. Şehir halkından bir çoğun korkularından evlerini, ocaklarını bırakarak mağaralara çekildiler. Sapa yerlerde yurt kurdular. Şehzadenin adâletli, temiz yürekli bir adam olduğu sonradan anlaşılınca halk arasında tekrar güven başladı. Sahip Fahrüddin bu defa da ordunun ihtiyaçlarını temin etmiş olduğundan halka sarkıntılık yapılmadı. Esnaf ve sanat sahipleri askerlerle başbuğların, hatunların alış veriş etmelerinden o kadar kazanç elde ettiler ki Aksaray vilâyetinin iki yüz bin dirhem olan yıllık geliri bu yüzden dört yüz bin dirheme yükseldi. Halk refah ve rahata kavuştu.

Mücirüddin Emîrşah'ın İlhan katına gitmesi

Saltanat naibi (Mücirüddin Emîrşah) ordu katına gitmeğe karar vermişti. Maiyetindeki adamlardan arzu edenler de kendisiyle birlikte yola çıkmalarını teklif etti. Bu kitabın müellifi olan ben de gidecek kabile arasına karışmak için meşverete koyuldum.

«Tanrı'dan hayır dileyen mahrum kalmaz, meşveretle işe başlayan pişman olmaz.» diyerek bu seyahata karar verdim.

Arslan kendi yatağında avlanamaz. Kılıç kınında bekledikçe kesmez. Atalar sözüne uyarak irademi Tanrı'nın iktidarına terk ettim. O istediği gibi yapar dedim.

Uzun sözlerden sonra naip Mücirüddin'in hizmetinde orduya vardık. Emîrşah, türlü ikramlarla, iltifatlarla karşılandı. İstekleri yerine getirildi. Vezirlik ve emirlik (Kazvin'li Fahrüddin) (11) ile kendi üzerinde karar kıldı. Bu yolda yazılan yarlğ yürürlüğe girdi. Vezirlerin dilekleri gereğince ferman çıktı. Her arzuları yerine getirildi. Her ikisine de gönül hoşluğu ile geçinmeleri için Anadolu vilâyetlerinden birer bölgenin gelirleri tahsis edilerek geri döndüler. Bu eserin müellifi, vezirlerin yeni mansıplarını tebrik için yazdığı bir kasidede şöyle diyor:

(11) Fahrüddini Kavzini. Fahrüddin Ali'nin sağlığında Anadolu'ya gelmekle adları birbirine karıştırılmıştır.

Konya Mevlevî dergâhının bahçesindeki Gera hatun adındaki kabri Konyalı Fahrüddin'in kızı sananlar varsa da biz o fikirdediriz.

Gera adını Cl: Huart «Kira» diye okumakda ve Rumca olduğunu ileri sürmektedir. Bilindiği üzere Mevlâna'nın ilk karısı Gevher hatun 625 de ölünce Konya'da tekrar evlenmiştir. İkinci zevcesinin adı Gera idi. Huart, bu hatunun aslen rum olmasını, Mevlânâ ile oğlu S. Veled'in bundan Rumca öğrendiklerini ileri sürmekte, onun sözünü sened tutan bazı kimseler de bunu kabul etmektedirler. Halbuki tamamiyle yanlıştır:

1 — Mevlânâ'nın ilk hareminin anası olup aslen Semerkandlı olan ve Şerefüddini Lalayi Semerkandî'nin karısının adı Gera'dır. Menkıbenüvisler Konyalı Gera hatundan ayırmak için Semerkandlı hatuna Gerayı Büzürk yâni Büyük Gera demektirler. Murad II. vaktında dilimize çevrilen Eflâkî'de bu söz Ulu Gera diye anılmaktadır. Semerkandlı bir kadının adı nasıl rumca olabilir.

2 — Konyalı Şeyh Salâüddini Zerküb'ün kızı olup S. Veled'in refikası olan Fâtîma hatuna dahi Gerakâ denilmektedir. Aynı ismi Gerage şeklinde dahi bulmaktayız, Rıfkı Melûl, Türkiyat Mecmuası 1936 (V), S. 187.

3 — Bu bildiğimiz Geray'dır. Paşa hatun, Efendi hatun, Efendi zâde Hatun gibi, bunun Rumca Kira olduğunu iddia edenler isbat etsinler. **Uzluk.**

«Uğurlu eliyle vezirlik makamına şeref ve değer veren o şahı kılıklı Sahib'in mesnedi kutlu olsun. Sultanların ülkesine düzen veren zafer bayraklarıyla o diyar üzerine gölge salan vezirin ayağı uğurlu olsun. Yer yüzü padişahının bir kerameti eseri olarak o zata bağışladığı bu mesnet daima mutlu olsun. Devletin ve milletin bekası için söz birliği eden vezirlerin her ikisi de felekteki çifte yıldızlar gibi bahtiyar olsunlar. Devletin ve dinin yardımcısı olan Mücirüddin'in kutlu gehresi, isabetli tedbirleri bütün insanlar ve melekler katında mübarek olsun. Rum diyarında onların fermanlarına baş eğenlerin talihleri ebediyyen açık olsun.»

Kazvin'li Sahip (Fahrüddin) in künyesi (Nizamülmülk) idi. Memlekete gelir gelmez işin iç yüzünü anlamadan vergileri artırmak istedi. Boş hayallere kapılarak lüzumsuz işlere girişti. Bu siyaseti çok hatalı idi. Tatbikına başlayınca hoşnutsuzluk arttı. Halk her taraftan bu haksızlıklara karşı dil uzatıyordu. Kazvin'li vezir bilmiyordu ki, ateş, birdenbire parlar ve etrafı sararsa su, kolay kolay tesir etmez.

Bundan başka Kazvin'li Anadolu'ya gelirken beraberinde bir çok Tebriz'li, Hemedan'lı, Irak'lı, İsfahan'lı, Haskân'lı, Horasan'lı, Kere'li, Elan'lı, Merend'li Nahçıvan'lı, Tiflis'li, Erran'lı yabancılar getirmiş, bu tayfalardan kimisini kendisine mültezim, kimisini naiip ve hacip tayin etmişti.

Mütevfilik vazifesini kardeşi (Cemalüddin) e pervaneliği de öteki kardeşine pişkeş çekti.

Saltanat naiibi (Mücirüddin) e gelince o da, eski usak ve hizmetçileriyle babasının adamlarından bir çoğunu yanında bulunduruyor, bunlar memleket idaresinde kendisine ortaklık yapıyorlardı.

Vezirler 687 = 1288 yılında (Erzurum) a gelmişlerdi. Kazvin'li solda sıfır kalıyor, bütün işlerin dümeni (Mücirüddin) in elinde bulunuyor, her türlü emir ve nehiy onun dergâhından çıkıyordu. Halk da onun güzel huylarına karşı saygı gösterdiğinden Kazvin'li ile aralarındaki fark yerle gök arasındaki mesafe kadar büyüktü.

Sahip Fahrüddin Ali'nin ölümü

O yüce mertebeli vezir ki, ömrünü yıllardanberi memleket işleri içinde didişmekle geçirmiş, dünya vezirleri arasında eşsiz bir devlet adamı idi. O sıralarda (Akşehir) de bulunuyordu.

Sırf kendi dalaveresini gevirmekte ve hasmını alt etmekteki istidadiyle elinden geleni geri bırakmayan - Kazvin'li'nin ötedenberi kötü niyetlerle dış bilemekte olduğunu farkında idi. Nefsine bile hayrı olmayan bir adamın kime faydası olabilirdi? Nihayet ecel (Fahrüddin Ali) nin göç nöbetini çaldı. Muhaliflerine karşı tertibat almasına meydan kalmadan, tirkeşinde sakladığı tedbir oklarını amacına ulaştırmadan vezirlik makamını boş bırakarak dünyadan göçtü.

Halk, cihanda birer vasıta. Gördüğün insanların hepsi yüreyen bir gemide uyuyanlar gibidir, derler. Sahip Fahrüddin Ali de ölüm kâsesinin acılarını içerek nihayet geçici dünyadan ebediyet âlemine yüz çevirdi. Bir şair diyor ki:

«Dünya varlıklarını birer toprak parçası farzet; kimseye yar olmayan servet toprağa da beraber girmiyor.. Bugün dallarını yükseklerde gördüğün ağaçlar, sudan meydana gelmiş, toprağa karışacaktır.»

Fahrüddin Ali'nin ölümü için söylenilen tarih kıt'asında şu sözler vardır:

«Hieretin 687 inci yılı Şavval ayının yirmi beşinci Pazartesi günü (Akhisar) vilâyetinin (Nadir) köyünde Sahib'in ölümü hakkın kazasından sadır oldu.»

Kazvin'li Fahrüddin'in ilimden nasibi yoktu. Konuşması da çok hatalı idi. Bir gün kendi (hâfız) ına Kur'an'dan bir (agır) oku; diyecek yerde bir (Ariş) oku; demişti. Bu adam (Aşır) ile (Ariş) arasındaki mâna farkını bile ayıracak kabiliyette değildi. Fakat (siyakat) tarzında yazı yazmakta çok meharerli idi. Hattatlık sanatında eşsizdi. Cümlerilikte de çok geri bir adamdı. Etrafındaki türedilerin, insan kılıklı şeytanların, kötü yürekli kardeş-

lerinin telkinleri altında vezirlik işlerini çağırından çıkarmış, hak ve adalet yolundan ayrılmıştır.

Memleket idaresini eline alan devlet erkânı için dürüst fikirli, temiz insanlarla düşüp kalkmak çok önemli bir meseledir. Dostlarını, yakınlarını iyi seçemeyenler sonuna kadar salâh yüzü göremezler. Bir arap şairi:

«Eğer temiz yürekli, fazilet sahibi kalmak istersen yakınlarını dürüst kimselerden seçmeğe çalış» diyor. Kazvin'li pek de himmetsiz ve müriüvetsiz bir adam değildi. Fakat serveti ve iktidarı halkın isteklerini karşılamaya, şahsî borçlarını ödemeğe yetiyecek derecede olmadığından alacaklılarının tahakkümü altında kalıyor, para biriktirmek için bir takım uygunsuz çarelere, yolsuz tedbirlere baş vuruyor, âdet dışında yeni yeni usuller çıkarıyor, yeni kanunlar, uygunsuz nizamlarla tatbikına imkân olmayan vergiler çıkarıyor, bu suretle de halkın hoşnutsuzluğunu artırıyor. Memlekete yükletilen bu ağır tekliflerin, günün birinde ülkenin yıkılmasına sebep olacak pek yanlış bir tedbir olduğunu bilmez değildi. «Tebaasının malından sermaye bitirtirmek isteyen padişah, kendi saltanatının temellerini yıkar» derler. Kazvin'linin tatbiki-na çalıştığı bu yolsuz idareye halk, isteğiyle değil korku belâsiyle boyun eğmekte idi. Onun bütün uygunsuz hallerine karşı hain kardeşleri kendisine nasihat yollu bir ihtarda bile bulunmadılar. Halbuki, savaşların en büyüğü, haksız insanları yola getirmek için sarf edilen gayrettir. Hırs ve tamâ bunların da ruhlarını sarmış, garaz perdeleri gözlerini bürümüşü. Hiç bir şikâyetin sesi kulaklarına erişmiyordu. Ahlâkın, dinin nehiy ettiği şeyler bunlara daha cazip görünüyordu. Ot bitirmeğe elverişli olmayan bir toprağa suyun ne faydası olur?

Kazvin'li, vergi toplattırmak bahanesiyle vilâyetlerin bağ ve haraçlarını yağmaya verdi. Beş (Toğar) a dayanışlı olmayan yerler eli toğar yazılıyor, beşbin altın vergisi olan bir vilâyete elli bin altın yükletiliyordu. Bu yüzden eski vergi usullerinde de karışıklık başladı. Anadolu'nun malî durumu sarsıldı. İş öyle bir kerteye dayandı ki (Öğür) den önce tayin edilmiş olan miktara da razı oldukları halde tahsilât yapılamaz oldu. Nihayet beşte bir

ölçüsünde vergi usulü tekrar tatbika başlandı ise de bundan da bir fayda görülmedi. Önceden artırılmış olan iltizamlar sonra daha kötü neticeler verdi. Memleketteki muhalif zümreler bu ağır vergiler karşısında yer yer homurdanmaya, dil uzatmaya, feryada başladılar.

Her hangi bir iktidar mevkiini ele geçiren devletliler için her işte kolaylık göstermek gerektir. Halka karşı hiyleye, yalancılığa sapmayanlar, onu ağır yükler altında ezmeyenler hem iyiliklerinin maddî mükâfatını görür, hem de ebediyete kadar yaşayacak güzel bir ün bırakmış olurlar. Ulu Peygamber: (Halka kolaylık gösterin, çetinlikler çıkarmayın!) buyurmıştır. Bu münasabette bir şairin şu sözlerini de nakledeyim:

«Ey âlemdede ay gibi parlayan ve yüce mertebelere yükselen talihli! Her kesin boynuna minnet ve şükran yükü yükle! Yarın mevkiinden düştüğün vakit halk, senin için Allah'a şükür, defolup gitti demesin.»

Nitekim Anadolu'nun öz evladı vezir (Fahrüddin Ali) nin üstün meziyyetlerine karşı Kazvin'li (Fahrüddin) in kötü idaresi «Hayırdan sonra şer» nüktesiyle halkın ağızına düşmüştü. Bu nükteden ilham alan faziletli şairlerden biri de şu meâldeki farsça rubâiyi söylemiştir:

«Ben, vezir Fahrüddin Ali'den sonra memlekete daha kutlu bir kimsenin vezir olacağını sanmışım. Halbuki aynı törecâle, Kazvin'li Fahrüddin vezir olunca; hatârına «gelen gideni arattırır» nüktesi geldi.»

Bir vezire yaraşan meziyyet geceleri halkın işlerini düşünmek, gündüzleri de bu düşünceleri tatbika çalışmaktır. Halbuki Kazvin'li, gündüzleri menfaat peşinde, haksız ve bozuk yollarla soygunculuk düşüncesinde, geceleri de başından aşkın borçlarını ödeyebilmek için çareler araştırmak zorunda idi. Bu düşüncelerle hareket eden bir adamdan memleketin geçimini sağlamak, bayındırlığını artırmak, halkın güvenliğini korumak gibi bir teşebbüs heklenelemezdi. Bu kitabın müellifi diyor ki:

Vergi tahsili için vilâyetlere gönderilen meauratların bir çoğu,

divan işlerinden, bu husustaki usul ve nizamlardan habersizdi. Hiç bir şey yapamadan geri dönüyorlardı. Ellerindeki defterlerde yazılı olan (Cizye) kelimesinin ne demek olduğunu bile anlayamamışlardı. Halbuki cizye, Anadolu'nun en büyük gelir kaynağıdır. Bunlar bir kalem bile tahsil edemediler. Bazı tahsildarlarda kurulduğu zaman cizye ne oluyor? diye cevap verdiler. Şüphe yok ki bu gidişle hiç bir divan muamelesi yolunda yürüyemezdi.

Mücirüddin Emîrşah, işlerin çığırından çıktığını, maliye düzeninin büsbütün bozulduğunu görünce, Anadolu idaresinin iki iltizam bölgesine ayrılmasını, her vezirin kendi payına düşen parçanın idare ve bayındırlaşması işiyle meşgul ve ondan mes'ul olması daha uygun düşeceğini düşündü. Moğul beyleri de bu düşünceyi beğendiler. Kazvin'li, (Kayseri) den Uç vilâyetleri sınırlarına kadar olan parçayı yani vaktiyle (Sultan İzzüddin) e ait bölgeyi seçti; büyük moğul beylerinden Rum diyarı emîrlîği rütbesini taşıyan (Baykavul) ile birlikte o tarafa gittiler. Mücirüddin de (Sivas) ve (Tokat) dan (Kastamonu, Sivas, Samsun) kıyılarına kadar uzayan ve evvelce (Sultan Rüküddin) e ayrılmış olan (Danışmendîye) vilâyetlerini kabul etti. Ordunun büyük yargucusu olan (Tolatay) ile beraber oraya yollandı.

Mücirüddin Emîrşah'ın bölgesinde kısa bir zamanda adalet ve nizam tekrar kurulmuş olduğundan gelirler artmış, memleket bayındır ve zengin olmuştur. O taraflarda hiç kimsenin mal ve mülküne ziyan verilmemiştir.

Kardeşleriyle yoldaşlarının fikir ve tedbirlerine göre hareket eden Kazvin'li vezire gelince; kendisine düşen vilâyetlerde meydana boş buldu. Daha cesaretle davranmağa başladı. Etrafında çavuşlardan, asker başbuğlarından yetişmiş, emîrlîğe kadar yükselmiş olan bir takım müyeti onu bu yanlış hareketlerden vaz geçirmeğe uğraşacakları yerde bilâkis kendi hava ve heveslerine daldılar. Hasan oğlu velîyünnimetine karşı nankördür, dedikleri doğrudur. Bunların her birinin kafasında başka sevdalar vardı. Kendi arzularına erişmek için efendilerini kötü yola sürüklediler; etrafa sarkıntılık yaptılar. Hiç kimse bu türdilerden hakkını isteyemiyor, halk, huzur ve rahat yüzü görmüyordu. Bu acı günlerin devam ettiği müddetçe herkes zamanın ne gibi hâdiseler doğuraca-

ğını, kaza ve kader dergâhından bu zalimlerin devletini sona erdirecek bir فرمانın yazılacağı günü bekledi. Halbuki bunlardan bir kağanın hesabını ecel gördü. Fakat her iki vezir, görünmeyen perdenin arkasından kaza ve kaderin kendileri için hazırladığı âkâbetten gafil idiler. Şair diyor ki:

«Felek, bir iş çıkarmak isterse her taraftan bir bir vesile yaratır, bir işin yolunu açmak dilerse bin türlü tedbirler bulur.»

Kazvin'li (Şahîp Fahrüddin) (12) ile (Mücirüddin Emîrşah) ın da her vakit açık duracağına güvendikleri saadet kapıları günün birinde kaza ve kaderin eliyle kapanmış, ikisi de birbirini ardınca azledilmişlerdir. Bir arap şairi, bu ibretli hâdiseyi ne güzel canlandırıyor:

«Allah, bir kulunun zevalini dilerse - o kimse isterse ne kadar akıllı, yüksek görüşlü ve kudretli olursa olsun - yaptığı kötülükleri kendisine güzel gösterir. Onu cehaletle aldattır, gözlerini kör eder, aklını başından alır; iradesi yerini bulduktan sonra da ibret almaması için aklını iade eder.»

Fırsat elde iken iyilik yapmak hususunda gafflet gösterenlerin hali nihayet zarûrete, düşkünlüğe varır. Dünyada hangi rahat vardır ki arkasında bir mihnet olmasın, hangi izzet vardır ki sonu zillete ermesin?

(12) Fahrüddin Ali, Konyalı Hacı Ekber oğlu Hüseyin'in oğludur. Çok zengin, hayır ve iyilik etmesini bilir, sever bir zattı. Anadolu'da türbeler, hanikahlar, mescitler, medreseler, ker-vansaraylar, hanlar, çeşmeler, kaplıcalar, darülhadisler, ilahalar yaptırmıştır. Bu mimari âbidelerin Mimarı Kelük bin Abdullah ve Üstad Kâtiyanel Kunevi'dir. Kâluyan Eflâki'de geçer, T. II, P. 69. Sultan Veled divanında hakkında uzun bir kaside vardır. Oğulları Tacüddin Hüseyin bey ile Nusratüddin Hasan bey'dir. Tacüddin Hüseyin bey çok cesur, yiğit bir zattı. İzzüddin Key-kâvus II. nin dayısı Rum Kirha'nın kızı müşarünileyhin karısı idi. S. Veled divanında Hüseyin beyi ögen iki kaside vardır. Hatta borçlu kalan S. Veled hazretleri borcunun Hüseyin bey tarafından ödenmesini rica etmektedir, bu da aralarındaki samimîliği gösterir. Hasan beyle Hüseyin bey Cıvri hâdisesinde Akşehir yakınında şehit düşmüşlerdir. Şimdi Konya'da bulunan Şahîp Ata çocukları Hasan beyden gelmedir. Dayının ailesi bunlardandır.

Uzluk.

Yahudi Madüddeve'nin vezirlik günleri

Kazvin'li Fahrüddin ile Mücirüddin Emirşah 688 = 1289 yılı iptidasından, 690 = 1291 yılına kadar iki sene müddetle Anadolu-da hüküm sürdükten sonra vazifeleri sona ermiş ve 690 yılında yahudi (Sadüddeve) divan veziri olmuştur.

O kedi'ye benzeyen yahudinin elinde vezirlik mührü, sanki köpeğin boynuna vurulmuş altın bir boyunduruk, o alçağın hükümünde emirlik mesnedi sanki eşeğin ayağına takılmış bir halhal idi. Vezirlik ve emirlik yarlığı mutlak olarak onun hükmüne geçtikten sonra (Yahudi) milletin yüreğinde gizli olan müslüman düşmanlığı duygusu ile taassup yolunu tuttu. İslamlara karşı şiddet göstermeğe, zulüm yapmağa başladı; Anadolu halkının fikirlerini bozmak için her tarafa elçiler, ulaklar gönderdi. Vezirliğe layık olan emirlerin kökünü kazımağa uğraşıyordu. Bu arada Kazvin'li (Fahrüddin) i de bir tehlikeye sürüklemeye çalıştı. Onun kendi aleyhinde bazı sözler sarfettiğini haber vermişlerdi. (Kılavuz oğulları) (13) ile Sahip (Şemsüddin Ahmed) i Anadolu hâkimliğine intihap etti. Bu uygunsuz adamları, İlhan'dan aldığı yarlığı gereğince iş başına getirdi. Yargucu (Buğdi) yi de maiyetlerine kattı. Kazvin'li (Fahrüddin) ile (Mücirüddin Emirşah) ı yakalamak üzere (Göçebe elçi) nin tayin edilmesine yarlığı kopardı. Din-siz yahudi (Batınî) zındıkları gibi müslüman Kazvin'linin canına kasdetmişti. Onu tuzağa düşürmek için tedbirler aldı. Vezirler de yanlış hareketleri yüzünden yahudinin keyfine kurban gideceklerdi.

Kılavuz oğullarının tahakkümü çekilmez bir hal aldı. Rezil-ler hâkim olunca faziletli insanlar için yaşamak imkânı kalmaz derler. Namus ve şeref sahipleri, bunların elinden feryat ediyor-du. Şairin:

«İyi kalpli insanlar, kulaklarını gam ve hasret içinde inleyen

(13) Kılavuz Oğulları. Eflâki Dede'de Tuman bey adında birisinden bahis var ki Gazan Mahmud vakıtında Kuşcular başı imiş. Ulu Arif Çelebi «Mevlânâ'nın Torunu» den gördüğü keramet üstüne bende ve mürid olmuştur. Bk. Eflâki, Fransızca T. 2, p.

Uzluk.

başka insanlara çevirirler. Hüner ve insanlığın arkası; bu hüner-sizlerin sırtlarını yastığa dayadıkları gün kesildi.»

Dediği gibi bu alçakların istibdadı da memlekette fazilet duygularını söndürmek emelini güdüyordu. Büyük feyzozlar demişlerdir ki:

Rezillerin devlete konması, âfetlerin en büyüğüdür. Bin adamın mevkiden düşmesi bir alçağın yükselmesinden daha hayırlıdır.»

Yahudi vezir, vazifesinin yalnız insan avlamaktan ibaret olmadığını, memleketi tekrar felâkete sürüklemenin, devlet ve divan işlerini çığırından çıkaracağını bilmez değildi. Fakat kötü niyetli idi. Milletin namuslu, ergin simalarını birer birer yok etmekle muradına ermek istiyordu.

Bir memleketi harap etmek kasdını güdenlerin elbette mühendis ihtiyaçları yoktur. Mülkü yıkmak işinde duygusuz insanlar daha elverişlidir. Çünkü beklenen neticenin bir an evvel meydana gelmesi bu gibi yıkıcıların gayretlerine bağlıdır. Bunların bir bir sevdâ kaynatan kafalarına şeytan bir ihtiras yumurtası koymuştu. Ayak takımı derecesinden servet ve iktidar mevkisine yükselince hayalhanelerinde emirlik ve vezirlik sevdası belirdi. Şair diyor ki:

«Fare, bir gün tarladan kurtulup da rastladığı bir dükkâna girer, yahut bahçevanın elinden oraya kaçarsa kendini bir Tanrı gibi, dayı ve amcalarını da birer dilenci gibi görür. Layık oldukları mertebeler yükselen cabiller de ihtiyar babalarını kapıya yerine koyarlar.»

Bu türediler hayvan avcılığını iyi biliyorlardı ama insan kalplerini avlamak sanatına aşına degillerdi. Bu sebepten dolayı insanlık pazarının parlaklığı bozuldu. Fazilet sahiplerinin hatırlarını keder tozları kapladı. Şairin biri:

«Bu alçak ve soysuz millet, mansıba geçince eşekler hâkim, hür insanlar mahkûm oldu. Felek bu kavmin devletini kabul ettikten sonra akıl; ukalâlık, hat, hâtâ; fazilet, fuzulluk oldu.» diyor.

Bu kutsuz adamlar, memleketin başına musallat olduktan sonra (Sivas) sahrasında uğursuz yıldızların bir burçta toplandığı görüldü. Yargu meclisi kuruldu. Devlet ve memleket büyüklerinden yakaladıklarını oraya götürdüler. Azledilen vezirler aleyhinde her türlü iftiralar tertip ettiler. Bir çok günahsızları, onlarla el birliği yapmak suçu ile lekelediler. Sonra Kazvin'li (Fahrüddin) ile naip (Mücirüddin) i bağlı olarak getirdiler. Kazvin'li vezirin ecel kâsesi doldurulmuştu. Onun suçları ölümüne sebep oldu. Mücirüddin Emirşah'ı tanrı koruduğu için bir şey yapamadılar. «Size ağır gelen şeyler hakkınızda hayırlıdır» Âyetiyle müjdelenen Mücirüddin beraet etti, rahat ve âfiyete kavuştu. Bir arap şairi diyor ki:

«Haps olduk. Fakat bize bir zarar erişmedi. Hangi keskin kırık vardır ki bir gün kınına girmesin?» Bu kitabın müellifi der ki:

O şiddet ve perişanlık günlerinde bir mesele dolayısıyla yazmış olduğum şu beyti bu münasebetle dercettim:

«Diyorsun ki onun ellerini bağladılar. Evet zamanenin eli bir yerde demetler bağlamışsa orası gülşendir.» Büyük şeyhlerden biri de Mücirüddin'in kalbini teselli için şu beyitleri yazmıştı:

«Mushafı bağlamak onun şanına saygı göstermek içindir. Harfler üzerine (Şedde) koymak onları yumuşatmak için değildir, elbette şiddetlendirmek içindir. Demetlenmiş olan güller, dilberlerden buse toplar. Halbuki bostandaki yabanî çiçekler dikenlerle karışıktır. Demirin altın ile yan yana gelmesi ona son günlerin verdiği bir şereftir. Demirin kıymet ve kudreti, büyük vezirin ayağın öpmedikçe nasıl yükselebilir?..»

Zamanın bu gibi hâdiselerine, alçakların yüksek insanlara tahakküm etmesi felâketine karşı hiç bir şair (Emîr Kabus) un şu mealdeki arapça şiiri kadar parlak bir nükteyi ifade edememiştir:

«Zamanenin işkenceleriyle bizi incitenlere söyle ki; günün birinde felâkete uğramıyacak hangi mağrur vardır? Dehrin elinden çıkan okların amacı bize çevrilmiş ve bayağı insanlardan bize bir zarar korkusu erişmişse ne çıkar? Görmüyor musun ki deniz, daima pislikleri üstünde, değerli incileri de bağrında saklar. Sema-

da sayısız yıldızlar vardır. Fakat güneş ile aydan başka hiç biri tutulmaz.»

Soysuz ve bozuk fikirli Kılavuz oğulları (Buğdi) elçinin de yardımıyla gaddarlığa başladılar. Bunlar niyetlerindeki bozukluk ve gidişlerindeki fesatçılıkla hükümet memurlarından veya mâzul emirlerden suçlu, suçsuz, zengin, fakir ayırmadan hepsini aynı isnatlarla lekelemek; dalaverelerini çevirmek için onları hırpalamak istiyorlardı.

Moğul yargucularından cidden kemâl sahibi ve âdil bir adam olan (Samakar) (14) bu zümrenin niyetlerindeki kötülüğü anlayınca elinden geldiği kadar fenalıkları önlemeğe çalıştı.

Yargucuların Anadolu emlakını geri almak için ferman getirmiş olmaları, halkın bunlar hakkındaki hoşnutsuzluğunu son derece artırmıştı. (Samakar) ın bu meselede haksızlığa meydan vermemek hususundaki gayret ve himmeti halk arasında büyük bir sevgi kazanmasına sebep oldu. Emlâk sahipleri o irtikâpçılarının köklerini kazımak, haksızlıkları ortadan kaldırmak, kendilerini buğday gibi göstermeğe yeltenen o arpa yüzlü hainleri darma dâğın etmek istiyorlardı. Yargucular, göstermekte oldukları zulüm ve istibdadı daha ileri götüremediler. Kısa bir müddet sonra yaptıkları gaddarlıklardan bir fayda çıkmayacağını anladılar. Kılavuz oğulları, karın sahrada oturması, rüzgârın ovalardan geçmesi gibi bir kaç gün kaldıktan sonra savuşup gittiler. Zamane, onların da ikballerinin defterini dürmüştü. Şairin:

«Ömrü, servet arkasından koşmakla telef edersin, bin bir hiyle ile hazine biriktirirsin; halbuki sen o hazinenin başında sahraya yağan karlar gibisin, bir kaç gün oturur, sonra erir gidersin!» dediği gibi bu zalimler de aynı âkıbete uğradılar.

(14) Samakar Ağa. Moğulların Anadolu'da valisi idi. Aksaraylı'nın da yazdığı gibi âdil, mütediyyin bir zattır. Sultan Veleddin hazretleri onu «beyimiz bizi unutma» türkçe nakaratlı bir manzume ile öğmektedir. O kasidede Samakar Ağa'nın oğlu Arab «Arabistan seferinde doğduğu için bu ismi almıştır» kıza, karısının adlarını da saydığına göre araları çok iyi imiş. Huart'ın bunu Samgan okuması büyük hatâdır, T. II, p. 319. Sultan Veleddin divanı S.00.

Uzluk.

Eski vezir Kazvin'li (Fahrüddin) ile (Mücirüddin Emîrşah) maiyetleriyle birlikte (Göçebe elçi) ve diğer ulakların muhafazası altında Anadolu'dan Ordu tarafına yollanmışlardı. Bunların muhafaza ve sevklerine memur olan (Göçebe) her ne kadar müslüman değildiyse de temiz ahlâklı bir adamdı. Suçluları götürürken yollarda fazla aceleye lüzum görmeyerek işi savaştan kaçınıp çalıştı. Konak yerlerinde ağır davranıyor, her şehirde bir kaç gün dinlenme behanesiyle eğleniyorlardı. İşte bu şekilde vakit geçirmelerle helki bir kurtuluş çaresinin yüz göstereceğine, bir müjde haberinin yetişeceğine umutlanıyorlardı. Bu ağır yürüyüşle nihayet gönüller için dert ve dağ yurdu olan (Aladağ) yaylasına geldiler.

Yüce talihli (Mücirüddin) ve maiyeti ile mânasız bir duvar nakşını andıran Kazvin'li (Fahrüddin) ve etrafında vaktiyle ay ağıllı gibi toplanmış olan menfaat düşkünü yoldaşları hep bir arada sorguya çekileceklerdi. İkbali zevale yüz tutan Kazvin'linin adamları birer behane ile efendilerinden ayrılıyorlar, onu bu uğursuz günde yalnız bırakmak istiyorlardı. Şu mesnevî bunların halin ne pek uygundur:

«Güvendiğin kimseler birer çürük bağdan, bayağı iplikten başka bir şey değildir. Tecrübe ettim ki hepsinin de özü yoktur. Bilir misin ki o çetin ve felâketli günlerde hiç kimseden kimseye fayda yoktur.»

Bir çok sıkıntılar içinde ilk bahara doğru (Aladağ) da bulunan ordu katına varmışlardı. Anadolu'daki divan veziri yahudinin Kazvin'li hakkında önüne geçilmesi mümkün olmayan isnat ve iftiraları onu çetin bir duruma düşürmüştü. Kazvin'li, o kadar cömertliğine ve bol ihsanlarına rağmen kardeşleri ve yoldaşlarıyla beraber kışın baskınına uğramış çam ağaçları gibi çırıl çıplak kaldı. Adamlarından bir çokları kendisinden uzaklaşmış, ötede beride gizlenmişlerdi. Hepsi de yaptıkları kötülüklerin cezasını buldular. Her suçu ortadan kaldıran ceza kılıcı nihayet onların da başlarını toparğa düşürdü. Cesetleri bile gömülmedi. Sahrada kurtlara, kuşlara yem oldular.

Bu hâdise seyircilere bir ibret dersi bile vermedi. Tanrı'nın

adâleti nihayet galip gelmiş, yükseldikleri yüce makamlardan yerin dibine geçmişlerdi. Müellif bu vak'aya tarih olarak şu mealdeki beyitleri söylemiştir:

«Kaza, Tanrı'nın takdirine uygun olarak, zamanın devrimleri ardından cihanı feleklerden ayıracak kadar kuvvetli bir ok atmak isterse öyle müstesna bir gönüle fırlatır ki o zavallı için canını karşı tutmaktan başka çare kalmaz. 690 yılı Şaban ayının yirmi beşinci pazar günü, Kazvin'li Fahrüddin, felâket kılıcının bir darbesiyle cihandan göçtü; cihan da onun elinden kurtuldu. Tanrı suçlarını bağışlasın.»

Naip (Mücirüddin Emîrşah) ile bütün maiyetini teşkil eden büyük küçük herkes ve hepimiz yağdan çıkan kıl gibi ter temiz çıktık. Allah'ın yardımı elimizden tutmuştur.

Artık Mücirüddin, bir zaman «Geceler gehedir, bakalım ne doğuracaktır?» diyerek yahudi vezirin yanında gâh korku, gâh umut içinde vakit geçirmeğe başladı. Bu temiz yürekli ve sağlam imanlı vezir, o fesat âlemi içinde «Mihnete sabır etmek ibadettir» tesellisiyle neticeyi bekledi. O sene cereyan eden hâdiselerin giddet ve ızdırabı, artık geniş günlerin pek yakın olduğunu müjdeliyordu. Geçen günler, beklenen neticeyi kendiliğinden yaklaştırdı. İlhan, yakalandığı bir hastalıktan ölünce yahudinin de yıldızı söndü. Her taraftan kıvılcımlanmağa başlayan fitne ateşleri kutsuz yahudinin etrafını sarmakta, Peygamber'in mucizesi, onun varlığını ortadan kaldırmak için her gün biraz daha belirmekte idi. Nihayet, günün birinde yahudinin devlet ve saltanatı sarsıldı. Bütün hayatı, varlığı sona erdi.

Doğan ve Tuğaçar'ın ayaklanması

Ötedenberi İlhan (Argun) u pusuya düşürmek için fırsat gözetleyen tümen beyleri, onun ölümü üzerine baş kaldırdılar. Yayın kılıçlarını kınından çekmiş olan bu (Musa) lar (Fir'avn) ın büyülerini bozmak için bir sabah üzeri harekete geçtiler. Kohistan'lı (Doğan) ve (Tuğaçar) adında iki ünlü başbuğun kumandası altında

elli bin kişilik bir ordu, yıldırım gibi yürüyerek akıllara şaşkınlık veren bir sür'atle ortalığı bir fitne denizi haline getirdi. Şairin:

Felek belâ yollarını açmış, ecel hançerini eline almış dediği dehşetli dakikaları andıran bir ayaklanma oldu. Müslümanlara karşı gösterdiği Firav'n'a gururu ve (Karun) un hazinesine benzeyen büyük serveti ile kabına sığamayan mel'un yahudinin haşmeti, nihayet bu isyan selinin dalgaları arasında boğuldu. Bir çok zulüm ve hakaretlerle topladığı hesaba, kitaba sığmayan servet ve hazineleri yağmalandı. Siyaset meydanına götürülürken ayyarına koşan kalabalık bir halk kümesi, onun murdar canı cehenneme gönderilmezden önce kirli suratına tükürdüler. Dünyada yaptığı zulümlerden, kötülüklerden, kazandığı lânet ve nefret yükünden başka âhirete bir şey götüremedi.

Yahudi geberdikten sonra onun birer vesiyle ile darbesine uğramış olan bir çok namuslu adamlar tekrar eski mevkilerine yükseldiler. Ona yordakçılık yapan bir takım alçaklar da yerlerde sürünmeğe mahkûm kaldılar. Bir şairin dediği gibi:

»Nice hastalar vardır ki umutsuz durumlardan sonra şifa bulmuşlardır; belki hekimleri, ziyaretçileri ölmüş, fakat onlar âfiyete kavuşmuşlardır.»

İsa Peygamber, bir gün yol üzerinde öldürülmüş bir adam görmüş ve demiş ki:

«Öldürdün, öldürüldün, seni öldürenler de senin gibi olacaklardır!»

Bu karışıklıkların devam ettiği sıralarda (Guşi), (Kocan), (Ordu), (Kaya), (Aydacı Sultan) gibi ileri gelen ve her biri bir oymak beyi ve bir memleket büyüğü olan Noyunlardan bazıları o yahudi köpeğinin tarafını tuttuklarından perişan oldular. Bir kısmı Yusuf Peygamber'in kurdu gibi günahsız oldukları halde felâkete uğradılar.

Derler ki: Sultan bir dağa benzer. Üzeri her türlü çiçekler, ağaçlar ve meyvalarla süslenmiştir. Fakat onda yırtıcı canavarlar, kurtlar, kuşlar da yaşar. İnsan için böyle bir yerden ayrılmak ne

kadar çetin görünürse orada mekân tutmak da o derece korkutludur.

Yine derler ki: Talih okunu güneşin yakınına ulaştırmak istemezsen ateşe girmekten ve yanmaktan kurtulursun; Süheyl yıldızı ve başka seyyareler güneşten uzak bulundukları için onun ateşiyle yanmak tehlikesinden de uzaktırlar.

Hulâsa bu kargaşalık o gün sabahtan akşama kadar devam etti. Moğul asker başbuğları, yahudi taraftarlarını kırıp geçirmekle, onlara karşı yağmacılıkta o kadar ileri gittikleri çapul ettikleri malların cinsini ve sayısını anlamak imkânsızdı. Bu hainlerin altını üstüne çevirmek, köklerini kazımak hususunda her ne lâzım-oluyorsa yaptılar. Aynı zamanda memleketi de bu soygunculardan temizlediler. (Mücirüddin) ile adamları, uğradıkları korkunç durumdan yakayı sıyırmış, Tanrı'nın bir lütfu eseri olarak yine eski mevkilerini muhafaza edebilmişlerdir. Yahudi vezirin âkıbeti hakkında söylenilen bir tarih kasidesinde:

«Allah'ın kazasının yerine gelmesi ve müslüman dininin revnak bulması için mukadderat kılıcını sıyırdı. Gasp ateşi içinde kahredici bir kasırga (Hayber) yahudisinin külünü göğe savurdu.» deniyor.

İlhan'ın ölümü dolayısıyla boş kalan padişahlık tahtına ve sonuna eren o devlet ve şevkete karşı bir şair şu hikmetleri terecnüm ediyor:

«Ne (sam), ne (neriman), ne de (Afrasiyap) kaldı. (Kisra), (Dârâ), (Cimşid) hep göçtüler. Ey memlekette hüküm sürenler; hayata gönül bağlamayın; çünkü, dünyada ebediyyete ermiş kimse yoktur. Gençlikte taşıdığım bu hayallerden ihtiyarlığım sonunda ne umut beklersin?»

Yine diğer bir şiirde şu ibretli sözler vardır:

«Onun umudu (Hızır) gibi (Âbı hayat) a kavuşmaktı. Halbuki (İskender) gibi toprağın altına girdi. (Ey idrâk sahipleri, onlardan ibret alın!) hitabı perişan gönüllerden yükseldi.»

Kaygatu'nun İlhanlık çağları

690 = 1291 yılında (Argun) un ölümü dolayısıyla İlhanlık sırası baba mirası olarak (Ketgatu) ya geçti. Baharın ilk günlerinde yeni gelini andıran çimenlerin yedi renkli ipeklerle süslediği, ağaçların türlü çiçeklerle bezendiği çağlarda (Ketgatu) Anadolu'dan Azerbaycan'da (Erran) a yollandı. Sultan (Gıyasüddin Mes'ûd), naip (Mücirüddin Emirşah) ile birlikte tâ (Aladağ) yaylâğına kadar yeni İlhanı uğurladılar.

O günlerde şehzade (Baydo) (15) padişahlık sevdasıyla baş kaldırdı. (Bağdad) sınırlarından İlhanlık tahtını ele geçirmek üzere yürüdü. Tümen beylerinden (Tuğaçar), (Konckayal) Kohistan'lı (Doğan) ve (Tukâl) da Baydo'nun tarafına geçtiler. Baydo, başlangıçta işi biraz gevşek tuttu. Sonunda fırsatı kaçırdığını anlayınca umutsuzluğa düştü. Emirleri arasına düzensizlik girdi. Hatunlar her taraftan (Keygatu) nun hizmetine koşular. Tabur beyleri de Baydo'nun muvaffakiyetine güvenemediklerinden birer iker hatunları takip ettiler. Emirler içinde Baydo'ya uymuş olanların tıslımları bozuldu. Çünkü Baydo, (Bağdad) dan (Erbil) e geldiği zaman bir şey yapamayacağını anlamış umutları kırılmıştı. Emirlerle hatunlar ve asker başbuğları arasındaki görüş ayrılıkları üzerine bşının çaresini arayarak memleketten uzaklaştı.

Keygatu, (16) Aladağ yaylâğında İlhanlık tahtına oturdu. Padişahlık makamı, onun cülûsiyle şereflendi. Öyle bir padişah oldu ki, cömertliğinin karşısında bütün dünya servetleri sıvri si-nek gibi görünür; cihan hazineleri, onun bol bağışları yanında hiç kabırdı. Padişahlık törelerini yeniden diriltmek hususunda

(15) Baydu, Sultan Veled divanında adı geçmektedir.

(16) Keygatu, yahut Keyhatu, 691 de Aksaray'a gelmiş, Konya'ya gönderdiği elçileri Konyalıların öldürmesi üzerine kızmış, şehri muhasara etmiştir. Rüyasında gördüğü bir zatın kendi boğazını sıkmasından ürkererek, bu düşüncesinden vaz geçmiş, Konya'ya sulhan girerek şehrin hâkimi olan Ahi Ahmed Şahi Kazaz ile görüşerek yanında oturan zatın kim olduğunu sorması üzerine, Ahi, yalnız olduğunu söylemesi üstüne hayır, o yanında oturan zat dün gece benim boğazımı sıktı, bu şehir bizimdir, eğer buraya fenalık edersen seni perişan ederiz dediğini naklederek o zatın

pek ileri gitmişti. Bütün ülke halkı onun itaatına baş eğmiş, devlet büyükleri, her taraftan onun buyruğu altında vilâyetlerin idaresine çalışmak yolunu tutmuşlardır. Vaktiyle (Baydo) ya kapılmış olan bazı emirler, zaferin (Keygatu) tarafında kaldığını görünce korkularından birer birer savaşıyorlardı. Bu arada Kohistan'lı (Doğan), (Erdebil) yolu ile eli boş bir halde dönerken arkasını kovalayan bir kol askerle bir kaç defa çarpışmıştı. Doğan, yiğit ve cenkçi bir kahramandı. O çarpışma sıralarında tek başına üç dört yüz kişilik bir kuvveti yararak etrafındaki muhasara çemberini kırıyor, fakat her taraftan kendisini kuşatan üstün kuvvetler tarafından tekrar çevriliyordu. Nihayet kazanın çemberinden kendini kurtaramadı. Çetin ve uzun direnmelerden sonra takatı kesildi; felâket tuzağına düştü. Diğer emirlerle birlikte esir edilerek (Aladağ) a gönderildi. Bütün hatunlar, (Baydo) ve eski, yeni emirler yarguya çekildiler. Bir yanı yarlığandı. Bir kaç tane yerlerinden azledildi. Bazılarının dünyahıkları yağmalandı. Bu arada ömürden nasibi kalanlar kurtuldu. Hayâtı sona ermiş olanlar da ecel sâkisinin elinden ölüm şerbetini içtiler. Kohistan'lı (Doğan) da ölenler arasında idi.

Allah, kaza ve kaderinin hükmünü yerine getirmek dilerse akıllı insanların akıllarını alır, sonra mukadder olan âkıbeti hazırlar. Derler. Zavalı Kohistan'lı da böyle oldu.

O yıl (Aladağ) da memleket işleriyle vakit geçirildi. 691 = 1292 yılı girince (Keygatu) nun saltanat alayı yaylâktan Anadolu tarafına yöneldi. Buralarda sarsılan düzeni yerine getirmek istiyordu. İlhan, daha önce Anadolu'da sekiz yıl kalmış, havası-

gehresini, elbisesini, başına giydiğini söyleyerek Mevlânâ'nın nişanını anlatmıştır. Bk. Mealisi Sebai Mevlânâ mukaddimesi.

Uzluk.

Keygatu'nun karısı Paşa hatun isminde imiş Ulu Arif Çelebi'nin bendelerinden imiş, Eflâki bu hatunun Erzurum'da oturduğunu, Arif Çelebi'yi - babasından dâvet mektupları geldiği halde bırakmadığını, sonra bir hatâsından kızarak Arif Çelebi'nin Bayburt'a geldiğini, Paşa hatunun bu ayrılık sırasında öldüğünü haber verir. T. II, p. **Uzluk.**

ni suyunu beğenmişti. Bozulan nizamı düzeltmek düşüncesiyle ilk baharda memlekete ulaştı.

Karaman Türklerinin uzun zamandanberi isyanları her tarafa yayılmış olduğundan her şeyden evvel bunların terbiyesini vermek üzere Uç vilâyetlerine yürüdü.

Şehzade (Rüknüddin) Kılıç Arslan) ın baş kaldırması

Sultan (Gıyasüddin Mes'ûd) un kardeşi (Rüknüddin Kılıç Arslan) cihangirlik sevdasıyla kafasına istiklâl fikrini yerleştirmiş ve bu yıl içinde Uç taraflarından harekete geçmiştir. (Keygatu) nun saltanat alayı o çevrelere yetişir yetişmez (Rüknüddin) (Kastamonu) bölgesine geldi. Vilâyet Türkleri de ona boyun eğdiklerinden bütün o çevreyi eline geçirdi. Kastamonu'nun büyük emîrlerinden ve asker başbuğlarından (Muzafferüddin Alp Yörük) bu gürültüler sırasında öldü. Pervasız Türkler, âsi şehzadeye uyarak etrafa sarkmağa başladılar. Şehzade Keygatu, Sultan Mes'ûd'u kardeşi Rüknüddin'in isyanını bastırmağa memur etti.

Sultan Mes'ûd, (Mücirüddin Emîrşah) ve Sahip (Necmüddin) (17) ile birlikte yanlarına kattıkları tacik askerleriyle (Kastamonu) tarafına yollandılar. Keygatu, ayrıca kol başbuğlarından (Anıt), (Göktay) ve (Giray) ın kumandasında üç bin kişilik Moğul kuvvetlerini de sultana yardımcı vererek yola çıkarmıştı. (Derbend = Geçit) ler mevkîine geldikleri vakit orada konakladılar. Asîlerin kuvvetlerinin derecesini anlamak üzere keşif kolları çıkardılar. Yaptıkları tahkikatta âsi şehzadenin kalabalık bir kuvvet toplamış olduğu anlaşıldı. Keygatu'dan ayrıca imdat istediler. İlhan yeni kuvvet göndermeğe yanaşmamakla beraber âsîlerin fazla kuvvetlerine de ehemmiyet vermedi.

Sultan Mes'ûd'la emîrler (Derbend) mevkîinde kaldıkları bir

(17) Sahib Necmüddin Ferruh, S. Gıyasüddin Mes'ûd'un cülsu sıralarında Emir Ahur imiş, Bk. Divanı Sultan Veled mukadimesi. Uzluk.

kaç gün içinde asker başbuğları, Türklerin ansızın gece baskınları yapmalarından korkuyor, bütün gec atlı ve yaya devriyeler dolastırarak sabahlıyorlardı. Nihayet bu korku ve tereddütler içinde iken İlhan'dan gelen yeni bir ferman gereğince her tehlikeyi göze alarak geçitlerden aşmağa karar verdiler.

Âsîler, her gün sabaha karşı pusularından meydana çıkıyorlar, gece basınca yine kayboluyorlardı. Moğul ve tacik askerleri, sultanın yanında ve kumandanlarıyla birlikte silâhlarını kuşanmış, atlarına binmiş geçitler tarafına doğru yola düzülmüşlerdi. Yürüyüş sıralarında âsîler bin türlü hokkabazlıklar ve harp oyunları ile bunların yollarını kesmek, üzerlerine ansızın baskınlar yapmak suretiyle şaşırtıyor, türlü hiyleler el çabuklukları gösteriyorlardı. Sultan Mes'ûd Moğul askerleriyle geçit noktasına vardığı zaman (Giray) daha önce dört yüz kişilik bir kuvvetle ilerlemiş gerideki kuvvetlerin de geçmelerini sağlamak için öncülük vazifesini üzerine almıştı. Burası cimri insanların elleri gibi o derece daralmış; kayalar ve ağaçlar arasında o kadar sıkışmış bir yer idi ki; takdirin müsaadesi olmadan bu sarp geçitlerden tedbir kuvvetiyle aşmak imkânsızdı. Artık içine düşmüş oldukları bu tuzaktan kurtulmanın çaresi olmadığını anlayınca kalplerini kaza ve kadere bağladılar. Bu felâket ağının düğümlerini çözebilmenin imkânsızlığı içinde pek şaşkın bir duruma uğradılar.

Giray, önce keşif kolu ile bu dar geçitten geçerken her tarafı boş ve ıssız bulmuştu. Halbuki geçidin başka bir dolambacında pusuya yatmış olan âsîler, onun bütün hareketlerini mükemmel bir surette gözetledikleri gibi arkadan gelmekte olan sultan alayının da yaklaşmakta olduğunu görüyorlardı. Moğullar ve sultan askerleri tam tuzağın ortasına ayak basınca geçidin iki tarafındaki ormanlarda pusuya yatmış olan atlı, yaya binlerce âsî, cillerinde dvullar, bayraklar, olduğu halde Deccâl tâifesi gibi bunların üzerlerine atılmış ve müthiş bir baskına uğratmışlardır.

Bu zaferi elde ettikten sonra daha ziyade ayrıntı kabaran, memleket idaresinin dizginlerini ellerine alan çapulcular, tamâkâr ihtiraslarla dışlarını bileyerek acele (Kastamonu) tarafına yollan-

dılar. Davul, dömbelek sesleri, piyade ve süvarilerin kopardığı nâra gürültüleri dağları gınlattıyor, yeri temelinden oynatıyordu. Moğul ve Tacik askerleri üzerine yaptıkları bu âni baskında her iki taraftan bir çok insan ok ve kılıç darbeleriyle yerlere serildi. İlk hamlede dağılan moğullar, kendilerini toparlamak imkânını bulamadıklarından bu çarpışmada daha fazla dayanamadılar. Dai-ma toplu hücumlarla düşmanlarını kırmağa alışmış olan bu askerler parçalanınca birer birer kırıldılar. Darma dağın bir halde bozguna uğradılar. Bâzıları kurtuluş yolunu kaçmakta buldular.

(Anıt) ile alayı tamamıyla dağıldı. Kaçanların geride kalanlardan, geride kalanların bozguna uğrayanlardan haberleri olmadı. (Göktay) henüz oraya yetişememişti. Fakat bozulan ve dağılan Moğul sürülerini görünce çarpışmaya meydan bulmadan geri döndü. Bir köşeye çekilerek saklandı. İşin sonunu beklemek zorunda kaldı. Geçidin öyle sarp ve engin noktaları vardı ki burarlardan savuşabilmek imkânı da yoktu. Dağ tepelerinden eteklere inen süvariler, artık hüsbütün umutsuz kaldılar. İşte bu çetin durum içinde çaresiz kalan Sultan Mes'ûd ve emirler, âsiler tarafından yakalandılar. Bir an içinde emirler esir, esirler emir olmuştu. Âsilerin esaslı kuvvetleri, bozulan Moğulları kovalamağa başlamış, bu arada (Anıt) bir kılıç darbesi ile ölmüştü. Beş yüz kişiye yakın bir süvari ve piyade kafilesi sultan ve emirleri esir ettikten sonra (Kastamonu) ya yöneldiler. Şu acı durum içinde alın yazısına boyun eğmekten başka bir kurtuluş yolu bulamayan (Gıyasüddin Mes'ûd) ile emirler, şaşkın ve bitkin bir halde bu âsi sürüsüne katıldılar. Yolda sultan ve devlet büyükleri dürüst ve temiz kalpleri sayesinde hiç umulmadık bir zamanda Tanrı'nın sonsuz lütuflarından birine uğramış, şimdiye kadar eşi görülmemiş ve işitilmemiş bir zafere konmuşlardır. Bu zafer şu suretle baş göstermiştir:

Yukarıda söylediğimiz gibi yanındaki dört yüz kişilik bir süvari öncü müfrezesiyle önceden geçidi aşmış olan (Giray), (Anıt)ın bozulduğunu haber alınca geçidin aynı noktasına dönmüş, o daracık yerden bir çıkış hareketi yapabilmek imkânını araştırmış, kurtuluş gayretiyle her taraftaki derelere, tepelere baş vurmıştu.

Tam o sıralarda sultan ve emirleri yakalıyarak götürmekte olan âsi kuvvetleriyle ansızın karşılaştı. Gerek kendi kuvvetlerini, gerekse sultanla emirleri kurtarmak gayretiyle hemen bunların üzerine atıldı. Her iki taraftan oklar yağdırdılar. Zafer, sultan tarafından yüz çevirmek üzere idi. Fakat tekrar onun tarafına döndü. Moğul askerleri, dağınık harp ettikleri zaman nasıl bozulmuşlarsa âsiler de öteye beriye dağılmış bulunduklarından mağlûp oldular. Sultan ve emirler kurtuldular. (Giray) ile birlikte geri döndüler.

Mağlûp Moğulların arkasını kovalayan âsi Türk askerleri bu vak'adan habersiz dağınık bir halde idiler. (Giray) bunlarla karşılaşınca beraberinde bulunan Moğul ve Tacik askerleriyle birer ikişer avlamağa başladı. Gence'li büyük şair (Nizamî) nin:

«Yolda bir kuşcağzın zayıf bir karıncayı yakaladığını, fakat bu av, henüz gagasının ucunda iken başka bir kuşun yetişerek her ikisini hirden hakladığını gördüm.» dediği gibi bir an içinde mağlûp ve perişan bir durumdan zafere kavuşan sultanın bayrağı da bu suretle tekrar yücelmiş oldu. Bu beklenilmeyen muvaffakiyetten sonra âsiler, (Davud) Peygamber'in askeri karşısında bozulan (Calut) un sürüleri gibi dağıldılar. Galip iken mağlûp oldular. Sultan ve emirler umutsuz ve düşkün bir durum içinde uğradıkları bozgunluğa bile bir kazanç sayarken bu sefer dik başlı çapulcular, zaferden mağlûbiyete yüz çevirmiş kaçmağa başlamışlardı.

Giray'ın, karanlık gecelerde parlayan bir yıldız ışığını andıran askeri, şimdi her tarafa baskınlar yapıyor, gece karanlığında perişan bir halde kaçan sürüleri avlıyordu. Bu yeni vaziyet karşısında esirler tekrar emir oldu. Esir edilen (Gıyasüddin Mes'ûd) tekrar taç ve tahtına kavuştu. Hulâsa bu kargaşalıklar arasında büyük küçük bir çok âsi telef oldu. Sahrala rüst üste yığılan cesetlerle doldu. Bir çokları kurtlara, kuşlara yem oldu. İçlerinde (Elbüroz) dağı gibi Külnük darbesi yememiş olan mağrur baglar da tatar kılıçlarının korkusundan gizlendiler. Kaçanların arkasına düşen sultan askerleri, şeytanları kovalayan yıldızlar gibi baskınlar yaptılar. Aynı günde yenilgiye uğramış olan Moğulların biraz sonra âsi sürülerini darma dağın etmesi ölümle hayatın bir

ân içinde yer değiştirmesi gibi garip bir netice doğurmuştu. Güneşin doğmasıyla batması arasında geçen müddet içinde savaş alanı her iki taraftan dökülen bol kanlarla ıslanmış, artık siyah kanatlarını ufuklara geren gecenin bastırması ile harp ateşi sönmeye yüz tutmuş, kat'î zafer de kendini göstermişti. Ancak Moğul kuvvetleri, âsilerin çokluğunu ve kendi mevcutlarının azlığını düşünerek daima uyanık bulundular. Mağlûpların kendilerini toparlıyarak sultanla emirlerin bulundukları mevkie yeni bir bas-kın yapmaları ihtimalini de göz önünden uzak tutmadılar. İşte bu düşüncelerle gecenin başladığı dakikadan tâ sabah aydınlığı belirinceye kadar her tarafta sık sık devriyeler dolaştırmak suretiyle binbir tereddüt ve korku içinde hiç uyumadan (Osmanlı) kalesine kadar yürüdüler. Bir gün burada yorgunluklarını çıkardıktan sonra ertesi sabah güneş doğarken tekrar yola çıktılar. Saltanat alayı, âsilerden ele geçirilmiş olan davullar, bayraklar ve sancaklarla Konya yolunu tuttu.

İşte bu büyük tehlike de bu suretle atlatılmış, canlarını kurtaran emirler, tekrar eski mevkilerine kavuşmuşlardır. Müellif diyor ki:

O şaşkınlık ve felâket hâtıralarıyla dolu çöllerden nasıl kurtulduğumuzu düşündükçe hâlâ hayretle parmağımı ısırıyor ve şu beyti tekrar ediyorum:

«Yarabbi; korkak güvercinler gibi darma dağın olduktan sonra tekrar bu devletin eşiğine kavuşan ben miyim?»

Bu çetin ve belâlı günler geçmiş, biraz ferahlık yüz göstermişti ki tekrar gaflet perdeleri gözleri kaplamağa başladı. Geçen korkunç maceralardan ibret almak, biraz din ve fazilet yolunu tutmak düşüncesi kimsenin hatırmadan geçmedi. Bu senenin işleri de böylece sona erdi.

691 yılı ilk baharında (Keygatu) Anadolu'dan (Azerbaycan)a yollandı. Selçuk ülkesi saltanatı yine (Sultan Mes'ûd) da, naiplik (Mücirüddin Emirşah) da, vezirlik de Sahip (Necmüddin) de karar kıldı. Vilâyetlerin muhafazası Hatay'lı (Taştımur) a havâle edildi. Artık sultan ve emirlerin buyrukları Erzurum'dan Antakya kıyılarına kadar yürürlüğe girmişti. Tam gönüllerin ferah ve

stikâna kavuştuğu; memleket işlerinin biraz iyiliğe yüz tuttuğu bir arada devlet büyükleriyle Moğul ve müslüman beyleri arasındaki birlik bozulmağa başladı. Her biri bir köşeden bir yurt parçasının gelirlerini iltizam etmek dâvasına kalkıştılar. Herkes kendi çıkarına bakıyor, ötekilerden daha ileri geçmek istiyordu. Mahkûm hâkimin, efendi hizmetçinin yanında oldukları halde hep birlikte kulluk vazifelerini yerine getirmek üzere Ordu tarafına, İlhan'ın katına yollandılar. 692 yılında orduya yetiştir. Bu seneye kadar (Dolay) vergileri (Hasan bey) in, (İncu) iltizamları da (Bayço) nun üzerinde idi. Emirlik ve naiplik eskisi gibi Mücirüddin Emirşah) da bırakılmakla beraber (Dolay) ve (İncu) de ona havale edildi.

Mücirüddin'e, Anadolu saltanat naipliği ile beraber (İlhan naipliği) de ilâve edildi. Kardeşi (Rüknüddin Muhammed) de ona orlakçı ve yardımcı tayin edildi. İlhan'ın yarlığı gereğince memleketin muhafaza işleri (İsfendiyar) ile (İlbasar) a bırakıldı. İncu ve dolay gelirlerinin tahsili için müstevfiler tayin olundu. Anadolu'ya dönüşlerinde herkes kendisine verilen vazife ile uğraşmaya koyuldu.

Şimdi bir hâkim yerine iki hâkim, bir yargucu yerine iki yargucu, hattâ bir müstevfi yerine dört müstevfi, bir yazıcı yerine sekiz yazıcı, bir kâtip yerine on kâtip meydana almıştı. Her biri ötkinin işine karışıyor, bir kısmı kâtiplik hükmü ile, bir kısmı naiplik kuvvetiyle, ötekiler de onların adamları olmak münasebetiyle hükümet işlerini ellerine aldılar. Fakat bunların hepsi de kendi çıkarına bakıyor, ötekilerden ileri geçmek sevdasını güdüyorlardı. Divan işleri; bu kuru kalabalıklar arasında karma karışık bir hale varmıştı. Bunların alay ve dernekleri sanki bir camide bin hatip, bir handa bin kapıcı sözünü hatırlatıyordu.

Müstevfilik divanı memurları kendi âidatlarına yetişecek paraları eksiksiz tahsil ve sarfediyorlardı. Hiç kimse bu tahsilâtın hesaplarını düzenine koymuyordu. Yargu emirleri, ilk günlerde vilâyet mutasarrıflarına büyük bir sertlik gösterdiler. İşin kolay tarafını araştırarak yerde çetin tarafını tuttular, sonra gevşettiler. Önce gösterilen o keskin ve şiddetli tavırlar birden bire değişti. Her iki şekilde muameleleri de yersizdi. Bütün işlerde düzen-

sizlik baş göstermişti. Herkes kendi efendisinin veya maiyetinin yükselmesine çalışıyor, divan erkânı arasında anlaşamamazlıklar, uygunsuzluklar eksik olmuyor, cahil müstevfilerden her biri bir garaz besliyor, münakaşaların sonu çekişmeye, muamelelerin sonu gürültüye varıyordu.

Ben, bu kitabın müellifi derim ki: Her kimin bileği kuvvetli ise o itibar buldu, işini yoluna koydu; halk bir hırsızdan öteki hırsıza düştü. Kâtipler, günlük geçimlerine kanaat ediyorlardı. Hâkimler ise «köpeğini aç bırak ki arkandan gelsin» kaidesine uydular. Halbuki acıkan köpeğin günün birinde kendisini doyurmayan sahibini terk edeceğini düşünmediler. Divan büyüklerinin çanaklarında bir nimet artığı bulamıyan kâtipler de ister istemez vazifelerinin icaplarını yüz üstü bıraktılar. Cömert ve yüce himmetli olmıyan bu devlet büyükleri maiyetlerinin gönüllerini avlayamadılar. Hâkimler ise adâlet işlerinde istediklerini cennete, istemediklerini cehenneme attılar. Şairin:

«Ben bir gül gibiyim. Dilediğime güzel kokular, istediğime nezle getiririm.» dediği gibi bu adamlar da böyle yaptılar. Bununla beraber aralarında bir anlaşma ve uyuşma da yer bulmadı.

Derler ki: Horasan'lı (Ebu Müslim) (Semerkand) şehrinin fethettiği sıralarda Süleyman peygamber zamanından kalma yer altında saklı bir taş parçası bulunmuştu. Üzerinde şu cümleler yazılı idi:

«Başbuğluk, siyaseti korumakla olur. Her iş, vakti geçmeden görülmelidir.» Yukarıda bahsettiğimiz emirler de ellerine geçen fırsatı ganimet saymadılar. Kaybettiler. İtidal dairesinden ayrıldılar. Halbuki zaman ansızın değişti. Hiç bir şey yapmağa vakit kalmadan, uzaktan yakından beliren felâket rüzgârları yavaş yavaş kimıldanmağa, pişmanlık ateşini alevlendirmeye başladı. Fitne yangını tekrar baş gösterdi. «Karışık haberlerle elçilerin fazla gidip gelmeleri yolların kapanmasına sebep olur.» derler.

Baydo'nun ayaklanması

Moğul beylerinin teşviki neticesinde hükümdarlık sevdasıyla ayaklanan (Baydo) Bağdad'dan harekete geçti. Bu isyan her ta-

rafta yankılar uyandırdı. Ötede beride istiklâl gayreti güden emirler de bu fırsattan faydalanmak istediler. Vilâyetlerdeki hâkimler, fikirlerindeki bozukluğa açığa vurdular.

Baydo, kalabalık bir çeri ile (Azerbaycan) a yürürken (Cimrid) e kaseden kan dökücü (Dahhâk) yahut (müşteri) yıldızına saldırmak isteyen (Mirrih) seyyaresi gibi hareket ediyor, fırsattan istifade için her türlü fenalığı geri bırakmıyordu. Tümen beyleri de tegallüp ve zulümden geri kalmadılar.

İki taraf büyük kuvvetlerle karşılaştı. (Keygatu) nun devlet gemisi tehlikeli bir durumda bocalamakta, kurtuluş umutlarından uzak bulunmakta idi. Ordu başbuğları arasında geçimsizlikler, düzensizlikler baş göstermişti. Bu çarpışmada bir çok insan ölmüş, karışıklıklar her tarafa yayılmıştı. Harbin tehlikeli neticeleri memleketin her bucağında asırlardanberi meydana gelmiş olan bütün bir nesli ve kültürü yok etmek, yurdu yeniden harabeye çevirmek istidadını göstermekte idi. Bu harpde şu (ağa) nın yahut bu (hoğa) nın başından geçen macerayı anlatmağa kalkışırsak bahsi çok uzatmış oluruz. Artık ipin ucu elden çıkmış, hiç kimse istemeyerek düştüğü bu belâdan yakasını kurtarmağa çare bulamıyordu. Her biri vaktiyle birer ünlü emir ve kahraman olan (Ak-hoğa) ile (Taygo) nun bu kanlı çarpışmada defterleri dürrüldü. Devletlerinin gündüzü geceye döndü. Kaza ve kader bir çok insanın kanını boş yere akıttı.

Mukadderatın hükümlerine akıl erdirmek, yüce âlemin doğurduğu hâdiseleri tedbirle karşılamak insanların gücü ve takatı dışındadır. Takdirden sakınmayan kimse isterse güne gibi bütün âlemi pervasızca dolasın. Günün birinde arkasını kovalayan kazanın tesirinden kurtulamaz. «Takdirin bağı çözülünce tedbir bozulur» derler. İşte bu hâdiseler de (Keygatu) nun ikbalini sona erdirdi. Hiç bir tedbir bu yangını söndüremedi. İlhanlılar memleketi tam bir bozguna uğradı. O kadar kudret ve şevketin, o derece büyük varlıkların hiç bir faydası olmadı. O çetin günlerde her taraftan hücum eden felâket selleri, devlet sınırlarını aşmış her yönden esmeğe başlıyan fitne fırtınaları o devletin ikbal sığını söndürmüş, (Keygatu) nun padişahlık nöbeti de son demlerine erişmiştir.

Baydo, memleket tahtında yerleştikten sonra etraftaki hükümetlere elçiler gönderdi. Elçiler, gittikleri vilâyetlere öyle ağır teklifler götürdüler ki halk artık bu hallerden bıktı. Yurtlar, yuvalar, dağıldı. Memleket harâbeye döndü. Ahali, mağaralara, kayalar kovuklarına çekildi. Medreselerin, dergâhların, tekkelerin, câmi ve meşcitlerin revnakı kaçtı. Kutsal ilim ve ibâdet yuvaları kâfirlerle Patrik ve Bahşinlerin eline düştü, birer şarap meclisi hâline geldi. Din uluları Moğul rahiplerinin ayakları altında ezildi. Meşcitleri yıkmak hususunda gösterilen gayretler öyle bir dereceye vardı ki az daha ezan seslerinden, namaz ve niyazdan eser kalmıyacak, câmiler puthaneye dönecekti.

Memleketin müslüman ve imanlı halkı, zalimlerin bu hakaretleri karşısında Tanrı'dan kurtuluş niyazında bulundular. Gizli, âşikâr toplantılar yaparak duâalar ettiler. Kısa bir zaman içinde bu zulüm ve işkence binalarının temelleri yavaş yavaş sarsılmaya başladı. «Dine ihanet edenlerin zevâli yakındır.»

Memleket (küfür) ile beka bulur ama (zulüm) ile yaşamaz, derler. Sapkınlığın mayası olan küfür ile kıyamet gününün karanlıklarını andıra uzulüm el ele verince bir devletin yıkılmasından, bir memleketin parçalanmasından başka bir netice doğmaz. Fakirin yüreğini kebab edip yiyen zalim - dikkat edilirse - kendi vücudunun bir tarafını yemiş olur. Dünya bir (bal)dır. Ondan fazla yeyip de semirmek isteyenler, sonunda ıztırıp ve sancı çekerler. İşte bu yıl da böyle kargaşalıklar içinde sona erdi.

Kazan Han'ın ilhanlığı (18)

Tanrı'nın büyük bir lûtfu eseri olarak bu karamlık gecelerin kabusları arkasından kutlu bir sabah güneşi doğdu. Saadet ufuk-

(18) Gazan Han'ın padişahlığı vaktinde Ulu Arif Çelebi Tebriz'e gitmiş, yolda Kılavuz oğlu Tuman beyle görüşmüş, Kuşça başı olan Tuman beyin Sulhat vilâyetinden tutup getirdiği beyazdoğan kuşunu Arif Çelebi eline alarak kuşun ayağını çözererek uçurmuş, Tuman bey bundan çok müteessir olmuş, padişaha haber yollamış, değerli bir av kuşu tuttuğunu bildirmiştim, şimdi ben ona ne cevap vereyim diye söylenmeğe başlamış. Arif Çelebi kuşu dâvet etmiş, kuş havadan inerek Çelebinin külâhına konmuş. Tu-

harından bir zafer ve sevinç rüzgârı esmeğe başladı. Büyük Hakan, yüce (Kazan Sultan Mahmud) ki, yüz bin yıllık sema hiç bir zaman onun gibi adâletli bir padişah görmemiş, cihanın hiç bir köşesinde zamanenin kulağı, böyle bahtiyar bir padişahın ününü işitmemiştir. Şairin dediği gibi:

«Tanrı'dan o şaha binlerce âferin olsun ki yanında tahtım, taçım, saltanat mührünün hiç bir değeri yoktur. Kendi meclisinde vefakârlığın seması cenk meydanında ejderhaların savaş oku gibidir.»

Kazan Han, semadaki arabasına kurulan güneş gibi atına binecek (Baydo) nun üzerine yürüdü. Yıldızlar kadar sayısız, yardımcı melekler kadar hesapsız bir ordu toplamıştı ki çokluğu akıllara durgunluk veriyordu. Her neferi kaçmağa değil ölüme koşan bu ordu ile (Horasan) dan (Azerbaycan) a geldi. Baydo'nun askeriyle karıştı. Gökleri çınlatan davul ve boru sesleri, birbirine karışan süvarilerin kopardığı toz bulutları arasında sanki semanın başı dönüyor, yeryüzü, gürz ve kalkan şakırtılarıyla atılmış pamuk manzarasını andırıyordu. Keskin kılıç ve mızrak darbelerinin yerlere serdiği cesetler cenk meydanında döşenmiş döşekler gibiydi. Sayısız askerin ölümü ile sona eren bu çarpışmada (Baydo) nun talihî tersine dönmüş zafer (Kazan Han) a yüz çevirmiştir.

Çaresiz kalan Baydo, kendisini isyana teşvik etmiş olan tümen beylerinden bir imdat bulamayınca savaş meydanında can verdi. Tatar leşkerinden kendisine katılmış olanlar da bu âkıbete uğradılar. Artık fitne tozları yatışmaya başladı. Câmiler, şehitlikler, kabristanlar bu kâfirlerin pisliklerinden temizlendi. Meşcitlerin, ibâdet ve hayır müesseselerinin yeniden onarılmasına başlandı.

man bey vak'ayı Kazan'a anlatınca Han, Arif Çelebi'yi görmek istemiş, fakat Çelebi, biz uzaktan onlara dua edelim, bu kâfi demiş, nihayet padişahın karısı İlturmuş hatun dâvet etmiş, Çelebi semâ etmiş, Kazan Han da uzaktan seyretmiş. Mevlânâ hakkında Kutbeddini Şirazî'den malûmat etmiş, ve Divanı Kebir'de bulunan bir gazeli öğrenerek onu elbisesine altında işletmiş, resmî günlerde onu giyermiş. Bk. Eflâki, T. II., P. 310/312. Mecalis mukaddimesi. Uzluk.

Hulâsa hiç bir fitne ve fesat ehli bu yüksek adâletin pençesinden yakasını kurtaramadı. Şairin dediği gibi:

«Cihan padişahı kan dökmezse cihanda çok kanlar dökülür.
Bir kaç kurdun canına kıyılmazsa kurt sürülerini dağıtmak mümkün değildir.»

Baydo'nun ikbal yıldızı sönünce onun gayretini güden şehzade ve emirlerden canlarını kurtaranların her biri bir bucakta gizlendi. Neticede İlhanlık tahtı büyük Kaan Kazan Han'a kaldı.

Bu yeni değişiklikten müslümanların gözlerinde sevinç, yüreklerinde huzur belirdi. Memleketin yeniden imarına hız verildi. Adâlet ve kanun tekrar yerleşti.

Tuğaçar'ın isyanı

O yıl içinde ordunun tümen beylerinden olup bin bir desise ve dolaplarla Anadolu'yu eline geçirmek sevdasını güden (Tuğaçar) da ayaklandı. (Baydo) nun hükmü zevâle erince onun da yıldızı kararmıştı. Anadolu'da kendisini bekleyen âkıbete bir an evvel kavuşmak ve kendisi için hazırlanan felâket tuzağına biraz daha yaklaşmak istiyordu. Ölüm habercileri, Tanrı'nın isteğini yerine getirmek için ayaklariyle mezarına doğru gitmekte olduğunu kulağına fısıldadıysa da onda bunu anlıyacak akıl ve kafa yoktu. Derler ki:

Aandolu ötedenberi garipler sığınağı, rahat yuvası, kimsesizlerin zavallıların sevgilisi olan bir diyardır. Irak'ta, Azerbaycan'da, Horasan'da halka tehakküm sevdası besleyen, fakat kendi yurtlarında bu arzularını yerine getiremeyen zâlimler, hırslarını Anadolu'dan almağa çalışırlar. İşlerinin çıkarı için bu ülkede fitne ve fesat kopararak külâh kapmak isterler. Bu umutlarla uzun ve çetin mesafelerin yorgunluklarına katlanırlar.

Tuğaçar da son hızla (Erran) ve (Azerbaycan) dan geçerek (Danışmendiye) vilâyetinin baş şehri olan (Tokat) a geldi. O Tokat ki kendisine felâket tokatını hazırlamış, uğursuz tesadüfleri

toplamıştı. Kazâ ve kaderin hükmü, onun basiret gözüne perde çekmişti. Başına gelecek belâlardan habersizdi.

Tuğaçar, her ne kadar iyi kötü günler görmüş, uzun zamanlar askerlikte yuğurulmuş bir adamdı. Fakat (Su destisi sı yolunda kırılır) dedikleri gibi mukadderat onun gözüünü bağlamış olduğundan sonu çıkmayan hatâlı yolu üzerinde kanat germiş olan tehlikeyi göremedi. Çürük temeller üzerine kurmak istediği devletine güveniyordu. Bu kaplan tabiatlı, kurt gibi kuvvetli askerin gururu, kendisini birer tilki kurnazlığı ile takip eden düşmanlarını tuzağına attı; pek çabuk belâ çukuruna yuvarlandı. Güvendiği hükûmet ve devlete engelsizce kavuşacağını sanmıştı. Halbuki talihin uygunsuzluğu onu mihnet cehennemine sürüklemiş, umutsuz ve düşkün bir hale koymuştu. İsabetine inandığı tedbirleriyle selâmete kavuşacağını samırken felâketi boyladığının farkında olmadı. Firdevsî'nin şu sözleri pek doğrudur:

«Cihanı yakıp yandıran kartallar, erkek ejderhalar gibi kahrâmanlar bile kaza tuzağından kurtulamazlar. Tehlikelerden uzak kalmak isteyenlere ona atılmaktan son derece sakınmak gerektir! Kendisi bir düzenden ibaret olan dünyaya karşı ne düzen kurabilirsin? Cihangirler bu düzenden yakasını sıytran talihlilerdir.»

Tuğaçar, bir müddet Tokat'da halkı ağır vergiler altında ezdi. Ecel, onun varlığının temelini yıkmakta acele ettikçe o da halkı, zulüm ve işkencelerle kıvrandırıyor, memleketin aşına zehir katıyordu. Tokat taraflarında asker başbuğlarından (Samakar oğlu Arab) (19) bir kaç gün bu zalimle görüştü. İleride çıkacağı

(19) Samakar Ağa'nın oğlu hakkında Eflâki'deki bilgiye göre, Arif Çelebi Sivas'ta birisini karşıda görmüş ki yere oturmuş, saçları uzamış, dumandan rengi değişmiş, turnakları uzamış, kızıl gözlü, pis suratlı birisi. Ufak taşlarla ermenice mühmelât söylüyor. Bu kimdir diye sorunca etrafındakiler buna Şeyhi Erzurumî derler, kutbu âlemdir, demişler, Arif Çelebi attan aşağı inmiş, dükkân kaldır diye bağırarak herife iki tokat vurmuş. Orada Sivas rünüdü Erzurumlu şeyh tarafını, Konya ve Kayseri rünüdü dahi Çelebi tarafını tutmuş munazaa büyümüş, nihayet Arab yeni Sivas valisi imiş, asker çekerek gürültüyü bastırmış. Eflâki T. II, P. 319. Uzluk.

güpheşiz bulunan tehlikenin kokusunu sezmekte olan Arap, ilk görüşmede onunla birlik gibi davrandı. Fakat hakikatte kuyusunu kazmak üzere geri döndü. Yaylağında hiyle kapanımı kurmak, pusular hazırlamakla meşgul oldu. Tuğaçar, bu sırada gevriken dolaplardan habersiz bir halde (Delüce) kışlağına, yollandı. O taraftan (Demirli Karahisar) ina indi. Gayet zeyrek ve tedbirli bir adam olan beylerbeyi (Azizüddin) ki yiğitlikte, himmette zamanının bir tanesi idi. Memleket işlerini, vilâyet idaresini kanun ve nizamlar gerçevesi içinde yürüten bir emîr olmasına rağmen işinin çıkışı için Tuğaçar'ın devletine boyun eğdi. Onun şevketine güvenerek buyruğu altına girdi. Halbuki Allah'tan başka kimseden bir şey bekleyenlerin yardımcısı düşkünlük ve mahrumiyettir, derler.

Yusuf Peygamber, hapisten çıkan arkadaşının kendisine yardım etmesi için efendisinden ricada bulunmasını dilemişti. Bir mahkûmun himmetine sığınmak suretiyle işlediği günahın cezası olarak yedi yıl zindanda bekledi. Kardeşlerinin hiyesiyle içine düştüğü karanlık kuyudan onu başka bir kuvvet kurtarmamıştı. Zindanda şarap sakısının tâbir edeceği rüyaya güvenmemesi gerekti.

Beylerbeyi (Azizüddin) in (Balto) ile eski düşmanlığı vardı. Bir çok defa onunla mücadelelerde bulunmuştu. Halbuki o sıralarda Balto'nun mevkii kuvvetli idi. Onu devirmeğe çalışıyordu. O zamanlarda Balto ile atışmak dağ ile döğüşmek, fil ile güreşmek ve bayrağa yumruk sallamak kadar çetin ve neticesiz bir işti. Tuğaçar'ın kuvvetinden faydalanarak düşmanı ezmek çaresini düşünürken kendi durumunu hesaba katmamış, gafil davranmıştı. Balto bir sabah zırhlarını giymiş, ve kin kadehlerini içmiş olduğu halde (Tuğaçar) ı daire içinde bir nokta gibi yakaladı, asker ve çadırlarının bulunduğu mevkiin dört tarafını sardı. Kazânın hükümü gibi Tuğaçar üzerine baskın yaptı. Bu çarpışmada (Azizüddin) de yakayı ele verdi. Tuğaçar'ın çadırından zorla dışarı çıkardılar. O âsi ile el birliği yapmaktan hiç bir fayda görmedi. Tuğaçar, dolapçı düşmanın hiyesiyle karşılaşınca artık kurtuluş kalkanını yüzüne tuttu. Sabır ve sebatın başka bir çare bulamadı.

Pervâne (Muhammed bey) o arada çabucak kendisini kurtararak Sinop tarafına sayıştı. Dostları dağıtınağa, dostlukları bozmağa pek düşkün olan zamanca, bu ahbab çavuşları da darma dargın etti. Talihi yâr olmayanlar kazâya kurban gittiler. Âsi Tuğaçar'ın tarafını güdenlerin her biri bir felâkete uğradı. Kazâ, yol üzerinde bekler, kader de arkadan kovalarsa tedbir ne işe yarar? Şair diyor ki:

«Evet her zaman şeker yenmez. Çok defa da felâket üzerine zehir yenir. Biz, nice simeleri, gerdenleri beğenmedik. Fakat şimdi kismetimize ciğer yemek düşüyor.»

Yine bir arap şairi şu hikmetleri terennüm etmiştir:

«Arkası gelmeyen zaman çabuk geçici ve dönektir. Onda göz ağrıları, gizli korkular vardır. Bütün cilveleriyle beraber musibetler, güçlükler, kolaylıklar, tatlılar ve acılarla doludur. Dönek zamanenin ahvalini bilenler ne yazık ki gördükleri şeylerden ibret almazlar. Günlerin ortaya attığı bu hâdiseler anlıyanlar için hakikatte sağdır, çabuk geçicidir.»

Tuğaçar, zemherinin en soğuk günlerinde dağların karla örtülü bulunduğu tipili bir mevsimde (Delüce) kışlağına yürüdü. Orada bir nokta gibi yalnız ve perişan bir halde kaldı. Balto, askerinin kuvvetiyle dünyanın dört tarafını ona dar getirdi. Zavallı âsi, sağa, sola, öne, arkaya, hulâsa her tarafa elçiler, haberciler uçurdu. Fakat Balto'nun müdafaa okları her defasında onun umut kandilini kırıyordu. Tuğaçar'ın her bucağa baş vuran atı nihayet menziline yetişmeden topal kaldı. İstiyordu ki buyrukları bir körük hurultısı gibi her tarafa yayılsın. Halbuki vefasız devran, onun hüküm ve emirlerini, soğuk nefesleriyle buz gibi donduruyordu. Düşmanlar, can alıcı kılıçlarıyla kendisini sımsıkı yakalamak istedikçe o canını atacak bir yer, bir delik arıyor, içine düştüğü çetin tuzaktan sıyrılmağa çabalıyordu. Moğul ve Tacik askerleriyle, uzaklardan gelen elçilerin yardımıyla, fırtınalı ve karlı bir havada; pek şaşkın ve perişan halde kışlaktan (Sivas) tarafına kapağı atmak çaresine baş vurdu.

Balto, kırların türlü çiçeklerle bezenmeğe başladığı bir mevsim-

simde sağdan, soldan her tarafı çevirmiş, kaçmak ihtimali olan her köşeyi tutmuş, tam bir ihtiyat ile (Sivas) a yetişmişti. Tuğaçar, hangi tarafa başını vursa kazânın hükmü arkasından kovalıyor, gölge gibi yanından ayrılmıyordu. Bu çetin durum içinde her iki tarafı yokladı. Karşısına çıkacak hâdiseleri bekledi. Deve gönüllü Tuğaçar hayalinde yaşattığı hükümdarlık hulyasının yüklerini bağlayan tilki ve çakal yapılı yoldaşlarının yaldızlı sözlerine, sah-te hareketlerine aldanmıştı. O hayaller ve teşvikler arasında gaflet perdeleri gözlerini, bürümüş, yüz çevirdiği her bucaktan felâket baş göstermiştir.

Bir gün sabahın yaldızlı kılıcı, gecenin karanlık perdesini parçalarken Balto da keskin kılıcını sıyrıldı. Tertibatını aldı. Tuğaçar, tane hırsıyla düştüğü tuzaktan gafil, hükümet ve emirlik sevdasıyla memleket işlerini yoluna koymak hulyasını kurduğu sırada; Balto, Samakar oğlu Arap ve başka mütteliklerden bir cemaat da onun pususunu kuruyorlardı. Bunlar çetin bir saldırıyla baskına geçtiler. Yeşil bir deniz gibi köprümüş, şiddetli bir şimşek gibi çakmış, şeytanları kovalayan yıldızlar gibi atılmışlardı. Tuğaçar'ın gündüzünü geceye döndürdüler. Derneğini dağıttılar. Divanından aşağı indirdiler. Onu daire içinde bir nokta gibi bıraktılar. Nihayet intikam kılıçları kınlarından sıyrıldı. Artık o korkunç durum içinde hiç bir harekete cesaret edemeden bir müdafaaya bile davranmadan korkusundan canı çıktı.

Tuğaçar, her ne kadar çetin bir dağ gibi yıllarca bir çok darbelere göğüs germiş, nice şimşeklere, yıldırımlara karşı pervasızca sebat göstermiş bir adamdı. Fakat kurumağa yüz tutmuş bir ağaç gibi devrildi. Devletin çehresine zevâl tozu kondu. Şevket ve heybetinin fidanı yapraksız ve meyvasız kaldı. Yanında kendisiyle beraber, her tarafa at süren yüzbin süvari onu bir gölge gibi takip ederken devlet, kendisinden yüz çevirince hiç birinin ufucuk bir yardımı bile dokunmadı. Derler ki:

Bir kula devlet gelmek isterse bütün yabancılar onun akrabası olur. Bir kimseden de talih yüz çevirirse kapılar, duvarlar ona iğne saçar.

Balto ile arkadaşları da intikam ateşiyle o muratsız insanın

temelinden öyle bir duman çıkardılar ki kazânın kapanına tutulmuş bir rüzgâr gibi nefes almak imkânını bile bulamadı.

Hiç kimse kazâ denilen hâdisenin surlarını anhyamaz. Kazâ pazarının işleri çok acıptır. Hakikat alanında herkes mâzurdur. Kazâya yakalanmayan insan hangi insandır?

İşte Tuğaçar da bu suretle ayağını ölüm toprağına bastı. Bir nefeste sona eren bir cihanın rüyası, yahut bir an içinde dağılan bir bulutun gölgesi gibi geçip gitti. Yarındaki askerlerinin her biri bir köşeden feride bağlanmış. Bunlar da birer birer temizlendiler. Bu yıl bu vak'aların gürültüsü içinde sona erdi. (Tuğaçar) ın başına gelen âlihet orisi sene Balto'ya da geçti.

Balto isyanı ve neticesi

Balto, her ne kadar gün görmüş, asker ve orduların sevk ve idaresinde tecrübe kazanmış, saltanat törelerini kavramış, Anadolu çevresinde ve surlarının korunmasında önceli bir mevki tutmuş kumandanlardandı. Fakat dükkünlük ve talihlilik onun da eteğine yapıştı, ikbal kendisine arkasını çevirdi. Nihayet o da İhan'a itaat yolundan saparak isyan bayrağını kaldırdı. Halhuki bir takım bezuk fikirler ve dipsiz hayaller üzerine kurmak istediği saltanat sarayının temelleri çöktü.

Balto, İhan'a itaatten ayrılmakla beraber Kazan Han katına gitmek üzere hazırlıkta bulunan sultan ve emirleri de geri bıraktı. Sultan Mes'ûd da istemiyerek Balto'nun kurduğu tehlikeli tuzakın içinde kaldı. «Kıramadığın eli öp, başına koy!» sözü gereğince ona kavuk sallamağa mecbur oldu.

Balto'yu geri çağırarak için İhan katından elçiler gidip geliyordu. Bu hususta ne kadar ısrar gösterileceği o da o kadar ağır davrandı. İşi savsakladı. Gitmemekte inat ediyor, kendisini o sevdadan vaz geçirmek için yazılan yarlığlara da alırmıyordu. Hâdiseler onun varlığını ortadan kaldırmak için fitneler tertip ettikçe o da bir takım soysuz maiyetinin teşviklerine kapılarak yolsuz çarelere baş vurmakla vakit geçiriyor, zaman kazanarak kazânın çemberinden sıyrılmak yolunu araştırıyordu. Garibeler do-

guran felek Balto'nun canına kasdedeceği zamanı beklerken akıl denilen (Hatif) de kulaklarına şairin şu nüktelerini fısıldıyordu:

«Kendini verdiği iş ne iştir ki; kendi eline canına kıymak istiyorsun?»

Fakat hiç bir öğüt ona kâr etmedi. Önceden ayaklanma sevdası ile fikrini bozmuş, pek gâşkın bir durumda kalmıştı. Nihayet orduya gitmek kararından hüsbütün vaz geçti. İnat ve ısrarında sobat gösterdi. Fakat aliminde perişanlık izleri, gözlerinde korkulu düşünceler belirmişti. Yüz kalbin aynasıdır, derler. Neşesi kaçmış olan Balto'nun yüzünde de bu ifade okunuyordu. Bu adam ürümekle ağıyla kuş tutmak, güneş ışığının teline asılarak semalara yükselmek istemişti. Müellif şöyle anlatıyor:

Tanrı'nın sonsuz lütfunun yardımıyla (Müciüddin Emîrşah) bu husustaki isabetli düşüncelere ve meşveretlere uyarak Balto'nun fikrine yanaşmadı. Müciüddin ile birlikte bizim gibi bütün yoldaşları da bu isyan çovresinin dışında kaldık. O belâ tufanının sellerinden kendimizi kurtardık ve yaradanın imaretine sığınarak İlhan'a kulluğumuzu arz etmek yolunu tuttuk. Bu hareket ve düşüncelerimiz bizim için hayırlı bir fal oldu. Biz, o kutsuz yıldızların toplandığı felâket burcundan yüz çevirdikten sonra şeref ve saadet seması olan İlhanlık makamına gitmeğe karar verdik.

Us emîrleri demişlerdir ki; yıkılmaya yüz tutmuş olan bir duvarı tek başına, bileğinin gücü ile düzeltmeğe yeltenen kimse kendi ölümüne çalışmış olur.

Bu yolculuk, o sıralarda her ne kadar korkulu bir seyahat gibi görünmekte ise de bir yönden de sevinç müjdesi taşıyordu. Yolculuk yapmadığı zamanlar, insana istirahat gibi gelirse de zamanın bin bir türlü tehlike gösteren hâdiseleri karşısında söz birliğiyle bu sıkıntılara katlanmağa karar verdik ve hep beraber yola çıktık. Bahım, feleğin işlediği şeylere karşı elden ne gelir? derler. Yine bazı ergin adamlar diyorlar ki:

«Korkulacak kimseler, görüşme sırasında güvenilecek adamlar alış verişte, gerçek arkadaşlar darlık ve sıkıntı zamanlarında belli olur.»

Hulâsa, Balto, yersiz gururu ve yolsuz düşünceleriyle gönlini bu sevdalara kaptırması, elde etmiş olduğu bütün nimet ve servetlerini, şeytanın teşvikiyle ayaklar altına almış; İlhan'a karşı baş kaldırmak nankörlüğünü göstermişti. Şeytanın kafasına yerleştirdiği hveslerle artık itâattan yüz çevirdi. Yalnız kendi kudret ve şevketine güvenerek kör körüne felâket çukuruna sürüklendi. Şair diyor ki:

İnsanın gözü dumanlanır ve talihi tersine dönerse kendisine hiç yarayışlı olmayan işlerle uğraşır.»

Sultanlık sevdasını güdenler, maksatlarına ermek için kendilerine yordakçı kazanmağa çalışırlar. Bundan dolayı (Balto) da (Sultan Mes'ûd) u orduya gümekten geri bıraktı. Onu, isteğine bakmadan, zorla kendi tarafına çekti. Sultan, bu işe yanaşmak istemiyordu. Sırf korku belâsiyle boyun eğmeğe mecbur kalmıştı. Hattâ etrafındaki uygunuz adamlar, teş rifatçılar, onu İlhan katına göndermenin çaresini araştıracakları ve öğüt verecekleri yerde bilâkis âsilerle uyup anlaşmasına razı oldular. Padişahların bir çok hatâları, kötü düşünceleri maiyetleri yüzündendir. Şairin:

«Akılsızlarla dostluk etme; çünkü iyi iş kötüler yüzünden kötü neticeye varır.»

Dediği gibi Sultan Cıyasüddin Mes'ûd da bu kötü adamların yanlış düşüncelerine uydu. Meşveret edilen kimselerin güvenilir insanlardan olması Ulu Peygamber'in öğütlerindendir. Meşveret edilen kimse; eğer fare gibi oynak, tilki gibi kurnaz, yılan gibi hain ise kendisine akıl danışan arslan bile olsa onu bin türlü çalkılıkla felâket çukuruna düşürür.

Sultan, gerçi arslan huylu bir adamdı. Fakat çakal tabiatlı bir kış hokkabazın güvâhçilerine kulak vermiyecek kadar deve gönüllü ve ağır başlı olmadığından Balto ile el birliği yapmağa karar verdi.

Balto'nun düşüncelerinde ve tedbirlerinde isabet yoktu. Kuruntuları zamane uygun değildi. Boş yere inat etmekten bir netice çıkmıyacağını anlıyarak ileride uğrayacağı zorlukları hesaba kat-

madı. İtâattan baş çevirince durumu kötüleşti. Saadet güneşi gaflet perdeleri arkasına gizlenince yolunu büsbütün şaşırdı.

Feylezzollar, padişahı vücutta başa, tebaayı da âzâya benzetmişlerdir. Âsânın hayatı mutlaka başın varlığına bağlıdır. Halk, başını padişahın itâat halkasından dışarı çıkarırsa hastalık âfeti büsbütün âzâya bulur, vücuttan düşünce bocalar ve hiç bir âsânın rahatı kalmaz.

Balto'nun ayaklanması muacerasıyla sultanın ona uyması hikâyesini olduğu gibi İhkan'a anlatmışlardır. Çiken padişahı, bu hareketle karşı, verilecek cevabı kabaca havale etti. Çünkü; «Kılığ haber getirmekte yazıdan daha gerçektir.» (*). Elçi yerine yay ve ok gönderdi. Memlekete musallat olan isyan belâsını ancak ok ve kılığın başka bir şoy temizleyemeydi.

Kutluğ Şah'ın Anadolu'ya gönderilmesi

Büyük ordu emri Kutluğ Şah yıldızlar kadar sayısız ve yavuz bir ordu ile Anadolu işlerinin ovuşturulmasına ve Balto isyanının yatıştırılmasına memur edilerek gönderildi. Kutluğ Şah çok kuvvetli bir ordu ile yola çıktı. Askari algarla yürüterek kısa bir müddet içinde Saba rüzgârı gibi ilerlemeye başladı. Elg bir elgi ve ulak gündenmeden âsiler için pek çetin olan bir gecenin sabahına karşı âf bir sel baskını gibi yetişti.

Her iki taraf (Kırşehir) in (Malys) ovasında karşılaştı. (Deniz-mendiye) vilâyetinden Kutluğ Şah'ın ordusuna katılan (Samskar başın Arap) öncü kuvvetlere komanda ediyordu. Balto'nun karar-gâhına bir kaç fersah kadar yaklaşınca bir keşif kolu gönderdi. Bunlar, aynı maksatla karşı taraftan çıkarılmış olan keşif koluna rastladılar ve hemen birbirine atıldılar. Sabahın ilk saatlarından akşama kadar çarpıştılar. Karanlık bastıktan sonra âsiler üzerine gece baskınları yapıldı. Bunlardan bir kısmı öldürüldü, bazıları da yonilgiye uğrarak (Delice çayı) bataklıklarına atıldılar. O gün

(*) Arap şairi İbni Tammam'ın bir mısraından alınmıştır. Mütercim.

de tâ geceye kadar bu çarpışmalarla sona erdi. Arap, âsileri temizledikten sonra ordugâhın bulunduğu yere döndü. Ertesi gün güneş doğarken her iki taraf kuvvetleri arasında savaş başladı. Neticice kılığların himmetine kaldı. Dönerce insan öldü. Kutluğ Şah ordusu çetin bir atışla düşmanın talihini tersine çevirdi. Kayın-lara saldıran yarıca kuyular, çölü hayvanlara hücum eden aç arslanlar gibi bir hamlede düşman ordularını darmadağın etti. Şu mesnevi sanki o kanlı sahneyi canlandıran bir toblodur:

«Kılığ, musavvâk, topus darhelerinde savaş meydanında kan ır-makları yürüdü. Toprak, lahriyâsılarına kaniyle salandı. Cihana, aralan öldürmekten usang güldü. Yarlar, rüzgâr yonilgişli at-ların tınak darheleriyle hastalandı. Dünya, yağın oklarını sade-meleriyle yaralandı.» Çok meydanı ölen askerlerin cesetleriyle dolmuştu. Savaş günü, Balto'nun henüz harbe girmemiş olan bazı kol komandantları, Kutluğ Şah askerinin kudretini ve Balto'nun âkibetini gönlüne o kadar yüz çevirmiş, karşı tarafa geçerek itâat göstermişlerdir. Bunlar safere belâlılarına Kutluğ Şah tarafında olduğunu anlayınca ona sığınarak sığınmışlardır. Talihî yar-dım etmeyen bir kısım âsiler de düşen pengavne düşmüş zavalî serçeler gibi mukavemetten umut kesilmiş, arslanlar kaniyâna ta-kat getiremeyen tiftikler gibi dağılıp her biri bir köşeye, bir ma-ğaraya çekildiler. Kimisi bataklıklarda ve sığınma mağaralarında, kimisi tuzaktan kurtulmuş kuşlar gibi bilirmeyen tarakları sa-vuştular. Ötede beride giterdiler. Cesetleri kumpas vermeyenler de bu kasırgılar arasında ölüme kavuştular. Bu perîşanlık, Balto'ya ve askerlerine ansızın gelip çattı, sayısız çok kalın kuvvetlerin baskınına deha fasla dayanamayacaklarına anlaşıldı. Sabah olurken talihlerinin tersine döndüğünü gören bu zavalîler, kurtul-dan ürkmüş tavşanları ve arslan bakiyâna kaçan tiftikler andııyor-lardı. Nihayet yüz geri ettiler. Kavgaktan başka çare kalmadı-ğını anlayan Balto ile bir kısım devlet büyüklüğü bir an önce salâ-mete kavuşmak umudu ile sabah üzeri bitkin bir halde ötedenberi âsiler yatağı olan Uç vilâyetleri yolunu tuttular. Fakat o belâ ku-kurunda da talih kendilerine gülmedi. Şairin:

«Keskın kılığların korkusundan hazan rüzgârı altında titreyen bahar yaprağı gibi sararmış çehresiyle sığırdı.»

Dediği gibi, Balto da büyük ordunun korkusundan gûya bir yardım görebilmek düşüncesiyle (Gurgurum) vilâyetine geldi. Askeri, maiyeti, bütün nakit, cemas ve değerli eşyalarıyla karga sürüleri gibi o çevrelere dağıldılar. Karamanlılarla aralarındaki sözleşmeye güvenerek gelmiş olan binlerce âile, nihayet Ermenistan taraflarına yöneldi. Zavalılar başlarını kasaphanece, buğdaylarını el değirmenlerine atmış olduklarının farkında değillerdi. Yaralı bir yılanın yuvasına sığınıyorlardı.

Karaman beyleri sözlerinde durmadılar. Anlaşmayı bozdular. Dünya menfaatini âhiret sevabından üstün gördüler. Anasının üzerlerine saldırdılar. Büyük, küçük hiç kimseye apıyan vermediler. Kimisini soydular, kimisini darına dağan ettiler. İçlerinde güzel-likçe güneşle yarıncak kadar eşsiz nice ay yüzü gönül kapıcı dilberleri esir ettiler. Bazıları, rüzgârın önüne kaılan tozlar gibi öte-ye beriye dağıldılar.

Balto, maiyetindeki bir kısım adamı ve askeriyle Uç taraflarında bir kaç ay doladı. Türk askerlerinden bir yardım görmediği halde fuzulluktan da vaz geçmiyorlardı. Başı kesik bir koyunun çarpılması gibi iki tarafa bocaladı. Bir kaç defa (Bayço) nun to-rununu (Silemiş) le kargıştı. Aralarında kanlı çarpışmalar oldu. Nihayet Silemiş bu savaşta zafer kazandı.

Balto, Uç taraflarında bir kuvvet ve şevket elde edemeyince artık başında esen gurur havası kesildi. Her tarafa elçiler gönde-terek barış istedi. Fakat hiç bir yerden uygun bir cevap alamadı. Türklerden de bir imdat görmemişti. Tuzağa düşmüş bir kurt gi-bi tatlı canını kurtarmağa çalışıyordu. Artık hiç bir taraftan çare kalmadığını sezince Karamanlılar diyarımdan savuşraka (Sis) kâ-firlerine == Ermenilere sığınmak zorunda kaldı.

Müslümanların aldatıcı vaadlerine güven beslemeyen Balto şaş-kınlıkla kâfirlerin kucasına atıldı. Onların sözlerine bel bağladı. Bu yanlış düşünceleri başına belâ getirdi. Yağmurdan kaçmış fa-kat oluğun altına düşmüş, kuyudan kurtulayın derken çirkâba gö-mülmüştü.

Sis tekfuru, verdiği sözde durmadı. Memleketinde yer verme-diği gibi (Şam) tarafına savuşmasına da razı olmadı. Nihayet onu

yakalattırarak muhafızlarla orduya gönderdi. Memleketi saran fit-ne ateşi de bu suretle sönmüş oldu.

Saadet, Balto'dan yüz çevirmiş, arzuları yerini bulmamış, ömr-rünün son günleri yaklaşıyordu. (Tebriz) meydanında umut çiçek-lerini ecel fırtınası yerlere serdi, intikam kılıcı başını bedeninden ayırdı. Biriktirmiş olduğu sayısız paralar, mal, süs ve saltanat eş-yası ile bütün varlıkları darına dağan oldu. Şair diyor ki:

«Ne hazineler toplanmıştır ki bunlardan başkaları faydalan-mıştır. Ne zahmetler çekilmiştir ki neticesinden başkaları rahat et-miştir. Başkalarını kamçulamak sevdasını güdenlerin bu dülcele-ri ölüm kamçısı bağlarından söküp atmıştır. İnsanın güvendiği ne-fes bir rüzgârdır. Yaşamının bu rüzgârı alıp vermektan başka bir şey olmadığı ancak ölüm gününde anlaşılır.»

Gıyasüddin Mes'ûd'un son günleri

Sultanın Balto'ya uyması uygunsuz bir hareketti. Yaptığı yan-lışlığı ancak bu muharebelerin sonunda anladı. O kargışabıklar arasında cengleşenlerin talihî kılıçların hükmü altında idi. Sul-tan, her şeyden habersiz bir kuş gibi tuzağı beğenmiş, balık gibi tavaya âşık olmuştu. Henüz eceli yaklaşmamış olduğu için o kara günlerde nakit, hazine ve sürülerden nesi varsa hepsini kaybetmiş, bu ziyanlar pahasına yalnız canını kurtarabilmiştir. Ecel, bir ada-mın yakasına yapışmak isterse boynunu kazâ hançerine uzatır der-ler. Sultan da maiyetinden bir kaç kişi ile birlikte önce sabır yo-lunu tuttu. O belâ tufanından yakayı sıyrıldıktan sonra da içinde bulunduğu çetin durumdan kurahmîğe çalıştı. Korku ve ümit ile karışık bir çok tereddütler geçirdikten sonra kendini mâzur göste-rebilmek düşüncesiyle Kutluğ Şah'ın katına yollandı. Suçlarını af-fettirmek için bir çok sebepler gösterdi. Balto'ya boyun eğmesinin zarûretten ileri geldiğini, bu hususta iradesinin kendi elinde olma-dığını uzun uzadıya anlattı. Mâzeretlerini arzetti. Sultanın gös-terdiği bu mâzeretler kabul edilerek suçları bağışlandı. Derler ki: Emir ve kumanda mevkiinde bulunanların, suçluları yola getirmek hususunda gösterecekleri en büyük meziyyet müsamaha yoluna git-

İmektir. Müsamaha, devletin bekası için birinci şarttır. Bu nük-
teyi arap şairi (Mahmud Verrak) kadar hiç kimse güzel ve tatlı bir
dille ifade edememiştir:

«Hakkında işlediği kötülükleri ne karar artırırsa artırsın ken-
dini her suçluya karşı af ile muameleye alıştırırım. Halk şu üç
zümreden birine mensuptur. Ashında şerefli olanlar, sonradan şer-
ret bulanlar, bayağı insanlar.

Karşıdaki adam kendimden yüksek ise değerini bilir ve onun
yanında hakka boyun eğerin. Çünkü hak gerekli bir şeydir. Suç-
lu benden aşağı ise ondan namusunu saklamaya hüsnahâş gürürüm.
İstersen bu hâlimden dolayı beni tenkit etsinler. Kendi derecemde
olanlara gelince, bunların hatâlarına karşı faziletli davranırım.
Çünkü fazilet duygusu ile verilen hüküm, gösterilen soğuk kanlı-
lık, hükümlerin en isabetlisidir.»

Mulâsa Tanrı'nın yardımı ve Kutluğ Şah'ın himmetiyle sulta-
nın korkusu umuda döndü. O tehlikelerden canını kurtarmış ol-
ması nimetlerin en büyüğü idi. Kutluğ Şah, bu zaferden sonra
orduya döndü. İlhan'a kulluğunu arz etmek üzere sultanı da birlik-
te götürdü. Hâdisenin sebeplerini ve sultanın Balto tarafına geç-
mesindeki zarûret ve mâzereti uzun uzadıya anlattı. Neticede bu
mâzarotler her ne kadar İlhan katında kabul edilmiş, yaptığı ha-
tâlar, Âdem Peygamber'in suçlarının bağışlanması gibi affa uğ-
ramış, yalvarmalarına karşı merhamet gösterilerek bütün kusurları
yarlaganmış ise de tekrar Anadolu'ya dönmesine müsaade edilme-
miştir. Sultan bu acı durum içinde (Hemedan) şehrinde imtihan
hapsine konuldu. Bütün ömrünce ciraında dolaşan ve sayesinde hu-
zur ve rahat gören devlet ve saltanat erkânından hiçbir yardım ve
dostluk eseri görmedi. Epsiz, yoldaşsız, perişan bir halde hayatın
acılarını çekmeğe mahkûm oldu; zamanının değuracağı âkıbetleri
bekledi. Bir kaç sene kendisine tâyin edilmiş olan pek az bir tah-
sisat ile geçinmek zorunda kaldı. Lâtufl ve ihsanlarının tohumunu
çorak ve vefasız topraklara saçmış, yaptığı iyilikler boşa gitmişti.
Yapmış olduğu o kadar fedakârlıklar, tam sırası gelince yemiş

vermedi. Şen ve bahtiyar günlerinde nimetini gören kimseler, dev-
let ondan yüz çevirince hep birden kendi çıkarlarını düşündüler.
Gördükleri iyiliklerin hakkını ödemekten kaçındılar. Şairin:

«Başı belâsız olduğu günlerde onu nâzenin bildiler, belâyı gö-
rünce yanından ayrıldılar; bilmez misin ki felâket zamanlarında
kimsenin kimseye faydası yoktur.» dediği gibi maiyeti de (Sultan
Mes'ûd) a aynı nankörlüğü yaptılar.

Veşemgir padişahlarından (Emîr Kabus) un memleket tahat-
dan ayrı düştüğü, (Cürcan) ve (Nisabur) da mahpus bulunduğu sı-
ralarda inşad etmiş olduğu meşhûr bir şairi hatırlarız. (Tercü-
mesi 000 inci sahifededir).

Müciüddin Emîrşah'ın durumu

Müciüddin Emîrşah'a gelince; o, yüksek tedbiri ve isabetli
görüşleriyle bahsi geçen ayaklanmalar sırasında Balto'dan yüz çe-
virmiş, bütün maiyeti ve adamlarıyla birlikte memleketi terkede-
rek ordu tarafına yollanmıştı. Geçtiği yerlerde isyan belâsının bağ
göstermediği hiç bir nokta yoktu. Yollarda korkusuz geçilebilecek
hiç bir konak kalmamıştı. Her adında bir tehlike beliriyor, her
mesafede önüne bir engel çıkıyordu. Rahat bir nefes almadan, bir
gün bile uyku ve istirahat yüzü görmeden bütün gece yola devam
etmek suretiyle birlikte yürüdük. Dağ tepeleri gözlerimizin önün-
den birer hayal gibi geçiyor, evhamımızdan iki konaklık mesafe
bir konak gibi geliyordu. Zâlim feleğin önümüze çıkardığı hâdi-
selerden şaşkın, kararsız bir halde Tanrı'nın açacağı selâmet kapısı-
nı aradık. Bu sıralarda devlet mansıplarının değiştiğine dair bir
takım can sıkıcı haberler de ağızlarda dolaşmaya başlamıştı.

Bu yıl içinde divan vezirliğinin (Deskerdan'lı Cemalüddin) de
karar kıldığı anlaşıldı. Devlet mansıpları da şu suretle paylaşı-
lmıştı:

Mutlak emîrlikle beraber pervaneliğe (Muînüddin Muhammed
bey), vezirliğe; (Cemalüddin Muhammed), Saltanat naipliğine
(Tiflis'li Kemalüddin), Müstevfiliğe (Şerefüddin Osman).

Bu mansıplar dolayısıyla altmış tümen mal Mücirüddin Emîrşah ile diğer Anadolu mutasarrıflarına ayrıldı. Anadolu'da ötedenberi tatbik edilmekte olan dört türlü verginin tahakkuk ve tahsili bu dört kişinin tasarrufuna bırakıldı. Yeni devlet büyükleri, bu vergilerden başka altı yüz bin dirhem tutan on tümenlik bir paranın da zevâid olarak toplanmasını üzerlerine aldılar. Bu cihetlere dair yarlıklar çıkarttılar. Mevkilerini kuvvetlendirmek üzere (Horasan) ileri gelenlerinden yiğitlikle tanınmış (Melik Pehlivan) ın eyalet valisi tâyin edilmesini iltimas ederek Anadolu'ya yöneldiler.

Kaderin hükmü Mücirüddin'in arzularına uygun gelmedi. Kendilerini buğdaycı gibi göstermek isteyen bir takım arpacılar ki; içlerinde iğneler gizlenmiş fakat dışarıları pek tatlı görünüyordu. Bunlar, ortada hiç bir sebep yokken dostluğu düşmanlığa çevirdiler. Mücirüddin Emîrşah da bu suretle düşüncelerini tatbika imkân bulamadı. Tirkeşine yerleştirdiği tedbir okları takdir kemanından hedefine yetişemiyordu.

Ordu yolculuğunda gece gündüz gayret göstererek düşmanlara rastlamadan önce maksada ulaşmak niyyetinde idi. Nihayet (Hoy) şehri yörelerinde - Balto isyanını yatıştırmak için Anadolu'ya gitmekte olan - (Kutluğ Şah) ile buluştu. Bu tesadüften çok sevindi. Çünkü Kutluğ Şah Mücirüddin'e yardım hususunda ne yapmak mümkünse hepsini yaptı. Ordu katına mektuplar yazdı. Gerekli emirler verdi. Ordu, o sıralarda (Irak) ta idi.

Mücirüddin, yolda düşmanlarla karşılaşmamak için ana cadde-den ayrılarak (Hemedan) yolunu tuttu. Halbuki talih yıldızı uğursuz bir burca girmişti. Hangi tarafa yöneldiyse Tanrı'nın kazâsı bir gölge gibi arkasını kovaladı. Kurtuluş çarelerini araştırdığı bu yol üzerinde ansızın (Melik Pehlivan) hain bir düşman sürüsü ile birlikte yol kesen pervasız haydutlar gibi karşınıza çıktı. Kafilemize hücum etti. Mücirüddin, bu ânî baskından yakasını kurtarmak için bütün yük ve bacını bırakarak bazı maiyetiyle birlikte bu mevkidenden uzaklaştı. Bilmediği bir yoldan Orduya yetişmek, oradan sonra da gerekli çarelere baş vurmak istiyordu.

Melik Pehlivan kafilesi, ağırlıkları sahipsiz, uşakları efendisiz ve hayvanları başı boş bir halde buldu. Çapulcu alayı, İlhan'a

sunulmak üzere götürülmekte olan atlara binerek yayından fırlamış oklar gibi Mücirüddin'in arkasını kovalamaya başladılar. Her tedbiri bozan ve her himmet ve gayreti neticesiz bırakan takdir, kaçanlarla kovalayanlara öyle garip bir cilve gösterdi ki şimdiye kadar görülmuş şeylerden değildi.

Mücirüddin, yürüdüğü meghul yoldan bütün gece semada koşan yıldızlar gibi mesafeleri aşarken artık düşmanın bozulduğu mevkidenden tamamiyle uzaklaşmış olduğunu sanmıştı. Karanlık bir gecenin uzun yorgunluklarıyla geçen bu tehlikeli yolculuktan sonra sabah aydınlığı belirirken bir de ne görsün; bir merkez etrafında dönen pergâr gibi dönmüş, dolanmış, yine eski yerine gelmişti.

Mücirüddin'in arkasını takip eden (Melik Pehlivan) a gelince; o, fer'i bırakmış, aslın arkasından gitmişti. Gece sabaha kadar her tarafı alt üst etmiş fakat kaçanlardan bir iz bulamamıştı. Bir müddet dha dolandıktan sonra kârvanın bulunduğu yere dönmek istedi. Fakat bu dönüş sırasında kaderin eli onun dizginine yapışmış, yine eski istikamete çevirmişti. Hulâsa, kaçanlarla kovalayanların bu çaşkın hareketleri yüzünden her iki kafile güneşle ay gibi birbiri ardından geceyi gündüze katıp koşukları halde yetişememişlerdi. Halbuki sabah olduğu zaman kaçanlar eski merkezlerinden bir adım bile ayrılmamış olduklarını, kovalayanlar da pergâr gibi yine kendi merkezlerine döndüklerini anlamışlardı.

Hâdiseleri iyi görenler bilirler ki; şu düzelip bozulma âleminde her şeyin yürüyüşü Tanrı'nın takdirine bağlıdır. Olacak olur, olmayacak şeyin de olmasına imkân yoktur. Her ne kadar bu yapıp yıkılma cihanın temeli şursuz sarhoşların hareketini andırırsa da görünüşe aldanmamalıdır. İnsanın yapacağı her tedbir mutlaka takdire uygun düşmez, aslı toprak olan âciz mahlûklar kendi kuvvet ve kudretleriyle, ekaik düşünceleriyle nükadde-ratın yürüyüşünü diledikleri gibi değiştiremezler. Nasıl ki şair :

«Akıl düşünbileceği her kuvveti sarfettim. Fakat kazânın isteğine uygun gelmedi.» demiştir.

Denizde inci avlamak isteyenler bir defasında muratlarına ererlerse de bin defa da eli boş çıkarlar. Hattâ parlak inciler top-

Netice kötü oldu. Cihanda vefa kalmayınca ne rahattan, ne de huzurdan eser kaldı. Şair :

«Erkeklik bozuldu, vefakârlık denilen meziyyetöldü; her ikisinin de (Simürğ) ve (kimya) gibi sadece adı kaldı» diyor.

Vezir Tiflis'li Kemalüddin'e gelince : O, (Tuğaçar) ın ayaklanması sıralarında yağmalanan defterleri buldurmak için kâtipleri sıkıştırmaktan başka bir şey yapamıyor. Aklını yabuz bu işe bağlanmış çekişip duruyordu. Bu vezir ve kâtip çekişmeleri dolayısıyla o zaman yazmış olduğum uzun bir kasideden şu parçaları naklediyorum :

«O defterlerin cihana saldıği fitneleri kaydetmek için zamanı sanki defter açtı. Toplanan paraların yüzü görünmez, sarf olunanlardan ses çıkıyaz oldu. Ah bu defterler; gönümdeki derdi canıma getirecekler. Korku zamanında atılan bir ok kemani nasıl serseri ederse bu defterler de öylece beni şaşkına çevirdi. İki cildi bir dirhem değerine (Sivas) a yollandı. Defter kârvanı cihan pazarlarını doladı. Boş kafalı evrak hırsızları bunları kalem gibi elden ele arımağan ettiler. Kaza, muhasip, kader kâtip oldu; can alıcı defterleri yaprak yaprak paralandılar. Bir çok kimseler şimdi ruzaamesiz kaldı. Ey defter, onlara bari ecel kitabını göster, hayat, namus ve şeref rûznamesini doldurmak içindir. Yoksa falan nüshanın vebalini veya filân defterin günahını yüklenmek için değildir.

Kendi çıkarları için devlet işlerine karışıklık bırakanlar, bir menfaat elde etmek için Tanrı kullarının ekmeğine göz dikenler, sonunda bütün umudlarından mahrum ve eli boş kalmaya mahkûmdurlar. Şair, şu hakikatları ne güzel ifade etmiştir :

«Çağı pek çabuk geçecek olan hayat tarlasına kötü tohumlar ekme; çünkü zamanenin orağı senin yetiştireceğin fenalık mahsullerini bir gün kökünden biçecektir.»

Yukarıda sözü geçen hâkimler Anadolu'nun malûm olan işlerine başladıkları zaman Melik Pehlivan, (Erzurum) gelirlerini hesapsız, kitapsız, israf etmeğe; azdan, çoktan eline geçen vergileri telef etmeğe koyuldu. Bu hal, Maliye işlerinin bozulmasına sebep oldu. Bundan başka mülk sahiplerinin tasarruflarında bulunan em-

lakın geri alınacağı hakkında etrafa yazdıkları mektuplar üzerine ortada dolaşan heyecanlı haberler, büyük, küçük bütün halk arasında nefret ve hoşnutsuzluk uyandırdı.

Derlerki; Yılan, bir adamın canına kıymak isterse onu yaramadıkça zehirini dökmek. Kurt, bir avı yakalamak isterse önce parçalar, sonra yer. Hazreti Peygamber, (Muaz-ibni-Cebel) i (Yemen) valiliğine gönderdiği zaman ona şu öğütleri vermişti :

«Ey Muaz; halka kolaylık göster, çetinlik yoluna gitme, halkın nefretini kazanma!»

Bunlar da halka karşı müşkülât yolunu açtılar. İlk önce kolaylık yerine çetinlik gösterdiler. Şu hal, sonunda cemiyetlerinin dağıtılmasına ve halkın şikâyetine sebep oldu.

Bu dört ortak, vilâyetleri dört parçaya ayırdılar. Her biri kura ile kendisine düşen parçayı kullanarak sultanların töresi gereğince bölgesinin başına gitti.

Pervane Muhammed bey, kendisine düşen Kastamonu'ya giderken yolda bir çok kalabalık topladı. Babası (Muînüddin Süleyman) ın eski adamları ondan hizmet istediler. Bu suretle kudret ve şevketi arttı. Muhammed bey, her nekad soyu soppu temiz ve ahlaki yüksek bir devlet adamı ise de, leş kargaları gibi etrafını saran fitneciler, insan şeytanları onun bu güzel huyunu değiştirdiler, mayasındaki asaleti bozmaya muvaffak oldular. Müellif bu münasebetle yazdığı bir rubaide şunları söylemiştir :

«Halk işlerinde doğruluk göstermek eğer yüzü insanlar arasında nasıl mümkün olabilir? O insanlarki, (Elif) harfi gibi dümdüz yürür, fakat (Lâm) harfine yakın gelince eğri dururlar.»

Hulâsa, Muhammed bey, bu vilâyet çevresinde geçmiş ve gelecek varidat durumunu anlayıp dinledikten sonra tatbik edilecek yeni teklifler ve harçlar için kanunlar, nizamlar yapmak icap ederken leşkerinin ihtiyaçlarını sağlamak düşüncesiyle halkı ağır teklifler altında ezmeğe, mümkün olan her bahane ile yüklettiği haksız vergileri kat kat fazlasiyle toplamağa çalıştı. Bu gelirlerin hepsini askerinin ihtiyaçlarına sarfetti. (Çankırı) ya geldiği zaman

müslüman mallarını yağmalattı, bu şehir ve vilâyet içindeki zenginlerin paralarını, gizli servetlerini, sürülerini, o taraftaki Türk askerlerinin masraflarına tahsis etti. Oradan (Konya) ya yürüdü. İleri gelen eşrafın, zenginlerin mallarını maiyetindeki adamlarıyla kendi masrafları karşılığı olarak talan ettirdi. Bazı Konya büyükleri bu mal istekleri ve yağmalar yüzünden işkenceler altında can verdiler. Mütevvî (Asilüddin) ile tuğraçı (Muzafferüddin) bunlar arasındadır. Yaptığı zulümlerden dolayı verilen öğütler gaflet pamuğu ile tıkalı olan kulaklarına girmiyordu. Şairin :

«Kötülükler yapıyorsun, fakat bunları kendin e yapıyorsun vazgeç; iyi düşünkü işlediğin fenalıktan başka bir şey değildir yapma! dini dünyayı düşmanlara veriyorsun, yaptığın işler kendi zararınadır. Etme! gittiğin bu yol hiç bir konağa çıkmaz beyhude yorulma; yaptığın bu hakaretleri hiç kimse işlemedi sen de vazgeç!..»

Misralarıyla haykırdığı öğütler, kafası yanlış düşüncelere saplanan Muhammed beye hoş görünmüyordu. Denilebilir ki hiç bir çağda Anadolu işlerinin bu kadar çirkin bir şiddetle düzenine konulması mümkün olmamış, fakir halkın gönlüne, mazlûmların yarak bağrına el uzatmak isteyen hiç bir zalim muradına ermemiştir. Meşhur sözdür :

«Bir kaç gün için gölgesinde ikbal gizlenen hangi Devlet vardır ki, adalet ve ihsan yolundan ayrılmışca taliin dolu ayı gibi bir gün kararır? Kokusu burunlarda süten hangi rahat ve huzur havası vardır ki arkasından ızırıp fırtınası kopmasın? Kötü tedbirlerin âfetiyle bulanmayan hangi devlet; zulüm ateşinin alevleriyle yanıp kül olmayan hangi hükûmet vardır?»

Muhammed bey, işlediği zulümlerle halkı aç bırakacaktı. Adalet ışıklarını parlatmadan zulüm kapılarını açmıştı. Fakat umduğu menfaatlara kavuşamadı. Başında dönen sevdalar boşa çıktı. Nihayet ağır ve uzun süren bir hastalığa tutuldu. Muradı göğsünde kalan bu adam şundan bundan cebir ve kahir ile topladığı servetleri başkalarına bırakarak dünyadan göçtü. Hayata hiç doğmamış gibi adı samı belirsiz oldu.

Tiflis'li Kemalüddin; görünüşte güzel huylu, fakat içyüzü fitne ile dolu idi.(Amasya) dan (Samsun) a kadar uzayan bölge onun payına düştü. Ölçsüz bir tamtrakla, büyük ihtisamla dairesine yollandı. Meşhur kâtiplerden, naiplerden yanına kattığı kafiye tam bir gurur ve azamet sağıyordu. Savletinden korkan büyüklü küçüklü kalabalık bir halk kümesi davullar ve nakkarelerle istikbaline koştu. Beraberinde getirdiği atlı, yaya maiyet kefilesinin bağ yollarından geçerek kendilerine tahsis edilmiş olan saraya ulaşmaları sabahdan ikinci sularına kadar devam ettiği halde arkası kesilmiştii. Bir taraftan akıp gelen misafirlerle istikbalcilerin mahşeri andıran kalabalığı arasında sokaklarda ayak basacak yer bile kalmamıştı. Bu üzdihâm arasında, esasen hiç bir yerde huzur ve rahattan nasibi kalmamış olan kalem sahipleriyle fazilet erbabı görünmez olmuştu. Kemalüddin, büyük bir debdebe ile hükûmet konağına indi. Makamına oturduğu zaman kendisini (Fîrâvnu) dan daha yücecek, eşsiz bir hükümdar sandı. Teklif ve musadere kalemini vilâyetler üzerine yürütmeye başladı. «Tanrı, kullarına ancak katlanabilecekleri kadar teklifte bulunur.» mealindeki âyeti kerime hükümüne aykırı olarak ahaliyi taşınması mümkün olmayan ağır yükler altında bıraktı.

Koyduğu iltizamlardan biri, ekiplerden alınacak (öşür = on-dabir) hisselerin ölçülüp yükletilerek her cins mahsul için ayrılmış olan ambarlara götürülmesiydi. Bunların naklinde bir çok israflar, yolsuzluklar yapıldı. Bu israflar noticede memleketin gelişlerinin azalmasına ve kıtlığa sebep oldu. Toplanan öşürler yeni hasad vaktinden evvel telef oldu. Çiftçiler, yükletilen angariyelerin, vergilerin ağırlığından yurdlarını bırakıp kaçmağa mecbur oldular. Bu sebeple ambarlara doldurmak istedikleri erzakı da bulamadılar.

Tiflis'li, aynı zamanda (Amasya) ya geldi. Başında öyle bir gurur havası esiyordu ki görülenler, Tiflis'li sultanın makamını (Belkis) tahtından daha yüce sanırlardı. Amasya'da oturduğu günler içinde zevk ve eğlenceye daldı. Kafası, bozuk düşüncelerle dolu idi. Memleket halkını, ileri gelenleri kendisinden nefret ettirdi. Hiç bir gömül kuşunu ihsan taneleriyle avlayamadı. Şehirden ayrıldığı vakit şeref ve haysiyeti o dereceye inmişti ki yol gösterecek bir kaç kla-

vuz bile bulamadılar. Yoldaşlarından hiç biri geçecekleri cadde-
nin emniyette olup olmadığını bilmiyordu. Aşura gününde semiz-
leyen alçaklara, camia saldıran kuduz köpeklerle benzeyen bu adam
aflâsa yüz tutmuş eli ve gönlü gibi dar ve loş bir patıkaya saparak
şehirden uzlaştı. Sapkın yoldaşlarının klavuzluğu ile (Turhal) yo-
du üzerindeki Meşe ormanlarından birine düştüler. Burası sık ağaç-
larla örtülmüş öyle bir geçit idi ki içerisine güneş işlemez, yukarı-
dan iğne atılsa yere düşmezdi. Pervasız bir çakıya çetesinin bu ge-
çidin iki tarafındaki tepeler üzerinde pusu kurduğunu anlaşıldı. Yol-
da bu hali haber alan Tiflis'li ile arkadaşları kafilelerinin sayıca
çok üstün olmasına rağmen geri kaçmayı ganimet saydılar. Son
süratle ve perişan bir halde tekrar şehre döndüler. Eşkiya çeteleri
bunların arkasını kovalarken bir tüccar kervanına rasthıyarak ha-
zır ellerine düşmüş olan bu kafilayı vurdular. Fırsattan faydala-
man hain Tiflis'li alayının yerine bu kervan kurban gitti. Hırsızlar,
eldeki serçe, havadaki turnadan iyidir diyerek ötekilerin peşini bı-
rakmışlardı. «Keseyi yankesiciler çalar, belâyı zavalılar çeker»
derler. Bu iş de böyle oldu. Bu hadiseleri nakleden kalem sahipli-
lerinden ben (Aksaray'lı Kerimüddin Mahmud) da o kargaşacık-
lar arasında zararsız çıkmadım. Fakat henüz ecel gelmediği için
canımı kurtarabildim. Bu kadar az bir ziyanla kurtulduğum için
Ulu Tanrı'ya şükür ettim. Şairin dediği gibi : «Belâyı razı olma-
lıdır. Çünkü, belânın daha belâsı vardır.» Hırsızlar bu vakayı şö-
yle anlattılar :

Biz, intikam oklarını Tiflis'in göğsüne saplamak için yayları-
mıza yerleştirmiştik. Ne yapalım ki Allah'ın takdiri karşımıza Tif-
lis'li yerine Sivas'lı çıkardı. Bu işte bizim ne günahımız var?. Tif-
lis'li bu vartadan kurtulunca (Samsun) yolunu tuttu. Orada Kara-
deniz kıyılarında istediği gibi kol atmak sevdasını güdüyor, kese-
sini doldurmak, yeni yeni iltizamlarla zengin olmak istiyordu. Hal-
buki Samsun'da işi Tacik ve Frénk askerleriyle muharebeye vardı.
Hayalinde yaşattığı o denizin servetlerinden kenara hiç birşey sığra-
madı. Nihayet rüşvet ve zulüm kuyusuna daldı. Darphanecilerle
uyuşarak ayarı düşük gümüş paralar bastırılmasına müsaade etti. Bu
yolda menfaat teminine kalkıştı. Her ne kadar memlekette hükmi
yürümediyse de yaptığı kalpazanlık her tarafa yayıldı. Kötü âdetler

kuran kimselerin bu hareketlerinden doğan günah kendilerine
aittir; o âdetlere uyanlar ise kıyamete kadar günaha kalırlar.
Tiflis'li Samsun'dan sonra (Aksaraya) a gitti. Gösterdiği cebir ve
şiddetle ora ahâlisinin de hayatına zehir kattı. Orada da bir ta-
kım yolsuz vergiler ve kesimler yükletmeye başladı. Vilâyet halkı,
ileri gelenler, yirtici hayvanlardan kaçır gibi gizlendiler, memle-
keti terk edip gittiler, bir duvar hasırı bile bırakmadan bütün mal
ve servetlerini beraber götürdüler. Şu hal karşısında şaşkıran Tif-
lis'li, halkın ekinlerini yağma ettirmek istedi. Fakat henüz biçim
zamanı gelmediğinden eli boş geri döndü. Yerine kardeşi Cemalüd-
din'i vekil bıraktı.

Cemalüddin'in cemali, kemalsiz çehresini kaplayan noksan
tozları altında açıkça görünüyordu. Bir kaç gün o da müslüman-
ların kanını içmek için dış biletti, Kemal'in tusağından kaçanlar
«Cema'in kapanına tutuldular. O da kendi geçimi için hazır bul-
duğu şeylerle kanaat etmek zorunda kaldı. Hiç bir eğriyi doğrul-
tamadı. Cemalüddin'in de dilekleri yerini bulmadı. Her tedbirinde
hataya düştü. Tabiatındaki gurur ve cimriliği yüzünden en yakın
kâtiplerine ve kalem sahiplerine bile ufacak bir ihsanı olmadı.
Yaptığı reislik müddetince hiç kimse ne gece, ne gündüz onun sof-
rasına oturmamıştır. Bir arap şairi derki :

«Öyle bir kafaya rastladım ki; ona Musa Peygamber'in mü-
cizeli sopasıyla de vursan aslındaki bozukluk dolayısıyla bir damla
su çıkaramamış; güya ki yalnız yalandan ve cimriliğinden yağurul-
muştur. Sadece canı ve nefesi var.»

Derler ki, horozun meziyetlerinden biri de yem toplarken tavuk-
ları yanına çağırması, ondan sonra da kendi alacağını almasıdır.
Halbuki o insan çehreli horoz, bu faziletten de mahrum idi. Ta-
biatındaki bayağılık ve pintilik o derecede idi ki arkadaşlarından
hiç kimseye sofarasından bir kırıntı bile nasip olmadığı halde ken-
disi sıkılmadan düğün yemeğiyle geçinen köpekler gibi daima öte-
kinin berikinin sofrasına koşar, başkalarının ziyafetlerinde kendini
öğdürmek isterdi. Utanmazlığı o kerteye vardırmıştı ki yoldaşla-
rının ekmeğiyle geçindiği halde bunlardan hizmet beklerdi, maya-
yasındaki bozukluk icabı olarak her zaman dalaveresini çevirmek
için il kesesinden cömertlik yapmayı severdi. Bir arap şairi :

«Ebû Halid, kendini öğdürmeyi çok sever. Fakat ögenler tarafından rahatsız edilmeyi de istemez. Öğülmek isteyen taze gençler koltuklanmadan çok hoşlanırlarsa da güveğinin savletinden foryad ederler.» diyor.

Cemalüddin, hükûmetinin temelini adalet ve ihsan üzerine kurmamıştı. Hareketleri dürüstliğe, doğruluğa dayanmıyordu. Bundan dolayı onun günlerinde memlekette bir gelişme ve kalkınma olmadı. Ne kalem sahipleri, ne de zahrap çeken kalpler kendisinden bir şifa görmediği gibi kendisi de huzur ve rahat yüzü görmedi.

Müsterî Şerifüddin Osman : Mîssesine ayrılan yerlerin iltizam-karar toplanmak için bin bir desise ile (Nigde) tarafına gitti. Bölgesindeki vergileri, kanun ve nizamları dairesinde tahsil edecek yerde halkın mahvullarını yağmalamak yolunu tuttu. Bu tamâ dolayısıyla içinde güledığı hayağa düşünceleri açığa verdi. Ahalînin huzurunu, güvenini bozdu. O vilâyetler çevresine öyle ateş saldı ki dumanı pöngelerle sardı. Bir zaman kendi karnını doyurmak için hîmîreco telnâ ağ bıcaklı. Kendi gıhuna düşelmecek için binlerce halkı şıplak bıraktı. Kırşehir'e geldiğinde salâm, iftira ve düp-manlık duygularıyla o tarafları da soyup soğana çevirdi. Vilâyet-tekî talâhe sayıları, yitkileden vergileri ödeyebilecek için saviye-lerini rahine koydular. Vilâyet nüpleri onun arzuhallarının, ha-vatelerinin, boratlarının çokluğundan çagırdılar. Ardı, arkası ke-silmeyen angaryalara, teklîflere hiç bir mülk ve servet sahibi ta-biat getiremedi. İnsafsızlığın gıddetinden halkın damarlarındaki kana vermeye kadar emmek istiyordu. Bu adamın hükûmeti gün-lerirde hiç bir dilek sahibine bir faydası dokunmadı. Hayasızlı-ğundan bütün meniyetleri menfaatine feda etti. Bu uğurda su gibi her zongu girdi. Cimriliğinden rüzgâr gibi her kapıyı deliye. Kötü ve sert marameleleriyle herkesi gücendirdi. Ahaliye karşı göster-diği gıddet öyle bir dereceye varmıştı ki onun tasarrufa altında bulanmayan vilâyetlerde bile yoksul bir zavallı görülse veya bir fe-lâket haberi duyulsa ona isnat edilirdi.

Yalançılık, pıntılık ruhunu öyle kaplamıştı ki dışı miskinlikle, içi haset ve kıskangılıkla dolu idi. Kolunu destere ile kesseler

avucundan bir hardal tanesi yere düşmez dedikleri gibi sıkıhıkta eşsiz bir adam idi. Büyük şair ve hakim Şiraz'lı Sâdî'nin :

«Güneş onun sofrasında etmek olsaydı hiç kimse kıyamete kadar aydın bir gün göremiyecikti.» mânasındaki beyti sanki bu adamı tasvir ediyordu. Kesecini yoksulların rızalarıyla doldurdu. Evindeki kedisi bile ağıltan, takatsızlıktan dayanamıyarak ka-g-mıştı. Sofrasında sinekler bile uçmazdı. Mîclîlîl diyor ki : Büyük kâtiplerinden birisi bir adamı bakımda iltimaasta bulundu. Dileği kabul edilmedi. Bu hâdiseden ilham alarak şu ruhîyi söyledim :

«Efendim! Öyle pıntıdır ki hiç kimseye aslâ bir şey veremez. Bu tabiatından dolayı onun vaktinde; kâdunçun öcecek olan bile canını çabuk vermez, deseni yanlış söylüyor olmanın.»

Vergisinin zâhğa ile beraber yalanorlığı o kadar belâ idi ki şu beyitler onu tasvir için bir fikir verebilir :

«Savatsızlıktan öcecek olan, su da içinde kanar budansa değerklik- la karışmış ile kâşiyen içmez. Tabiatı ona ağaç yontmayı vasiy-yet etmiştir. Halbuki o, labasının öğüdümlü tutunarak yalen yont-mayı öğrenmiştir. Kendisinden önce gelip geçmiş olan hükümlerin kâdî ve kâryecileri ancak onun gıddetinde helâk oldu. (Kıssa) nu buyruğuna razı olmayan (Mîrâva) an hükûmine boyun eğere dekle.

Menfaatlarını güden hükümlerin, halka kolaylık kapılarını da açmaları lâzımgelirken bu adam bütün iyilik kapılarını kapamış, ancak gıddetlik kapısını arkasına kadar çığırarak hırsıktır. İşte bu gıddet hareketleri bir çok fenciklere yâ- etti. Vilâyet bulun-dağa mansipte çakırlık ve perişanlıktan başka bir netice elde ede-medi.

Sahip Cemalüddin

Cemalüddin vezirlik hükmü ile önceki mansıp sahiplerinden da-ña ileri bir mevkiide bulunduğundan bölgesine en sonra gitti. For-satı kaçırmak istemiyordu. Her ne kadar önceki hâimlerin teşkil et-tikleri dairenin merkezine bir nokta gibi düşmüşse de vurgun sıra-

«Ebû Halid, kendini öldürmeyi çok sever. Fakat ögenler tarafından rahatsız edilmeyi de istemez. Ögülmek isteyen taze gençler koltuklanmadan çok hoşlanırlarsa da güveğinin savletinden feryad ederler..» diyor.

Cemalüddin, hükûmetinin temelini adalet ve ihsan üzerine kurmuştu. Hareketleri dürüstliğe, doğruluğa dayanmıyordu. Bundan dolayı onun günlerinde memlekette bir gelişme ve kalkınma olmadı. Ne kalem sahipleri, ne de ıstırap çeken kalpler kendisinden bir şifa görmediği gibi kendisi de huzur ve rahat yüzü görmedi.

Mütevvis Şerifüddin Cuman : Hükûmetine ayıran yerlerin ilizamlarını toplamak için bir bir desise ile (Niğde) tarafına gitti. Bölgedeki vergileri, kanun ve nizamları dairesinde tahsil edecek yerde halkın mahbûllerini yağmalamak yolunu tuttu. Bu tamâ dolayısıyla içinde güleceği bayağı düşünceleri ağıza vurdu. Ahalinin huzurunu, güvenliğini bozdu. O vilâyetler görevine öyle atag saldı ki dumana pengelerleri sarı. Bir zaman kendi karnını doyurmak için birer birer tolu eg biraktı. Koca gıdının düzeltilmek için birer birer halkı gıpta koydu. Karpîr'e geldiğinde saltanat, iftira ve düşmanlık duygularıyla o tarafları da soyup soğana çevirdi. Vilâyetteki tek tek şeyleri, yüklerden vergileri ödeyebilecek için zaviyelerini rahatsız koydu. Vilâyet reisleri onun azuhalatının, haksızlıklarının, herdarının gılgırdan geçirdi. Arın, arkası keşilmeyen engeryalara, teklîlâc hiç bir mülk ve servet sahibi tatket getirmedi. Haksızlığa gılgırdan halkın damarlarındaki kana varmaya kadar onunca istiyordu. Bu adamın hükûmeti günlerinde hiç bir dilek sahibine bir fayda dokunmadı. Hayasızlığına bütün memleketleri manfaatinde feda etti. Bu uğurda su gibi her kenge geldi. Cıvılgıncıca rüzgâr gibi her kapıya delip. Kötü ve acı memleketlerle herkesi gücendirdi. Ahaliye kağı gösterdiği şiddet öyle bir dereceye vardı ki onun tasarrufu altında bulunmayan vilâyetlerde bile yeksel bir zavalı görülse veya bir felâket haberi duyulsa ona ısuat edilirdi.

Yalancılık, pıncılık ruhunu öyle kaplamıştı ki dışı miskinlikle, içi haset ve kıskançlıkla dolu idi. Kolunu destere ile kesseler

avucundan bir hardal tanesi yere düşmez dedikleri gibi sıkılıkta eşsiz bir adam idi. Büyük şair ve hakim Şiraz'lı Sâdi'nin:

«Güneş onun sofrasında etmek olsaydı hiç kimse kıyamete kadar aydın bir gün göremiyecikti.» mânasındaki beyti sanki bu adamı tasvir ediyordu. Kessini yoksulların rızıyla doldurdu. Evindeki kedisi bile aşıktan, takatsızlıktan dayanamıyarak kaçmıştı. Sofrasında sinekler bile uçamazdı. Müellif diyor ki: Büyük kâtiplerinden birisi bir adam hakkında iltimasta bulundu. Dileği kabul edilmedi. Bu hâdiseden ilham alarak şu rubâiyi söyledi:

«Efendimiz öyle pıncıdır ki hiç kimseye asla bir şey vermez. Bu tabiatından dolayı onun vasfında; kuluşçan ölecek olsa bile canını çabuk vermez, desem yanlış söylemiş olmam..»

Vergisinin azlığı ile beraber yalancılığı o kadar bel idi ki şu beyitler onu tasvir için bir fikir verebilir:

«Hırsızlıktan ölecek olsa, su da olursa heriz bolunca doğrulukla karışmış iç katıyyon içmez. Babası ona ağaç yontmaya vasiyet etmişti. Halbuki o, babasının öğütünü tutmayarak yalan yontmaya eğilmiştir. Kendisinden önce gelip geçmiş olan hükümlerin kadis ve kıyametleri önce onun günlerinde belli oldu. (Musa) nu bayrağına razi olmayan (Firav) ın hükûmine boyun eğme dediler.

Menfaatlarını güden hâkimlerin, halka kolaylık kapılarını da sınırları kısıtladıkları bu adam bütün iyilik kapılarını kapamış, ancak gılgırdan kapısını arkasına kadar açmıştı. İşte bu gılgırdan hareketleri bir çok fenalıklara yol açtı. Nihayet bulunduğu mansapta çaptırdık ve pezişanlıktan başka bir notice elde edemedi.

Sahip Cemalüddin

Cemalüddin vezirlik hükûmü ile öteki mansıp sahiplerinden daha ileri bir mevkiye bulunduğundan bölgesine en sonra gitti. Firsatı kaçırmak istemiyordu. Her ne kadar öteki hâimlerin teşkil ettikleri dairenin merkezine bir nokta gibi düşmüşse de vurgun sıra-

larında kötülük yapmağa imkân bulamadı. Solda sıfır kaldı ve eli boş çıktı. Kendi tasarrufundaki yerlerin fermanına bâzı imtiyazlar ilâve ettirmek için çok çabalamış, fitne dolu yüzünü kurnazlık perdeleri arkasında saklamak istemişse de bir şey koparamamıştır. Cemalüddin, maiyetindeki âmilleri hoş tutmasını bilirdi. Hareket defterinin bâzı sahifelerinde iyilikler de yazılıdır. Hatta halka yaptığı bazı fenalıkları da iyilik sırasında sayılabilir.

Saba rüzgârı gönüllere bir ferahlık kokusu getirir ama dilberlerin de kâküllerini dağıtır, güller açtırır, fakat dikenler de bitirir, derler.

Vezir Cemalüddin'in iltizam bölgesi de (Diyarbakır) çevresi idi. İşleri bir kaç düzensiz âminin eline bıraktı. Bunlardan biri İsfahan'lı idi ki binbir behane ve efsanelerle bir çok vergiler tarhetti. İkincisi Hemedan'lı idi. Kendisini her şeyi bilir zannedirdi. Yırtıcı bir kurt gibi halkın postunu yüzmeğe başladı. Vilâyetin vergi ve salmalarını o kadar artırdı ki ahalinin elinde avucunda bir şey kalmadı. Her şeyi bilmek iddiasında bulunan Hemedan'lının bu hareketleriyle memlekette hiç bir kalkınma eseri görülmedi.

Üçüncüsü Hutun'lı idi. Vilâyet maliyesinin kapılarına bir baskıncı gibi saldırdı. Soysuzluğu ve ahlâksızlığı ile muhitteki vergi kaynaklarını kuruttu.

Sahip Cemalüddin bunları büyük vaitlerle ve iltifatlarla elde etti. Tasarrufu altına aldıktan sonra kendilerinden çetin hesaplar sormak, sıkıştırmak istedi. Âmilleri, vezire rüşvetler vâdederek kendilerini başka taraflara naklettirmeğe muvaffak oldular. Vezire kendi tahsisatından başka yüzbin dirhem göndereceklerini vâdederek ağzını kapadılar. O da akılsız sarhoşlar gibi bu tatlı vaitlere aldandı. Hırs ve tamarı yüzünden eline düşmüş olan peşin menfaati ileride elde edeceğini umuduğu daha büyük kârlarla feda etti. Kurnaz âmilleri, vezirin çengelinden yakayı kurtardıktan sonra dirsek gösterdiler. Bir daha da yanına uğramadılar. Cemalüddin, bu hayal sukutu karşısında bir kaç gün coşup köpürmekten başka bir şey yapamadı. Burnuna hiç bir rahat ve refah kokusu değmedi. Su üzerinde nakışlara benzeyen o rüşvet ve zenginlik hulyaları da suya düştü. Müellif bir rubâisinde diyor ki:

Memleket idaresinde hırs ve cimrilik temelsiz bir yapı, boş vaitler ve umutlar ise elde çabucak sönen bir ışıktır. Gönül gerektir ki tamâ denilen âfetin elinden canını kurtarsın. Fakat bu hastalık bir kerre baş gösterirse temelleşir.»

Cemalüddin, bir müddet de (Sivas) da vergi işleriyle uğraştı. Orada bir kaç gün insaflı davranmayı lüzumlu gördü. Fakat geliri masraflarını karşılamayınca doğruluk caddesinden saptı. Salma usulüne el uzattı. Bu sefer bütün şehir halkı dil uzatmağa, gürültü çıkarmağa başladılar. İkinci gölgesi gibi artık haşmet ve gururunun tesiri kalmamış, himmet ışığı, batmak üzere olan bir güneşin son hüzmeleri gibi sönmeye yüz tutmuştu. Nihayet halkın yakasından el çekmeğe mecbur kaldı. Kurduğu tedbirlerin hiç bir faydası olmadı. Eski mürettebattan fazla bir şey koparamadı. Müellif bir şiirinde diyor ki:

«Hesapsız defterleri yüklenip gelen vezir, gizlice eşeğinin başını hostana çevirdi. Bir kaç gün burada otladıktan sonra ansızın azil fırtınasından ürkererek geri durdu. Yeni bir yıl girdiği halde o hâlâ geçen yılın (Kânun) nu nisan ayında kurduğu (kanun) ile geri çevirmek istiyor.»

Bir kaç gün de bu suretle iğreti vezirlik mesnedinde kuru bir ad ile kaldı. Devlet büyükleri arasına kargaşalık düşünce sonunda kopacak fesadı düşünerek hemen oradan savuşmak, canını o tehlikeler diyarından kurtarmak çarelerine baş vurdu.

Divanda dört müstevfi, kalem işlerinin düzenine konulması için gayret gösteriyorlardı. İkisi (Dolay) vergileri, öteki iki kişi de (incü) gelirleri divanında çalışıyorlardı. Bunların aczi, beceriksizlikleri son kerteye varmıştı. Esasen kâselerini başkalarının kesesinden yağlamaya, mumlarını, zavallıların ışığndan yakmağa; çorbalarını, dervişlerin çömleğinden içmeğe almış olduklarından işe başlarken de bin bir hiyle ile her günkü masraflarını çıkarmak yolunu düşünüyorlardı. Günün birinde bu gibi hiyle kapıları kapırırsa artık aç kalacaklardı. Hâkimlere gelince; bunlar zevk ve eğlencelerinin havasına dalmış, hesap ve kitaptan pervaları yoktu. O gürültüler baş gösterince Niküfer çiçeği gibi su üzerine kalan açılar. Kâra ortak fakat zararda hisseleri yoktu. Kaplumbağa

gibi başlarını yakalarına gizleyerek bir kaç hokkabazlık çıkardık-
tan ve burada iplerini boyadıktan sonra kağıtlar. Her biri bir zana
ve şikâyet sebebi uyduzarak bir vilâyet valisinin yanına sığındılar.
Bunların kötü ve berbad gidişleri, bozuk usulleri bütün halkın
ağzında doluyor «öldürdü ve gitti» nüktesiyle anılıyordu. Ben
de bu münasebetle uzun, bir kasîde yazmıştım ki, müstevfilerle ait
olan şu beyitler, o kasidedendir:

«Çarım dönüşü beni arguvan çehreliler = Müstevfiler yüzün-
den âciz mangalına attı. Gönlümü, tab'mın kaniyle lâlâ renkli
kebaba döndürdü. Bunların en faziletlisi bile mansıp meclisinde
kalan son şarabı da içtikten sonra sandığını, dağarcığını doldurup
savuştu. Divan meydanında ellerine geçen her şeyi çomaklayan bu
adamlar, çarpık bellerini çöğen gibi öğerek gittiler. Öteki sersem
müstevfi ise hesap belâsından çehresi öfkeli, alnı örs gibi katı
olduğu halde uzaklaştı. O müstevfilerin hükmü feleğin kör günâ-
ne rastladığı için geri kalan bu uğursuz ve soysuzların da rahatla-
rını bozarak gittiler. Memlekette kalan öteki başbuğların da her
biri bir bölgede bu kör deve yürüyüşü ile bir iki çehri harabeye
gevirdikten sonra savuştular.»

Divan erkânı birer birer çekilip gittikten sonra ortada kimse-
ler görünmez oldu. Zavallı ben = müellif, her taraftan tecavüz
oklarına uğradığım halde o sıkıntılı günlerde yine usulü dairesin-
de muhasebe ve yazı işlerinde sebat gösteriyordum. Pek çetin anlar
içinde beni avutacak sevinçli bir haber bile alamıyordum. Müstev-
filer arasında çekişmeler devam ettiği sıralarda, bu dedi dokulara
benimsenmemek benim için başlıca teselli oluyordu.

Anadolu hesaplarının teftişi sıralarında yüz gösteren garip vak'alar

Bu sıralarda Moğul beylerinden (Ayacı) ve (Baytimur) ile (Sa-
makar oğlu Arap), (Kâvle) kalesini kurtarmak üzere (Konya) ya
yollandılar. Eyalet mesnedine tâyin edilmiş olan (Melik Pehlivan)
da birlikte götürdüler. Hâkimler de acele arkalarından yola çık-
tılar. Ta Konya ovasına kadar bir yerde konaklamadan bir düzüye

yürüdüler. Anlatılması pek uzun sürecektir çok hâdiselerden son-
ra (Avcıkaya) mevkiine vardılar. Orada çadırlarını kurarak bir
hükûmet meclisi yaptılar. Benden hazineye ait evrak ve defterleri
istediler. Sert ve şiddetli gürültüler kopardılar. Maksatları «Bü-
zürk» ve (Altın damga) divanları beraiları gibi bütün vergilerin
değiştirilmesi ve bunların masraflara mahsup edilmesi suretiyle
fitne koparmak, beni ve halkı zarara sokmak idi. İstedikleri ev-
rakı göstermek, fesat çıkmasına sebep olacaktı. Düğümlerin ina-
dı karşısında bunları göstermemek ise tehlikeli idi. Ben, bu kor-
kulu ve telaşlı dakikalarda hissimi değiştirerek kimsesiz yazıp
gizlenmelerle vakit geçiriyordum, bir taraftan da bir karıncık korumeti
göstereceğim için can ve gönülden Tanrı'ya yalvarıyordum. Tam bu
sırada big hatır ve hayale gelmeyen bir hâdisce oldu:

Mutlaka bir fırtına koptu. Bu âfet, sanki (Âd) ve (Semud) ka-
vunlarını helâk eden kasırgadan daha korkunç ve şiddetli idi. Büt-
tün çadırların iplerini kopardı. Çadırlar yere serildi. Semada
beliren ufacık bir buluttan dolu yağmağa başladı. Çakan gıgırek
ve yıldırımların heybetinden semanın yere düşeceği sanılıyordu.
Ortalığı öyle koyu bir karanlık kapladı ki kimse birbirini göremi-
yor, ancak Tanrı'dan yardım yalvaran sesler işitiliyordu. Tam bu
kasırganın başladığı bir zamanda bütün hazineye ait vergilerin ev-
rak ve dosyaları defterlerle birlikte havaya uçtu. Bir an içinde öy-
le sür oldu ki bir daha eseri meydana çıkmadı.

Kazâ ve kaderin bu cilvesi, defterlerin nakşini yer yüzünden
kaldırdı. Hâkim ile mahkûm, çağırın ile çağırılan, kederli ile se-
vinçli hep beraber oldu. Hiç bir sorguçuna sual ve cevap yolu
kalmadı. Deftersizlik yüzünden borçlular ile alacaklılar arasında-
ki itiraz ve ısrar kapıları da kapandı. Vergilerin tahakkuk ve tah-
silât kayıtları öyle mahvolmuştu ki ortada hiç bir şey kalmamıştı.
Herkes elindeki sakladı. Ağzını kapadı. Hiç kimse bildiğini
ağıza vurmadı. Âmillerin ellerinde kalan paraların da kerpeten ile
gıkarması mümkün olmadı. Müstevfilerin hor işleri gibi karışık
olan bu defterlerin ortadan kalkmasından hayret ve sıkıntı içinde
kalan Moğul beyleri göç ettiler. Kasırgadan sonra yağmur yağmur
üstüne boşandı. Bu karışıklıklar arasında eli boş dönmüşlerdi.

Bir zümrenin başına gelen belâ başka bir zümre için faydalıdır, derler. Görünmeyen perdenin arkasından baş gösteren bu hâdise de benim içimdeki üzüntüleri temizledi. O bir kaç günlük sıkıntılı hayattan sonra artık rahata kavuşmuş oldum. Tanrı dilerse neler yapmaz!

İkinci bir vak'a da şu idi: Müstevfilər tayfasının iltiması üzerine yargucu (Kör Timur) mülk sahipleri elinde bulunan emlakı geri almak için Anadolu'ya gelmişti. Bu teklif, mülk sahiplerinin başına ateş saldı. Kıvılcıkları bütün memleketi yayıldı. Bir çok yerlerde isyan belirtileri başladı. Meseleyi İlhanlık makamına arzettiler. Gelen ferman gereğince yine eskisi gibi altmış tümenlik bir koalisne bağlandı. Mülk sahipleri, bu vergileri gönderecek ve malları yine kendilerinde kalacaktı. Altmış tümenlikten ibaret olan bu vergi vilâyetler üzerine sakına yapılarak taksim edildi. Vilâyetlerin bir kısmı mahsulleri hazineye, bir kısmı da mutasarrıfların geçinsine ayrıldı. (Kör Timur) geri döndü. O fesat ateşi de bu suretle söndü. Halk, yeniden huzur ve rahata kavuştu. Bununla beraber memleket işlerinde ötedenberi devam edip gelmekte olan ihmallerle karşı esaslı bir tedbir alınmadı. Her şey yüz üstü bırakıldı. Artık iş isten geçtikten sonra alınacak tedbirlerin de değeri olamazdı. Hulâsa bu yıl da böylelikle sona erdi.

Yukarıda sözü geçen zümrenin elbaşılarından olan vezir (Destgerdanlı Cemalüddin) in dolun ay gibi kemâlini bulan devleti, mehtabın son gecesine kalan hilâlâ dönmüştü. İlhanlık katındaki itibarı sarsıldı. Memleket işlerinin düzenini bozmak suçu ile töhmet altına girdi. Bir takım karanlık isnatlarla azledildi. Kazâ döşemecileri onun gidişi üzerindeki esrar örtüsünü yırtmış, kader terzilerinin makası onun dileklerinin kumaşını doğramıştı. Bir kaç gün (Kazan Han) ın gölgesinde iktidar mevkiinde bulunmuş ise de hâdiselerin pengesi yakasına yapışmış, onu doğru yoldan sapıtıracak ayaklar altına atmıştı.

Semnan'lı Şerefüddin'in vezirliği

Cemalüddin'den sonra vezirlik makamına geçen (Semanlı Şerefüddin) de yerinde tutunamadı. Hâdiselerin sillesi onu da de-

virdi. Vezirlik semasının gıfte yıldızları olan bu iki devlet adamı uğradıkları düşkün durum içinde bir daha bellerini doğrultamadılar. Her ikisi de azledilerek bir tarafa çekildikten sonra da yaraları sağalmadı. Şair demiştir ki:

«Hiç kimse, çabuk geçici olan zamanın gösterdiği alacaklılardan dolayı işini tamamiyle yola koyamamıştır. Dünyada bir gül koparıken yüz binlerce diken de beraber alınan kim vardır?»

Destgerdan'lı ile Seman'lı uğradıkları perişanlıklar içinde başlarının selâmetine razı olarak birer köşeye çekilmiş, kaderin hükümüne boyun eğmişlerdi. Dünya malı güzel bir sevgili, mülk ise vefasız bir dosttur. Bunlar, bir zaman için gölge gibi insanın arkasından yürürlerse de zevalleri pek yakındır. Bin bir engel karşısında tutunmalarına imkân yoktur. Müellif diyor ki:

«Cihanın yürüyüşünde varlık iğreti bir süstür! Kadehin içindeki şarabın aksıyla gül renkli görünmesi gibidir. Marup ve sarımsın verildiği ziynet gölge gibi daima değişir. Nasıl ki gölgenin kemâlini bulması tamamiyle kaybolması demektir.»

Akıllı kimseler, başlarına konan devlete güvenmiyerek daima sonunu düşünürler. Gafiller ise belâ çukurunu tam ortasına düşmedikçe akılları başlarına gelmez. Uyanık insanlar, çelik ile taştan sürtünmesinden kıvılcım çıkacağını düşünür, tam tehlikeli anlarda üzerlerine sıçrayacak ateşten kendilerini korumağa çalışırlar. Fakat gaflet havası içinde yaşayanlar yangını ortasına düşmedikçe yanacaklarının farkına varmazlar.

Bu yıl içinde vezirlik mesnedi, nihayet (Sadrüddin Halidi) de karar kıldı. O da eksik akıllı, kötü tedbirli, cürri haylu bir adamdı. Ne işlerinde, ne sözlerinde isabetli bir fikir ve karar eseri yoktu. Koyduğu vergilerin hepsi de halkın kafasına velvele saldı. Her teklifinde bir ukalalık sevdası güdüyordu. Yolsuz tehakkümlele memleketi hırpaladı. Borçların tahsil ve istirdadır gibi behanelerle kendi masraflarını kapamak için usulsüz vergiler uydurdu. Bu yolsuz ve yersiz icatlardan birincisi (Çave) denilen altın damgalı kâğıt parçaları idi. Bu al renkli kâğıtları hiyle ile para yerine sarfetmek, alım satımda, mal ve cenaz mübadelesinde

hulâsa her türlü ticaret işlerinde bunları tıpkı nakit gibi kullanmak arzusunun gütmekte idi. Bunlardan etrafa gönderilenlere hiç bir akıl sahibi kıymet ve itibar göstermedi. Memlekette alış verişe, muamele ve mübadeleye birden bir durgunluk geldi. Bu uğursuz icat yüzünden tâ (Horasan) sınırlarından (Karaköprü) bayları na kadar yerli, yabancı bütün halk arasında hoşnutsuzluk baş gösterdi. Tüccar kârvalıları o diyarlardan Şam taraflarına yüz çevirdiler. Mallarını bu yıkıcı ve mahvedici selin önünden kaçırdılar. Bir zaman bu kumpaslıklar, hakim, cemat ve ticaret sahiplerinin içine ateş saçtı. Elvâla değişen bu kâğıt parçaları ahalinin yüzünü kâğıda, dilini kaleme çevirdi.

Büyük bir fesatlık başlamak üzere idi ki; henüz meyva çağına gelmeden iğrenç dalları ve yaprakları dökülmeğe başlayan düzmeco ağacın kütü kurumağa yüz tuttu. Kabaî olzanyan duâlar gibi yükselmekten yere düşmeğe mahkûm kaldı. Şu mealdeki rubâide güzel bir ibret payı vardır.

«Başkalarına zulüm etmek isteğini güdüler, fedakârlık yapmadıkça geldikleri gibi giderler. Elbir ve meylin ne kadar devam edeceği âşıkardır. Zamanı, er geç vordüğün kâşığına alar.»

Vezir Sadıddin Halidî'nin ikinci bir ukulâğı da (Hıran) kışlağında - ilk baharda bir mürrek boyu yükselen ve besirani, tohumu aylarında cıvırlı yılanlarla dolu olan (Gür) çayı kıyılarında - yoni bir gahir kurmak ve bu çehri Bağdad gibi cağlara ve kuvvetli bir merkes hâline getirmek istemeci idi. Nasıl ki; «(Bağdad) a gönmeyen dünyayı gömmen'is ayakları dardır. O da bu Bağdad model çehrin temellerini attırdı. Sayısız paslar sarıttı. Her gün bin işçi çabıyordu. Heler, dükkânlar, kamamlar, bahar bir zaman boyu yükselmis, rınağı yatağı çehrin ortasına getirmişti. Gür çayının suları bu cıvılla çöbre dağılıcak, kamullarla her tarafı doluştuktan sonra ırmağa akacaktı. Bu büyük inşaat yar, gün ve kış mevsimleri boyunca devam etti. Bahar gelince sular yükselmeğe başladı. (Elbûr) ve (Abhar) dağlarının karları eridikçe sular coştı. Şehrin temelleri seller altında kaldı. Bir yıldanberi meydana getirilmiş olan bütün yapılar, tesisler bir saat içinde yerle beraber oldu. Şehrin yerinde suların sürükleyip getirdiği toprak yığınlarından başka bir şey kalmadı.

Alâüddin Keykubad III. in sultanlık günleri

Bu yıl içinde (Hemedan) da kalmış olan (Sultan Mes'ûd II) un geri dönmeye İhtimalıka müsnade edilmediği için Anadolu emirliğine vezir Sadıddin Halidî'nin tavsiyesiyle Mes'ûd'un kardesi (Feramerz) in oğlu Alâüddin Keykubad III) o verildi. Bu hususta yazılan yariğ hükmü yürürlüğe girdi.

Sahip Şemsüddin Ahmed Lâğûş Anadolu vevirliğine gönderildi. (Tobriz) valiliğinde uğrunmuş olduğı siyanları Anadolu malından çıkarmak sevdasında idi. Müstevîlik, (Abdülâziz) adında bilgiz, beceriksiz, okuyup yazmayı hatâ dosdoğru konuşmayı bile bilmeyen bir adama verildi. Şairin:

«Zamanın rengine uy! Sakın bayağılardan, hâremilerden başka kimseyi yanına uğratma!» dediği gibi devlet işleri de böyle ellere düşmüştü.

Emirliğe (Eyançar) eyâlet makamına (Bahar) tayin edilerek Sultan Alâüddin ile birlikte yola çıkarıldılar.

Pervano Muhammed bey, Sahip Cemalüddin, Tâlisî Kemalüddin, Şerâfuddin Osmân herün Anadolu mallarını istedikleri gibi alıp satmakta, diledikleri gibi cıvı savurmakta devam ediyolar. İş için çöktükten sonra biraz yola gelmeğe yüz tutarak (Mücirüddin Emirşah) a Şûr dilediler. Yoxis şiddetlerle hakın gönlünde açtıkları yaralar tescrine vurmak istedikleri merhemler de yonini bulmadı. Ancak fırsatı elden kaçırdıktan sonra yaptıkları kütülikleri anlattılar. Şairin:

«Bana yaptıklarını zaman bir gün de sana yapacaktır.» dediği gibi bunlar da aynı âkâbeti uğradılar. Bir zaman kütümet tarlasında cıvı oynayan, her yerde el çabukluğunu yapan, her tarafa gürültüler koparan bu adamlar; talihleri tersine dönünce yavaşça soldan geri etmiş, mal, mülk sevdasından vaz geçmiş; düşüklükleri çetin durumdan gürültüsüzce sıyrılmaman çaresini arıyorlardı. Kör develerini gütnok için düşmanlık yoluna sapmaktansa yavaşça aradan sıvışmayı düşündüler.

Mücirüddin Emirşah, güzel ahlâkı dolayısıyla bunlardan öc al-

mak sevdasına düşmeğe tenezzül göstermedi. Bu bayağı zümre ile uğraşmağa lüzum görmeyerek hepsini de Tanrı'ya havale etti. Bunlar da iktidarı ellerinde bulundurdıkları zamanlarda gösterdikleri giddet ve tehakkümü terkederek ondan ileri geçmek hevesini kafalarından çıkardılar. Bir arap şairi diyor ki:

«Dünya ve onun varlıkları, kirli bir adamın elinden, başka bir kirliye devir edip gelen hamam tasına benzer.»

Bu murdar zümre de kurdukları tuzaklara kendileri düştüler. Cefa tohumu ekenler vefa harmanı ölgemezler. Fesat fidanı dikenler haniş meyvası toplayamazlar. Gördükleri zulümlere karşı daima sabır yolunu tutup da işini zamanenin yürüyüşüne terkedenler, yakın vakitlerde hiç bir kuvvet ve kudrete baş vurmadan kurtuluş gününe kavuşurlar.

Şairin sevgilisine:

«Daha ne vakte kadar naz edeceksin? Daha ne kadar yüzünü benden saklayacaksın? Artık ne senin güzelliğinden, ne de benim vefakârlığımdan eser kaldı!» dediği gibi bunların zulmü, cefası da artık son kertesine dayanmıştı. Dünyada ne çkersen onun biçersen, ne sorarsan onun cevabını alırsın, derler.

Vezir (Sadrüddin Halidi), bir kaç defa başını zamanenin çemberinden dışarı çıkarmış, canını bir çok tehlikelerden kurtarmış olduğu halde ibret gözünü açmamıştı. Köpek, köpekliliğiyle beraber lıçak yarası aldığı kasap dükkânından yüz çevirir. Halbuki her gün bir yara yiyen, her gün feleğin yeni bir darbesine uğrayan Sadrüddin hâlâ uslanmamıştı. Şair diyor ki:

«Sinekler gibi kasap dükkânının kapısında ne dolaşıyorsun? Orada yiyeceğin şey bir kaç defa sınımış olduğun satır darbesidir.»

Sadrüddin hakkında söylenen farsça bir şiirde şu sözler vardır:

«İşittim ki yüksek ahlâklı (Keygatu şah) tebaası hakkındaki şefkati dolayısıyla bir gün (veziri Ahmed) e emretti: İstiyorum ki, dedi, harabe yüz tutmuş olan (Zengan) şehrini (Tebriz) gibi mâmur ve güzel bir şehir haline koyasın! Vezir yer öptü ve cevap verdi:

Buna imkân göremiyorum. Eğer emir buyurursan şen ve mâ-

mur (Tebriz) şehrini bir saat içinde (Zengan) dan daha harap bir hale gireyim.»

Dönek dünyanın değişmesi Sadrüddin Halidi'nin hayal perdesini alt üst etti; kendisini ve yoldaşlarını felâket meydana sürükledi. Ölümü için yazılan farsça bir tarih kuşaında:

697 yılı Recep ayının yirmi birinci Pazar günü sabahı kazâ kılıcı uğurluz Çavcı'nın adını vezirlik defterinin başından kazıdı. Başka bir tarih şiirinde de:

«Hieretin 697 = 1298 yılı Recep ayından iki on ile bir gün geçmişteki Pazar sabahı Tanrı'nın sonsuz kudreti (Ahmed Halidi)nin gönül kanını (Candar) ırmağının sularına akıttı.» denilmektedir.

Sadrüddin Ahmed Halidi, ölüm cezasına çarptırıldıktan sonra Anadolu vezirliği (Hoca Sadrüddin) de karar kıldı. Onun günlerine ait vak'alar, sırası gelince hikâye edilecektir. 697 = 1298 yılı da bu suretle sona erdi.

698 = 1299 yılı girdiği sıralarda (Eaynear) la (Bahem) sahip (Şemsüddin Lâgüşi) ile birlikte Anadolu'ya geldiler. Mücirüddin Emîrşah, son değişiklikler dolayısıyla azledilmiş olan bâzı büyük âmil ve naiplerle ordu yolunu tuttu. Azerbaycan'a vardktan sonra uzun müddet ahvali tahkik ve hesapları tetkik edildi. Nihayet bu tahkikatın arkası alındı ve mesele bütün iddia kapılarının kapanmasıyla neticelendi. Mücirüddin, İlhanlık bayrağının Irak'ta (Vasit) kışlağına doğru harekete geçtiği ve yolda bir çok gecikmelerden sonra oraya vardığı müddet zarfında İlhanla beraber bulunduğ gibi (Vasit) kışlağına gittikten sonra da geri dönmesine müsaade edilmedi. Her şeyin bir vakti vardır. Bu vakit gelmedikçe boş yere çabalamanın bir faydası yoktur. Şair:

«Her işin muayyen olan zamanı gelip çatmadıkça sana dost olanların dostluklarından da bir fayda göremezsın.» demıştır.

Sülemiş isyanı

Vasıt kışlağında (Cuki) mevkiine varıldığı sırada (Sülemiş) isyanın başlamış olduğunu bildirdiği haberi yayıldı.

Sülemiş, isyan komutanı beline bağlamış, emirlik vazifesini sui istimal ederek serkeçlik ve inat yoluna sapmış, saltanat dâvâsına kalkışmıştı. Kırkangıçlarla birlikte uçağa yeltenen uğursuz deve kışı, yakut doğan yuvasını zapt etmek isteyen cıvı serçe gibi yükselecek istiyor, keken teli ile aya çıkarak hayalini kuruyordu. Bu türlü hasanlık düşünceleri Çayhan gibi akan devlet ırmağının önüne gamurdan duvar çekmeye uğraşta. Tanrı, karneanın ölümlünü yaklaşırdığı zaman kanatlarını, derileri. Sülemiş de bir takım beyinsiz ve kısa görüşlü yoldaşlarının fitnesi telkinlerine, teşviklerine kapıldı. Bu arada Aksaray kadısı ile kardeşi (Mümin) de onun tarafını tuttular. Memleketi parçalamak kasdıyla asker topladılar. Kuyuya taş atan deliler gibi bu işe ön ayak oldular. Bir arap şairi diyor ki:

«Ey ateşi körükleyenler; biliniz ki onun işi başkaları içindir!
Ey atlarıyla odun taşıyanlar; taşıdığınız şeyden ancak başkaları faydalanacaktır.»

Bayındır'la Balıkesir maiyetlerindeki askerle Sülemiş isyanını bastırmaya kalkıştılar. Bu işte talihleri yardım etmedi. Fazla dayanamıyarak bin türlü içkeneciler altında kılıçtan geçirildiler. Bu iki adanın öldürülmesinden sonra Sülemiş artık galip gelmişti. Her tarafa saldırmaya başladı. Vilâyetlere bir takım yalav ve yidurma mektuplar gönderdi. Teklülter, sahnalar, tarhetti, fermanlar çıkardı. Her bucaya yolladığı elçiler, buldukları her şeyi tasarrufları altına aldılar. Bu işler kış mevsiminde başlamıştı. Vaktin padişahı (Kasım Han) güzel tedbiri ve isabetli düşünceyle böyle bir mevsimde Anadolu'da bir seferin doğuracağı çetinlikleri, asker ve hayvanların yiyecek tedariki cihetinden uğrayacağı sıkıntıyı göz önüne getirdiği ve halkın bu yüzden göreceği zararları hesaba kattığı için yasa hükmüne göre yapılacak hareketin ilk bahara ertelenmesini uygun gördü. Ayrıca verdiği bir takım yarışlarla Anadolu ahvalinin gizliden gizliye tahkiki için casuslar gönderilmesini,

Sülemiş hakkında dolayan haberlerin ne dereceye kadar doğru olduğunun tesbitini istedi. Asilerin bu temelsiz ve uygunsuz hareketlerine akıl ve idrak sahibi memleket idarecilerinden hiç kimse tarafçılık yapmadı. Ancak yukarıda sözü geçen Aksaray kadısı ile kardeşi Mümin, bağlarına gelecek kazâyı karıştırmış ve bu selin önüne durmuşlardır. Etraftaki emirlerle halık isyana davetleri için yazılan mektupların tesiri su üzerindeki nakıplar gibi oldu. Fakat bu arada vergi ve resimlerin tahsilât işleri; asker ve elçilerin gidip gelmeleri sırasında çıkan karışıklıklar yüzünden alt üst oldu. Sultan Alâüddin Keykubad ile vezir Şemsüddin Lagîşi ve öteki Anadolu emirleri çember içinde kaldılar. Sultanın maiyeti halkı zamanın tabiriince ayakları su içinde veya zindanında oynayan insanlar vaziyetinde idiler.

Asiler, (Sivas) ı muhasara ettiler. Şehir halkı, büyük küçük hep birde neçtin bir mukavemet gösterdi. Muhasara ve muharebe bir ay sürdü. Bşek çamura saplanmış güvercin tazeğe düşmüştü. Akıl ve idrak, Sülemiş'e bu işten geri durmasını fısıldadıkça kulâğuna girmez oluyuş, basiret gözünü damarlar hüvünmüştü. O taraflarda her ne kadar bozgunculuk çıkarmaya uğraşsa ise de bir şey yapamadı. Aynı zamanda düştüğü çetin durum içinden sıyrılmağa da hıkmân yoktu.

Şimdi biraz da Mücridüddin Emîrşah ile İhsanîk kaime günüş olan öteki Anadolu emirlerinin durumuna gelelim:

Bunların ister istemez (Vasıt) kışlağında toplanmaları gerekli görülmüyordu. Tehlikeli bir deniz konarında gemisiz kalmış yolcular gibi beklemekten, sabır etmekten başka çareleri yoktu. Şair diyor ki:

«İş başa düşünce yigidin ilacı sabırdır. Sabırsız hiç kimseye murat kapısı açılmaz.»

Halbuki o perişanlık ve umutsuzluk günlerinde murat kapısı her taraftan kapalı idi. Emirlerin her biri hâlâ birer mansıp ve mevki savdasiyle uğraşıyor, vakitlerini bu düşüncelerle geçiriyor belki bundan sonra Tanrı işini onaracaktır diyerek olmayacak hayaller peşinde koşuyorlardı. Anadolu işlerinin düzelmesine, memleketteki karışıklıkların yatıştırılmasına hıkmân elverdiği tak-

dirde bunlar da hazırlanmış olan mansıplara konacaklardı. Nihayet mansıplar şöyle kararlaştırıldı:

Emîrşah; İlhan ve sultan naipliği ile eski yerinde kalacak.

Tebriz'li Şerefüddin Osman: Müstevfiliğe getirilecek.

Muînüddin Muhammed bey: Emîrlikle Pervanelikte kalacak.

Sahip Cemalüddin: Yine vezir olacaktı.

Her birinin mertebesine göre yarlıg ve payzeler yazıldı. Bununla beraber üzerlerine pek ağır iltizamlar yükletildi. Bu iltizamların en önemlisi Müstevfi Şerefüddin Osman'a ayrılmış olan kısmı idi. Bu adam Anadolu'daki mülk sahiplerinin gasp suretiyle elde etmiş oldukları akarıları geri alacak, üç bin çift öküz ile idare edileceği tahmin olunan araziden ordu ve hassa ihtiyacı için üçyüz bin ölçek ekin temin edilecek başkaca mevcut vergi ve resimler de aynen alınacaktı. Fakat böyle tehlikeli bir iltizamın idaresini yalnız ona itimat etmediklerinden zorla diğer mansıp sahiplerine de havale ettiler. Şerefüddin Osman, bu arada bir şehir veya vilâyet bölgesini eline geçirmek ve oradaki mülk sahiplerinden geri alacağı yerleri meydana çıkarmak umudu ile önceki devlet büyüklüklerine ön ayak olmak istemişti. Karga bir milletin kılavuzu olursa işin sonu neye varacağı anlaşılr.

Geri alınacak arazinin her gîfiliğinin Anadolu parasıyle yüz dinar itibar edilmesi hakkında altın damgalı beratlar yazıldı. Devlet büyükleri memlekete gelir gelmez bu mallara el koydular. (Samiri) gibi her tarafa baş vurdular. Fakat üçbin çift öküzden bir kösele bile çıkaramadılar. Bundan başka elli bin kişilik bir süvari kuvvetinin yem ve erzak ihtiyacını mevhum gelişlere güvenererek üzerlerine almışlardı. Bu yüzden ellerinde avuçlarında olan bütün servetlerini yok ettikleri gibi vakti geçmiş olan eski vergilerden de bir şey koparamadılar. Şairin:

«Bir garazkârın arkasından gittiğim için yoldan saptım. İşitmedim ki karga bir milletin kılavuzu olursa...»

Gerçek gibi bu insanların da mevkî hırsı ile gözlerini perdeler kaplamıştı. Sülemiş isyanı sıralarında ayaklar altında kalan bir

memlekette üçbin çift öküzün nasıl bulunabileceğini düşünmüyorlardı. Mahvolmuş maldan, ekilmemiş tohumdan ne alınabilirdi? Gelecek askerin erzakını ne suretle ve nereden temin edeceklerdi?

Pervane Muhammed bey bu durum karşısında muhalif kaldı. bir daha orduya gitmemeğe, hiç bir yarlıg hükmüne baş eğmemeğe karar verdi. Nefsini kurtarmak için Ordu tarafından yükletilen hiç bir taahhüdü kabul etmemek suretiyle bu teklif çemberinin dışında kalmak istedi. İşi isyan ve hiyle yoluna döktü.

Hepsi de kötü birer borçlu olan emîrler, artık işi savsaklamakla vakit kazanmağa çalışıyorlardı. Vergi mükelleflerinden her kim sermaye veya menfaat bakımından bir itirazda bulunursa diyalıyorlar, bu suretle vakit geçirmek fırsatını elde eden mükellefler ise ödeme vakti gelince «müflisin malı Tanrı'nın muhafazası altındadır.» diyerek dîrsek gösteriyorlardı. Zaten harap köyden nasıl harağ alınabilirdi? Nihayet giriştikleri taahhüdleri yerine getirmek umutları kesilince memleket ileri gelenlerinin bütün müdafalarını ellerini göğüslerine, parmaklarını gözlerine götürerek kabul etmeğe mecbur kaldılar. Artık «bugün hamir, yarın emir» diyerek işi savsaklamağa başladılar. Neticede ne gidenen bir haber, ne de kalandan bir eser vardı. Şerefüddin Osman nihayet yakalandığı çemberden kendini kurtardı. Fakat işlediği kötülüklerin manevî yükünden başka bir şey götüremedi. İnsanları azdırıp da sonunda yan çizen Şeytan gibi işin içinden sıyrılıp çıktı.

Devlet büyükleri, önce gönüllerinde yaşattıkları dünya mırasına ermiş, İlhanın iltifat ve teveccühlerine uğramışlardı. Fakat her iki tarafın rızasıyle üzerlerine aldıkları iltizamların kalburla su taşımak kabilinden boş bir şey olduğunu anlayınca başlarına gelecek âkıbeti gözlemek üzere umut gözlerini açmış, askerin yetişmesini, Tanrı'nın göndereceği zafer müjdesini bekliyorlardı.

Sülemiş üzerine hareket

Artık kış bitmiş, soğuk kırılmış; cihan bir bahar neçesiyle tekrar tazelenmiş; güneş kartahın yuvası (bahk) burcundan (kuzu) burcuna geçmişti. İlk baharın bu yeşil günlerinde İlhanlık ka-

bundan verilen fermanın gereğince büyük ordu harekete geçti. Yüce kumandan (Çoban) noyan ile tümen kumandanlarından (Sutay), (Molay) ve binbaşılardan (Başkırd) ve daha önce ileri gelen mansıp sahipleri ordu ile birlikte idi.

Âsileri yola getirmek üzere kütü talihleriyle Anadolu'ya yö-neldiler. İstiz yubaneları, engin ovaları arkada bırakarak hâdisle-
rin karpalarına çıkardığı bir çok tereddüt içinde yürürken geçtik-
leri yerlerde sık sık Anadolu ahvalini soruşturuyor; geride kalan-
ların kaygusunu çekiyor, gönülleri umutsuz bir halde komu göç-
rek ilerliyorlardı.

698 = 1299 yılı Şaban ayında (Erzincan) ovasına geldikleri za-
man Sülemiş askeriyle büyük ordunun karşısına çıktı. Moğul or-
dusunun öncü kuvvetlerinin başında (Çoban) bulunuyordu. (Molay)
ve (Sutay) ın yetişmesinden önce (Sülemiş) kuvvetleriyle harbe tu-
tunmak zorunda kaldı. Gündüz sona ermiş, gece bastırılmıştı. Yıl-
dızlar, semada bütün gece casuslar gibi gözlerini açmış; orduya bek-
gilik ediyorlardı. Seyyareler padişahının atı doğu ufuklarından
cihanı kaplayan yeşil alana ayak basarken fırsat gözetleyen öncü
kuvvetler intikam kılıçlarını kınlarından sıyırdılar. Âsilerin he-
mişe uykuda bulunan askerleri üzerine öyle bir saldırı saldurdılar
ki, düşman kelleleri, sabah rüzgârıyla dökülmeğe başlayan yıldız-
lar gibi yerlere sağıldı. İlk atışta âsilerin bütün mukavemetlerini
kurdular. Öfke ateşleriyle o fitne kütüklerinin temellerinden du-
manlar çıkardılar. İsyân bayrağı devrildi. Âsi elebaşılarının baş-
ları bedenlerinden ayrıldı. Cesetlerden fırlayan canlar, yuvaları-
nı yitirmiş kuşları andırıyordu. Bu büyük zafer (Musa) nın sibir-
bazları alt cümesi gibi âsileriz fitne ve fesat oyunlarını alt üst et-
mişti. Mağlûp (Sülemiş) in umut ağacı, bu fırtına karşısında yap-
raksız ve meyvesiz kaldı. Canını tam ecel çengelime kaplıracığı sı-
rada harp meydanından sıyrılmağa muvaffak olarak (Şam) tara-
fına savuştu. Ona ayak uydurmuş olan (Tay Buğ) ını kardaşı (Ak-
bal) yakayı ele verdi. Anadolu hâkimi olan Hatay'lı (Taştınur)
esir edildi. İthar'ın gevket ve kudreti, büyük noyan (Çoban) ın
güzel tedbirleri ve yiğitliği sayesinde Anadolu, uğursuz âsilerin
elinden kurtuldu. Fıncıların ayakları felâket çamuruna saplan-
dı. Memleket Mısır gibi Firâv'n'lardan temizlendi. Âdem baharını

günaha sokan yılan ve şeytandan uzak kalmış bir cennet bahçe-
sine döndü.

Fitne hareketleri yatışmış, işler yoluna girmişti. Bozguna uğ-
rayan hainlerin bütün malları, ağırlıkları, silâh ve hayvanları
muzaffer orduya kısmet oldu. Büyükten, küçüktен, âmirden, mo-
murdan hiç kimsе bu ganimetlerden mahrum bırakılmadı. Belki
kuşlar, kuşlar bile bu kanlı savaş alanında uzun müddet safalı bir
bayram yaptılar. Tanrı'nın «ganimet olarak elde ettiğiniz düşman
mallarını helâlca yeyiniz; eğer iman edenlerden iseniz Allah'tan
korkunuz!» yolundaki buyruğu yerine geldi.

İsyandan sonra

Durum düzenine girdikten sonra hâkimlerle mansıp sahipleri
tekrar bölgelerine ayrıldılar. Sutay, yanındaki askerle Anadolu'
nun muhafazası için geri kaldı. Çoban bey (Halep) sanırlarının
korunması için o tarafa yollandı. Müciüddin Emirşah, (Kayseri-
ye) bölgesinde Sutay ile beraber kalmıştı. Mansıp sahiplerinin
başbağı, memleket büyüklerinin en ileri geleni olması yönünden
ordu gerçeklerinin yerine getirilmesi işi de ona bırakıldı.

Pervane Muinüddin Muhammed bey

İsyân bölgesi olan Uç taraflarından (Kastamonu) ya geçti.
(Çankırı) ya vardığı aralarda o taraflardaki bütün mülk ve ser-
vet sahiplerinin mallarını yağmaladı. Bir çok memleket eşrafı bu
halden etkilerle yurtlarını yuvalarını terkettiler. Pervane bundan
sonra Anadolu büyüklerinin en değerlilerinden olup o bölgelerde
cömertliği, merhameti ve halka karşı yaptığı kerem ve ihsanlarıyla
ün salmış; her ilim ve fende yüksek mertebelere ermiş bulunan sa-
yılı zenginlerden (Nusratüddin Çelebi) ye musallat oldu. 700 baş
at, 10,000 koyun ve başkaca ekin ve mahsulleriyle 100,000 altına
varan servetini zaptetti. Bu mübarek zat hiç suç ve günahı olma-
dığı halde köşeden köşeye gizlenmek suretiyle kendi yurdundan
ayrılarak (Aksaray) da (Sutay) ın yanına sığındı. Müciüddin

Emîrşah'ın tavsiyesiyle küçük bir yardım olmak üzere Aksaray bâkimliğine tâyin edildiyse de kaybettiği büyük servetin acısına dayanamıyarak Tanrı'nın rahmetine kavuştu.

Pervane gaspetmiş olduğu bu mallarla kuvvet ve şevketini artırdı. Kalabalık bir cemiyetle geri dönerek (Konya) ya geldi. Orada bir çok isyan belirtileri gösterdi. Şehrin ileri gelenlerini ağır teklifler altında ezmeğe başladı. Zengin ve eşraf takımları onun yağmacılığından, zulümlerinden artık bıkmış, usanmışlardı.

Bu zulümler cümlesinden olarak, eski müstevfilerin en sayılarından (Asilüddin) i haps ile mal ve mülkünü zaptetmek için bin belâya uğrattı. Bütün ömrünce biriktirmiş olduğu varını yığını dayak ve tehdit ile elinden aldı. Zavallı adam yediği dayak yaralarıyla bir ay sonra hastalıktan öldü. Sonra, Konya valisi (Kâmil oğlu Mahmud) a geçti. Altından kalkamayacağı ağır teklifler yükledi. Takatı kesilen bu zavallının da kemâli zevâle yüz tuttu. Pervane'nin havalelerinden, tâcizlerinden hiç bir akçası kalmadı. İztırâplar içinde öldü. Vali Mahmud'un ölümü dolayısıyla Rıza Baba şöyle demiştir:

«Senin yüzünden cihanda bir kimsenin kılına zarar gelmedi. Gittiğin gün başlar üzerinde yolcu edildin.»

Devlet büyüklerinden tuğracı (Muzafferüddin) yiğitliği ve bilgisiyle tanınmıştı. Her ne kadar su gibi daima dalgalı görünür, gurur havasıyla çetin işlere baş vurur bir adamı. Fakat bütün bu istibdat ve kabiliyetleriyle beraber ona baş eğmek istemeyince kaçacak bir yol bulamadı. Konya şifa yurduna sığındı. Nihayet, o zalimin satvet ateşi karşısında tatlı canını fırtınaya kaptırdı. Pervane Muhammed bey, Konya'da bu şekilde haksız tasarruflar ve zulümlerle işleri berbat ettikten sonra (Kastamonu) ya yöneldi. Uç taraflarından geçerken yolda Türkler, üzerine atıldılar. Aralarında yaptıkları bir çarpışma ve vuruşma sonunda Türklere galip geldi. Onları da yağmaladı. Daha sonra (Seferihisar) a vardı. O bölge, Mücirüddin Emîrşah'ın iltizamında bulunuyordu. Geçmiş ve gelecek vergilerini tasarrufuna aldı. Mücirüddin'in artık o görevlerden bir şey istemesine imkân kalmamıştı.

Pervane, elde ettiği büyük vurgunlar sayesinde etrafına bir çok adamlar topladı. Bütün Kastamonu ve komşu vilâyetlerdeki asker başbuğlarını elde etti. Kuvvet ve şevketi artınca başını büsbütün itâat halkasından çıkardı. Üzerine almış olduğu iltizamlara dirsek gösterdi. Taahhüt ettiği ekinleri kendisinden istedikleri zaman alay yolu ile; eşeğe bak ki bir öküze razı olmuyor, cevabını verdi. Yapılan her teklife karşı; Uç vilâyetlerini askersiz elde tutmak imkânsızdır. Moğulların havalesini düşünecek zaman değildir, diyor-du. Müellifin bu münasebetle yazdığı bir rubâide şu sözler vardır:

«Hükümdarlık töresini bilmez, memleket mahsulünü emir ve ferman taumadan mahveder. Allah kahretsin. Zuhmü büyük şiddet peyda etti. Hâdiselerin yürüyüşü tıfının kopacağı saati yaklaşıyor.»

Devlet ve memleket büyükleri, pervane'nin isyanını olduğu gibi İhvan'a ulaştırdılar. Yola getirilmesi için gönderilecek askerin o vilâyetleri yine harabeye çevireceği anlaşıldığı için onun bölgesine ait maldan ve taahhütlerden vaz geçtiler. Onu, iyilik yolu ile, güzel vaatlerle tuzâğa düşürmeğe çabaladılar. Fakat bu teşebbüslere kâfiyyen iltifat etmedi. Nihayet bu isyan ve karışıklıklar sırasında Tanrı'nın yardımı yetti. Hiç bir ordu ve asker çekmeğe, tedbir almağa meydan kalmadan öldürücü bir hastalığa tutuldu. O hastalık arasında hayat sahifesine ölüm rakamı yazıldı. Ötekinden berikinden zorla, zulüm ile topladığı dünyahıkları ecelin kahir ve satveti önünde başkalarına bırakarak geçip gitti. Yaptığı kötü-lüklerin günahlarından başka bir şey götüremedi.

Rüknüddin Pervane

(Aksaray) ve (Eyüphisar) tarafları pervane (Rüknüddin) de idi. O da bütün gayretini yağmacılığa, vurgunculuğa sarfetti. Yaptığı haksız müsaderelelere karşı ufak bir itiraz sesi yükselse derhal zulüm ile susturur, vilâyetlerin birinde her hangi bir kâtip kâğat üzerinde bir kalem oynatsa hiç bir suçu yokken malını zapteder, her hangi bir müslüman gözüne batsa suçsuz yere zavallının canını bir cinayete kurban eder, temelinden duman çıkarırdı. Tanrı

emareti olan halkın sırtına o kadar ağır teklifler yükledi ki, bu hakaretleri belki ateş pamağa, fırtına otlara karşı reva görmezdi. Zengin, fakir bütün halk onun zulmü gengelinden yakayı kurtarmak için ellerinde avuçlarında olan her şeylerini verdiler, ev ve basklarını tam takır barakarak olan her şeylerini verdiler.

Müellif diyor ki; o günlerde kendisine göndermiş olduğuna uzun bir kasideden şu parçaları buraya geçiriyorum:

«Eğer hâdiseler doğruan feleğin pergârı senin muradına döner ve mihver gibi ayağını bastığın yerde sebat göstermek istersen sâkıy ililik dairesinden dışarı çıkmamağa gayret et; dünya tahtının altında, felek sarayının içinde kötülükten daha uğursuz hiç bir manzara yoktur. Akbaba kuşları kimseyi incitmedikleri için ömürleri çok uzun olduğu halde halkı ısırarak sineklerin bayatları pek kısadır. O diri gönüllü ve temiz görüşlü ergin şair, ne güzel söylemiştir:

«Dünya emelliyle sarhoş olanlar, bir gün şuurlarına kavuşurlarsa gül renkli şaraptan bir an için boş kalan kadehlerini bir kuyu gibi çirkin bulurlar.»

Pervane Rüknuddin'in bozuk fikirleri nihayet eteğine dolacağı. Haksız harağlar ve havaletler yüzünden elçiler tarafından sorguya çekildi. Cevap bulamayınca şaşkın ve âciz bir durumda kaldı. Bütün ömrünce elde ettiği varlıklarını, paradan, maldan, emlak ve akardan nesi varsa hepsini hava ve heves rüzgârına kaptırdı. Kendisi de hâdiselerin gürültüleri arasında sersemledi. Dini sağlam olmaya hayati da düzgün gitmez, derler. Pervane de bu yüzden canını ve malını yağmaya verdi. Sofil ve perişan bir durum içinde dünyadan göçtü.

Serefüddin Osman

Kendisine ayrılmış olan (Niğde) ve çevresi iltizamların idare etmek üzere yanındaki adamlarıyla o tarafa yollanmıştı. Güçlü yerlerde zulüm elini uzattı. Teklif kalemini yürüttü. Vaktiyle (Buhtunmasır) ın Şam'ılara yapmadığı hakaretleri, Oğuz Türklerinin (Horasan) halkına revâ görmediği tazyiki o memleketler hal-

kına tatbik ediyordu. O çevrelerde yapılan kötülüklerin, halka revâ görülen zahmet ve meşakkatlerin tasviri ne kaleme gelir, ne de söze sığar. Eğer bu zulümlerin hikâyesini dağa anlatsalar yankı vermeğe utamır.

Mütevvi Şerefüddin hakkında söylenilen bir şiirde şu sözler vardır:

«O rüzgâr yürüyüğü hırsız ki, koşan atların turnaklarından mallarını söker, çetin günlerde, kışık senelerde (Mısır) ın ekin anbarlarından (Kenan) diyarına buğday aşırır. Çift öküzü toplamak behanesiyle eşekliğinden ekim zamanında köylünün evini yıkar, ölülerin kefenini soyar, cenaze tabutlarının yakasına yapışır.»

Sahip Cemalüddin

Bu kargaşalıklar arasında, bu, kör develerin yürüdüğü günlerde işleri düzenine koymak, iltizam bölgelerini tertip etmek maksadiyle tam bir sene Irak'ta kalmıştı. Sülemiş isyanı sona erdiği 699 = 1300 senesi vergilerini avlamak istiyordu. Rüknuddin Pervane'nin bölgesine ortak idi. Meşakkat ve zahmet yükünü onun sırtına vurdu. Menfaat yemişlerini kendisi topladı. Müellif bu adam hakkında yazdığı bir hicviyede diyor ki:

«Günahkâr bir el ona vezirlik getirdiği gün o cinayetleriyle bütün halkı günahlarını suya düşürdü. Gelir gebeciz nisan ayında fitne ocağını yakmak için kanun çıkardı. Kutup yıldızlarının seyyarelerden döşediği seccade onun tesbihinin fırıldakları gibi aşağıya düştü. Ahmaklığının fazlalığından iki üç gün kadar baş kaldırdı ise de ansızın azil fırtınasına garparak korkusundan yuvarlanıp gitti.»

Mücirüddin Emirşah

Maliye işlerinde müşaviri olan (Şerefüddin Abdurrahman) ile birlikte eskidenberi uhdesinde bulunan bölgeye gitti. Önce (Kayscriye) ile çevrelerini dolayarak o tarafın tahakkümü isten an-

layan adamlara havale etti. Sonra (Sutay) ile beraber (Niğde) ye gitti. Bir kaç yıldanberi Niğde kalelerinden (Anduğu) kalesine sığınmış olan (Konkurtürk) o taraflarda fitneler çıkarmakta idi. Naibin oraya gitmesi dolayısıyla yakayı ele verdi. Mücirüddin, Konkur'u bir müddet hapsedti ise de kendisine bir zarar gelmesine ve kanının dökülmesine müsaade etmedi. Nihayet Moğul beylerine karşı yaptığı hizmetler sayesinde hayatını kurtardı.

Sabikuddin'in isyanı

(Lülve) kalesi Kütvalı (Sabikuddin) isyan bayrağını kaldırmıştı. Mücirüddin kendi naiplerinden itibarlı bir adamla küçük oğlunu, kaleye gönderdi. Bunlar hisarda rehine kalacak ve Sabikuddin de Mücirüddin Emirşah'ın yanına gidecekti. Sabikuddin bu dâvet üzerine naibin yanına gelerek itaat etti. İtibar ve iltifat gördü. Kaleye döndükten sonra Mücirüddin'in adamıyla oğlunu ağır armağanlarla yolcu etti.

Seferihisar kalesinin fethi

(Seferihisar), (Eyüphisar) ile (Niğde) arasında büyük bir kale idi. Bir çok âsî Türk kuvvetleri oraya sığınmıştı. Mücirüddin bu kale üzerine yürüdü. İki yıldanberi yağma ve çapullarla vilâyet halkını perişan bir hale koyan bu aşkıyayı da yola getirmek istiyordu. Âsiler, naip ile (Sutay) için atlar gönderdiler. Fakat Mücirüddin, aldanmadı. Vilâyet halkının hayat ve emniyetini korumak cihetini düşündüğü için Tanrı da kendisine yardım etti. Bu kaleyi zapt ile aşkıyadan temizlediler. Hisarı harap bir hale getirdikten sonra Aksaray'a geçtiler.

Buğdin oğlu Bedrüddin ve kardeşinin öldürülmesi

Buğdin oğlu (Hacı) üçyüz kadar aşkıya ile (Hilize) köyünün sarp kayalara oyulmuş mağaralarına çekilerek iki yıldanberi tâ

(Niğde) sınırlarından (Sivas ırmağı) kıyılarına kadar uzayan bölgelere baskınlar yapıyordu. Köylerde kimsenin emniyeti kalmamıştı. Hiç bir davar sürüsü otlaklarda bekçisiz dolaşmıyor, uzun zaman danberi halk sıkıntı içinde yaşıyor, sık sık tecavüzden yakasını kurtaramıyordu.

Mücirüddin, Aksaray imam ve şeyhleriyle meşveret etti. Bu meşveret gereğince istihareye yattı. «İstihareye yatan mahrum kalmaz, istişare eden pişman olmaz» derler. Aşkıyanın, asker kuvvetiyle sarp mağaralardan çıkarılması haylice çetin bir işti. Ordunun o tarafa gönderilmesi belki o taraflarda karışıklık çıkmasına sebep olacaktı. Mücirüddin imam ve şeyhlere dedi ki:

Ben, bu aşkıyaya, hükûmete itâat gösterdikleri ve teslim oldukları takdide kendilerini cezalandırmayacağıma yemin ile söz verir ve sonra - bu fitneyi yatıştırmak için - sözümü ve yemini bozarsam günah girer miyim?

Cemaat hep bir ağızdan cevap verdiler ve yazdıkları bir hüccetle tenin ettiler ki, eğer o yüzden size bir günah gelirse bizim boynumuzca olsun.

Bu meşveretten sonra bir elçi derneği bir kaç defa aşkıya elebaşlarının yanına gidip geldi. Onlara and vermek ve (Salıme) köyü timarları vâdedilmek suretiyle kandırıldılar. Bu yalancı sözleşme üzerine huzura gelen (Hacı) ile kardeşini ve adamlarını hemen öldürdüler. Müslüman kanı dökerek biriktirmiş oldukları bütün mal ve servetlerini ele geçirmekle beraber vilâyet halkını da bunlara zulümlerinden kurtarmış oldular. Bu tedbir dolayısıyla (Mücirüddin) hem dünya menfaatlerine hem de âhiret sevabına kavuştu. Kazandığı zafer üzerine memleket büyük bir kendisine yandıkları bir mektupta; «Padişahlar, bir maslahet uğrunda yüz kaç dökerek» diyorlardı. Müellif de bunun altına şu sözleri ekledi: «Elly padişah; sen yüz maslahat uğrunda ancak bir kan dökürsün.» Müellif Aksaraylı, bu münasebetle yine şu siyasi mülâhazaları ifade ediyor: Mâfumdur ki memleket bakımsız kaldıkça mülk sağlanmaz. Yurdun onarılması da ahâlinin varlığına bağlıdır. Halkın işiyle işe adâletle koruması. Bir hükûmet aklının eğer zulme yol ile mal biriktirmek zevasına kapılır ve bu yolda tamâ

beslerse dünyada zillet ve mahrumiyetten, ahirette iflastan başka bir meyva toplayamaz.

Öteki devlet uluları, Mücirüddin Emîrşah'ın buyruğu altında bulunan vilâyetlerde din ve dünya işlerinin düzenine girmiş olduğunu ve İlhanlık makamından (Sutay) ile kendisine verilmiş olan yarlıg ve fermanlar hükümlerinin tamamiyle yerlerine getirilmekte bulunduğunu görünce kışkırdılar. Her taraftan dil uzatmağa, fırsat düştükçe taş atmağa çalıştılar. Mücirüddin bunlara karşı eskisi gibi müdâra yolunu tuttu ve kendi işine devam etti. Şair diyor ki:

«Tay, annesine sormuş. Biz su içiyoruz, başkaları niçin ıslık çahyorlar? Kısarak cevap vermiş: Suyunu içmeğe bak, beyhude yerilme; onlar ancak kendi kendilerini üzerler.»

Mücirüddin Emîrşah'ın Samsun seferi

Aksaray'dan dönen Mücirüddin Samsun'a yollandı. Samsun kıyılarını (Bafra) vilâyetiyle birlikte Muînüddin Süleyman pervanesinin torunu (Mühezzibüddin Mes'ûd bey) zaptetmiş, şehir ve vilâyet gevresini yağmalamış, oradaki darphanein bütün mevcudunu talan etmişti. O vilâyeti de Mühezzibüddin'in elinden kurtardı. O yıl içinde Samsun mutasarrıfı Anadolu'nun sayılı büyüklerinden Savas'lı (Rüknüddin Rahat) idi. Mühezzibüddin Mes'ûd bey kuvvetlerinin baskınlarına dayanamıyarak nihayet aciz kılmini suya atmış ve bir gemiye binerek sahilten deniz yolu ile (Canik) vilâyetine kaçmıştı. Mücirüddin Emîrşah, Rüknüddin'i tekrar Samsun'daki vazifesinin başına gönderdi. Mes'ûd beyin uzaklaştırılması için başka çare bulamayınca Rüknüddin ile aralarında dünürlük yapmak suretiyle bir anlaşma yolu buldu.

O günlerde bin kişi kadar zırhlı bir (Firenk) süvarisi, gemilerle (Sinop) kıyılarına gelmişti. Şehirde alış veriş bahanesiyle bunlardan bir kol gemilerden dışarı çıkmış erzak almakla meşgul bulunuyorlardı. Sinop ahalisi, bunların yaptıkları alış verişe aldarak gafil bulundukları bir sırada süvariler ansızın şehre baskın yaptılar. Mes'ûd beyi yakalayarak gemilerine götürdüler. Öldür-

mek istediler. Ecclî henüz gelmediğinden neticede dokuz yüz bin dirhem mukabilinde onu tekrar sattılar. Bu suretle canını kurtardı. Bu felâket üzerine Mücirüddin Emîrşah'ın kızını alarak ona damad olmak istedi. Bu hususlık temeli kuvvetlendi. İnanırlar, şeyhler bir kaç defa gidip geldiler. Armağanlar taşıdılar. İşler yoluna girdikten sonra da şehir ve vilâyet muhasebeleriyle Samsun darphanesine sikke malzemesi tedarik etmek için uğraştılar.

(Şerefüddin Abdurrahman) maliye işlerinde bilgili bir müstevfi idi. Bütün bölgelerin maliyesi üzerinde teftiş hakkı vardı. Fakat İlhan'ın buyruğu gereğince Mücirüddin Emîrşah'ın yanından ayrılmıyor, bu arada diğer bölgelerin muamelelerini de kaydediyor, hesapların tetkikatında pek ileri varıyordu. 698 = 1298 yılı da bu işlerle sona erdi.

699 = 1299 yılı girerken (Horasan) vezir ve vezir oğullarından (Hoca Vecih) diye anılan (Nizamüddin Yahya) vilâyet maliye ve vergi işlerinin tatbikatının düzenine koymak ve bu hususta gerekli kanunları yapmak vazifesiyle ve İlhan yarlıgı ile Anadolu'ya geldi. Elindeki yarlıg hükümlüne göre bu adam kendi masrafları karşılığı olarak çiftçilerle tobaa ellerinde bulunan her çiftlik arazi için her akçe ile birer gümüş dinar alacak ve başkaca bir şey istemiyordu. Memleket vezirlerinin zenginlerinden (Residüddin) ile (Sadüddin) de Horasan'lı Nizamüddin Yahya'ya Divan vezirliğine getirildiler. Bunlar herer çiftlik başına alınacak birer dinar verginin ehemmiyetsiz ve tahsili kolay bir teklif olduğunu sanmış ve bu esas üzerine yarlıg almışlardı. Bu önemli işleri başarmak üzere (Irak) dan yola çıktılar. Yollarında Horasan'lı, Niğebur'lu kâtiplerden, Azerbaycan'lı haciplerden, Kohistan'lı tabiidarlardan, Save'li, Kirman'lı âmillerden, Mazanduran'lı, İsfahan'lı asker başbuğlarından kalabalık bir alay vardı.

Vezir Nizamüddin Yahya her ne kadar soya soya temiz ve cömert bir adamsa da çok müsrif ve hoyrat tabiatlı idi. Keskin bir kalemî vardı. Fakat daha ziyade kan dökmeğe yarışlıyordu. Sonsuz lütf ve ihsanlarına karşı ölçsüz zulümleri vardı. Vakarlı ve sakin zamanlarında (Elvend) dağları gibi ağır başlı, neş'eli demlerinde rüzgârdan daha hafif görünürdü. Hükümlerinde şiddetli, fakat

fikirlerinde çok defa isabetsizdi. Hulâsa hayrı şer ile karışık zararı faydasına üstündü. Yanındaki adamları da kendi huyunda insanlardı. Zaten «Kurt ulusundan gördüğünü işler» derler.

Bu kafilâ hükûmet merkezine gelince alçak mayalı âmillar fesatçılığa başladılar. Birer acılı çiban ve göz ağrısı ile karışık bir nezle salgını gibi onu haksız tasarruflara teşvik ettiler. Bu adamlar kendilerini mücevher gibi gösteridilerse de hepsi de ateş tabiatlı birer köz gibi müslümanların temellerinden duman çıkardılar. Memleketteki iş adamlarından Nizamüddin Yahya'ya hizmet edip de hayır gören hattâ ziyana uğramayan hiç kimse yoktu. Onların nimetleri, tıpkı susamış insanları aldatan çöl serapları gibi yalancı bir gösterişten ibaretti.

İlk önce (Erzincan) a vardıklarında İlhan katına kulluk vazifesini arz etmek üzere (Diyarbakır) ve (Rabia) yolu ile seyahat etmekte olan (Feramerz oğlu Alâüddin Keykubad) a rastlamışlardı. Zavallı sultan, tuzaktan fırlamış bir kuş gibi (Sülemiş) isyanından canını kurtarmıştı. Erzincan çevrelerinde her iki taraf karşılaşınca hiyle oklarını sultanla maiyetindeki adamlara çevirdiler. İlhan a sunulmak üzere götürülmekte olan armağanları zorla ellerinden aldılar. Erzincan şehrine varınca vergi mükelleflerinin borçlarını meydana çıkarmak bahanesiyle tahkikata giriştiler. İsrâil oğullarına yapılan zulümlerden daha şiddetli davranan bu adamlar, (Azrail) gibi her tarafa saldırdılar. Önce verilmiş olan karar gereğince her çiftlik araziden alınması lâzım gelen bir dinara mukabil on dinara bile razı olmadılar. Anadolu hâkimlerinin tasarrufu altında bulunmayan ve vergisi ancak iki üç bin dinar tutan yerlerden hassa masrafı için elli bin dinara yakın bir para toplattırdı.

Sivas'a geldiklerinde karışık gümüş akça ile alış veriş etmek bahanesiyle (Kızıl) adında bir sarrafa 15,000 dinar ceza yüklettiler.

Amasya'ya geldikleri zaman (Tacüddin Pervane) oğullarının hiç bir vergi ilişkileri olmadığı halde dayak atmak, asıp kesmek ve işkencelerle 8,000 dinar aldılar. Tokat'da (maktul kadı Sadrüddin) in kadınları, gözden sürmeyi kapalı bu zalimler tarafından se-yuldu.

Yaptıkları bin bir kötülükle beraber, zamanenin (Bestam'lı

Bayezid) i veya (Bağdad'lı Cüneyd) i derecesinde olan bir çok erenlere bile angariye yüklettiler. Kadı Sadrüddin'in iki yüz cilt nefis kitaplarını yağmaladılar. Mal ve terekesinden haksız yere yirmi bin dinar aldılar. Yine aynı suretle memleket emirlerinden, mu-tasarrıflarından, hattâ Mücirüddin Emîrşah, Rüküddin pervane ve kardeşi de dahil olmak üzere daha bir çok kimselere karşı şiddet kullanarak yüz bin dinar para kopardılar.

Nizamüddin, (Muînüddin Süleyman) pervanenin oğlu (Rüküddin) i mağlûp ettikten sonra onun hemşiresine yani Muînüddin Süleyman'ın kızına çıktı. Rüküddin'in göya genç kız kardeşini kendisine nikâhlanmış olduğunu behane ederek sık sık kızcağızın konağına saldırdı. O zamana kadar penceresinden içeriye güneş bile girmemiş olan zavallı kız kendisinin ve şerefli ailesinin namusunu kurtarmak zarûreti karşısında bu uydurma nikâhtan sıyrılmak için 70,000 dirhem boğanma tazminatı ödedi. Nizamüddin'in yaptığı haksızlıkları olduğu gibi anlatmak şu muhtasar kitabın hacmine sığmayacak kadar uzun sürer. Bu sebeple kısaca hikâyeye ettik. Hulâsa her şehire ait verginin tevzi ve tahsilini bir müteahhide verdi. (Ebu Leheb) e rahmet okutan bu adamların her birini bir vilâyete gönderdi. Vilâyetler maliyesini tasarruflarına alan bu müteahhitler bir dinar yerine on hattâ yüz dinar topladılar. (Mervut) mülhitlerini benzeyen hain müteahhitler zulüm kâğıtlarını öyle çaldılar, halka öyle tehammül edilmez ağır teklifler yüklettiler ve işkenceler yaptılar ki anlatılmakla bitmez. Değersiz bir çok adamlar, âmil, muhasip, tahsildar gibi unvanlarla her tarafa saldırdılar. Her biri kesesini rüşvetlerle doldurdu. Her rast-gelen memleketin bir tarafını yakıp yıktı. Su, her ne kadar eşya-ya hayat verirse de ifratı felâket getirir, derler. Bunlar da su gibi her tarafa baskın yaptılar, servi gibi başlarını itidalden ayırdılar.

Vilâyetlerden dönen tahsildarların getirmiş oldukları defterler, verdikleri hesaplar yüzlerinden daha kara çıktı. Halkı bu kadar ezdikten sonra gösterdikleri hesap defterleri içinden çıkılmaz bir halde idi. Atılmış pamuğa benziyordu. Bunların işlerinden ilk tecrübede bir fayda çıkmadığı, ipsiz, sapsız hesaplarından bir şey

anlaşılmadığı görülünce bu sefer daha sert ve şiddetli davrandılar. Bir takım insafsız amiller, muhassıllar, çavuşlar, naipeler iyini ile tekrar bütün vilâyetlere musallat ettiler. Bu adamlar, gûya önce yazılmış olan herbat defterleri mahallerinde mükelleflerle müzakere etmek suretiyle düzeltecek ve bu bahane ile de vergileri artıracaklardı. Bu yüzden ikinci bir işkence daha başladı. Halk iki defa vergi vermekle mükellef tutuldu. Ardı arkası kesilmeyen tekliflerle ezilmekte olan bazı iş adamları bu hale mecburî bir şekilde katlanıyorlardı. Kışın en şiddetli günlerinde uzak yerlerden gelmiş olan heyetlerin derterini, bazı fesatçıların teşvikine kapılarak dinlemedikleri gibi getirmiş oldukları değerli hediye ve armağanları da ellerinden aldıktan sonra yersiz behanelerle memleketlerine dönmelerine müsaade etmediler. Bu adamlar böyle bir mevsimde yersiz, yurtsuz kaldılar. Vahşi hayvanlar gibi mağaralarda, toprak çukurlarında barınmağa mecbur oldular. Her vilâyet naibi bir hacibin himayesinde günlerce toprak altında yatıp kalktı. Çektikleri zahmet ve meşakkatler son derecesine varmış, yapılan ağır tekliflerden, ardı arkası kesilmeyen angariyelerden feryat etmeğe başlamışlardı. Belânın şiddetini artırmamasını bir kurtuluş müjdesi sayarak sabır ediyorlardı. Nihayet uzun müzakere ve münakaşalarla, sorgu ve cevaplarla geçen bu gürültülü günlerde ellerinde, avuçlarında olanı tükettiler. Memleketlerine dönmelerine izin verildiği zaman bağlarından çözülmüş devler ve kafeslerinden sıyrılmış kuşlar gibi kışlakta şaşkın bir halde kaldılar. Doğan pengesinden kurtulmuş kırlangıçlara, tavşancıl gagasından kaçmış güvercinlere döndüler. Artık canları boğazlarına gelmiş, bıçak kemiğe dayanmıştı. Yakayı kurtarabilen bu zavallıların her biri bir tarafa savuştu. Memleketlerine kavuşup da henüz ayaklarının tozunu silmeden, rahat bir nefes almadan ve gördükleri belâların korkusu geçmeden muhassıllar, şeytanların arkasını kovalayan yıldızlar yahut koyunların peşini takip eden yırtıcı kurtlar gibi tekrar her tarafa saldırdılar. Şehirlerdeki egriftan rast geldiklerine yine gece baskınları yaptılar. Pek çok mal yağmaladılar. Gittikleri yerlerdeki fakir halkı ezdiler.

Vezir Nizamüddin, daima kendi çıkarını düşündüğü için öteki iş adamlarını sık sık tenkit ediyor, kendi payına yüz bin dirhemi

az görürken başkalarına yüz dirhem almasına dil uzatıyordu. Arabin, «Kendi boğazındaki göpe bakmıyor da kardeşinin gözündeki kılı görüyor» dediği gibi bu adam da kendi gözündeki yumruya almıyor fakat başkalarının gözündeki saman çöpünü görüyordu. Gece gündüz vakitlerini başkalarının halâlarını araştırarak, öteki mansap sahiplerinin musamelelerini tahkik ve teftiş etmekle geçiriyor, halbuki sui istimaler, hiyanetler ölçsüz bir surette devam edip gidiyordu. Bir arap şairi:

«Başkalarına iyilik ile emreden kötü insanlar, halkı tedaviye uğraşan hasta doktorlara benzerler.» diyor.

Müellî fAksaray'lı Mahmud diyor ki; Hoca Nizamüddin Yahya Aksaray'a gelir gelmez derhal halka zulüm emneğe başladı. Bu münessebetle kendisine uzun bir kaside gönderdim. Şu sözler o kaside arasındadır:

«Cefa damazlarıyla gözleriniz bulandı, hâdiselerin ateşi memleketi sarıdı; şu hâlin tesiriyle cihanın zevki bozuldu. Miak kokan yurttan fesat kokuları geliyor. Anla ki; bir gün kazanın iradesiyle halkın dili dâvaya uzanacaktır. Bu memleket öyle bir devletlinin bükme altındadır ki onun nazarında şan ve şeref destanı ancak mülk kazanmak destanı olmuştu. Güneş, her gün bir yuvadan yüzbin meş'ale ile yükselir, karanlık sis perdelerini yırtarken o gafiller hâlâ vatani mihnetlerle imtihana çekiyorlar. Kendi çağım da gelip geçtiklerini gördüğüm bu mağrur insanlar daha ne zamana kadar hüküm sürecekler? Dünyada değişmeyen bir hakikat varsa o da din ile adalettir. Ancak bu ikiz müessese aslındaki şan ve şerefle yaşayacaktır. Padişahların bırakacakları yadigar ancak iyiliktir. Cihanda iyi nam bırakmak töresini götmeyenler memleketten nam ve nişan bulamazlar. Memleket kârvanı yürürken zamanın iyi kötü hâttıraları da beraber yürür.»

Müstevfi Şerifüddin Abdurrahman, vezir Nizamüddin Yahya ile bir müddet görüşüp aralığa, onun yolsuz ve uygunsuz hareketlerine şahit olmuştu. Haysiyetini korumak düşüncesiyle gerek vezir ve gerekse maiyetindeki naibleri ve yoldaşlarıyla düğüp kalkmaktan çekinmeğe mecbur oldu. Böyle tahillerle bir arada bulunmaktansa aralarından ayrılıp çıkarak tarafını iltizam etti ve hem... (Tekat)

yolu ile (Samsun) cihetinde bulunan (Mücirüddin Emirşah) ın yanına gitti.

Mücirüddin ve adamları önce de bahsedildiği üzere (Samsun)-da sikké meselelerini yoluna koymak ve (Sinop) mutasarrıfı Mes'ûd beyi oradan uzaklaştırmak işleriyle meşgul bulunuyorlardı. Tanrı'nın kazâ perdesi arkasında gizlediği yeni hâdiselerden gafil bir halde ılık Samsun kıyılarında gemilerle, güzel cariyelerle deniz ve kara eğlenceleri tertip ediyorlar; sahilden (Turhal) yoluna doğru uzayan mesafelerde seyrana çıkıyorlar; sonsuz semalar gibi ucu bucağı görünmeyen Karadeniz kıyılarında işleri düzenlemek umudu ile vakit geçirmekte devam ediyorlardı. Bu hal içinde başlarına gelecek felâketin gizli seslerine kulaklarını tıkamışlardı. Kazânın hükmü, gözlerine perde çekmiş, hâdiseleri görebilmek inkânından uzak idiler.

Şerefüddin Abdurrahman, Nizamüddin Yahya'nın haksız ve yolsuz tasarruflarından görüp işittiği bâzı sui istimalleri tesbit ederek İlhanığa yazmıştı. Aleyhindeki bu yazıları mubalâğalı bir şekilde haber alan Nizamüddin, bu yüzden Müstevfiye garaz bağlamış, yüreğinde kin ve intikam ateşi tutuşmuştu. Ayağa vurulan demir köstek ege ile kesilebilir. Fakat yürekteki kin ve intikam zincirini bir âlet koparamaz. Bu iki devlet adamı arasında da böyle köklü bir düşmanlık başladı. Nizamüddin Yahya, Şerefüddin Abdurrahman'ın vücudunu ortadan kaldırmak için Horasan çapkınlarından ve (Elemut) mühlitlerinin azıblarından (Belek) adında bir (Rind) i Samsun darphanesini teftiş etmek bahanesiyle oraya gönderdi. Bu insan yüzlü ve köpek özlü adam Nizamüddin'in verdiği paralara ve vaitlere aldanarak dünya menfaatine mukabil âhirette ebedî azâbı tercih etti. Üzrine aldığı çirkin vazifeyi başarmaya koyuldu. «Fakirlik az daha küfür olacaktı» hadisi şerifi bu hainin nasibî oldu.

Belek, Samsun'a gelince sikké ayarlarının düzeltilmesi bahanesiyle Şerefüddin Abdurrahman ile temasa başladı. Bu görüşmeler dolayısıyla Müstevfinin iltifat ve itimadını kazandı. Kohistan'lı Mühlit, onun kanına susanmış, o da bu hainin tatlı sohbetlerine bayılmıştı. Şerefüddin Abdurrahman'ın en uzak vilâyetlerdeki işleri çevirmek hususundaki dikkatine rağmen Belek, bütün

memleket surlarını öğrenmişti. Zavallının yanı başında bekleyen yalandan, önünde dolaşan akrepten haberi yoktu.

Karanlık gecelerden bir gece ufukların yüzünü küfür tozları kaplamış, yıldızlar yarı uykulu gözlerini açmış, bütün mahlûkat derin bir uyku içinde gözlerini kapamıştı. Belek mel'ûnu, konaktaki aile halkının ve bekçilerin uyumakta olduğu bir zamanı kollayarak gece yarısından sonra Müstevfinin yatak odasına girdi. Zifiri karanlıkta gaflet içinde uyuyan zavallı Abdurrahman'ın başı ucunda durdu. Parlak çehresine öyle bir kılıç darbesi indirdi ki başı derhal parçalandı. Arkadan ikinci bir darbe daha. Tanrı'nın takdiri icabı olarak ikinci defa inen kılıç, tam aynı yaranın üzerine rastlamış, birinci darbenin yeriyle ikinci arasında kıl kadar bir fark bile görülememişti. İnsan gündüz gözü ile de olsa böyle yanılmaz bir tesadüfe muvaffak olabilmek için pek çok idman yapmak lâzımgelirdi. Ne çare ki kılıç düşmanın ve ipin ucu da takıldığı elinde idi.

Belek, bu cinayeti işledikten sonra yatak odasından dışarı sıçrası; kazâ ve kaderin yol kesicileri tarafından yakalanacağını, kendisinden o mazlunun kanını isteyeceklerini zannetmemişti. İstirahat aykusuna dalmış olan Abdurrahman yediği kılıç darbelerinden baygın düşmüş, biraz sonra can acısıyla kendine gelmişti. Ağır yarasına rağmen sebat gösterdi. Her gece horozların musikiyle uyanırdı. O gece yarısından fıskıran kanlar içinde sabahladı. Bir şair bu hâdise münasebetiyle diyor ki:

«Bahtı yar olduğu gecelerde saz ve ney sesleriyle uyanırdı. Feleği gör ki bu sefer ona soğuk bir yüz gösterdi. Akam sıcak kanlar içinde gözlerini açtı.»

Sabah olurken bu cinayetin velvelesi ortalığı kaplamış, hâdisenin üzerindeki esrar perdesi yırtılmıştı. Derhal Mücirüddin Emirşah ve maiyeti arasında büyük bir telaş baş gösterdi. Bütün Samsun firenkleri, o taraftaki vilâyet naipleri kafile araştırılmaya koyuldular. Yolları, ormanları, bütün köşe ve bucağı aradılar. Belek, nihayet yakalandı. Yapılan hiyanetin Vezir Nizamüddin tarafından tertip ve teşvik edilmiş olduğunu açığa vurdu. Abdurrahman'ın adamları mel'ûnu başına bağrıra öldürdüler, başını köpekle

re attılar. Abdurrahman on gün kadar bu yaralar içinde gıpandı. Bir çok cerrahlar tedavi ettiler. Fakat yara sağalacak cinsten değildi. Felek ona daha fazla yaşamak hakkı vermedi. Ömrünün ışığı söndü. Ölmezden bir kaç gün evvelisine kadar yaşayacağına umutlanıyor, Nizamüddin Yahya'dan öcünü almak için ne yolda tedbirler kuracağını sayıklıyor; emirlerden bir kaç dostu ile yapılacak işleri müzakere ediyordu. Canı, dudaklarının ucuna gelmiş olan bir adamın böyle uzun hıyallara kapılması ne garip bir haldir? Son nefesinde bile başında başbuğluk sevdası dolayıyordu. İşte Şerefüddin Abdurrahman'ın da bu suretle hayat defteri dürülmüş, ömrünün gündüzü geceye kavuşmuş, fakat hayalinin gecesi gündüze dönmemiştir. Ölümü münasebetiyle müellif söylediği bir tarih kitabında:

«699 Güç yılı Ramazan ayının 22 inci Pazar gecesi sona eren felek, Abdurrahman'ı Yahya'nın hiyle kapanına düşürdü.» diyor.

699 — 1299 yılında görülen garip hâdiseler

Gök yüzünden bir damla yağmur düşmedi. Semanın bekçileri, halkın erzak kasasını kapamışlardı. Bir batman buğday elli adede (?) çıktığı halde bulunamıyordu. (Aksaray) da kadınlar, kedi-ler gibi kendi çocuklarını yediler. Ağılık öyle bir konseye dayandı ve Tanrı'nın öfkesi her tarafı öyle sardı ki bağlardaki su kuyuları birbirini yiyen insanların kemikleriyle doldu. Divan erkânının zulmü ve cefaları semadan inen bu befâlarla ol ele veriyordu. Müellif bu hâdiseyi:

«Kuluk vebasının salgınından halkın kanı heder oldu. Divan zulmünün günahlarından bütün mal ve mülk yağmaya gitti.» mealindeki bir beyit ile tasvir ediyor.

Böyle bir zamanda (Yusuf Peygamber) gibi «Etrafımda Tanrı'nın kulları aç dururken nasıl karımı doyurabilirim?» diyebilen kemâl ve şefkat sahibi insanlar gerektir ki kendileri yarı aç oldukları halde halkın karını doyurmayı düşünsünler. Midesini dünya tamaiyle ve başkalarının maliyle doldurmak, açların, muhtaçla-

rın ciğer kanını sızdırmak sevdası, devlet harmanını zevâl rüzgârına kaptırır.

Sülemiş'in ikinci isyanı

Anadolu işlerinin çığırından çıktığı bu sene içinde vaktiyle kaxâ ve kaderin çemberinden firhyarak (Şam) a kaçmış olan (Sülemiş) tekrar ayaklandı. Ecel yakasına yapışmış olduğundan Şam'dan dönerik yine isyan bayrağını kaldırdı. Denizi iki taraftan bulandırmak isteyen alaca karganın gagası gibi ortalığı karıştırmak ve ilki kurnazlığıyla ayağını arslanlar yurduna basmak istiyordu. Başına topladığı bir aşkıya çetesiyle (Sis) taraflarından geçerek güya kırkbin kişilik süvari kuvvetiyle (Akça Derbend) mevkiine geldiği haberi yayıldı. Memlekette kargaşalık çıkarmak düşüncesiyle bir takım yalancı oyunlara baş vurdu. O taraftaki âsiler birbirlerine geçtiler. Fitne karıştırmak için fırsat kollayanlar; Sülemiş'in arkasından Şam askerinin de geleceği umuduna kapılarak fesatlığa koyaldular. (Aksaray) da bu âsinin ayaklandığını işiten bazı naipeler, çok sevindilerse de umduklarına kavuşamadılar.

Anadolu saltanat divanının eski kâtip ve defterdarlarından olan (Köce Sadıddin) o kargaşalıklar arasında başını kaybetti. Zaman, bu adamın isteklerine uygun gelmemiş, felek fırsat vermemişti. Nihayet Sülemiş'in kopardığı bütün yaygaların yalan olduğu anlaşıldı. Her kura güvültüden ibaret kaldı. Duvar üzerine nakşedilmiş hayali bir gül gibi kokusu çıkmadı. Üç taraflarındaki zorbalardan ayaklanmaları da yatıştı. Fesatçılar, âsilerden yüz gevirdiler. Sülemiş'in son sığındığı yer (Gurgurum) vilâyeti oldu. Bir zaman o taraflarda çevgân önünde yuvarlanan bir top gibi öteye beriye atıldı ise de bir imdat göremediğinden idbar halkası boğazına geçti. Oradan (Ankara) tarafına geçti. Bu çevrede de tutunacak yer bulamadığı gibi kaçmasına da imkân kalmadı. Nihayet ansızın Ankara asker başbuğlarının elinde esir edilerek doğruca (Ordu) ya gönderildi. Irak'ta öldürüldü. Yaptığı bütün fitne ve fesatlar boşa çıktı. Sararmağa başlamış olan hayat güneşi felâket karanlığına gömüldü. Bütün cihana kepaze olamktan başka bir

kârı olmadı. Kopardığı fitnenin yatıştırılması bir müddet uzadı ise de neticesi hayırlı oldu. Belâ, arka arkaya gelirse çabuk yüz çevirir derler.

Kazan han'ın (Şam) seferi

Kazan Han (Şam) ülkesinin fethine niyyet etmişti. Bu yıl içinde bir takım Şam'lı fesatçılar zaman zaman Anadolu sınırlarında karışıklıklar çıkarmak, fırsat buldukça (Diyarbakır) yörelerinde çapullar yapmak suretiyle o çevreler halkının rahatını bozmaları bu maksadın gerçekleşmesine sebep oldu.

Şam beylerbeyisi (Kafçak) Mısır sultanından yüz çevirmiş, başını kurtarmak korkusu ile Kazan Han'a sığınmıştı. Kazan Han ilk önce Şam'lılarla arayı düzeltmek için elçiler göndermiş «Biz yalvaç göndermedikçe hiç bir kavme azap etmeyiz» anlamındaki âyet gereğince barış yolunu aramıştı. Padişah Kazan Han, bir çok defa işi uyuşma yolu ile düzeltmek ve her iki taraf için hayırlı bir sulh kurmak hususuna himmet gösterdiyse de bir netice çıkmadı. En nihayet dağların taşıyamıyacağı kadar ağırlıklar ve yıldızlar sayısından daha çok bir ordu ile (Musul) üzerinden yürüyüşe geçti. Kazan Mahmud Han, Şam diyarından Anadolu'ya kadar olan memleket bölgesini o taraf padişahlarının elinden almak vaitleriyle Anadolu Türkleri arasındaki ikiliği ortadan kaldırarak Şam'dan Anadolu'ya geçmek ve her iki memleketi birleştirmek amacını güdüyor, himmetini bu nokta üzerinde toplamak istiyordu. Nasıl ki şair:

«Bir cihana iki padişah yaraşmaz. Bir semada iki ay hoş görünmez» demistir.

İlhan Kazan Mahmud Han'ın ordusu Şam ordusu ile (Humus) ovasında karşılaştı. Kazan Han, Müslüman dinine olan sağlam imanı dolayısıyla (Kâbe) istikametine doğru harp etmekten çekinerek askerlerin merkez ve cenahlarını aksi taraftan tâbiye etti. Bu suretle kibleye karşı kılıç çekilmiyecekti. Aynı zamanda her iki taraf sabah namazını kıldıktan sonra harbe başlanmasını yani kılıçların güneşle beraber parlamasını icmretti. Şairin:

«Açık yüzlü sabah, karanlık kapılarını kapadı. Işık sunan güneş gurup yolunu tuttu. Cihan bahtiyarlık yıldızıyla bezendi. Dünya güneşin nurlarıyla başka bir güzellik peyda etti.» sözleriyle tasvir ettiği bu levha önünde İlhanlık sancağı çekilmiş, davul sesleri her tarafa velvele salmıştı.

İki ateş denizi köpürmeğe başladı. İki demir dağ birbirini üstüne atıldı. Saldıran süvarilerin çıkardıkları tozlar, sanki bütün cihanı kaplıyor, yahut felek yer yüzünün sergisini topluyor, hava, hançer darbelerinden, ok sademelerinden belâ yağıyor; gûya felekler dönmekten geri durmuş, yahut gökler ızdıraba düşmüştü. Bir şairin dediği gibi:

«Zannedersin ki yer yüzünü demir kaplamış, hava mızraklardan zırhlar geymiş, dünya, gûya su üzerinde çalkanan bir gemi gibi cenk meydanına koşuyor. Kırklar kan denizi gibi dalgalanıyor. Yer yüzü lâlelerle bezenmişe benziyor. Hava, süvarilerin kopardığı tozlarla bulutlanmış. Bu bulutlar arasında polat kılıçlar birer şimşek gibi parlıyor. Harbin şiddetinden kayalar sarsılıyor, uçan oklardan hava, kartal tuzağı halini alıyor.»

Can alıcı mızraklar zırhlar arasında eiva gibi akıyor, iğnenin ipek kumaşı delip geçmesi gibi işliyor. Kan saçıcı kılıçlar, miğferler arasında kalemtraşlar gibi dolaşıyor. İki taraf kahramanlarının kollarındaki ağır gürzler bahçevanın yılanı fırlattığı oklar gibi çatlıyor; kan ter içinde bunalan süvarilerin salladığı kılıçlar, şimşegin bulutu parçalaması gibi göğüsleri parçalıyor, saçılan kanlardan topraklar üzerinde kızıl çiçekler açıyordu. Henüz galip ve mağlûp belli olmadığı bir sırada Tanrı'nın takdiri düşmanın yüreğine korku saldı. Kazan Han bu ölüm safları arasında bir kale gibi öyle sebat gösterdi ki felek bu sebatı yüzbin dille öğs yeridir. Nihayet zafer sesleri ve fetih müjdeleri padişah ile ordusunun kulaklarında çınladı. Harbin talihi Kazan Han ordusuna dönmüş, zafer, onun tarafına yüz çevirmişti. Karıncalar ve çekirgeler gibi göllere dağılan Şam askerleri ötede beride gizlendiler. Harbin başından sonuna kadar kılıç darbeleri düşmanın tepesinden eksik olmadı. Devletinin sabahı kararış olanların ömrü akşama erdi. Eceli henüz gelip çatmamış, hayattan nasibi kalmış olanlar

kafeslerini parçalayan kuşlar gibi ölümün pençesinden canlarını kurtarabildiler. Şair:

«İki günlük hayat için ölümden sakınmak gerekmez. Çünkü hayatın bir günü kazâlı, bir günü kazâsız geçer» diyor. Müellifin bu münasebetle yazdığı bir kasidede şu cümleler vardır:

Kalkanın kenarındaki kırıış koptuktan sonra dalgalar altında kalan nilüfer çiçeği gibi kendini sakın; kazâ, oklarının sür'atı arasında göze çarpar ve keskin hançer karşısında yaşamak umudu kesilirse zırh ve kaftanların içinden temrenlerin geçişi gül ve yasemin yaprakları arasından şehir rüzgârlarının geçişini andırır. Kahramanların yanakları sararmış ve perişan bir halde boyunları bükülmüş, mızrakların ucu yiğitlerin tırkeşinden başbuğların kemendine kadar dayanmış. Uzanan mızraklara karşı çekilen kalkanlar arasında nerkis gibi toprağa serilen bir kahramanın başı ters dönmüş, sararmış yanağı ve yarı açık gözleriyle bakıyor. Bir başkası henüz mızrağı elinde olduğu halde mum gibi yere yuvarlanmış başı topraklara gömülü yatıyor. Gürz ve kılıçların çapışmasından cenk alanı tıpkı demirci dükkânını andırıyor. Ok ve kalkanların bulanık tozlar içinde saçtığı kıvılcımlar semada hayat avlayan saman uğrusu yıldızları gibi görünüyor.»

Hulâsa bir an içinde Tanrı'nın takdiri neticesi olarak bir taraf mağlûp düştü. Öteki taraf zaferle muradına erdi.

Bu harbe Şam Beylerbeyisi (Kapçak) sebec olmuştur. Zaferden sonra Kazan Han Şam diyarı emîrligini yine ona verdi. Bütün dilekleri yerine gelen İlhan, bahtiyar talihiyle devlet merkezine yollandı. O yıl da bu hâdiselerle geçti. Anadolu işleri ve bu ülke bölgelerindeki melik ve emirlerin yola getirilmesi unutuldu. Halk, içinde bulunduğu çetin durumdan kurtulamamakla beraber, bu düğünlerin binde biri bile çözülemedi. Vezir Nizamüddin Yahya'nın, o kadar şiddet ve zulmüne karşı bütün umutları boşa çıkmıştı. Vergileri artırmak için gösterdiği gayretlere rağmen eline bir şey geçmedi. Nihayet Uç taraflarındaki beylerin şikâyetleri üzerine yaptığı zulümlerden dolayı (Hemedan) yolunda bir kag defa (Yargu) ya çekildi. Kötülükleri ayağına dolaştığından devletin tavausu kartal pençesine takıldı. Azap timsahları, işkence

kaplanları karşısına çıktı. Yaptığı muamelelerin hesabını veremedi. Müstevfi Abdurrahman'ın çocukları da babalarının karnam istediler. Nihayet kahır kâhçı ile başını bedeninden ayırdılar, iki parça ettiler.

Dünya garabına zehir karışmıştır. Onun karnamaları dikenli, şarabı baş döndürücüdür derler. Şair diyor ki:

«Dünya varlığı geçici bir gölge, yahut bir gece konuk, ercesi günü göçen bir konuk gibidir.»

Nizamüddin Yahya'nın gösterdiği zulüm ve şiddet dolayısıyla Anadolu'nun bir çok bölgelerindeki amillerin işi su üzerine rüzgârın nefesleriyle işlenen dalgalara dönmüş üğün çift öküzü yemec bir kışeyle parçası bile ellerine geçmemiş, bin türlü tereddüdü ve tehditlerle Samirî'nin danası gibi bağınmaya başlamışlar, nihayet başlarına gelecek âkıbeti beklemeye mecbur kalmışlardır.

Kazan han'ın ikinci Şam seferi

700 = 1300 yılında Şam bölgesi başbuğu (Kapçak) idi. Kazan Han büyük zaferden sonra memleket işlerini idaresini ona bırakmıştı. Kapçak, son zafer dolayısıyla düşmanlarının tehdidinden kendini kurtarmış güvence kavuşmuştu. Fakat «İlk sevgiliye sevgili uymaz» diyerek yine eski sevgilisine gitti. Kazan Han'a itaattan yüz çevirdi; tekrar evvelki mevkiine döndü.

Kazan, bu sefer (Şam) işlerini temelinden halietmek için yeni den ordu ve asker tertibine başladı. (Diyarbakır) den (Mesulân) yolu ile harekete geçerek Şam sınırında (Rabbe) de karargâh kurdu. Ordu başbuğlarına, yağmur damlaları ve kum taneleri gibi sayısız askerle ileri yürüttü. İki taraf orduları karşılaştıktan önce büyük ordudan önce bir Moğul kuvveti (Halap) çevrelerinde Şam emîri Aşçı (*) yani Kapçak'ın askerine rastladı. Aralarında bir

(*) Emîrüttabbah.

Moğullara bendelikte çok ileri giden Aksaraylı müverrib Emîrüttabbah sözünü kullanmakla garip olmaktan ziyade gülmek bir kelime oyunu yapıyor.

Mısır Türk hükümdarlarına bağlı bir vilâyetin, Şam havalisinin valisi olan Emîr Kapçak, bağlı olduğu devlete ihanetle Şam'a veriyor.

Fakat aradan bir vakit geçince Mısır sultanıyla araları düze-

gün sabahdan akşama kadar şiddetli cenk oldu. Nihayet Şam askeri bozuldu. Mağlûbiyeti ganimet sayarak Halep yolu ile Mısır askeri tarafına kaçtı. Mağlûpların arkasını kovalayan Moğullar, Şamdan geçerek Mısır yolu üzerinde bir çöle vardılar. Orada tekrar harbe tutuştular. Bu çarpışmada iki taraftan da çok insan öldü. Bu kanlı muharebenin tasviri pek uzun süreceğinden sözü uzatmak için (Firdevsî) nin şu beyitlerini naklediyoruz:

«Kılıçlardan, davul ve gürzlardan, toz ve topraktan lâciverd semanın rengi karardı. Bütün aydın gözler cihani, gökleri, yıldızları, muhiti göremiyor, parlayan, ışıldayan her şey zırlı süvarilerin kopardığı toz bulutları arasında görünmez oluyordu. Sanki toprak coşup köpürmeğe, hava, bu coşup taşan âlemle dolmağa başlamış, yağmur gibi yağın kılıçlar altında başlar ağaçlardan dökülen meyvaları andırıyor. Biri ölüme, öteki talihe kavuşuyor. Cenk alınının sonucu böyledir. Biri toprağa kanır, öteki taç ve taht bulur.»

Kazan Han'ın ordusu başında hazır bulunmaması, tümen beylerinin askerin sevk ve idaresinde gerekli tedbirleri almadığı olmasının Mısır sultanının işine uygun düştü. Moğul askerleri arasındaki karışıklıktan faydalanan Şam kuvvetleri bunları bozgun bir halde kaçmağa mecbur ettiler. Böyle kuvvetli ve cesaretli bir asker, çöllerde, ovalarda kuş uçmaz kârvan geçmez ıssız yahanlara dağıldılar. Ömrünün sabahında ecel akşamı ermiş olan yiğitler çöllerde

len Kapçak bu defa Kazan'a kafa tutuyor, arada harp çıkıyor, savasta Moğullar yeniliyor.

Moğul bendesi müverrih, bu iki yüzlü Emîre, kötü bir sözle hakaret edecek, ona artık eski adını vermiyor, Aşçı Emîr diyor, parlak bir buluş değil, gülünç ve kaba.

Kapçak, kap kaçak sözlerine benziyor, kap kaçak mutbaktaki bulunur, orada Aşçı çalır...

700 yıl önceki oyunu, günümüzde tarihle uğraştığını sanan birisi de taklit ediyor.

Topla Demir'in müverrihi Şerefüddin, Yıldırım'ın han oğlu ve Kayı boyundan olduğunu bildiren mektubuna: Sen kayıkcı oğlusun diye cevap vermiş. Onu, günümüzün tarih araştıranı görmüş, işte kimsenin bilmediği bilgi diye ortaya atıyor. Gazi Osman beyin babası Abdullah, onun dedeleri kayıkcı, korsan. Bu kadarı bile kâfi değil, daha ileri giderek Fatih'in dedesi Çelebi Sultan Mehmed değil, Düzme Mustafa'dır. Cl. Huart'ın Konya Dönen Dervişlerin şehri adlı 1897 de Paris'te basılmış kitabının sahife

kaldılar. Henüz eceli gelmeyenler burada burada gizlendiler. Bunlar da kürt ve arap askerleri tarafından yok edildiler.

Sultan Alâüddin Keykubad III in Anadolu'ya dönüşü

Kazan Han (Şam) topraklarında uğradığı bozgunluk üzerine (Musul) ve (Diyarbakir) tarafına döndü.

Feramerz oğlu (Alâüddin Keykubad III) uğursuz (Sülemiş) in isyanı sırasında memleketten ayrılmış, İlhan'a kallık vazifesini yerine getirmek üzere yola çıkmıştı. (Rabia) da Kazan Han'ı istikbal etmekle şeref buldu. İlhan böyle bir sırada Alâüddin'in yaptığı istikbali onun vefakârlığına yordu. Hakkında büyük lütuf ve iltifatlar gösterdi. Tasavvur edemeyeceği derecede sonsuz saygı ve sevgi ile karşıladı. (Erzurum) sınırlarından (Antalya) kıyılarına; (Diyarbakir) hudutlarından (Sinop) sabbilerine uzayan bütün Selçuk ülkesini Alâüddin'e teslim etti. Bu haptı verdiği yarlıq yürürlüğe girdi. Ayrıca şehzade (Höläçu) nun kızını da sultanla evlendirerek tam bir hürmet ve tâzim gösterdi.

Yeni Devlet mansıpları

Yeni kararlaştırılan devlet mansıpları şöyle idi:

117 deki arapça bir çeşme üstü kitabesi tercümesinde öyle yazıyormuş, gereği tarih araştıran onu bizzat görmemiş, fotoğrafisini bile tetkika hâcet duymamış, fakat işine uygun diye velvele ile ilân ediyor. Herkes susuyor, ben Cumhuriyet'te uzun bir makale yazdım, arapça kitabeyi, onun fotoğrafisini getirttim, aynen koydum. Memleket irfanına saygım olduğu için iki satırın bir kerre de Şerefüddin Yaltkaya tarafından görülmesini arkadaşım Dr. Süheyb'den rica ettim. Ordinaryüs Profesör Ş. Yaltkaya tercümede bir yanlışlık yaptı, sonra bunu gazetede tashih etmedi ilim ahlâkı bakımından berbad bir şey.

Halbuki muârirımı susturmak için Düzmece Nazariyesi iflâs etmiştir, diye resimli bir broşür neşrettim, Şarkta garptaki bütün kütüphanelere yolladım. Tarih araştıranın hatâsını yüzüne vurdum. Ses çıkmaz oldu.

Yalanının mumu tez söner, gençlere ibret dersi diye arzedeceğim ki herkesin her sözüne inanmamalı, tarih düşünce ile muhâkeme edilmelidir. **Uzluk.**

Saltanat naipliği; estisi gibi (Mücirüddin Emirşah) uhdesine bırakıldı. Mücirüddin o sırada her ne kadar sultanla beraber de-
ğilse de onun huzuru olmadan devlet işlerinin düzenine girmesi
mümkün değildi. Saltanatın yeniden kurulmasına da o sebep ol-
muştu.

Vezirlik: (Sav'li Alâüddin) e verildi. Bu vazife için en de-
ğerli bir adamdı.

Atabeylik: Karahisar'lı kadı (Mecdüddin) e havale edildi. Bu zat
mesleğinde lükeli idi. Bilgin bir adam olmaktan ziyade kendisini
ilim ve fende meşhur bir insan gibi tanıtmış riyâ yolu ile İlhan'a
yanışmasının çaresini bulmuştu. Kanun ve nizam kurmakta kuvvetli
bir tanzimatçı tavrı takınırdı. Halbuki çok kasa görüşlü, fikirleri
isabetsizdi.

Mütevfillik: (Nasrüddin Muhammed) e verildi. Bu zat her
ne kadar maliye işlerinin idaresinde eski bir tecrübeye sahip ise de
bu işleri yeniden düzenleyecek, yoluna koyacak iktidarda değildi.

Hükûmet ve emirlik: Müşriflik vazifesiyle birlikte (Seyyid
Mücirüddin Hamzai Alavî) adında birisine tevcih edildi ki, bu
adamın ne fütüvvetten, ne de mürüvvetten nasibi vardı. İnsan kr-
lığında bir canavar idi ki bin köpeği parçalıyacak keskin bir dili,
kan içici bin kurdun yutacak kadar şişkin bir içkembesi vardı.

İşte Sultan Alâüddin Keykubad III böyle şahane bir debdebe
içinde davullar, sancaklar, bayraklar ve kalabalık bir matiyet alayı
ile (Resülâyın) hadudundan (Diyarbakır) tarafına doğru yola çıktı.
Sultan, Karahisar'lı Atabek ile birbirinden ilham alan insan ve cin
şeytanlarının telkinleri altında doğruluk yolundan saptı. Tabia-
tındaki güncel temayüller, Karahisarlı ile Seyyid Hamza'nın tesirleri
altında küçüğe yüz tuttu. Sairin:

«İki salim kâkül onunla beraber oldukça yanışmanın rengi bu
kâküllerin rengini aksattirecektir.» dediği gibi Sultan Alâüddin de
bu salim yoldaşlarının telkinleri altında müslümanların canına ve
ruhuna el uzattı. Köli muamelelere başladı. Her taifeden bir ta-
kım rezil ve alçak kimseler sultanın adamlarına mensup olmak gi-
rurü ile öcüne beriye saldırdılar. Fakirlerin, mazlûmların kese-

sine musallat oldular. (Harput) a geldikleri zaman orada Peygani-
ber hânedanına mensup bulunmak şerefineyle tanınmış, ilimde, fa-
zilette çağının en ileri gelenlerinden tefsir ve hadis bahislerinde eş-
siz bir bilgin olan kadı (Seyyid Mecdüddin) i pek zengin ve kimse-
ye muhtaç olmayacak derecede servet sahibi olmasından töhmetli
olarak tehdit ve şiddet göstermek suretiyle bir çok işkenceler yap-
tılar. Para istediler. kadının temclinden duman çıkardılar. Za-
vallıya öyle bir gürz darbesi indirdiler ki bunu (Elbüroz) dağı ye-
seydi takat getiremezdi. Bütün vücudunu bereler içinde bıraktılar.
Emlâkının bedeline mukabil nakit ve cenastañ besyüz bin dirhem
parasını almak suretiyle canını bağışladılar. Kadı bu işkenceler-
den sonra yatağa düştü. Her ne kadar sonradan gönlünü almak ve
zararlarını ödemek istedilerse de kırılan kâse yerini dolduramamış,
iş işten geçmişti. Çünkü yapılan işkencelerin yararı sağalmadı.
Vormek istedikleri hediye ve armağanların parasını, onun cenaze-
sine sarfettiler. Dünya mallarından mahrum kalan bu değerli âlim
nihayet âhıret yolunu tutmuştu. Herkes bir tarafıan bir çare söy-
lediler. Bir çaresini bulamayınca da onun mukadderatına «bir
vannuş bir yokmuş» nakşını işlediler. O diyar da böyle faziletli bir
âlimini kaybetti.

Malatya'lı Nurüddin Şahabı-divanı

Malatya'lı Nurüddin Şahab memleket idaresinde eşsiz bir
adamdı. Makamlar, Sultanlar yanındaki elçilikleriyle şöhrat kazan-
mış (Diyarbakır) ın dirayci ve iktidâriyle tanınmış sayılı büyükle-
rindendir idi. Sultanın gelmekte olduğunu haber almış Malatya'dan
amağanlarla karşı çıkmıştı. Henüz sultanın yanına girip de yer
öpmeye ve selâm vermeye meyydan kalmadan sırfını sarıdılar. Ge-
tirdiği hediyeleri kendi hesaplarına yağmaladılar. Seksen yaşını
aşmış, doksanıya ayak basmış artık ömrünün güneşi sararmışa yüz
tahavvuz olan o ihtiyardan kırkbin dinar koparmak için çetin müca-
delelere koyuldular. Kış ortasında semherinin yakıcı soğuklarında
zavallı ihtiyarın elbisesini soydular. Yaprakları dökülmüş ağaç gi-
bi çiril çiplak bıraktılar. Zaten ihtiyar ve hastabâk olan vücudu
bu soğukların tesiri altında sarıldı ve o dert ile dünyadan güçlü.

Nurüddin Şahab'ın oğlu (Kutbüddin) Malatya asker başbuğlarından idi. Babasının başına getirilen felâketleri ve ölümünü haber alınca başını itâat halkasından sıyrıldı. Derhal isyana başladı. Hazreti Ömer:

Ben Allah'a itâat ettikçe siz de bana itâat ediniz. Eğer ben Tanrı'ya âsi olursam sizin için bana itâat gerekmez.» buyurmuştur.

İşte bu hadis dolayısıyla (Kutbüddin) Malatya taraflarına mal tahsili için gönderilmiş olan muhassılların hepsini yakalattı. Bunların hakkı haksız toplamış oldukları bütün paraları ellerinden aldıktan ve üstlerini başlarını soydurup kabuksuz soğana çevirdikten sonra şehir vergilerinden toplanmış olan paraları da sahiplerine geri verdi.

Sultan Alâüddin, bu hâdisenin öcünü almak için o taraflarda topladığı askerle (Malatya) yı muhasara etti. Kutbüddin çetin bir mukavemet gösterdi. Şehir kapılarının ve geçitlerinin kapatılmış olmasından dolayı on gün süren bir muhasaraya rağmen sultan Malatya'nın fethine muvaffak olamayacağını anladı. Maiyeti halkından ve askerden bir çoğu yaralanmış olduğu halde bu muhasaradan yüz çevirdiler. Eli boş dönen saltanat alayı (Divriği) ye yürüdü. Orada acele ile bir takım musadereler, rüşvetlerle para toplamağa başladılar. İşi öyle bir dereceye getirdiler ki; şehirde servet sahibi bir hristiyan vardı. Malı ve kanı müslümanlar için haram olan bu adamı şehir meydanına götürdüler. Top gibi çevgânla dövdüler, etrafına ateş yakmak için odun yığdılar. Zavallıya cehennem azabını dünyada tattırmak için bu ateş içinde yakacaklardı. Kurudan yaştan, nakiddan, ecnaştan nesi varsa canını kurtarmak bahasına ortaya attı. Bu suretle ateşte kavrulmaktan kurtuldu.

Yine bu girkin ve yolsuz icraatla (Sivas) a geldiler. Cennet kapılarının açık bulunduğu Ramazan ayı içinde halka zulüm ıztıraplarını tattırdılar. Müslümanların canlarına, ırzlarına el uzatılar. Halkın her tecavüzden uzak bulunan namusunu bile kirlettiler. Bu gürümüş saltanatın sona erdiğini gösteren belirtilerden biri de Ramazan ayı içinde oldukları halde onun şartlarına bağlılık göstermemeleri, hattâ (Kadir gecesini) üden bir gün önce bü-

tün vakitlerini şehir meydanında top oynamak ve at koşturmakla geçirmeleri idi. Bu oyunlar sırasında susayan sultan öğlen ile ikindi arasında iftarını açmağa başlamıştı. İşret sofrasında açıktan ağığa yeyip içmeler devam ediyordu. Sultan, bu kutlu günlerin hele bin ayda ndaha hayırlı olan mübarek kadir gecesinin değerini hiçe saymak suretiyle gösterdiği saygısızlıklarla orucunu bozarken aynı zamanda devletinin kökünü kazıyor, kendi saltanatının yüz suyunu yerlere saçıyor, Tanrı'nın gadap ateşini körükliyordu. Derler ki:

Halkın, zulme ve kötülüklere karşı müdâra göstermesi ancak padişahın ayağını adâlet yolunda sağlam tutmasıyla mümkün olabilir. Sultan, zulmü, sapkınlığı son kertesine vardırıp, zalimi mazlumdandan ayırmaz, kadir gecesinin mübarek arifesini bayram haftasıyla bir tutar ve bir saatlik zevki için başına gelecek acı âkıbetleri göz önüne getirmese onun tebaasından ne beklenebilir? Bir arap zairi:

«Derde uğramış bir adam ıztırap ve hararetinin şiddetinden boyunu su içmek ister. Halbuki suya batmış bir insan boğulmağa mahkûmdur.» diyor.

Bu zulüm ve hakaret ateşinin kıvılcımları henüz sultan gelmeden önce (Danışmendiye) vilâyetinin (Tokat) ve sair şehirlerine sığırıldı.

Seyyid Hamza, teklif ve musaderelerde bulunmak üzere fermanlarla (Danışmendiye) vilâyetine gönderilmişti. Onun bir takım çapulcu Horasan'lılardan ve Moğullardan başına topladığı muhassıllarla müslüman mallarına yaptığı tecavüzler ve gittiği yerlerin altını üstüne çevirmek suretiyle yaptığı hakaretler, nefsinin havasına uyan bu adamın geçtiği yollarda, uğradığı konaklarda irtikâp ettiği rezaletler saymakla bitmez. O çevrelere getirdiği uğursuzlukları görmemek için gökteki yıldızlar bile gözlerini kapıyordu. Oturduğu her şehirde halk arasına ayrılık düşürdü. Çevirdiği fesat dolaplarından kurtulmak için ahali, yurtlarını bırakıp kaçmak zorunda kaldı. Saçtığı ateşin dumanları bacalardan değil, yüreklerden çıkıyordu. Danışmend ilinde onun tecavüz ve hakaret şarabını tatmayan, zulümlerini çekmeyen kimse kalmadı. Bu hai-

nin vasfında yazıp göndermiş olduğum kasidenin şu beyitlerini buraya naklediyorum:

Nizamüddin Yahya'dan sonra Seyyid Hamza öyle bir Yahya olmuştur ki, çekavet yükünü başına yüklemiş olduğu halde onun ardını takip etmektedir. Bunun belâ ve zulûmlerinden Anadolu halkını yeddiği darbeleri uğursuz (Yezid) ile (Şenur) bile Kербelâ şehitlerine indirmemişlerdir. Bu karanlık çehreli adamın makamı Rum diyarında zulmetten bir tepe, kendisi de sanki yolları kaplayan bir kuru kalabalık oldu. Bu zamanda bunun hükümüne ve divan ehline dil uzatanlar (Hazreti Ali) nin evlâdına iftirâ etmiş sayılmazlar.

Peygamberlerin sonuncusu (Hazreti Muhammed) «Nize zulûm edenler bizden değildirler» buyurmuştur. Bu adam o kötü buy-lariyle Hazreti Ali'nin hânedanına nisbet iddiasındadır. O gönlü uyanık zat, bu rüyayı doğru görmüş ve sonu da doğru çıkmıştır:

Hazreti Muhammed'i, ruhlar âleminde salma salma gelirken gördüm ve sordum. Bu Seyyid Hamza senin âlenin yakınlardan mıdır? Hayır, değildir; buyurdu. Vallahi, Bihâki, Tallâli değildir...»

Mulâsa, o alçağın kirli ruhunu kaplayan cimriligi, kötü huyları öyle aşırı bir korteye varmıştı ki, tamamıyla kemik haline gelmiş bir yetimin kâsesinden bir yemek kokusu alsın ve bu yemek echen-nem ateşi bile olsa yalayıp yutmak için alçak bir hırs ile saldırır, bütün vücudu ateş içinde olsa bir dul kadının ocağından sıranı ırgâ göz dikerdi.

Seyyid Hamza Alevî'nin, Hazreti Ali'ye nisbeti ancak şeriat sahibi Hazreti Peygamber'in gösterdiği yolda yürümesiyle anlaşılabilir. Gerçek asalet soydan gelen asalet değildir. Ahlak ve hareketlerinde dürüstlük olmayanlara soy asâletinin bir faydası olsaydı (Nuh) peygamber'in oğluna olurdu. Bu peygamber oğlun ve ahlak nezaketlerinden mahrum olduğu için soy asâletinden de bir fayda görmedi. Tânni Nuh Peygambere buyurmuştur ki:

«Ey Nuh! O âsi evlâd senin âlenden değildir. Çünkü onun gidişi değerkliktan uzaktır. Bilmediğin şeyi bizden isteme! Ben sana cahillerden olmamanı nasihat ederim.»

Mücirüddin Emîrşah vezir Save'li Alâüddin ile birlikte bu zulûmlerin önüne geçmeğe çalışıyordu. Fakat Karahisar'lı Atabeyin telkinlerine kapılmış olan sultanın kulağına söz girmediği için onu iyilik yoluna dâvet etmekten de bir şey hasıl olmadı. Yirmi dört bin peygamber ümmetlerini itâat altına çağırarak halde halkı doğru yoldan saptıran bir tek (şeytan) ile başa çıkamamışlardır. Sultana vesvese veren iki karışık ve karanlık çehreli İblis vardı ki bunlardan biri Karahisar'lı kadı Atabek, öteki de şeytana pabucu ters giydiren Seyyid Hamza idi. Mücirüddin tutuşmak üzere bulunan bir yangının doğuracağı felâketten sakındığı için Ordu tarafına yollanmak kararını verdi. Sahip Alâüddin de yüklendiği uğursuz vazifenin neticesinden çok çekiniyordu. O sırada Anadolu'nun ileri gelen emirlerinden (Abeşga) nun himayesine sığındı.

Abeşga, zaten bunların yaptıkları kötülüklerden çok öfkeleniyordu. Sahip Alâüddin de onun tarafına geçince öfkesi hüşbütün parladı. Nihayet memlekette olup biten şeyleri istedikleri şekilde İlhanlık makamına ulaştırdılar. Bunun üzerine Kazan Han'dan şu emirleri taşıyan bir yarlğ geldi:

Sultan, yaylakta ve kışlakta yaz ve kış mevsimlerinde Abeşga ile birlikte bulunacak, onun re'yi olmadan hiç bir iş yapmayacak, bu suretle halka bir ziyan gelmemesi sağlanacak.»

Abeşga, sultanı (Sivas) tan (Yapanlu) yaylağına getirmek üzere adamlarını oraya gönderdi. Elçiler, Alâüddin Keykubad'la 700 senesi Şavval ayının yedinci günü (Alakilise) mevkiinde buluştular. Sultanı ister istemez Abeşga'nın yanına götürmek üzere yola çıktılar. Abeşga kendi karargâhına bir fersah mesafede şahane bir saray çadırı kurdurmuştu. Orada Sultan adına beş nöbet çaldırıldı. Abeşga bunlara karşı öyle bir siyaset kullanmak istiyordu ki heybeti gönüllerde yer tutsun. İlk te'dip kur'ası (Seyyid Hamza) nun payına çıktı. Bir sabah güneş tan yerinde ufku perdesi arkasından başını gösterirken Seyyid Hamza bir kara yılan gibi çadırdan dışarı çıkmış, divan çadırının yolunu tutmuştu. Divan toplantısı henüz başlamadan ve öteki devlet büyükleri yerini almadan önce hırız bir kedi gibi yerine büzülmüş Müşriflik vazifesine ait bir takım yolsuz işlerle uğraşmağa başlamıştı. Akrep gibi hangi kalbi

yaralayacağını düşünüyor, mağrur bir tavırla hangi zavallının yarasına ateş salacağını tasarlıyordu. Uğursuz kuyruklu yıldızları andıran uzun saçlarının tuzağına kim bilir hangi mazlumu düşürmek için iki tarafına salıvermişti. Abesga bunun bir yılan gibi başına ezmek istiyordu. Divana geç gelmesini bahane etti. Halbuki her sabah divana erken gelmek hususunda ondan daha evvel davranan kimse yoktu. O gün her nasılsa azap kapıları açılmış, başını gaflet uykusundan henüz kaldırmamış, divana ayak basmamıştı. Yârekte kin olunca bahane çok bulunur, derler. Şairin:

«Seyrana gelmişsin, bahaneler arıyorsun;» dediği gibi Abesga da bu gecikmeyi bahane etti. Seyyid Hamza'nın otuz iki dişi sayıncıma kuvvetli kazıklar yaptırarak üzerine oturttular. İki saat içinde kazıklı hummaya tutulmuş insanlar gibi otuz iki dişi gırtlığına tıkanmış. Hamza'nın dostu ve adamı olan Müstevfi (Nasrüddin) de onun ardından aynı âkıbete uğradı. Bu şiddetli siyasetten sultanın fikrinde bozukluk baş gösterdi. Kalbinde ehvam ve korku yerleşti. Alçak yoldaşlarının telkinlerine uyarak Mücirüddin Emirşah ve sahip Alâüddin ile Abesga'dan uzaklaşmak sevdasına kapıldı. Komya'ya gitmek, orada daha geniş bir emniyet içinde yaşamak ve istediği gibi hüküm ve saltanat sürmek, işlerine hiç kimseyi karıştırmamak arzusunu gütmeye başladı.

Gurur ve gaflet perdeleri, Alâüddin'in basiret gözlerini kapamış, kendisini saltanat tahtından zillet çukuruna atacağını düşünmemişti. Şairin:

«Kendi istikbalini kendi elinle mahvediyorsun; yoksa sana yaraşan âkıbet evveliden mi hazırlanmıştır?» sözü gereğince Alâüddin Keykubad da bu gibi bozuk düşünceler ve boş hayallerle ancak o gün için sabır edebildi. Abesga'nın yaylağından ayrılmak ifkri-ni kafasına iyice yerleştirmişti. Gece karanlığı basarken arkasından daha galip bir insan olduğunu hesaba katmadan saltanatını bokeleyecek olan bir takım hâdiseleri göz önüne almadan, o semalardan yüce padişahlık tahtını, o güneşten daha parlak bayrağını, denizleri dolduracak kadar bol ve zengin hazinelerini kafasında esen hava ve heves rüzgârına uyarak yerinde bırakıp kaçtı. Devletin harmanını kendi eliyle ateşe verdi. Bu ham düşüncelerle

başmet ve saltanat nimetlerini tepti. Hattâ İlhanlık katında kazanmış olduğu teveccühleri hiçe sayarak ayağını devlet dairesinden dışarı bastı.

Güneş batar batmaz atına atlayan sultan, gecenin zifiri karanlıkları arasında yoluna devam etti. Sabah ışıkları belirirken yolcuları ile birlikte (Sivas) hududundan beş konak mesafede bulunan (Ürgüp) kalesine kadar sürmüşlerdi. Bu çetin yolculukta sultanın bütün mal ve eşyasıyla hizmetçiler, hayvanlar büyük bir telâş içinde perişan olmuş, takatı tükenen bineklerin pek zayıf ve bitkin düşmesinden dolayı hepsi de yaya kalmışlardı. Yaya bir köyde, kaçakların yolda bıraktıkları atlardan birine binmek istedi. Hayvan dermansızlıktan yere yuvarlandı. Yolculardan bazıları ordek gibi bir dere kenarına tünemiş, bir kısmı kaya yarıklarına sığınmış başlarını yakalarına çekmişlerdi. Sultan, bir kölesiyle Ürgüp mağaralarından vahşi hayvanların barındığı bir mağaranın içine sığındı. Nihayet çok kötü bir durumda yakayı ele verdi. O gece tutmağa mecbur kaldığı orucun kadir gecesi kadar büyük olan leğeri ganimet saymadı. Saadet fırsatını kaybetti. Günahkârlığı yüzünden sanki oruç leşkeri, üzerine baskın yapmıştı. Aydın gününü karanlık geceye çevirdi. Göz açıp yumacak kadar az bir müddet içinde devlet semasından mezellet çukuruna düşmüştü. Bir şair diyor ki:

«Eğer ipek böceği, bir gün içerisinde öleceğini bilseydi, vücudunu kuşatan bu kadar güzel elbiseyi dokurmuydu? Bahtiyar o kimsedir ki yer, bağışlar, nesi varsa dağıtır, ondan sonra gider. Eğer bu kadar afsun bilmiyorsan elini yılanı sürme!»

(Halidi Bermekî) Halife (Harunürreşid) in zindanında bulunduğu sıralarda ona bir kâğıt üzerinde şu sözleri yazmış, göndermişti:

«İnsanların zulmüne karşı kudretin yetiştirmiyorsa Tanrı'nın senin üzerinde olan yüce kudretini hatırla.»

Müellif diyor ki:

Sultan kaçtıktan sonra yüce buyruk gereğince mahzen, ahır, mutfak ve hazinede bırakmış olduğu şeyleri kaleme vurdum. Bu yersiz hareket neticesinde terkedilmiş olan hazine ve saray eşyasını

gözden geçirdim. Ortada hiç bir düşmanlık sebebi yokken Tanrı'nın takdiri eseri olarak sultan ve adamlarının gönüllerine öyle bir kurt musallat olmuştu ki kendilerine gerekli olan eşyanın kaçırılmasında cevahir hokkasiyle meze tabağını birbirinden ayıramamış, nefis mallar arasındaki ibrişim kumaşlar, yeşim kaplamalı takımlar yerine bayağı ev sergilerini götürmüşlerdi. Mazlûmların, fakirlerin kanlariyle biriktirilmiş olan altınlı at takımları, mutfak takımları ayak altında bırakılmıştı. Allah zulüm ile mal toplayanların varlıklarını tehlikeler içinde dağıtır, derler.

Sırmalı guskunları, kolanları, sinebendleri ile bir kalemde beş bin parça altın işlemeli eyer takımı sayıldı. Altınlı bir at başlığının ağırlığı bin ikiyüz miskal geliyordu. Kolanlar ve başka takımlar da bu kıyas üzere idi. (Hâkim Senai) nin şu sözleri sanki onun vafında söylenmişti:

«Yoksulları, dulların mallarını topladın; katırların fercine halka yaptın; altında, gümüşte eğer kemal olsaydı köpeklerin tasmalarına takılmazdı. Bizi daha ne zamana kadar dertlerle, ıztıraplarla yakınlı istiyorsun; Tanrı elbette bizi sana satmamıştır.»

Sultan, Ürgüp'te perişan bir halde yakalandı. Abesga'nın yaylağına getirildi. Sorguya ve yarguya çekildi. Maiyetindekiler işledikleri suçun cezasını gördüler. Kötü gidişli teşrifatçıları ölüm cezasına çarptırdılar. Alâüddin'i, Atabey Karahisar'lı ile beraber bin türlü işkencelerle esirler arasında orduya götürdüler. Bir arap sairinin:

«Ben senden daha çok şeyler istedikçe sen ihsanlarını azaltmakta ısrar ettin. Şüphe yok ki kâr peşinde koşanlar, daima hasret çekerler» dediği gibi bu zavallıların da geçirdikleri perişanlık ve ihtiyaç günlerinde vaktiyle yoksul, zengin her sınıf halktan toplanmış oldukları malların günahlarından başka bir şeyi kalmadı. Önce de söylediğimiz gibi ne hazineler toplanmıştır ki sonunda başkaları kaldırmıştır! Ne zahmetler çekilmiştir ki neticesinden başkaları rahat etmiştir. (Atiy) der ki:

«Bir gün (Eba Namile) yi Mekke'de «safa» ile «Merve» arasında at üzerinde gördüm. Süvari olarak Kâbe'yi tavaf ediyordu.

Bir yıl geçtikten sonra da (Bağdad) köprüsünden yaya geçerken rastladım, sordum:

Burada yaya mı geziyorsun?

Evet, dedi. Ben herkesin yaya yürüdüğü yerde ata bindiğim için şimdi âlemin süvari olarak geçtiği bu köprü üzerinde piyade kaldım.»

Şeriat ve kanun karşısında kibir ve gururla hareket etmek şüphe yok ki sonunda güçlük ve düşkünlük getirir. Memleketin ileri gelenleri Seyyid Hamza'nın evkaf gelirlerini israf etmesinden dolayı yapıp yakılırken onun zulümlerine, gadirlerine uğrayan; koyduğu ağır tekliflerin zorluğundan yurtlarını yuvalarını bırakıp kıp kaçan mazlûmlar da bu sefer o zalimin gür saçlariyle sakabna sarılmışlardır.

Alâüddin Keykubad III'nin ölümü

Sultan Alâüddin Keykubad'ı yukarıda söylediğimiz gibi orduya götürdüler. Sorgu ve yargulardan sonra ölüm cezasına çarptırılmak istediler. Nihayet şehzade (Hölâcu) nun kızı olan karısının kayırmasiyle ve bir kaç sopa vurulmak suretiyle suçlar bağışlandı. Anadolu sultanlarının (Gıyasüddin Mes'ûd) a verilmesi hakkında yarhğ yazıldı. Sultan Alâüddin'i de İlhan'ın buyruğu ile (İsfahan) a gönderdiler. Orada ihtiyacına gerekli masraflar tahsis ettiler. Buna kanaat gösterdi. Bir müddet sonra bir mecliste maiyetindeki adamlardan birisine karşı ağzını bozduğundan bu adamın vurduğu bir bıçak yarasiyle öldü.

Karahisar'lı Atabey'in son günleri

Karahisar'lı, bir kaç defa başını belâ çemberinden kurtarmış bir adamdı. Bu sefer de yasanın kılıcından yakayı sıyrabilmiş ise de yaptığı zulümler nihayet cezasız kalmadı. Uğradığı müzmin bir hastalıkla pek yoksul ve kötü bir durum içinde can verdi.

Her nefesin sonu sayılı ve başlangıcı malûmdur. Çıkan her

nefes nihayet sona erecektir. Karahisar'ının da saltanat ve debedebe semasının ayı karardı. Vuslat demleri ayrılığa, vaitler tehditlere döndü. Hulâsa bu yıl da böylece bitti.

Sahip Alâüddin'in yeni mesnedi

Sultan Alâüddin Keykubad'ın devleti sona erince Sahip (Alâüddin) (Abuşga) nın hizmetinde yerleşti. Onun katında yüce mevki kazandı. (Uluğ Bitikçi) unvaniyle vazifesinde tam bir istiklâl buldu.

Mücirüddin Emir şahın son günleri

701 = 1301 yılı içinde Mücirüddin Emirşah Orduya gitmek kararını verdi. Ayağını Anadolu'dan çeker çekmez bir takım belâlar etrafını bir daire gibi kapladı. Devlet ve ikbal kendisinden yüz çevirdi; talih yıldızı uğursuz bir burca yuvarlandı. Hangi tarafa döndü ise kazâ, onu bir gölge gibi tâkiye koyuldu. Yolda sayısız getinliklerle karşılaştı. Uğradığı her konakta bir engele rastladı. Şairin:

«İş gıgırından çıkınca hiç bir şey fayda vermez. Kapı, her taraftan belâlarla çevrilir» dediği gibi çaresiz bir halde kaldı. Devleti yâr, talihi parlak olduğu günlerde gözünü şimşeklerden sakınmaz, belâlardan kaçınmaz bir kahraman idi. Dergâhında emniyet içinde yaşarken zamanenin tecavüzlerinden uzaktı. Talihi yolunu yaşınca feleğin bin türlü cefasına uğradı. Susuz kalmış bir fidan gibi etrafını öyle zaval tozları bürüdü ki artık onda, bir murat yaprağı açabilmek için hiç bir kuvvet ve tedbirin tesiri olamazdı. Devlet libası öyle yırtıldı ki, hiç bir yama ile onarılması mümkün olmadı. Hayat gemisi öyle bir mile saplandı ve öyle derin bir yere oturdu ki hiç bir çapa onun durumunu düzeltemedi. Nihayet felâket eteğinden sım sıkı yapıştı. Artık her şey, çöllerde yağın yağmurlar, kumsalda esen rüzgârlar gibi boş ve neticesizdi. Karabağ da (Erran) a götürdüler. Saltanat sergisi dürüldü, hayatı sona erdi.

Mücirüddin Emirşah'ın ölümü dolayısıyla yazılan bir rübâide şu sözler vardır:

«Gör ki, cihanın bir gecelik misafiri ne oldu? Bu lâcivert semâ; nihayet kimlerin yüzünü karartmadı? Kimin içtiği sular, sonunda göz yaşı olup da gözünden boşanmadı? Kime ekmecek verdi de mukabilinde canını almadı?»

Müellif, Mücirüddin Emirşah için yazmış olduğu bir kasidede şu sözlerle teessür göstermektedir:

«Hicretin 701 yılı Recep ayının yedinci günü idi ki nimet ve ihsan sahibi vezir, Emir Mücirüddin; o haşmeti âşikâr ve soyu temiz zat uykuya varmıştı. Fakat yazık ki uyanmak nasip olmadı. Gece yarısında tam sıhhati yerinde iken ruhunu teslim etti. Onun cevheri ârızasız bir ârâz idi. Bu hâdisse, Recep ayında geçen garip bir macerâdır. Tanrı, onu cennet bahçelerinde konuklasın; onu mağfiret donları ile yarlıgasın!»

Horasanlı Hoca Vecih oğlu vezir Nizamüddin

Yahyanın ölüm cezasına çarptırılması

701 = 1301 yılında Anadolu'da bir çok haksızlıklar ve yolsuzluklarla mal topladığından kötü niyetler taşınakla beraber yersiz tahakkümlerde bulunduğundan önce bahsetmiş olduğumuz vezir Nizamüddin Yahya'nın gırkin hareketlerini olduğu gibi (Kazan Han) a ulaştırmışlardı. Yarguya çekildiği zaman Anadolu'nun her tarafından başına toplanan bir çok düşmanları; şahitler, deliller gösterdiler. Bunlara karşı kendini müdafaadan pek âciz kaldı.

Diğer taraftan da mazlum Müstevfî (Şerefüddin Abdurrahman) ın çocukları tarafından koparılan feryatlar bu şikâyetleri tamamladı. (Hemedan) yolunda bin türlü eziyetler, işkencelerden sonra başını kılıçtan geçirdiler. Dinini, alçak dünyaya değişen bu adam yakayı kurtarmak için bir çok hokkabazlıklara baş vurdu ise de çaresi olmadı. Nihayet başını teninden ayırdılar. Dünyaya zulüm ateşiyle yüz suyunu yerlere saçmış olan bu hain de nihayet toprağa karıştı. Dünyanın hali böyledir. Hazansız bahar, hicransız vuslat olmaz. Felekler gibi bütün cihanı tutan nice devletlüler nihayet her şeyi bırakıp geçtiler.

Sultan Gıyasüddin Mes'ûd'un Anadolu'ya dönüşü

701 yılı sona erip de 702 senesi girince Anadolu sultanlığı tekrar (Gıyasüddin Mes'ûd II) de karar kaldı. Bu hususta kendisine yarlık verildi. Gözden düşmüş olan bu eski sultanın karanlıkta bekleyen talih yıldızı yeniden parladı. İlhan'ın teveccüh ve iltifatlarına uğradı. (Musul) yolu ile Anadolu'ya gelerek Selçuk tahtına oturdu.

Vezirlik eskisi gibi (Save'li Alâüddin) de kaldı. Türk ve Tacik bütün halk üzerinde (Abuşga) hâkim olmuş, memleket işleriyle uğraşmağa başlamıştır. Bu hal 703 = 1303 yılına kadar devam etti. Bu sene içinde (Cahi oğlu (20) (Niğde) ile (Aksaray) arasında bulunan (Develi Karahisar) kalesini ele geçirmiş isyan yolunu tutmuştu. Vilâyetin bir çok yerlerinde vergileri toplamış, halkı türlü tekliflerle bıkırmıştı.

Abuşga, Sultan Mes'ûd, Sahip Alâüddin ve öteki emirlerle birlikte kalabalık bir askerle kaleyi muhasara altına aldılar. Tam bir ay mancınıklarla hisara taş yağdırdılar. Kaledeki âsilerin işleri zorlaştı. Henüz cecelleri yetişmemiş olacak ki o sırada Azerbaycan taraflarından bir takım karışık haberler yayıldı. Kalenin fethi de bu suretle engellerle karşılaştı. Nihayet muhasarayı kaldırarak işi yüz üstü bırakıp çekilmeğe mecbur oldular.

Kazan Han'ın ölümü (21)

Bu yıl, padişah Kazan Mahmut Han memleket çevrelerinde bir gezinti yapmak, sınırların korunması için gerekli tedbirleri sağla-

(20) Cahi oğlu, Konya Ereğli'sinin Poyraz tarafındaki semte Cahi mahallesi derler. Ben çocukken o civardaki ilk mektepte okumuştum. Belki bu Cahi oğlunun orada arazisi, yahut onun kabilesi orada otururdu. Türbe falan pek hatırlamıyorum. **Uzluk.**

(21) Kazan'ın ölümü hakkında Eflâki der ki:

Bir gün Ulu Arif Çelebi Mevlânâ'nın türbesinde semâda idi. O gün hadden aşırı şurlar eyleyip mübarek destarını arab usulünde sardı, kurt postundan olan kürkünü aksi giydi. Semâ ederek türbeden dışarı çıktı, bütün halk ve geyendeler de onun ar-

mak üzere (Horasan) taraflarına yollanmıştı. Ansızın devletin sona erdiği, talih yıldızının söndüğü, saadet güneşinin battığı haberi yayıldı. (Kazvin) dışında (Cennet kapısı) denilen yerde dünyadan göçtü. Bir tarafta onun türlü türlü adâlet ve ihsan nurlarıyla aydınlanan gözler kararırken öte tarafta saltanat düşmanlarının daima yerleri öpen riyalı dudakları gülümsemeye başladı.

Kazan Han, âdil bir padişah idi. Temiz bir düşünceye, kerkin bir zekâyâ sahip idi. Kurmuş olduğu padişahlık töreleri o zamana kadar hiç bir hükümdara nasip olmamıştır. Bu hususta bir kaç söz söylemeyi lüzumlu gördük:

Kazan Han'ın padişahlık âyinlerinden biri sekiz köşeli kemerler üzerine dayanan yüce sarayında minber ve mihrab ile beraber renkli ipeklerle süslenmiş bir tahta minarenin bulunması idi. Bu ibadet dairesini cuma günleri için tertip ettirmişti. Cuma namaza kıldandıktan sonra memleketin bilgileri, şeyhleri ziyaretine gelirler, sarayın mescidine inerlerdi. Azizlerden, erenlerden bir dernek o hayırlı sığınmağa devam ederler, nimetlere, ikramlara konarlar, hayırlı konulardan dino ait bahislerden söz açarlardı.

Hassa dairesi çadırı o şekilde tertip edilmişti ki; bunu meydana getirmek için ikiyüz usta ve döğemeci yirmi gün çabılaşmış ve böyle bir azamette döğemişlerdi ki çadırın bir tarafı üç gümüş direk üzerine, öteki tarafı üç altın direk üstüne dayanmaktaydı. Padişahın makamına tesadüf eden kögesi Foleğin gök kubbesi gibi parlak yıldızlarla süslenmiş, renkli cevahirlerle bezenmişti. Çadırın bir kögesine Arşdan daha yüksek ve nefis mücevherlerle işlenmiş dört ayaklı bir taht konulmuştu. Meclisindeki eşya ve takımları halis altın ve gümüşten yapılmış, sarahiler, kadehler, cevahir ve mercan kakımlı idi.

kasından yürüdüler, ölüler musallasına kadar gittiler. Orada kürkünün omuzundan aşağı atıp «gaip cenaze namazı kılın» diye buyurdu. Namazdan sonra yine türbeye döndü. İstigraktan kendine gelince anası Fatma hatun, namaz keyfiyetini sordu: Vaktün padişahı Gazan Han - Tanrı onu yarlıgasın - âlemden geçti dedi. Bu vâkıa 703 yılı içerisinde oldu, bir müddet sonra Konya tüccarı geldi, onun ölümü haberini getirdiler. Eflâki, t. II. P. 321 Gazan Mahmud Han, 11 Şevval 703, 17 Mayıs 1304 de öldü. D'Ohsson, Histoire des Mongol, t. IV., p. 350. **Uzluk.**

Hulâsa Kazan Han'ın saltanat çadırında gözlerin görmediği, kulakların işitmediği derecede bir ihtişam ve debdebe var idi ki böyle bir saray çadırı zamanımıza kadar hiç bir hükümdarın eline geçmemiştir. Etrafından misk ve amber kokuları süzülürdü. Çadırın tertibatı bittikten sonra İlhan'a gelip görmesini arzettiler. Bir kaç gün savsakladı. Memleket ve devlet işlerinde pek bilgili ve temiz inanlı olan padişah buyurdu ki:

«Ben işi sorup tahkik ettim. Malûmdur ki padişahlarda yüzbin türlü kudret ve istidat vardır. Böyle mükemmel ve muhteşem bir çadır şimdiye kadar yapılmamıştır. Fakat kemaline eren her devlet zevale yaklaşmış demektir. Benim bu seraperdeyi gezmeğe ve o taht üzerinde oturmağa gönlüm varmıyor.

Bunun üzerine memleket emirlerini, vezirlerini, imamlarını, kadılarını ve şeyhleriyle hafızlarını ve daha başkaca salih ve âbid kimseleri davet ettiler. Kalabalık bir cemaat toplandı. Üç gün geceli gündüzlü namazlar kılındı. Dualar okundu. Bir kaç defa hatimler indirildi. Ancak bu dinî âyinler yapıldıktan sonra padişah çadıra girdi. Hiç bir çağda eşi görülmemiş olan (Şahane seraperde) yi gözden geçirdi.

İşte Kazan Han'ın ölümü bu yüce makamların kemalden zevale yüz tutmasına sebep oldu. Ecel eteğine yapışınca ne bu törelerin, ne de o parlak âyinlerin düzeni kaldı. Bir şair şöyle diyor:

«Yer üzerinde taht kuran hangi padişah vardır ki asûman sonunda onu da sarsmasın. Semanın altında doğan her mahlûkun, biri topraktan; biri de kandan olmak üzere iki anası vardır. Kandan anamız bizi naz içinde besleyip büyütür, fakat toprak ana nihayet ondan geri alır. Dünya evinin iki kapısı vardır. Birinden girilir, ötekinden çıkılır.»

İskender (Abi hayat) aramak için hazinelerin gururunu başında taşıdı. Defineler bulmak sevdasıyla uzun yollara gitti; canının kuvvetini artırmak isterken hayret çölünde cansız düştü. Aradığını bulamadı. Fakat hikmet atına binen (Hızır Peygamber) hayatını ebedileştirdi. «Sen benimle beraber bulunmağa tahammül edemezsin» itâbiyle Musa peygamber'le yoldaşlık yapamadı. Azizlerden biri diyor ki:

«Devletlüler için, bir geçit yeri olan şu dünyadaki değişikliklerin sebeplerini anlamak gerektir. O dünya ki, her tarafı fitnelerle, yalanlarla doludur. Ona aldanıp da hatırlarının şahinini yükselere uğuranlar cihanın ahvaline dikkat etmezler. Bilmezler ki, daha evvelki hükümdarlar nasıl gelmiş, nasıl idare etmiş, nasıl geçip gitmişlerdir? Âkıbetleri ne olmuştur? Dünyada ne yapmış, ne götürmüşlerdir? Ancak bu geçici âlemin iğreti süslerine, servetlerine güvenip de uygunsuz yollara sapmaktan sakınanlar, ayaklarını cihanın gurur dairesinden geçenler ve rûhlarını onun kirlerinden temizleyenlerdir ki iyi ün bırakarak giderler. Zaman kurda benzer. Kimi yakalarsa onu parçalar. İnsan eliyle geçiren böyle bir canavara nasıl güvenilebilir? Giderken dünya malından bir şey götüren kimse yoktur. Gelip geçen her fânînin dünyadan götürebileceği şey, ancak yapılmış olan iyiliklerin manevî kazanıdır.»

Bir şair de şu ibretli sözleri söylemiştir:

«Gel! söyle! Perviz, dünyadan ne götürdü? Git ve sor ki, Kısva zamaneden ne fayda buldu? Biri hazinelerini başkalarına hıvaktı; öteki fetihettiği diyarları başkalarına ısmarladı. Âfiyet içinde yaşayanlar mal ve serveti olmayanlardır. Cihanın malına sahip olanlar ne oldu? Âkıbet ölmediler mi?

Dünyadan bir şey götürebilenler, ancak götürebilecekleri kadar aldılar. Yeyip içenler ancak midelerini dolduracak kadar sarf ettiler. Kazan Han'ın ölümü için yazılan tarih kıt'asında şu sözler vardır:

«703 yılı Şavval ayının onbirinci Pazaz günü öğle vakti (Kazan) sınırlarında bulunurken adâlet cihanı dindar Kazan Han bu geçici âlemden yüce cennetler tarafına gitti.» (11 - Şevval - 703 = 14 Mayıs - 1304).

Olçayto Han'ın cülûsu

Kazan Han'ın devleti sona erdikten sonra memleket tahtı (Olçayto) nun cülûsıyla şeref buldu. Bu cülûs dolayısıyla vurulan beş nöbetin yankıları gök kubbedeki yedi bekçinin kulaklarında seslen-

di. Biri zamanının âsası (Reşidüddin) öteki divan veziri (Save'li Sadüddin) olmak üzere her biri hakkiyle bilgin ve değerli iki veziri var idi. Bunların güzel tedbir ve idareleriyle bütün memleket sükûn ve güven içinde bulunuyor, zengin, yoksul her sınıf halk, devletin adâlet sığınağında kaygusuz yaşıyordu.

Bu sıralarda İreincin (22) Anadolu'ya geldi. Memleketi doluşmağa başladı. (Konya) gevresine vardığı zaman Türk beylerinden (İlyas) adında biri Büyük Alâiye hanına gelmiş, o geniş kâr-vansaray'a sığınarak isyan etmişti. (İlyas bey) İreincin'in ziyaretine gelmediğinden Türk ve Tacik askerlerinden bir kafiye bu âsinin muhasarasına gönderildi. Yirmi bin süvari iki ay müddetle gece gündüz bu mevkiin zaptına uğraştı. Ne mancınık taşlarından, ne çelik zırhları delip geçen ok sağanaklarından, ne de neft ve ateş saçan âletlerden bir fayda görüldü. Bundan sonra her yerde bir kâr-vansarayı veya her şehirde bir şifa yurdunu ele geçirenler isyana koyuldular. Buraları birer isyan ve fitne ocağı haline getirdiler.

Yine bu yıl içinde divan veziri Sadüddin'in kardeşi (Şerefüddin Misafir) memleket kanunlarını düzeltmek ve maliye işlerini yoluna koymak üzere Anadolu'ya geldi. Hakkiyle güzel huylu, meziyet sahibi bir vezir idi. Fakat etrafındaki hacipler, naippler leş

(22) İreincin Noyun hakkında Eflâki der ki:

Sadeddini Mesneviham Veleddi «demek S. Veleddin mesnevi-lerini okutan zatlar varmış, Uzluk» anlattı: Bir gün büyük Emîr İreincin Noyun Sultan Veleddi'ni ziyarete gelmişti. Dedi ki, bizim Bakşilerimiz «Bakşı âlim demektir» Cihanın hudavendi yâni sahi-
dur diyorlar, doğru mudur? O cemaatin sözüne göre Ulu bir
ki 39 huda anın hükmü altındadır ve her biri andan
ve o kırkinci huda hepsinin başıdır, ondan yu-
misal vereyim: senin uşakların ve adam-
lar, seni kendilerinin sahibi bilir-
sin, o da Kaan'ın bendesidir.
kendi hâkiminin müsahhar ve
lar, yavaş yavaş ulu padişahın
takdir ve tahriki iradetinden
şiyeti meşiyetindedirler, hal dili
Ulu tanrı anı bilirler, hem de öy-
er Ulu Hakanın Tuşmal ve yakın-

kargaları gibi tamâkâr ve vurguncu kimselerdi. «Kişinin huyu pek güzel olunca hizmetinde bulunanların ahlâkı bozulur» derler. Güneşin ışıklarına perde tutan bulut parçaları nasıl onun parlaklığını örterse bu karga tabiatlı kimseler de vezirin parlak fikir ve tedbirlerine engel oluyorlardı. Bu yüzden işlerin düzeninde yürütmesi mümkün olmadı. Bu gürühtan her hangi biri eğer halktan bir kimsenin dileğini yerine getirmiş ise, bu, onların ahlâk ve tabiatlarındaki iyilik neticesi değil, belki yanlış bir tesadüf eseri olmuştur. Şair diyor ki:

«Güneşe cimrilik yaraşmaz, fakat kara bulutlar onun ışığına engel olur.»

Taberistan'lı memurlar emanet ve diyanetten uzaktı. Kirman'lılar, Horasan'lılar ise yoksul ve zavallı halka perişanlıktan başka bir şey getirmedi. (Rey) lilerden, Şiraz'lılardan ise iş başarmak beklenemezdi.

Şerefüddin Misafir'in iki naibi vardı. Biri (Bahâüddin Dâru) idi ki hiç bir derde ilâç olmadı, belki ahaliyi teklif ve tamâ ateşle kısıp kavırdı. Öteki de (Heyle rudu) idi. Bunlar bin kişinin yüz suyunu bir ekneğe satan kimselerdi. Her ne kadar bir takım vergiler tarh ettilerse de etraf vilâyetlere gönderilen âmiller ceplerini doldurmaya çalıştıklarından koydukları teklîf esasları tutunamadı. Şerefüddin misafir, geri dönünce kurulan bütün nizam

larıdır, halkı onun hizmetine çağırırlar, onun hakikat ve derinliğine erişmişlerdir, kendileriyle bir âyin, yarlıg ve ferman, mucize, keramet, şimsir tutarlar. Fakat başkalarının onlar hatâyı taklid ederler, uydukları ayrı hudadır.

Akıllı, gönül gözü açık kimse odur ki sultanın yakınlarının yaptığını yapar, onlarla dostluk tutar, o yol üzere hayırlı işe inkiyada meşgul olur, Sultan hazretine yol bulur, maksada erişir. Şunun gibi ki senin has ve mukarriplerin değersiz Nogerlere benzer, zira ahaliye onlardan hacet reva olur, başkalarından bu müyesser olmaz. Peygamberlerin, Velilerin yolu da budur. Noyun bunun üzerine baş kodu, mürid oldu. Ben bu suali âlim ve hakimlerden kaç defalar sormuştum, hiç bir uludan böyle aydın cevap almadım, bugün ona eriştim, bakın inayeti, sizin himmetinizle islâm dini yüz getirip onlardan bizar oldum, müslüman oldum dedi. Eflâki t. II, P. 271. Aksaraylı Konya'nın Moğullar tarafından yağmasından çok habsetmez, İreincin Noyunların şu âlâkalarının tesiri olsa yakışır. Uzluk.

di. Biri zamanenin âsası (Reşidüddin) öteki divan veziri (Save'li Sadüddin) olmak üzere her biri hakkıyla bilgin ve değerli iki veziri var idi. Bunların güzel tedbir ve idareleriyle bütün memleket sükûn ve güven içinde bulunuyor, zengin, yoksul her sınıf halk, devletin adâlet sığmağında kaygusuz yaşıyordu.

Bu sıralarda (İreñcin) (22) Anadolu'ya geldi. Memleketi dolışmağa başladı. (Konya) çevresine vardığı zaman Türk beylerinden (İlyas) adında biri Büyük Alâiye hanına gelmiş, o geniş kârvansaray'a sığınarak isyan etmişti. (İlyas bey) İreñcin'in ziyaretine gelmediğinden Türk ve Tacik askerlerinden bir kafile bu âsinin muhasarasına gönderildi. Yirmi bin süvari iki ay müddetle gece gündüz bu mevkiin zaptına uğraştı. Ne mancınık taşlarından, ne gelik zırhları delip geçen ok sağanaklarından, ne de neft ve ateş saçan âletlerden bir fayda görüldü. Bundan sonra her yerde bir kârvansarayı veya her şehirde bir şifa yurdunu ele geçirenler isyana koyuldular. Buraları birer isyan ve fitne ocağı haline getirdiler.

Yine bu yıl içinde divan veziri Sadüddin'in kardeşi (Şerefüddin Misafir) memleket kanunlarını düzeltmek ve maliye işlerini yoluna koymak üzere Anadolu'ya geldi. Hakkıyla güzel huylu, meziyyet sahibi bir vezir idi. Fakat etrafındaki hacipler, naippler leş

(22) İreñcin Noyın hakkında Eflâki der ki:

Sadeddini Mesnevihamı Veleđi «demek S. Veleđ'in mesnevi-lerini okutan zatlar varmış, **Uzluk**» anlattı: Bir gün büyük Emîr İreñcin Noyın Sultan Veleđ'i ziyarete gelmişti. Dedi ki, bizim Bakşilerimiz «Bakşı âlim demektir» Cihanın hudavendi yâni sahibi 40 dir diyorlar, doğru mudur? O cemaatin sözüne göre Ulu bir tanrı vardır ki 39 huda anın hükmü altındadır ve her biri andan hudahlık tutarlar, ve o kırkinci huda hepsinin başıdır, ondan yurakarda yoktur. Bir başka misal vereyim: senin uşakların ve adamların senin fermanına bendedirler, seni kendilerinin sahibi bilirler, sen de kendini Han'ının bendedisin, o da Kaan'ın bendedisidir. Bu herbirine vacib ve savab odur ki kendi hâkiminin müsahhar ve mutii olalar, siyaset mehuza olmıyalar, yavaş yavaş ulu padişahın dergâhına erişmek ve kârda anın takdir ve tahriki iradetinden kardadırlar. O ulu Tanrının temşiyeti meşiyetindedirler, hal dili ile hepsi Tanrı uludur derler, Ulu tanrı anı bilirler, hem de öyledir, bütün peygamberler, veliler Ulu Hakanın Tuşmal ve yakın-

kargaları gibi tamâkâr ve vurguncu kimselerdi. «Kişinin huyu pek güzel olunca hizmetinde bulunanların ahlâkı bozulur» derler. Güneşin ışıklarına perde tutan bulut parçaları nasıl onun parlaklığını örterse bu karga tabiatlı kimseler de vezirin parlak fikir ve tedbirlerine engel oluyorlardı. Bu yüzden işlerin düzeninde yürümesi mümkün olmadı. Bu güruhtan her hangi biri eğer halktan bir kimsenin dileğini yerine getirmiş ise, bu, onların ahlâk ve tabiatlarındaki iyilik neticesi değil, belki yanlış bir tesadüf eseri olmuştur. Şair diyor ki:

«Güneşe cimrilik yaraşmaz, fakat kara bulutlar onun ışığına engel olur.»

Taberistan'lı memurlar emanet ve diyanetten uzaktı. Kirman'lılar, Horasan'lılar ise yoksul ve zavallı halka perişanlıktan başka bir şey getirmediler. (Rey) lilerden, Şiraz'lılardan ise iş başarmak beklenemezdi.

Şerefüddin Misafir'in iki naibi vardı. Biri (Bahâüddin Dâru) idi ki hiç bir derde ilâç olmadı, belki ahaliyi teklif ve tamâ ateşle kısıp kavırdı. Öteki de (Heyle rudu) idi. Bunlar bin kişinin yüz suyunu bir ekmeğe satan kimselerdi. Her ne kadar bir takım vergiler tarh ettilerse de etraf vilâyetlere gönderilen âmiller ceplerini doldurmaya çalıştıklarından koydukları tekâlif esasları tutunamadı. Şerefüddin misafir, geri dönünce kurulan bütün nizam

larıdır, halkı onun hizmetine çağırırlar, onun hakikat ve derinliğine erişmişlerdir, kendileriyle bir âyin, yarlıg ve ferman, mucize, keramet, şimşir tutarlar. Fakat başkalarının ki onlar hatâyı taklid ederler, uydukları ayrı hudadır.

Akıllı gönül gözü açık kimse odur ki sultanın yakınlarının yaptığı yapar, onlarla dostluk tutar, o yol üzere hayırlı işe inkiyada meşgul olur, Sultan hazretine yol bulur, maksada erişir. Şunun gibi ki senin has ve mukarriplerin değersiz Nogerlere benzer, zira ahaliye anlardan hacet reva olur, başkalarından bu müyesser olmaz. Peygamberlerin, Velilerin yolu da budur. Noyın bunun üzerine baş kodu, mürid oldu. Ben bu suali âlim ve hâkimlerden kaç defalar sormuştum, hiç bir uludan böyle aydın cevap almadım, bugün ona eriştim, bakın inayeti, sizin himmetinizle islâm dini yüz getirip anırları bızır oldum, mürlüman oldum dedi. Eflâki t. II, P. 271. Aksaraylı Konya'nın Moğullar tarafından yağmasından çok habsetmez, İreñcin Noyınların şü alâkalarının tesiri olsa yakışır. Uzluk.

ve kaideler de bozuldu. Vilâyet mutasarrıfları tekrar kendi bölgelerinde vurup kırmaya başladılar. Halk bu hallerden tamamiyle bıkmış, usanmıştı.

Sultan Gıyasüddin Mes'ud'un ölümü

Bu sıralarda sultan Gıyasüddin Mes'ud, müzmin bir hastalığa yakalanmıştır. Vücuduna ârız olan felç ve başka marazlar günlerdenberi devam ediyordu. Artık ne dilinde, ne vücudunda dırygu ve hareketten eser kalmamıştı. Her ne kadar zamanenin (Cimsid) derecesinde bir sultan idiyse de artık devlet kendisine arkasını çevirmiş, gerdeninde iki yılan taşıyan (Dahhâk) gibi feleğin cefasına geçecek takatı, hâdiselerin darbelerine karşı koyacak kudreti kalmamıştı. İzzet hazinesi olan göğsü âdetâ bir gam denizine dönmüş, sadofî andıran karnı misk keçilerinin göbeği gibi delik deşik olmuş. Ömrünün sayılı rakamları sıfıra inmişti.

Mizacı bozulan, gençliği çöken zavallı sultan tam bir sene o çetin ızdıraplar içinde gırpındıktan sonra kolu, kanadı kırılmış bir kuş gibi dünyadan göçüp gitti. Sultanın ölümünü memlekete sarmatılar, kargaşalıklar düşürdü. Padişahlık güncü onun gitmesiyle karardı. Devlet aya onun hükümdarlık semasında battı. Cihannın güzel günleri sona erdi.

Her doğuşun bir batışı, her yükselişin bir düşüşü vardır. Zaman, her kine bir eliyle cilve etmişse öteki eliyle onu berbad etmeğe çalışmıştır. Felek, sabahıtan verdiğini gece geri alır, koyduğunu kaldırır, diktığını devirir. Sultan Gıyasüddin Mes'ud da nihayet dünya emanetini geri verdi. Can kuşunu ten kafesinden uçurdu. Şair ne güzel söylemiştir:

«Feryad elinden, ey canavar kılıklı zamane! Yusuf gönüllülerden ne istiyorsun?»

Sahip (Lagüşî)'nin vezirliği

Bu sıralarda (Lagüşî), (Ağaçeri) adında bir emîrle Anadolu vezirliğine gönderilmiş, altın damgalı bir yarlıg hükmüne göre (Erzurum) sınırlarından (Antalya) kıyılarına ve (Sinop) sahillerinden (Diyarbakir) hudutlarına kadar uzayan bütün Selçuk diyarı-

nın idaresi ona havale edilmişti. Lagüşî, halkın altından kalkamıyacağı kadar ağır teklifler ve iltizamlar getirdi. Müellif diyor ki:

Her kim kendi çıkarı için Tanrı emaneti olan halkın boynuna ağır yükler yükletir, her çoban, sürüsünden mes'ul bulunduğuna umutursa tehlikeden başka bir meyva elde edemez. Her işte kolaylık yoluna gitmek rahatlığa sebep olur. Çetinlik her zaman zarar getirir.

Yeni vezir bir müddet (Ağaçeri) ile birlikte debdebe ve ihtiram gösterdi. Bayraklar ve davullarla dolaştı. Bu gibi debdebeler, kuru gürültülerle mevkiini yüceltmek, itibar kazanmak istiyor ve bu suretle de vergileri artırmak yolunu düşünüyordu. Halbuki ne bayrak ve ne de davul ile isteğini yerine getirebildi. Neticede hiç bir şey yapamadı. Müellif: Sahip (Lagüşî) hakkında yazdığı bir hicivde şöyle diyor:

«Senin için medih veya hiciv yaraşmazsa da benim can bağışayan sözlerim her halde hoşuna gidecektir. Ey dinleyenler! Bu sözleri iyi kavrayın ki onun sağır kulağına ulaştırasınız. Eğer bu adam daha iki ay vezirlikte kalacak olursa memlekette ne şehirden bir eser, ne de ev bark sahibi kimselerden bir haber bulacağam! Bu gidikle her eli bayrak tutan vezir, her eli kalem tutan edip olacak. Davullara, dömbeleklerle, düdüklere artık hacet kalmadı. Hangi köye uğrasan kendin bizzat (İsrâfil) in (sûr) u gibi ötecek, oraya ölüm sesleri götüreceksin....»

Ağaçeri'ye İrencin iltifat göstermediği gibi kıymet de vermedi. Bundan dolayı pek gücendi. Ahvalden şikâyetle bulunmak üzere İlhanlık makamına gitti. Kendi fikrinde buradan kuvvet alacak, istediği gibi hükümünü yürütebilecekti. Fakat İlhan katında umutlandığı yardımı bulamadı. Ancak onurunu korumak için yarlığını yenileyerek geri döndü. Bu dönüşten de bir şey koparamadı. Kırılan çanak yerini doldurmamıştı.

Vezir Lagüşî, elçisi Ağaçeri'nin düşkün durumunu görünce; ondan yüz çevirerek İrencin noyn'a yanaşmak zorunda kaldı. Vîfâyetlerden büyük bir desise ile toplamış olduğu paraları onunla yarı yarıya bölüştü. Ağaçeri, bu hale uzaktan seyirci kaldı. Ar-

nk bir itibar ve mevkii kalmadığını anlayınca kör pişman geri döndü.

Lagüşi bir müddet saz, söz âlemlerinde çalıp çağırıldı. Fakat güzel ahlâklı ve iyi tedbirli bir insan olmadığı için bu çalıp çağır-malar kendisine kuru gürültüden başka bir safa vermiyordu. Neş'e-si solmuş, debdebesi bozulmuştu. Gönül, vücudun sultanıdır der-ler. Onun neş'esi arttığı zaman bütün âzâ da neş'elenir; insanın ruhu safa bulur. Fakat gönüle kaygular dolunca vücudun da âhen-gi bozulur.

İrencin bu yıl zulüm yapmağa, dünya malı hırsıyla her tarafa el uzatmağa koyuldu. Bu yüzden (Aksaray) taraflarında bir takım fena hâdiseler baş gösterdi. Bunlardan biri Alâüddin kârvansa-rayı vak'ası idi. Müellif bu hâdiselerin tafsilatını anlatırken di-yor ki: O yıl, padişah Kazan Han'ın yarlığı gereğince memleket evkafının (Mütevelli) si bulunuyordum. Karamanlılar, o sıralarda büyük Alâüddin hanına çekilmiş olan (Memreş) adında bir âsiye karşı besledikleri düşmanlık yüzünden hanın burçlarından ikisini harap etmişlerdi. Bu tahrip dolayısıyla Konya ve Aksaray yolları tamamiyle kapalı kaldı. Memleket vezirliğinden verilen yarlık ve (Al damga) hükmüne göre on bin adet (?) sarf etmek suretiyle bu yıkık burçları onarttırdım. Yapılan tâmirden maksat o vakfın tek-rar irat getirir bir hale konulması idi. Han, iki yıl sonra tekrar eski parlaklığını buldu. Halka güven geldi, yollar açıldı. Bu se-fer Türk beylerinden (İlyas) adında birisi (İrencin) noyna karşı isyan ederek bu hana sığındı. İrencin, önce de bahsettiğimiz gibi 20,000 kişi ile tam iki ay müddetle burasını muhasara ettiği halde bir şey çıkaramamıştı. Varlığı, daima memleketin yıkılmasına se-bep olan Aksaray'lı (Şenkit oğlu) hanın tâmirini bahane ederek fesatçılığa başladı. Zaten vilâyetlerin imarı, vakıf ve hayır mües-seselerinin tamiri gibi işler bu bozuk fikirli insanlar nazârında bü-yük bir cinayet sayılırdı. İrencin, beni bu hanın tâmiri suçu ile töhmetli saydı, müslümanlık şartlarına göre yaptığım hayırlı işten dolayı hurpalamak istedi. Gûya o han tâmir edilmemiş olsaymış (İlyas) da oraya sığınmaz; bu kadar Moğul kanı dökülmezmiş gibi fâsit bahanelerle muhasarada ölen her Moğulun kan bahasını bu âcize yükletti. Önce sarfedilmiş olan 10,000 adetten başka bu se-

fer de zorla 6,000 adet tazminat kopardılar. Müslümanlıkta ve hü-kûmet şartlarında Evkaf mütevellisi için memleket vakıflarını ba-kımsız bırakmak nasıl bir hıyanet sayılırsa (İrencin) hükûmeti za-manında da bunları imar etmek öylece bir suç sayılıyordu. Bu ak-si telâkki, zamanenin garip cilvelerindendir.

Hakim, ayağını adâlet caddesinde pek basmalıdır ki işler hayre dönsün, memleket belâlardan kurtulsun. Et bozulursa tuz ile ıslah edilir. Fakat tuz bozulunca hiç bir çare bulunmaz. Mazlu-mun bir dileği olursa hâkimden çare arar. Fakat hâkim zalim olursa; işlerin âkıbetini görebilmek için basiret gözü kapalı olursa ona tedbirin ne faydası olabilir? İkinci bir vak'a daha:

Şekûr oğlu Oktay, bir yarlık hükmünce (İncu) vergileri tah-silatı için Aksaray'a gelmişti. Sarf ettiği gayretlere ve uzun sözle-re rağmen İrencin'den yüz bulamadı. O da Ağaçeri gibi eli boş döndü.

İrencin, yalnız (Ali paşa) nın Aksaray caddesinde atadan kal-ma hükûmet ve idaresini tanımış, bu mevkii yine ona havale et-miştii. Halbuki Şenkit oğlu İrencin'e arkalanarak Ali Paşa'ya düğ-man kesildi. Ortada hiç bir sebep yokken âdeti ve hile gerek (Ali paşa), gerekse kardeşi (Ahi Ahmed) aleyhinde bir takım iftiralar uydurdu. Yaptığı telkinler, İrencin'in kafasında yer tumağa baş-ladığından Ali Paşa ile kardeşi Ahi Ahmed ve adamlarını ortadan kaldırmaya karar verdi. Bu yüzden Ali Paşa ile Şenkit oğlu ara-sındaki açıklık muharebeye kadar vardı. Dört ay müddetle her gün Şenkit oğlu, çekildiği Aksaray şifa yurdundan dışarı fırlar, bu iki kardeş ve adamlarıyla şehir meydanında çarpışırdı. Her iki ta-raftan bir çok süvari ve piyade yaralandı. Nihayet iki tarafın kuv-vetleri de yüzlerini kendi yurtlarına çevirdiler. Daha sonra tatar askerinin gelmekte olduğu hakkında Şenkit oğlu tarafından çıkarı-lan bir şayia ağızlarda dolaşmağa başladı. Bu uydurma haber üze-rine bozgunluğa yüz tutan Ali paşa müellifin mülkü olan (Salime) kalesine gitti. Oradaki adamlarıyla, akrabasından kale kâtibinin yanına sığındı. Şenkit oğlu ile o zamanın Aksaray kadısı (Me-rendli Mevdüddin) in torunu bahsi geçen Ali paşa kafilesini takip ile (Salime) kalesine dayandılar. Paşaya dostça haberler gönder-diler. Andlar verdiler. Paşa bunların sözlerine aldanarak kaleden

ışarı çıktı. Halbuki hainler yeminlerini çiğnediler. Ali paşa ile otuz adamını öldürdüler. Bütün servet ve mallarını - Müellifinki de dahil olmak üzere yağmaladılar.

Şeyh Cemalüddin Hamuşî

Büyük şeyhlerden (Cemalüddin Hamuşî) şehirdeki bu karışıklıklardan çekinerek memleketi terketmiş, bir kaç gün rahat yaşamak umudu ile (Salime) ye gelmişti. Şeyh Cemalüddin değerli pirlerden olup daima seccadesinde Tanrı'ya kullukla meşguldü. Yaşı yüze yaklaşmıştı. İhtiyar şeyhi esir ederek şehre yaya getirdiler. Yirmi gün işkence yaptılar sopa ve çomak darbeleriyle bütün vücudunu hereler içinde bırakarak ölüm derecesine getirdiler Yüz yıldanberi biriktirmiş ve ihtiyarlık günleri için saklanmış olduğu bütün servetini meydana çıkardılar. Para ve cenas altınlarından başka eski sultanlar zamanında basılmış 12,000 tane altını vardı. Alıp tasarruf ettiler. O dinsiz mel'ûnlar zavallı ihtiyarî iyice soydular. Ellerine geçen malın beşte birini İrencin'e verdiler. Geri kalanını da kendi zimmetlerine geçirdiler.

Aksaray'da öldürülenler

Aksaray'da öldürülen sayılı kimseler şunlardı: Ali Paşa, kardeşi Ahi Ahmed, (Hoca Ömer Şerefüddin), Hoca Yakut), (Hacı Yusuf) (23), Ferhad, (Nerbaşı), (Leylei kâtip oğlu).

Şenkit oğlu bunlardan kuşkulanıyordu. Hepsini birbiri ardından (Rind) lene teslim ederek müfsit emelleri uğrunda öldürttü. Bunların ardından da (Sarica Müşrif) ve daha başka kâtiplerden ele geçirdiklerini öldürerek mal ve mülklerini yağmalattı.

Memreş oğlu vak'ası

Memreş oğlu, Karaman oğullarından yüz çevirmiş, adamların-

(23) Aksaray'da Hacı Yusuf mescidi adı altında dış duvarı en güzel çinilerle süslü mescid hâlâ vardır. Zafer mektebi yakınındadır, caminin imamı Aksarayın eski âilelerinden Kadı oğullarıdır. Uzluk.

dan elli kişi ile birlikte sığınmış olduğu Alâî hanında bozguna uğrayarak (Sutay) ın müsaadesiyle (Eyüphisar) kalesine yerleşmişti. Şenkit oğlu, ortada hiç bir sebep olmadığı ve bu adamların kimseye zararları dokunmadığı halde Memreş oğlunun üzerine yürüdü. Kaleyi muhasara etti, bir çok tahribattan sonra zafer bulamayarak geri döndü. Memreş oğlu, bir müddet sonra her hangi bir isyanla ilgili olmadığına güvenerek şehre geldi ve bir mescid yanına indi. Şenkit oğlu, tıpkı Ali Paşa'ya yapmış olduğu hâdiseyi buna da yapmak istiyordu. Memreş oğlu, bu hiyleler dolayısıyla İrencin'e zaten gücenmişti. Müslümanlık icaplarına göre işittiği her söze körü körüne itimat etmeyerek ancak her iki hasmı karşılaştırdıktan sonra hüküm vermek ve yalnız bir düşmanın sözü üzerine ötekini suçlu tutmamak lâzımgelirken İrencin bunu yapmıyordu.

Memreş oğlu'nun gafil bir durumda ve adamlarının dağılmış bir halde bulunmalarını fırsat bilen hasmı, başına topladığı adamlarıyla, üzerine bir baskın yaptı. İki taraf muharebeye tutuştu. Yalnız ve yardımcısız kalan Memreş oğlu can havliyle yanındaki mescide sığındı. Dinsiz Şenkit mescide ateş verdi. Memreş oğlu sanki (Ebulehep) tarafından yaktırdırılmış olan bu ateş arasında dışarı fırladı. Aralarındaki çarpışmada öldü. Şehirdeki ambarları, paraları, serveti tam bir ay müddetle yağmalandı. Bir kısım ambarlarını naklettiler. Maktulün naip ve mutemedine işkenceler yaparak (Eyüphisar) kalesindeki definelerini açturdılar. İki ester yükünden fazla çıkan altın ve gümüş paralarını zaptettiler.

Söylendiğine göre Memreş oğlu, nakid, cenas ve sürü olarak üç yüz bin altına varan bir servet bırakmıştı. Bunlardan ufak bir payını sükût hakkı olarak bir elçi ile İrencin'e gönderdi. Üst tarafını tamamiyle daldırdı.

Pek pinti ruhlu olan Şenkit oğlu, o servetin bir hayrını görmediği gibi hiç bir hayırlı işe de sarfetmedi. Bu yüzden de her kesin düşmanlığını kazandı. Hazreti Peygamber bir hadisi şerifte «Pintilerin malını harise veya varise müjdeleyin!» buyuruyor.

Başka bir vak'a daha:

Bu hâdiselerden sonra Aksaray'ın eşraf ve ileri gelenleri ile imam ve şeyhlerinden ve haksız yere öldürülmüş olanların varisleri-

zinden yüz kişi kadar bir dernek (Yapanlı) yaylağında bulunan (İrencil) in yanına giderek Şenkit oğlu'nun zulümlerinden şikâyetle bulundular. Meseleyi haber alan Şenkit oğlu, yağmaladığı mallardan ayırdığı ufak bir hediye daha göndererek İrencin'in ağzını kapamağa muvaffak oldu. Bu suretle yapmış olduğu zulümlerden dolayı hiç bir mazlûm hakkında adâlet gösterilmedi. Şikâyetçiler eli boş geri döndüler. Müellifin bu hâdisе münasebetiyle yazdığı bir şiirde şu nükteler vardır:

«Zalim bir hâkim, kalem silâhiyle yay ve ok taşıyan hırsızlar kadar aşkıyalık yapar. Başımızın selâmeti için kurtlardan korkumuz yoktur. Çünkü uğradığımız bütün tecavüzler, adâletsizlikler çobandan gelmektedir. Hırsızın, bağ duvarını delmemiş olduğuna şaşmamalıdır. Çünkü hırsızlığı bizzat bekeçi yapmaktadır.»

İrencin, bu vak'alarından sonra kulluğunu arzetmek üzere İlhanlık katına gitti. İltifatlar görerek, yarlığını yenileyerek döndü. O yıl (Niksar) da kışlak kurdu. Bu şehir ve çevresinin gelirlerine burada anlatılması uzun sürecek bâzı bahanelerle el koydu. Şehir ve vilâyet vergilerini o kadar sert ve şiddetli icraat ile tahsile başladı ki vaktiyle kararlaştırılmış olan tevziat dairesinde toplanan bütün bu vergi ve resimler kâfi görülmedi. Nihayet mülk sahipleri mallarından vaz geçerek vergiden kurtulmak çaresine baş vurdular. Fakat alçak muhassıllar ellerini halkın yakasından ve sakalından ayırmadılar. Bu yüzden vilâyetler tekrîr haraplaşmaya yüz tuttu. Bir şair demiştir ki:

«Tebeasının malından sermaye biriktirmek isteyen padişah, sarayının temelini yıkmakla ün kazanır.»

Bu zalim hâkimin elinden feryad eden zavallı halk Ulu Tanrı'ya sığınmaktan başka çare bulamadı. Bir arap şairi şu tavsiyede bulunuyor:

«İşler çağırından çıktığı ve çetinleştiği zaman Tanrı'ya ısmarla! Seni doğru yola ulaştıracak odur. Sakın Tanrı'dan başkasına güvenme! O en güzel vekil ve senettir.»

Mazlûmların himmeti, nihayet o zalimi de devirdi. O devleti de sona erdi. (Olcayto) nun şevketi de zeval buldu. O da dünyadan göçtü. 716 = 1316. Şu şiirdeki ibretli sözlere bakınız:

«Sancar, yıllarca yedi ülkeyi tutmuştu. Âkâbet öldü. O varlıklardan kendisi için hiç bir şey götüremedi. Hüküm ve adâletiyile dünyanın malını topladı. Fakat kendisi yemeden hopsini düşmanlarına bıraktı. Uzun yıllar, padişahlıkta hüküm yürütmüş, devran sürmüştü. Onun da son nasibi ölüm oldu.» (24).

Ebu Said Bahadır han'ın padişahlık günleri

Olcayto'nun ölümünden sonra dünya, (Ebu Said Bahadır) Hanın devletinin kudreti ve saltanatının uğuru ile tazelendi. Memlekete yeniden ferahlık, parlaklık ve canlılık geldi. Güven, asayiş yenilendi. Bütün halk arasında sükûn ve rahat baş gösterdi. Müellif bu hükümdar için yazdığı bir mesnevîde şu takdirleri gösteriyor:

«Dünyanın uğuru yerine geldi, uğursuz yıldızlar semadan dışarı çıktı. Cihanın dönüşü kutlu bir mertebeyi buldu. Seyyareler bu padişahın adıyla tesbih çekmektedir. Şu mes'ûd durum içinde devlet ve ikbal seraperdesinin iplerini güneşin hüzmelerine bağ-

(24) Olcaytu İranlı müverrihler şif olduğu için Hudabende, sünnî muharrirler ise Harbende, yani birinciler Tanrı Bendesi, ikinciler Eşek bendesi. Halbuki her iki taraf da haksızdır. Onun asıl adı Horbando ya'ni Moğulcada Üçüncü demekmiş. Argun Har'ın üçüncü oğlu olduğu için. Bir zatın adını da Üçüncü diye işlediyoruz. Bk. d'Ohsson, Histoir des Mongol, t. IV, P, 480; E. Blochet, Introduction à l'histoire des Mongol, P. 50, n. I. Uzluk.

Eflâkî diyor ki:

Harbendeyi, rafaziler, sîlîğe döndürdüler, Peygamberimizin Medine'deki türbesinde bulunan Ebubekr'in mezarını oradan çıkarmayı, gizlice kararlaştırmışlar, hattâ Anadolu'daki hatiplere emir vererek minberlerde Ciharyarı güzinin isimlerini söylemekten menetmişler. Sultan Veled'e bunu anlatmışlar, son derecede cam sükulmuş, bana Emîr Arif Çelebi'yi çağırın demiş. Arif Çelebi gelince, yol hazırlığı yap, İran'a git, zavallı Harbendeyi bu kötü şeylerden vaz geçmesi için nasihat eyle, demiş. Fakat bu sıralarda bâzı engeller çıkmış, nihayet S. Veled vefat etmiş, sonra 775 yılında iyi dostlarla Arif Çelebi yola çıkmış. Bayburt'a, Ahi

ladı. Ruh kuşu, dilekleri sağlamak için memlekete müjdelere getirdi. Bu saadetli çağlarda onun (Usturlab) 1 güneşi kucağında tutmaktadır. Devlet ve ikbal bu padişaha el uzattı. Sultanlık tahtına oturdu.»

Bahadır Han'ın cülûsundan biraz sonra memleketteki değişikliklerden faydalanmak isteyen Anadolu âsileri her taraftan tekrar baş kaldırdılar. Yine itâattan yüz çevirdiler. Bunlar zaten kurtlar ve köpekler gibi fırsat bekler, avlanmaya elverişli zamanları ganimet sayar. Karşılarında kuvvetli düşman görünce kaçarlardı. Anadolu'nun her tarafında karışıklık başlayınca müslümanların emniyetini sağlamak, sınırları korumak için ordu tarafından bir-yük Noyun (Emir Çoban) kuvvetli bir askerle yola çıktı. Kutlu talih ve uğurlu yıldız ile Anadolu'ya yetişti. Gelir gelmez âtîfat gölgesini vilâyetlere yaydı. O yıl (Karanbük) te kışlak kurtu. Memleketin her tarafı onun güzel tedbiri ve adaletli icraatıyla öyle yatıştı ki heybetli bütün âsilerin gövüllerine korku saldı. Bir şair:

«Onun yer yüzüne şimşek gibi çakan adalet ışı, karanlıkları mahvetti.» diyor. Her taraftaki Türk beyleri ona baş eğdiler. (Bur-gulu) da Hamid oğlu (Feleküddin Dündar), (Gurgurum) da Erol oğulları (Karakısar Devle) de Sahip Fahrüddin oğulları, (Kütahya)

Emir Ahmed'in evine misafir olmuşlar, Ramazanı orada çıkar-mışlar. Erzurum valisi Hoca Yakut oraya gelerek Arif Çelebi'yi arkadaşlarıyla birlikte kendi köyü tarafına çağır-mış. «Erzurum-daki Yakutiye camii bu zatındır. Uzluk». Valinin büyük konağı-na inmişler. 716 yılı şeker bayramı arifesinde büyük bir semâ olmuş, Çelebi şurlar etmiş, o sırada Vali Yakut'a: hazır ol, padişahımız Olcaytu âhirete göçtü, amma bizim padişahımız diri ve daimîdir, saltanatı zevalsizdir, o vakıtdayız ki Allahın dergâhı etrafını dolan, mahlûk hizmetinden hâlik hazreti hizmetine gel, bakı mülkünün padişahını iste diyerek şu rubâiyi söylemiş: Cihanda ister padişah, ister emir olsa, hepsinin ayağı Tanrının emriyle bağlıdır, ve hepsi onun takdirine mutidirler. Dikkat et, âşık ol, ve ölümünden kurtul, onlar (padişahlar) ölürler, âşklar nasıl ölürlər?

Hoca Yakut, bu haberin heybetinden şaşır-mış, meseleyi sorunca gaip âleminden öyle gösterdiler demiş, tarihini kaydetmişler. Zilkadenin başında Ahlat şehrine erişmişler, o gece, Harben-de öldü diye haber gelmiş. Bütün halk yasa girmiş. Nihayet Sultaniye şehrine «Kazvin vilâyetinde bir şehirdir, şimdi harabesi

da Germiyan beyleriyle Alişer oğulları ve o çevrelerdeki kalcılar, (Kastamonu) da ötedenberi - hiç bir devirde Moğulların debdebe-sine kıymet vermemiş olan - (Süleyman Paşa) gibi büyük Anadolu beyleri birbiri ardınca (Karanbük) kışlağına gittiler. Ermen me-biki Tekfur da (Sis) den ziyarete geldi. Ziyaretçiler, bir çok şaha-me hediyeler, armağanlar getirdiler. Bunlar arasında altın işle-meli ve zırhlı takımlarıyla atlar, silâhlar, nefis eşya vardı. Anado-lu beyleri kışlakta bir çok ikramlarla ağırlandılar. Hil'atlar aldılar. Gönül hoşluğu ile memleketlerine döndüler. Bu suretle (Uç) tarafları da sükûn ve emniyete kavuştu. Ancak (Karaman oğulları) gerek itâat hususunda ve gerekse emir Çoban'ı ziyarette ağır dav-randılar. Emir Çoban ilk baharda (Konya) ya baskın yaptı. Şeh-ri Karaman oğullarının elinden kurtardı. Yaylakta bulunan Kara-man oğullarının bir çoğunu öldürdü; büyük bir kısmı da Moğul askerlerinin ayakları altında kaldı.

Bu zaferden sonra Emir Çoban, karargâhına, oradan da Ordu-ya döndü. Temiz soyundan oğlu (Timurtaş) 1 yerine kaymakam tâ-yin ederek memleketlerin emirliğini ona havale etti.

Husrev Âdil Timurtaş ın hükûmeti

Timurtaş, yer yüzünün güllerle bezendiği ve Tanrı'nın rahmet

kalması gelmişler, Şeyh Burak'ın halifesi Hayran Emirei, Sinop şehrinin kadı zâdesi, bütün vezirler, büyükler Çelebi'yi karşılamış-lar, törenlerle makamına kondurmuşlar. Derhal Semâa başlamış-lar, nakkareler, neyler vurmuşlar, guyendeler şırlar eylemişler. Sultaniye uluları - biz daha yaş donundayız (don kostüm demek), asla semâ olmadı, nakkare sesi ve semâ ehlinin gulgulesi vezirle-rin, bilhassa Hoca Reşidüddin'in, Hoca Alişah'ın kulâğına gidince, padişahın esvapçı başısı Hoca Said'i göndermişler, büyüklerin mü-saadeti olmadan o zat dirligi nasıl ediyor, hususiyle henüz yeni padişah Ebu Said Bahadır ve büyük vezir Emir Çoban (meşhur Temur Taş'ın babası) henüz gelmemiştir, bu tâziyette tehniyet etmek kimseye düşmez, git anla demişler. Hoca Said zaviyenin kapısından içeri girince çelebiyi büyük şurda görmüş, gözleri yaş-la dolan Said, Çelebi'nin ayağına başını koymuş, onu kucaklayan Çelebi, büyüklerinize söyle ki eğer sizin padişahınız öldüyse bizim padişahımız bâkidir, eğer size tâziyet varsa Tanrı bendelerine teh-niyet vardır, demiş. Bu vakâa Zilkadenin 8 inde olup sultanın ölü-münün 48 inci günü idi. Eflâki t. II, P. 323/25. Uzluk.

nurları cihanın her tarafına saçıldığı ilkbahar aylarında hükümet merkezi olan (Kayseri) ye geldi. Orada yerleşti. O sıralarda her nekad (Lağüşî) vezirlik makamını işgal etmekte ise de büyük Noyun (Çoban), doğruluk ve adaletten uzak bulunan bu adama itimat göstermemişti. Eski Anadolu beylerinden sebat ve sükûnetiyle tanınmış dürüst ve adaletli bir zat olan (Sinanüddin Arız) 1 oğlu Timurtaş'ın yanına müşavir ve (mahremi esrar) tayin etti. Onun re'yi ve tasvibi olmaksızın memlekette hiç bir şey yapılmayacak, bütün işler ancak ikisinin söz birliği ile yürütülecekti.

Her vak'ada şahidin iki kişiden az olmaması umumî bir kaide-dir. Çünkü bir şahidin görüşü çok defa eksik ve hatalı olur. Sinanüddin Arız'ın da sağ bulunduğu müddetçe beraber kaldıkları (Sakarya) kırsalında memleket işlerini düzenine koymağa çalıştılar. Divan onun vücudu ile süslendi. Yüce ahlâkı ve yüksek himmeti vardı. Ecel anınsızın gelip çatınca hayat ışığı söndü. Ömrünün sergisi dürrüldü. O yıl (Sahip Lağüşî) nin vezirliği de sona erdi.

Bu hadiselerin cereyan ettiği sıralarda (Hoca Celâl) vezirlik yarlığı ile ve maliye işlerini düzenlemek vazifesiyle Anadolu'ya geldi. Hakkıyla kâmil bir Devlet adamı idi. Vezirliğe layık kudreti ve emriliğe şayeste dehdemesi vardı. (Lağüşî) her nekad vezirlikten azledilmiş ise de Hüsrev Âdil (Timurtaş) ın himayesi altına sığınmış olduğundan sorgu ve sualden ve evvelce yapmış olduğu haksızlıkların mesuliyetinden, yakasını kurtarmıştı. Hoca Celâl aynı tantana ile vezirlik hükmünü sürmek üzere iken anınsızın Ordu'da (Hoca Reşidüddin) ile divan veziri (Sadüddin) in araları açıldı. Dostlukları düşmanlığa döndü. Bir şair diyor ki :

«İki dost, kilit kanatları gibi yanyana gelince bir zaman için aralarında ayrılık görülemez. Fakat bu bağlılık anınsızın bir engele rastlarsa kapalı kilidin kanatları açılır ve derhal aşağı düşer.»

(Hoca Reşid) in tedbir ve siyaset oku, Divan veziri (Sadüddin) in tedbirleriyle karşılaşınca ezeli takdirin hükmü Hoca Reşid'e uygun geldi. Divan veziri kendisini sakınamadı. Bu mücadeleler arasında Sadüddin, doğru ve yanlış bir takım isnatlarla yakayı ele vererek kazanın hükmüne kurbanı gitti. Bundan başka Divan uhularından ve sudurdan (Celâl Türe), (Mubareksah) ve

daha bazı kimseler ecel kılıcından ölüm şerbetini içtiler. Bu hal diselerden sonra pek kâmil ve tedbirli bir vezir olan Hoca Reşidüddin'in düşmanları da fesat çevriler. O da bir takım uydurma suçlarla töhmetli tutuldu. Dünya gözüne zımdan oldu. Sadetinin rahvan atı aksaklaşmış, ömrü sonunna yaklaşmış gibi görünüyordu. Ecel gelip çattığı zaman bütün bilgisi, yüksek iktidarı kendisine fayda vermedi. Akibet siyaset kılıcı ile dünyadan göçtü. Azizlerden biri demıştiki :

«Hazreti (Hüseyin) in başını (Ziyad) ın elleri arasında, Ziyad'ın başını Muhtar'ın elinde, Muhtar'ın başını (Musib'in elinde, Musib'in başını da Mervan oğlu (Abdûlmelik) in elleri arasında gördüm.» Yine bir şair şu nükteyi hatırlatıyor :

«İsa Peygamber, yol üzerinde bir ölünün cesedini gördü, hayretle parmağını ağzına götürerek ona; kimi öldürdün kü seni de böyle öldürdüler? Bugün seni öldürmüş olanlar da yarın başkaları tarafından öldürüleceklerdir; dedi.»

Ceylânî Tacüddin Ali Şah'ın vezirliği

Bu vakalar sırasında orduda (Sahibi divanlık) mansıbı ile vezirlik tam bir istiklâl ile (Ceylan'lı Tacüddin Ali Şah) da karar kıldı. Hakkıyla hayır sahibi bir vezir idi. Tebriz'de öyle büyük bir camiin temelini attırması ki Şam'daki (Emeviye) camiinden başka yer yüzünde bir eşi görülmemiştir. Bu hayırlı binalar dolayısıyla manevî saadete mazhar olanlardandır.

Yukarıda sözü geçen (Hoca Celâl) ın işi çok fenalaşmıştı. Bu arada İhanlık makamından gidip gelmeye başlayan olgılar, Anadolu vezirini temizlemek için çare arıyorlardı. Hoca Celâl artık mal ve canından umudsuz düşkün ve bitkin bir durumda idi. Hüsrev Âdil Timurtaş mayasındaki asalet icabı olarak onu korumak hususunda elinden geleni yaptı. Bu veziri sürüklendiği ölüm uçuşumundan kurtarmak, ten kafesine bir kıl ile bağlı olan canını ecelin pengesinden halâs etmek için çok çalıştı. Bu himaye üzerine İhanlık katından naiplik ile beraber tekrar vezirlik rütbesine nail oldu.

Sahip Lağüşî'nin son günleri

Sözü geçen bu vakaların cereyanı sırasında (Lağüşî) nin bazı kötü huylarını ve yolsuz cesaretlerini büyük Noyin (Emîr Çoban) a anlatmışlardı. Moğul beyleriyle naipeler de şikâyetler yağdırdılar. Öyle katı yürekli bir vezir idi ki kendisine hiç bir öğüt tesir etmiyordu. kalp katılaştığı zaman öğüt kabul etmez derler. Nasıl ki, toprak sertleştiği zaman yağmur işlemez. Dünyaya gurur şahikasımdan bakın Lağüşî iktidar ve kalem sahiplerini daima hakareti görüyor, bilmiyordu ki Tanrı'ya kulluk eden insanlar içinde ancak imanlı olanların itibarı yükselir. İzzet şeref ancak Tanrı'ya, Peygambere ve imanlı kullara yaraşır. Ötekini berikini düşünmeğe çalışanlar ancak kendilerini düşünmüş olurlar. Şair :

«Allahın aziz ve şerefli kıldığı kimseyi bir insan nasıl kültetebilir?» diyor. Başka bir beyitte şu nükte vardır :

«Ne kadar güzel olursan ol, çirkinler tarafına hakareti gözü ile bakma; bu cihanda (Sinek) de (Tavus) gibi bir hizmet sahibi dir.»

Her işin bir âleti, her sanatın bir usulü vardır. Hiç bir zaman demirecilik âletiyle hallaçlık yapılamaz. Eğer vezir Lağüşî'nin tesadüf eseri olarak bir ihsanı görülmüşse mutlaka kendi isteğiyle olmamıştır. Bir arap şairi şu ince nüktelyi sanki onun vasfında söylemiştir :

«Bana yaptığın bütün kötülükler senin yaradılışın icabıdır. Eğer beni sevindirecek bir şey yapmışsan muhakkak bir yanlışlık eseridir.» Şu beyitler müellifin bu münasebetle yazdığı bir kaside-sindendir :

«Ey Lağüşî'den zulüm görenler; Ey Lağüşî'nin yüzünden baki perişan olanlar; beyhude gözlerinizi harap ediyorsunuz. Temenni edelim ki onun gözlerine toprak dolsun. Allah hemen onun evini barkını bütün sakinleriyle birlikte başına yıksın. Halk, ona kapırdığı şeyleri geri almakla bitiremez. Bari ölüm meleği onun canına alsın.»

Arka arkaya gelen büyük elçiler Lağüşî'nin öldürülmesi için

terman getirdiler. İş isten geçince başını kurtaramadı. Hiç bir korku ve tedbirin çaresi yoktu. Artık onu bu acı akibetten kurtarmak için el uzatacak kimse de kalmamıştı. Kendi eliyle canına kıymak için zehir içtiyse de tesir etmedi. Nihayet elçilerin gürz darbeleri altında ve çok kötü bir durum içinde öldü. Ecel şahini, onu yükselediği yüce mevkiden tasavvur edilemeyecek kadar fena bir çukura yuvarladı. «Yaşadığınız gibi ölürsünüz» sözü onun nasibi oldu. Lağüşî'nin ölümünden bazıları rahata bazıları da servete kondu. «Bir kavmin musibeti başka bir kavim için faydalıdır» derler.

İrencin'in isyanı

Bu işler sona erdikten sonra Emîr Timurtaş (Maden) taraflarını korumak ve Karaman sınırlarında ihtiyat tedbirleri almak üzere (Niğde) taraflarına gitti. O sıralarda pek yüce bir mevkie yükselmiş olan (İrencin) in sanki gökten inmiş bir belâ eteğine yapışmış, yolunu şakavet ve düşkünlük dikenleri kaplamış, tali yıldızı karamıştı. Daima şarap keyfiyle mağrur olan bu sarhoşun gözlerinde bozuk düşüncelerinin izleri seziliyordu. Ugursuz tabakkümler ve mevki sevdasıyla büyük Noyin (Çoban) a karşı kafa tutmağa başladı. Nihayet iş çarpışmaya kadar vardı. Gençlik ve gaflet gururuna kapılan İrencin, böyle bir Devlet sahibi ile tepişmekten doğacak büyük tehlikeyi anlayamıyordu. Önce, bir çok vuruşma ve çarpışmadan sonra büyük Noyin savaş meydanından geri döndü. Fakat bu dönüş düşmana arkasını çevirmek şeklinde olmayıp saltanat merkezine gelerek asker ve mühimmat hazırlamak içindi. Az bir müddet sonra cihan padişahı (Ebu Said Bahadır) hanın sancığıyla tekrar düşman tarafından yollandı. Kaza ve kader bu oyunda görünmeyen perdenin arkasından garip nakışlar gösterdi. Şairin :

«Zamane, hiç biri bizim tasavvurlarımızın aynasına aksetmemiş olan binlerce nakışlar gösterir.» dediği gibi büyük Noyin Emîr Çoban'ın ordusunu düzenlemek maksadiyle savaş alanından geri dönmüş olmasını gafil İrencin, bir bozgun şeklinde anlamış, Anadolu asker başbuğlarına kendi zaferini bildiren fetihnameler

göndermişti. Gözlerini gaflet perdesi kaplayan bazı asker başbuğları da bu mektuplara inanmış, anlayıp dinlemeden bu yalancı zafere aldanmışlardı. Sanki Allah, onların kulaklarını ve gözlerini mühürlemiş, idraklerine perde çekmişti. Bunlar o sırada Husrev'i Âdil Timurtaş'ın da kendi karargâhından uzakta olduğunu anlayınca her tarafa sarkıntılığa başladılar. Onun memlekete getirdiği adaletin şükranını ödeyecek yerde isyan yoluna saparak karar-gâhını yağmaladılar. Nefis kumaşlarını, değerli eşyasını, paralarını ve sürülerini talan ettiler. Elllerine geçen her şeyi götürdüler.

Timurtaş, bu sırada gitmekte bulunduğu Karaman hududu yolundan ayrıldı. Gelen haberleri tahkik etmek için Tanrı'nın yardımına sığınarak meçhul bir semte saptı. İki gün sonra ayrıldığı mevkiden üç konak mesafede bulunan (Danışmendiye) vilâyetine gelerek orada neticeyi beklemeğe mecbur kaldı. Akıllı kimseler demişlerdir ki :

Kaza, mala gelirse bedeninin selâmetine, bedene gelirse canın kurtulduğuna şükür etmelidir. Nihayet büyük Noyin (Çoban) Tanrı'nın yardımı ve kaderin müsaadesiyle cihan padişahının tedbiri sayesinde bir kaçgün içinde topladığı kuvvetli bir ordu ile geri dönmüş, bu ordunun kalabalığından kırlarda kuşların uçmasına bile imkân kalmamıştı. Şairin :

«Denizler gibi ordu yürüdü. Polat gibi dalgalar sahrayı tuttu. Erkek arslanların yüreği coştı. Çeliğin kalbi köpürmeğe başladı.» dediği gibi bu ordu (İrencin) in askerleri üzerine atıldı. Aradaki kanlı çarpışmada her dakika binlerce insan öteki dünyayı boyladı. Savaş alını öyle bir hale geldi ki kurtlar, kuşlar, köpekler, uzun zaman bol ziyafetlere kondular. İrencin tarafı tam bir yenilgiye uğradı, kendisi de bu çarpışma sonunda yakayı kaptırdı. Tane hevesiyle tuzağa düşen kuşlar gibi kendisini ve adamlarını ecelin pençesine teslim etti. Yaptığı kötülükler nihayet hayatının eteğine yapışmıştı. Yılanın eceli gelince yol üzerinde uykuya varır derler. İrencin de dünya ve âhiretini berbat ettikten sonra gitti. Derlerki, üç şey işleyen karşılığı bulur. İsyân, hiyle, döneklilik.

Bu hadiselerden sonra memleket artık fesat ve isyân unsur-

larından temizlendi. Bütün karıştırıcı zümreler darına dağıldı. Devlet sahibinin parlak kılıcı, Musa Peygamber'in mucizeli asası gibi asiler üzerine sallandı. Firavun kullarının hiylelerini alt üst etti.

Adı yüce olan Ulu Tanrı, feleğin yirmi dört saatten ibaret bir günlük dönüşünün teşkil ettiği dairenin 360 derecesinin her birinde yüzbin türlü garip hadiseler saklamıştır. Devleti son mertebesine yaklaşan bir zalimi yükselmiş olduğu yüce dereceden yerin dibine geçirmek için bir dakika, belki göz yumup açıncaya kadar geçecek bir zaman kâfidir. Bu müddet içinde nice saadet ve keramet nurları parladı.

Yüce Noyin (Timurtaş) a gelince (Danışmendiye) vilâyetinde bulunduğu yerde yalnız Allah'ın himayesine sığınmış ve ondan gelecek yardımı beklemekte idi. Ansızın (Emîr Çoban) ın - Tanrı Devletini ebedileştirisin - zafer müjdesini alarak içinde bulunduğu perişan durumdan kurtuldu. O gece karanlığından umulmayan bir zamanda kurtuluş sabahına kavuştu. Mel'un şeytanların ellerine geçmiş olan (Süleyman mührü) tekrar tac ve taht sahibi gerçek sultanın eline düştü. Zalimlerin hiylelerinden, gadrinden hatıra gelmeyen bir zamanda halâs buldu. Bu kurtuluş, Tanrı'nın ona başlattığı büyük nimetlerden biri idi. Allah'ın inayet ışığı bir kimse üzerinde parlarsa göz açıp yumuncaya kadar kısa bir zamanda en derin uçurumlardan en yüksek mertebelere erişir. Bir çok safalar vardırki karanlıklar arasında gizlenmiştir. Fakat gönül sahibi olmayanların bundan haberleri yoktur. Hoşa gitmeyen nice haller vardır ki insanı sevgilisine ulaştırır. Yine hoşa giden çok şeyler vardır ki sonunda mahrumiyet getirir.

Timurtaş, İrencin isyanına katılarak nankörlük yoluna sapan, öteye beriye sarkıntılık yapan emîrlerin kökünü kazımak için bütün himmetini sarf etti. En iyi padişahlar, siyasetiyle suçlulara güven ve suçsuzlara korku verenler değildirler. Böyle bir idare Allah'ın öfkesini ayaklandırır.

Elebaşlardan (Kör boğa) ile (Boğa) bin bir ızdırıp ve işkence

altında kılıç darbeleriyle başlarını kaybettiler. (Bulargo) (25) sar-kıntılıkları yüzünden kendini mahvetti. Samakar oğullarından (İhlo) içine düştüğü ateşten yakasını kurtarmak için rüzgâr gibi etrafta dolaşmağa, başını sokacak bir delik aramağa çalıştı ise de en nihayet sığındığı bir kalenin bucağı kendisine ölüm tuzağı ol-du. Gizlendiği başka yerlerde kurtuluş imkânını bulamayan bu adam yaptıklarının cezasını buldu. Sutay oğlu (Barenbay) aradan sıvışarak memleketi olan (Diyarbakir) e kaçı.

Mütevfi (Devletşah) ayak takımı arasında yetişmiş, Müs-tevfilik makamına kadar yükselmişti. Mevki gururu, kafasında öy-le bir yumurta bırakmıştı ki Arslana karşı Tilki kurnazlığı ile pe-rende atmak istiyordu. Anadolu vergilerinin hiç bir hâkimin fer-manı olmadan kendi başına dilediği gibi tasarruf etmek sevdasına kapılmıştır. Nasıl ki bir arap şairi :

«Sana yanlışlıkla gelen şereften, çok sevinme; çünkü zamanın hem kötülükleri, hem de ihsanları vardır. İkbal ile sarhoş oldu-ğun zamanlarda dünyanın darbelerinden daima kendini koru; eğer dünya, senden daha evvel davranmamış ise mutlaka o sarhog-tur.» diyor.

Devletşah, ayaklarını kendi dairesinden dışarı uzattığı ilk za-manlarda bir darbeye uğramamış olduğunda cür'et alarak o ka-rışıklık sıralarında baş kaldırmıştı. Şüphe yokki göreceği azabın ve geleceği cezanın belirtileri ona da yüz gösterdi. O da öteki asillerle birlikte ölüm şerbetini içti. Şairin şu sözleri bunların ha-line pek uygundur :

«Ey Tilki yavrusu; niçin kendi ininde otur muyorsun da ar-sanla pençeleşmeğe yelteniyorsun? İşte lâayık olduğun âkibeti böy-

(25) Bulargo. Bu ad Aksaray'da unutulmuşsa da elimde bulu-nan 1290 tarihli bir hatiplik beratında Aksaray merkez kazasına bağlı şimdi Acem köyü denilen yerin eski adı olduğu aşikârdır. O köyün mezarlığı çok eski olup 700 tarihli kabir taşları vardır. Bu köy pek büyük bir hüyük üzerindedir, hüyükten eski eşya çık-a-rılmaktadır. Müzeler Direktörlüğünün dikkat gözünü çekerim. Bulargo adını taşıyan bir kabir taşı için Bk. Akşehir Mezarları, Rıfka Melûl, Türkiyat Mecmuası 1933, Uzluk.

le bulursun.» Akıllılar demişlerdir ki : Cinsi temiz bin kök meyve ağacının kuruması, bir kök soysuz ağacın türemesinden daha ha-yırlıdır. Padişahlar için her sınıf halka karşı müsavî muamele yapmak gerekmez. İyilere iyilikle, kötülere kötülükle muamele et-melidir. Acı mizaçlı olanlara şerbet zarar getirir. Sert tabiatlı in-sanlara karşı da yumuşak davranmak doğru olmaz.

(Fazlullah Ayaz) halife Harunurreşid'e demiştir ki; eğer bir kimse sana Allah'tan korkmaz mısın diye sorarsa bu sual karşı-sında susmak cevap vermekten hayırlıdır. Çünkü, korkmam desem büyük söz söylemiş ve küfre girmiş olursun. Korkmam desen kor-kak bir kul olduğunu anlatmış olursun.

İyi kötü, doğru, hain, bilgin, cahil ancak müvazenesiz gafille-rin nazârında eşit sayılabilir.

Husrevi Âdil'in günlerinde Tanrı'nın büyük bir lûtfu eseri olarak fitne ve fesat kalktı. Memleket baştan başa temizlendi. Cennet, yılan ve şeytandan kurtuldu. Ancak Âdem'in nefesine ka-vuştı. Karışıklıklar, haksızlıklar, zulümler artık yer bulmaz ol-du. Yer yüzü bu adâletli hükümdarın şan ve sevketiyle, ihsanla-riyle gülümseyen bir gül gibi pembeleşti. Memleket ile adâlet bir-birini tamamlayan iki temeldir. Memleket ve devlet, adâlet ve ihsan ile düzen bulur. Sultanların işledikleri hatâların cezası an-cak adâlet ve ihsanla muamele etmektir.

Tanrı, Husrevi âdil Timurtaş'a sanki keramet donu geydir-miştir. Onun devletinin töresi adâlet, ihsan ve insaftır. Zalimlerin tecavüz ellerini mazlûmların yakasından ayırdı. «Her kim Allah için çalışırsa Allah da ona yardımcı olur.» Şüphe yok ki bu sultan «Tanrı mülkü dilediğine verir» mealindeki âyetin feyizli hazinesin-den geyinmiş olduğu keramet libasını zamanın değişmesiyle so-yunmayacaktır.

Timurtaş, işleri düzenine koyduktan sonra Türklerle barış yo-luna girdi. Karaman beylerini okşamarlar ve vaitlerle hizmetine aldı. Bütün tebaa arasında güven ve asayiş yerleşti. Büyük kü-çük her sınıf halk kendi yurtlarında korkusuzca yaşamağa başladı. Bu icraattan sonra İlhanlık katından gelen bir çok elçiler Husrevi

Âdî'î cihan padişahının dergâhına dâvet ettiler. Timurtaş, kul-
luk borcunu ödemek üzere Ordu tarafına yollandı.

Hareketsiz durmak ancak cansız mahlûklara işidir derler. Yü-
riyen ve uçan hiç bir mahlûk hareketsiz dileğine kavuşamaz. Kud-
retli insan elini azimden geri çekmez, cevahir, yattığı yerden ay-
rılmadıkça değeri bilinmez. Bu cihan padişahı da kendi maka-
mından ayrılarak düşmanları ezmek, zulmü kaldırmak hususun-
daki düşüncesini gerçekleştirmek ve diyanet erbabını selâmet ve
refaha kavuşturmak maksadiyle İlhan'ın dâvetini kabul etmişti.
Bu yıl bu yolculuğun hazırlıklarıyla sona erdi. Ertesi sene İlhan'ın
şahane ikramlarıyla, iltifatlarına uğrayarak mes'ûd talihıyla geri
döndü. Hükûmet ve emaret merkezine varır varmaz, saadet ve adâ-
let gölgesini bütün memleket halkı üzerine yaydı. Müslümanlı-
ğin kuvvetlenmesine, islâmlara saygı gösterilmesine o derece him-
met etti ki, onun ortaya koyduğu hayır ve ihsan eserleri, zulüm
ve tecavüzleri kökünden kazıması, memleket düşmanlarını ezmesi
sanki beklenen (Mihdi) nin geldiğini müjdelemiştir. Bir şair di-
yor ki:

«Feridun şah mübarek bir melek değildi. Misk ve amberden
yaratılmış bir mahlûk da değildi. O yüce ve şerefli mevkii ancak
adâlet ve ihsan ile tuttu. Sen de ihsan ve adâlet gösterirsen asrın
Feridun'u olursun.»

Timurtaş'ın güzel icraatı, yüce adâleti öyle bir dereceye er-
mişti ki, şairin:

«Onun siyaseti sayesinde memlekette bir koyun tüyü yüz ço-
banın yerini tuttu.» sözleriyle tasvir ettiği bahtiyar bir devir baş-
ladı. Her tarafta muhalefet ve isyan yoluna sapmış olan Türkler
= Âsiler onun siyaset ve savvetinin korkusundan âdetâ yerlerin-
den kıpırdamaz oldular.

Âsiler sineğe benziyorlardı. Pervasızlığı sanat edinmiş, daima
fırsat gözetlemeye koyulmuşlardı. Bir sırasını düşürdükçe fesat ka-
rıştırıyor, bir tehlike sezince kaçarlardı. Bu inatçı zümre, karşıla-
rında bir engel görmezlerse dünya kanunlarını alt üst ederler her
biri kendi kuvvet ve şevketine dayanarak memleketin bir parça-
sına göz dikerdi. Sultan, yer yüzünde Tanrı'nın gölgesidir. Her

mazlûm ona sığınır. O tebaası için her şeydir. Timurtaş'ın yüksek
himmeti ve parlak fikri ile temiz ahlâkı ve kudretli askerleriyle
maiyet kölelerinin yığılması sayesinde yılan huylu âsiler yatıştırıldı.
Uzak yakın bütün memleket parçaları üzerindeki karışıklıklardan
eser kalmadı. Bu hususta elinden gelen gayreti esirgemedi. Bekle-
nilen Mehdi'nin geldiğini müjdeleyen belirtilerden biri de şu idi:

Bütün kötülüklerin anası ve her suçun kaynağı olduğuna Pey-
gamber'in hadisinde işaret buyurulan şarap, yasak edildi. Türk ve
Tacikten, kâfir ve müslümandan hiç kimse değil şarap içmek, şarap
sözünü bile ağzına almak cesaretini gösteremedi.

Câmiül'usul adlı eserde nakledilmiştir ki Hazreti Paygamber
zamanında şarap içen bir serhoşu (Huneyn) mevkiline getirmişler,
Hazreti Muhammed mübarek elleriyle aldığı toprağı serhoşun yü-
züne serpmiş ve ona kırk sopa vurulmasını emir buyurmuş.

Ebubekir'in halifeliği zamanında her şarap içene kırk sopa
vurulmak âdet olmuştu.

Hazreti Ömer zamanında (Abdurrahman) ile diğer sahabelerin
meşveretiyle bu ceza yetmiş sopaya çıkarılmıştır.

Yine anlatıldığına göre Hazreti Peygamber'in bir emrinde;
«şarap içeni sopa ile dövmün, tekrar içerse yine dövmün, bir daha tek-
rarlarsa yine sopa atın; ısrar ederse öldürün» buyurulmuştur.

Bazı feylezoflar demişlerdir ki; padişahlar için serhoşluk ha-
ramdır. Çünkü onlar memleketin bekçisidirler. Bekçinin başka
bir bekçiye muhtaç olması ise pek çirkin bir şey olur. Devlet sa-
hibi o kimsedir ki siyaseti önce kendi nefsinde tatbik eder, kendi
ahlâkını düzeltir ondan sonra da siyaset ve riyasat vazifelerini ya-
par.

Tanrı, İsa Peygamber'e şöyle buyurmuştu: «Ey İsa önce kendi
nefsini islâh et, sonra da başkalarına öğüt ver!»

Adâlet ve insaf töresine göre padişahların serhoşluktan nehye-
dilmesi mutlaka millet işlerinin düzeninden çıkmasını ve geri kal-
masını önlemek içindir. Adâletli sultan, yağmur sağnaklarından
daha hayırlıdır. Tebaasına adâlet sağan padişah yağmurdan daha

feyizlidir. Çünkü, yağmurun damlaları derelere, denizlere, 1882Z çöllere de düşer. Bu yerlerden bâzılarına fayda verirse de çok yerlere düşen damlalar boşa gider. Halbuki adâlet güneşinin ışığ hem kuvvetliye, hem zayıfa aynı derecede menfaat ve kolaylık getirir.

İnsanın uzuvları nasıl birbirine muhtaç ise memleket de adâlet ve imara muhtaçtır. Cihanın hayatı imar ile devam eder. İmar ise adâletle düzenine girer.

(Humus) emîri vaktiyle halife (Abdûlmelik) e yazdığı bir mektupta Humus şehrinin Haricilerden korunması için Beytülmal parasıyla etrafına bir sûr çevirmeğe müsaade istemişti. Halife yazdığı cevapta: «Şehri adâlet sûru ile koruyunuz!» demiştir. Dindar padişah Timurtaş'ın icraatından biri de şudur:

Yahudilerle hristiyanların kılık ve kıyafetleri müslümanlardan ayrı olmadığından bunları müslümanlardan seçebilmek imkânsızdı. Şimdi ise yahudilerle hristiyanlar dinî ayrı birer zümre olduklarını gösteren külâhlar geyinmek, sarı renkli sarıklar sarmak suretiyle tanınmaktadırlar. Bu hal sapkınlık erbabını kötülemeğe ve hak din olan islâmiyetin mertebesini yüceltmeğe sebep oldu.

Derler ki: Din padişah ile kuvvetlenir. Padişah da din kuvvetiyle tutunabilir. Fütuhâtı Mekkiye sahibi büyük şeyh Muhyiddini Arabî müslümanlık şartlarına dair sultan İzzüddin'e gönderdiği bir öğüt bitiginde şu sözleri yazmıştı ki Husrevi Âdil de aynı öğütlere uymak hususuna himmet göstermiştir. İşte bu öğütlerden bâzılarını buraya naklediyoruz. Eğer rağbet olunursa fazilet erbabından sorar ve bu sözleri tutmayı gerekli bulurlar.

«Sana çanları kaldırmak, imansızlığı gidermek, yurdunda müslümanlığın ününü yüceltmek, kâfirlerin koymuş oldukları töreleri kaldırmak gerektir. Müminlerin ulusu Hazreti Ömer, dinî ayrı tebaa için şunları buyurmuştur: Yabancı din taşıyanlar şehirler çevresinde kilise, manastır, bekâr papas yurtları yaptırmasınlar, yıkılmış olan tapınaklarını yenilemesinler. Bu tapınaklarda herhangi bir müslümanın üç gece için konaklaması oralarda yeyip içmesi yasak edilmesin. Casusları barındırmasınlar, müslümanlara kin beslemesinler. Çocuklarına Kur'an öğretmesinler Tanrı'ya or-

tak koşuklarını açığa vurmasınlar, müslümanlarla hısnımlık cümek dilerlerse; müslümanlara saygı göstererek derneklerinde oturmak isterlerse onlara yer verin. İslâm olmayanlar kılık ve kıyafetlerinde, şapkalarında, sarıklarında, pabuçlarında, tıraşlarının biçiminde müslümanlara benzemesinler. Müslüman adlarını ve künyelerini almasınlar. Eyerli atlara binmesinler. Kılıç kuşanmasınlar, silâha dair hiç bir şey taşımasınlar. Arap yazısı ile mühür kazdırmasınlar. Şarap satmasınlar. Kendi büyüklerine saygı göstereyinler. Her nerede olursa olsun kendi kılıklarını geyinsinler. Bellerine zünnar bağlasınlar. Müslümanların yolları üzerinde hac gezdirmesinler ve kitaplarını yol üzerine çıkarmasınlar. Ölülerini götürürken yüksek sesle bağırmasınlar. Cenazeleri müslümanlardan ileri geçmesin, çanlarını ancak yavaş sesle çalsınlar. Kiliselerinde yüksek sesle okumasınlar. Konulan bu yasalara aykırı yürürlerse onlar için zimmet yoktur.»

İşte buraya kadar bahsettiğimiz öğütler, Müminlerin ulusu Hazreti Ömer'in mektuplarından alınmış ve büyük Şeyh Muhyüddin'in kitabına geçirilmiş sözlerdendir. Bu nasihatları tutmak ve bu yolda yürümek gerektir. Ümit edilir ki bu kutlu devlet çağında bu güzel hâtıralardan başka bir şey baki kalmaz.

Tanrı'nın nimetlerine ve keremlerine çöllerin kumları ve denizlerin damlaları sayısınca hamdolsun. Duâ ve selâm onun seçkin yalvacı Hazreti Muhammed'in ve hayırlı evlâdının ruhuna erişsin.

METNİN SONU

Ayasofya kütüphanesindeki 3143 numaralı nüshanın son söz kısmının tercümesi

Aksaray'lı Yazıcı Ali oğlu Muhammed eliyle yazılan bu tarih 734 = 1333 yılı Cemaziyel'evveli'nin ilk onuncu gününde sona ermiştir.

Varlığın özü ve mahlûkların en güzeli olan ulu talihli padişah ki cihangirlik mertebesini yüceltmekte, sultanlık menkâbelerini ebedileştirmekte, adâlet nurlarını her tarafa yaymakta, yurt severlik seciyesini terbiye etmekte, kerem ve ihsan âdetlerini tazelemekte, ümmetin zayıflarını kuvvetlendirmekte, padişahlık şere-

fini parlatmakta, sonsuz saadetleri toplamakta ehdiyyete kadar devam etsin.

Zaman ve zemin ona baş eğsin, cihan halkı saygı göstersin. Zamane buyruğunu tutsun. Dünya itaat göstersin. Yüce Tanrı bütün işlerinde onun dileğini yerine getirsin. Bütün ufuklar ve mahlûklar onun buyruğu altına girsin. Felekler, yıldızlar hizmetinde bulunsun....

Yeni Cami kütüphanesindeki 827 numaralı nüshanın son sözleri:

Yüce talihli padişah ki varlık alanının güzel bir armağanı ve kâinatın özüdür.

Cibangirlik mertebesini arttırmak, padişahlık menkıbelerinin ebedileştirmek, adâleti yaymak, yurt severlik seciyesini terbiye etmek, kerem ve ihsan âdetlerini tazelemek ve ümmetin zayıflarını kuvvetlendirmek yolunda, padişahlık şercfini parlatmak ve sonsuz saadetleri toplamak bahtiyarlığı ile kıyamete kadar yaşasın.

Zaman ve zemin ona baş eğsin, cihan ve cihan halkı saygı göstersin. Asırlar buyruğunu tutsun. Dünya itaat göstersin. Ulu Tanrı bütün işlerinde yardımcı ve dileklerine kefil olsun.

Aksaray'lı Kâtip Ali oğlu Muhammed tarafından bu nüshanın yazılışı 745 = 1345 senesi Şavval ayının 18 inci Salı günü tamamlanmıştır. Tanrı'sına şükürler, peygamberine duâlar olsun.

Kilis'li muallim Sayın Bay Rifat tarafından her iki nüshanın karşılatırılması surciyle yazılan ve tercümemize esas olan nüsha altındaki arapça hâtimenin tercümesi:

Müsameretül'ahyar adındaki bu eserin, Konya'lı Hakîm Şifa-iyülmevlevî ünü ile anılan Feridun Nafiz kütüphanesi için Kilis'li Muallim Rifat eliyle yazılması 1358 hicret yılı Recep ayının Pazar günü sona ermiştir. Tanrı suçlarını bağışlasın.

KİŞİ ADLARI

Abaka (Han)	165, 177, 192/3, 197, 212-215, 220
Aban	67
Abbas	28, 30, 34, 45, 43, 53, 54, 77, 102
Abbas oğulları	5, 8, 22, 25, 62/3, 69, 102
Abd al aziz	32, 57, 58, 60, 62, 66, 67
Abd al aziz Mustavfi	285
Abd allah	29, 32, 33, 34, 37, 47-49, 53, 58, 64, 67, 68, 70, 71, 74, 91, 104.
Abd al esbbar	64
Abd al Kerim	70, 91
Abd al Melik	59, 65, 67, 92, 102, 117
Abd al Memun	69, 75
Abd al Menaf	35, 41, 46
Abd al Mesih	92, 126
Abd al Rahman	36, 65
Abd al Şems	35, 46
Abd al Vahid	62
Abes Oğulları	62
Abid Celebi	12
Abu Said Bahadır (Han)	342, 343, 374
Abuşga (Noyan)	321-323, 327/8
Abdi	57
Adnan	26
Affan	29, 35
Ağaçeri	334/5, 337
Ahi Ahmed	240, 337/8
Ahi Ahmed Bayburtlu	342
Ahmed Abdullah	70
Ahmed Buveyh oğlu	91
Abd al Malik Attas	117
Ahmed Davud oğlu	76/7
Ahmed Dede müneccim	4
Ahmed Endülislü	36

Ahmet Han İlhan	214, 216, 220/222
Ahmed Hutentli torunu	4, 13
Ahmed Kadirbillah	70, 92
Ahmed Mustasimbillah	69, 79
Ahmed Mutemittbillah	70
Ahmed Mutezittbillah	84
Ahmed Remzi	201
Ahmed Selçuk oğlu	105
Ahmed Şah	220
Ahnes	53
Akbal	292
Akboga	249
Âlâ-al-Din Âtâ Melik Cuveyni	10, 11, 214, 219
Âlâ-al-Din Kaymari	146
Âlâ-al-Din Kaykubad I	9, 11, 22, 104, 128-130, 133, 161
Âlâ-al-Din Kaykubad II	133-135
Âlâ-al-Din Kaykubad III	285, 289, 294, 305, 315/6, 318, 321, 322-325.
Âlâ-al-din Saveli (Sahib)	316, 321, 326, 328
Ali (R. A.)	28, 30, 36, 47, 54, 85, 143, 154
Ali	54/5, 70, 71, 75, 94
Ali Bahadır	162
Ali bey	211
Alıcak Noyan	157/8, 190, 220, 222
Ali Paşa	337, 339
Alışah	343
Alışır oğlu	13, 343
Alp Arslan	24, 104, 110-113, 123, 125
Alyanak Noyan	220
Amr	29, 32, 49, 51-53, 56
Amine	26
Anbese	46, 59, 60
Arab (Samakkar oğlu)	235, 253, — 255, 260, 261, 280
Argun (Ergun han)	220-223, 240
Arslan	104
As	44, 46
Asiluddin	272
Asim	62
Atike	27, 46, 64
Avf	32, 36

Avn	57
Ayacı (E. y. a. c. i?)	280
Aydacı Sultan	238
Ayn al-Davla «Ressam»	199
Ayni	4
Ayşe	29, 31, 37, 42
Azizüddin	254
Bagır	80
Baha al-Din Bahri	11, 162, 195, 198, 204
Baha al-Din Cuveyni	219
Baha al-Din Bâru	333
Baha al-Din Lokman	91
Baha al-Din Rudîgi	215
Bahcur	285, 287/8
Bahşi	
Baltu	134, 254, 255-266
Baranbey	350
Baybars (M. Zahir)	183-185, 192/3
Baycu	134, 137, 138/9, 141, 145
Baydu	134/5, 240/1, 248-252
Bayezid (Bestamlı)	303
Bayıncar	285, 287, 288
Baytımur	280
Becdel	47, 50
Bedi al-Din Kadı	145
Bedr al-Din (Bugdin oğlu)	298
Bedr al-Din (Hutentli)	189, 190, 192
Bedr al-Din Niksar kadısı	174
Bedr al-Din Yahya	11
Bedr al-Din Yusuf	128
Belek	306/7
Beni Kâkûle	35
Bereke Han	163
Berkiyaruk	104, 116
Besasiri	5, 92, 110
Beşere	60
Beyda	27
Bicaz (Baydar?) Bahadır	181
Bilâl	28
Boğa	349

Boga Küçük	80
Bogdı	232, 235
Bozebe (Atabeg)	121
Bozun (Serdar)	91
Bukâvul	230
Bulargu	350
Bunsuz	159/60
Burhn al-Din (Muderris)	207
Burhan al-Din Seyyid Sirdan	199
Burhan al Din Sivas Sultânı	203
Buveyh oğulları	93
CAFER	43, 54, 69, 73, 75, 77, 78, 84
Cahfel	26
Cahi oğlu	328
Cariha	43
Celâl al-Din Habîb (Kayseriye kadısı)	174, 203
Celâl al-Din Hivarzemsah	128/9, 155, 161, 181
Celâl al-Din Karatay	133, 134, 177
Celâl al-Din Mahmûd Mustavfî	162, 173, 176, 179, 181, 226
Celâl al-Din Mevlânâ	175
Celâl Hoca	344/5
Celâl Türe	344
Cemal al Din Dest kerdani	265, 282
Cemal al Din Hamuşî	338
Cemal al Din Kemal al Din kardeşi	275
Cemal al Din Muhammed	265, 277-279, 285, 290, 297
Cemal al Din, Fahr al Din Kazvini kardeşi	226
Cemal al Din Yahya	146
Cengiz Han	96, 139
Cermagon Noyan	96
Cimri	9, 11, 154, 204, 205, 207, 209-212, 231
Cuneydi Bağdadi	303
Cuveynî (Ebal Maani)	116
ÇAVLI	125
Çoban	6, 8, 13, 292, 342, 344, 346-349
Çoban oğulları	93
DAHĦÂK	46, 66, 58
Dahr	29
Danışmend Melik	124, 125
Danrab	84

Davud	59, 60, 64, 109, 110, 119
Delce	47
Demirlenk (Emir Timur)	314
Dernace	32
Devletsah	350
Dirhem (Köle)	63
Doğan	237, 240/1
EBU al as	35, 59
Ebu al abbas	75, 79, 80, 83/4, 89
Ebu al abbas Abd allah	69, 71
Ebu abbas Mutez Billah	70
Ebu Abd al Rahman	46
Ebu Ahmed	70
Ebu Ahmed Talha	84
Ebu Ali	88, 89
Ebu Avn	82
Ebu Bakr	28-32, 34, 37/8, 40, 54
Ebu Bakr Saveli	90
Ebu al amlâk	59
Ebu al Cafer al Ka'im bi amr allah	92
Ebu al Cafer al Kasım Muhtedi Billah	70, 93
Ebu al Cafer al Mansur	69, 70, 94
Ebu al Muktaḍı billah	70, 90, 93
Ebu al Farac al Malatı al tabib	4, 6
Ebu al Fazl	86, 89
Ebu al Fazl al Kirmanî	112
Ebu al Hacan	32
Ebu al Hafs	72
Ebu al Hanife	72
Ebu al Hasan	33
Ebu al Halid	47
Ebul al Haşım	48
Ebu al İdris al Havlanî	48
Ebu al İmamet al Bahil	35
Ebu al İshak	75, 76
Ebu al Kahafa	29
Ebu Said Bahadır Han	341/2, 347
Ebi Leheb	26
Ebi Musa	74

Ebi Muslim	71
Ebi Muzaffar Yusuf	95
Ebi Osman	67
Ebi Selmet al Hilâl	71
Ebi Serh	37/8
Ebi Sufyan	46, 48, 64
Ebi Suhayl al asvad	59
Ebi al Savaib	80
Ebi Talib	26, 41, 85
Ebi Ubeyde	29, 30, 54, 60
Ebi Ubeyde allah	73
Ebi al Valid	59
Ebi al Vakkas	32, 36
Ebi Yusuf	73
Ed	26
Eded	26
Efendi Hatun	225
Efendi zade Hatun	225
Eflâki (Aflâki)	4-8, 13, 200, 225, 231/2, 235, 253
Elmuayyad Billah	79
El Mustasım	22, 25
Elyesâ	26
Emin (Halife)	172
Emin al Din Mikâil	11, 154, 162, 173, 178, 182, 190, 192, 194, 197, 205.
Emin al Din İsfahani	172, 174
Emin al Din Tebrizi	174
Emir Âbid Çelebi	7
Emir Hasan Tabib	7
Engürek Noyan	134
Ennasir Billâh	88
Ennasir al Din allah	96
Er Tekfuru	348
Ernetna, Erdana	7, 9
.....	32, 36
.....	35
.....	128
Fahr al-Din	13, 342
.....	26, 41
Ahur)	162

Esir al-Din «Müneccim»	175
Eşref oğulları	8, 13, 342
Evhad «Hatır oğlu»	198
Eyyub	62
Ezherî	36
Fahr al-Din Abd al Mesih	126
Fahr al Din Ali «Sahib»	9, 136, 151, 153/4, 157/8, 162, 167/8, 172, 176-178, 181-185, 196, 204, 207, 209, 211, 217, 218, 223/4, 227, 231.
Fahr al-Din Ali Torunları	342
Fahr al Din İrakî «Lemaat Sahibi»	174
Fahr al-Din Kazvinî «Sahib»	12, 225-234, 236/7
Fahite	46, 48
Fatma «R. A.»	28, 30, 41, 50, 54
Fatma Hatun	225
Fazil	28
Fazl Muti Billâh	91
Fehr	32
Felek al Din Dundar bey	13, 342
Ferid Ugur «Muallim»	8
Feth	79
Firuz	33, 34
Galib	32
Gars al-Din Azizüddin Beylerbeği	206, 207
Gassan oğulları	57
Gazali «İmam»	118
Gazan Han	9, 250-252, 282-288, 310/11, 314/15, 327-331, 336.
Gera Hatun «Mevlânâ'nın haremi»	225
Gerace «Gerake»	225
Genay	225
Gevher Hatun	225
Gibb «Müslümanların basamadıkları kitapları yayan şark dostu»	200, 219
Gideon, Kayaton, Gaydan? «G. y. d. a. n.»	168
Giray	242-245
Giyas al-Din Eb al-Fath Melikşah II	104, 121
Giyas al-Din Eb al-Fath Mesud II	104
Giyas al-Din Eb al Şuca Muhammed II	104, 121
Giyas al-Din Keyhusrav I	126-129, 201

Ebi Muslim	71
Ebi Muzaffar Yusuf	95
Ebi Osman	67
Ebi Selmet al Hilâl	71
Ebi Serh	37/8
Ebi Sufyan	46, 48, 64
Ebi Suhayl al asvad	59
Ebi al Şavaib	80
Ebi Talib	26, 41, 85
Ebi Ubeyde	29, 30, 54, 60
Ebi Ubeyde allah	73
Ebi al Valid	59
Ebi al Vakkas	32, 36
Ebi Yusuf	73
Ed	26
Eded	26
Efendi Hatun	225
Efendi zade Hatun	225
Eflâki (Aflâki)	4-8, 13, 200, 225, 231/2, 235, 253
Elmuayyad Billah	79
El Mustasım	22, 25
Elyesâ	26
Emin (Halife)	172
Emin al Din Mikâil 11, 154, 162, 173, 178, 182, 190, 192, 194, 197, 205.	
Emin al Din İsfahani	172, 174
Emin al Din Tebrizi	174
Emir Âbid Çelebi	7
Emir Hasan Tabib	7
Engürek Noyan	134
Ennasir Billâh	88
Ennasir al Din allah	96
Ermen Tekfuru	348
Eretne «Eretna, Erdana»	7, 9
Erkam	32, 36
Ervî	35
Ertokuş	128
Esbati Sahib Fahr al-Din	13, 342
Esed	26, 41
Esed al-Din (E. Ahur)	162

Esir al-Din «Müneccim»	175
Eşref oğulları	8, 13, 342
Evhad «Hatır oğlu»	198
Eyyub	62
Ezherî	36
Fahr al-Din Abd al Mesih	126
Fahr al Din Ali «Sahib» 9, 136, 151, 153/4, 157/8, 162, 167/8, 172, 176-178, 181-185, 196, 204, 207, 209, 211, 217, 218, 223/4, 227, 231.	
Fahr al-Din Ali Torunları	342
Fahr al Din İrakî «Lemaat Sahibi»	174
Fahr al-Din Kazvinî «Sahib»	12, 225-234, 236/7
Fahite	46, 48
Fatma «R. A.»	28, 30, 41, 50, 54
Fatma Hatun	225
Fazil	28
Fazl Muti Billâh	91
Fehr	32
Felek al Din Dundar bey	13, 342
Fenid Ugur «Muallim»	8
Feth	79
Firuz	33, 34
Galib	32
Gars al-Din Aziziiddin Beylerbeği	206, 207
Gassan oğulları	57
Gazali «İmam»	118
Gazan Han	9, 250-252, 282-288, 310/11, 314/15, 327-331, 336.
Gera Hatun «Mevlânâ'nin haremi»	225
Gerage «Gerake»	225
Geray	225
Gevher Hatun	225
Gibb «Müslümanların basamadıkları kitapları yayan şark dostu»	200, 219
Gideon, Kayaton, Gaydan? «G. y. d. a. n.»	168
Giray	242-245
Giyas al-Din Eb al-Fath Melikşah II	104, 121
Giyas al-Din Eb al-Fath Mesud II	104
Giyas al-Din Eb al Şuca Muhammed II	104, 121
Giyas al-Din Keyhusrav I	126-129, 201

Gıyas al-Din Keyhusrav II	104, 130, 133, 151
Gıyas al-Din Keyhusrav III	172, 180, 182, 210, 211, 218
Gıyas al-Din Muhammed	104, 117
Gıyas al-Din Mes'ud II	119, 120/21, 158, 180, 212, 216-218, 240, 245, 257, 259, 263, 265, 285, 325, 328, 334.
Göçebe Elçi	232, 236
Göktay	242, 244
Gülşehri «Kirşehri şair»	3, 8, 11
Gürcü Hatun	133, 198, 199
Guşî	238
Guz «Kavmi»	95
Habbab	47
Habbabe	29, 30, 64
Habib al-yerbuci	41
Haccac (Abd al Malik oğlu)	59
Haccac Velid oğlu	60
Haccac Zalim	66
Hacı Baba	137, 158
Hacı Bugdin oğlu	298/9
Hacı	72
Hafsa	27
Hafsal-verd	76
Hafsanî	118, 205
Hâkem	45
Hâlef	65
Hâlaf al-Hazâi	32
Halid	48, 56-60
Halid Bermekî	72, 322
Hamid al-Din	174/5
Hamid oğulları	8, 13
Hamil	26
Hamza	26
Hamza Seyyid	319-325
Hani	50, 51
Kanteme	32
Hanteme	46, 60
Hâris	60
Hâris (bin Kalade Tabib)	31
Hârise	47

Harun	69, 71-74, 76/7, 172, 322
Hasan	40, 46, 75, 79, 83, 88
Hasan bey	247
Hasan Mustazi bi Emr allah	70
Hasan Sabbah	117
Hasım	54
Hasım	26, 32, 39/40, 64
Hatice	27
Hatır oğlu	11
Hattadı	34
Hattân	33
Havle Rudî (H. v. l. E?)	333
Havle «Yezid oğlu»	53, 54
Haydar	26
Hazzam al Kılâbiye	54
Hindi «Cigerhar»	46
Hışsam	59, 64, 65
Hoca Cihan «Konyalı zengin»	201
Hoca Noyan	134, 138/9
Hoca Vecih	301
Horbanda «Horbende»	341
Houtsma	10
H. S. K. h. a. n. y.?	226
Hulacu	223, 315, 325
Hulagu han	69, 97/8, 142-155, 164, 216
Hıvart «Cl» Mustasrik	225
Hurma oğlu	162
Hürrem	60
Hurşah	142/143
Husam al Din Taştı	137, 158
Husam al-Din Amasyalı	215
Husam al-Din «Kadi . Leşker»	160, 174, 203
Husam al-Din Kustamur	146
Husam al-Din Şeyh	222
Huseyin	71/72, 102, 211
Huzayma	26, 27
Huzaymat al anbase	60
İbdi	32
İsmi Abbas	26

İbni Alkâmi	144
İbni Bibi	3, 9, 10, 14
İbni Esir	4
İbni al-Hasib	38
İbni Temam	220
İbni al-Türkiye	97
İbrahim	26, 54, 60, 65/6, 71, 75, 195
İcliyu Samakar ağa torunu	350
İlbasar	247
İldeniz	119
İli Pervane	140
İlik Han	105, 106
İlyas	110, 332, 336
İlyas bey	159, 332
İlturmuş hatun	251
İmam al-Din «Zengi»	120, 121
İmam al-Din Zincanlı	219
İrtincin Noyan	332-340, 347-349
İsa «Musa oğlu»	71
İsa «Teşrifatçı»	89
İsfendiyar	247
İsmail	26
İsmail Mezeni	76
İsmail Saman oğlu	85, 102
İsmail Zunnun oğlu	127
İsrafil «Selçuk oğlu»	105, 107-109
İzz al-Din Beglerbegi	223/224
İzz al-Din Kadi	136, 137
İzz al-Din Kadi Sivas	174, 203
İzz al-Din Keykâvus I	9, 11, 128, 129, 201, 204, 208
İzz al-Din Keykâvus II	133-137, 145, 151-159, 162-164, 167, 176, 204, 212, 216
İzz al-Din Kılıç Arslan III	128, 129
KÂB	26, 29
Kabus «Emir»	234, 265
Kadı oğulları	338
Kadı Leşkeri Veyegani	7
Kadir Billâh	91, 102, 109
Kahir Billâh	89

Kaim Biemru allah	7, 13, 21, 92, 110
Kalan Arslan «Kılan Aarşlan!»	116
Kaluyan al-Konevi	231
Kamber	40
Kangurtay «Kongurtay»	183/4, 187, 205, 209/9
Kapçak «emir»	310-313
Kara Arslan «Atabeg»	125
Karaman bey	159
Karaman oğulları	7, 13, 21, 159, 179, 183, 189, 190, 192, 338, 342, 343
Karaman Türkleri	242
Kâs	46
Kayyas	47
Kâsib	35
Kelük bin Abd allah	231
Kemal al-Din «Edib»	175
Kemal al-Din Tiflisli	265, 270, 273, 285
Kenan	26
Kerim al-Din Mahmud	274
Keremiyen Emirleri	343
Keygatu Han	223/4, 240-242, 246, 249, 286-289
Kilâb	26, 35
Kılıç Arslan	116, 123-126
Kılavuz oğulları	232, 235
Kıra Hatun?	225
Kırha «Kırhaya»	136, 167
Kirmitiler	85
Kırtas	32
Kıyam al-Din Eşher «Hamid oğlu»	136, 160
Kızıl	302
Kızıl Hamid	206-208
Kocan	238
Konckaryal	240
Kontstabl	145, 155/6
Kör Boga	349
Kör Timur	65
Kureys	26, 35
Kusay	106-111, 136
Kutalmış	106-111, 136

Kutb al-Din «Malatya emirinin oğlu»	318
Kutb al-Din «Melikşah»	126/7
Kutb al-Din Şirazi	215
Kutluğ	163
Kutlugşah	260, 261, 263-266
Kutaybe Muslim oğlu	65
Laskaris	26, 32
Lâguşi «Sahib»	334/5, 344, 346
Leys	32
Luveys	32
Lülü «Ebu»	33, 34
MAAN	29
Ma'd	26
Mahmud Ferece oğlu	78
Mahmud Kâmil oğlu	294
Mahmud Melikşah	94
Mahmud Melikşah oğlu	116
Mahmud I Osmatlı	10
Mahmud Sebuktelsin	3, 5, 92, 104-108
Mahmud Selçuki	117
Mahzum	32
Malik	26, 32, 41, 72
Mansur	60, 67/8, 70-72, 82
Mavrozomis	128
Meed al-Din Atabeg	316, 321, 325
Meed al-Din İshak	174
Meed al-Din Kadi	337
Meed al-Din Muhammed	162, 173, 176-178, 182, 197.
Meed al-Din Seyyid	317
Mehdi	71, 75
Mehmed beg Karaman oğlu	9, 156, 159
Mehmed pir paşa	16
Melik Âdil Nur al-Din	126/7
Melik Danışmend	113
Melik Elfi «ülfi»	213
Melik Nasır	145-147
Melik Pehlivan	266-269, 280
Melik Zahir Baybars	182
Melik Zurnun	126

Melikşah	95, 104, 113, 115, 119, 121/2, 164, 173
Memres	336, 338
Memun	72, 74, 76
Menaf	26
Mengü «Han» Kiyuk Han'ın halefi, Tuluy oğlu	136
Mengütimur	213
Mevran	36, 38/9, 45, 56-59, 62/3, 65/6, 71, 73.
Mesib	36
Mesud Gıyas al-Din II	3
Mesud Muhazzab al-Din bey	300
Meysun	47
Mikâil «Selçuk oğlu»	104/5, 109
Muaviye	42, 48, 55, 56-60, 65
Muayyib	32
Mubarekşah	344
Muyayre	59
Mugis al-Din	117, 119
Mugis al-Din Tugrul	126-128
Muhammed 37, 38, 40, 54, 60, 62, 65, 67, 70-74, 80, 88, 94, 104, 108 122	69, 74
Muhammed Emin	139
Muhammed Hıvarzemşah	123
Muhammed İldemiz	88
Muhammed Kadir Billah	69
Muhammed al Mehdi	102
Muhammed Muhtar	70, 81
Muhammed Muhtedi Billah	69
Muhammed Muntasır Billah	70, 89
Muhammed Razi	94
Muhammed Tummert??	264
Muhammed Varrak «Şair»	118
Muhammed Yahya	194
Muhyal-Din arabî al Tai	136
Muhazzab al-Din Ali	255, 265, 271/2, 290, 295
Muin al-Din Muhammed Pervane	11, 13, 136, 137, 138, 141, 151, 155-159, 167-177, 181-185.
Muin al-Din Süleyman kızı	303

Muktefi Billah	70
Muktedir Billah	86-88
Muktefi Billah	70, 85/6, 95, 96
Mulay	292
Murad II sultan	102
Musa	17, 105
Musa al Hadi	69, 72
Musib	102
Muslih lala	135
Muslim	49-52
Mustame	65
Mustafa «Düzme»	304
Mustahzir Biemr allah	93
Mustanoîd Billah	95
Mustansır Billah	77, 143/4
Mustarşid Billah	94
Mustasim Billah	70, 143/4
Musemid Billah	83
Mutenebbi	19
Musteşrid Billah	83
Mutez Billah	97, 80
Mutezid Billah	100
Mutevekkil al allah	77, 79, 80
Muzaffer al-Din Alp yörük	242
Muzaffer Mahmud	128, 294
Muzaffer Tugracı	272, 294
Muzaffer Ugurlu, E. Ahur.	158
Müebşir	60
Mücir al-Din Emirşah 9, 212, 227/8, 223/4, 226, 230-232, 234-242, 246, 258, 265-269, 285, 287, 289, 290, 293/4, 297-301, 306, 307, 316, 321, 322,	158, 161, 199
Mücir al-Din al Huvarzmi	102
Müdrük	80
Mueyyed	174
Muizzi al-Emir.	127
Muizz al-Din Kayserşah	43
Mulcem oğlu H. Ali Katılı	288
Mümlin« Aksaraylı Kadının kardeşi	121
Müneccimbaşı Ahmed dedi	

Munzar	59, 65
Mustarşid Billah	120
Muşerrif al-Din «Seyyid Hamzai Alevi»	316
NABŞI	170, 171
Naille	40
Nakil	32
Nasır al-Din Abd al Cabbar	207
Nasır al-Din Berkliyanuk	126, 127
Nasır al-Din kiş veri	86
Nasır al-Din Mahmud	316
Nasır al-Din Mustavfi	322
Nasır al-Din Tusi	142/3, 145/6, 201, 202
Nazr	26
Necib al-Din Mustavfi	136, 160, 161,
Necm al-Din Ferruh Sahib	242, 246
Nicholson A. Reynold	126/127, 200
Nizam al-Din Hurşid	136-140
Nizam al-Din Yahya	301-308, 312, 320, 327
Nizamî al-Din Genceli şair	245
Nizam al Muluk	111, 113, 114, 116, 117, 226
Numan	49, 50, 55, 57
Nur al-Din Caca	162
Nur al-Din Kadı	172
Nur al-Din Mahmud	126
Nur al-Din Şahaib	317/8
Nusret al-Din Çelebi	293
Nusret al-Din Hasan	162, 204, 231
Oğuzlar	118, 119
Oktay	336
Osman	29, 32, 35-42, 54, 143
Ömer bin Abd al-Aziz	62-64
Ömer (R. A.)	29.36, 47, 48
Ömer Şeref al-Din Hoca	338
Ömer Velid oğlu	60
Ömer Yezid II oğlu	64
PAŞA Hatun «Keygatu'nun karısı»	225, 241
Pehlivan Ebu	119

RABIA	35, 46, 48
Rabi Mezari	76
Raşid Billah	94
Razi Billah	101, 102
Rebbah	32, 63
Reşid al-Din «vezir»	301, 332, 343
Rifat Kilişli	197, 356
Rıfka Melul	350
Romanos «Ermiyanos»	11, 112, 123-125
Rukn al-Din Mahmud	247
Rukn al-Din Pervane	295, 296, 303
Rukn al-Din Rahat	300
Rukn al-Din Kılıc Arslan IV 9, 122, 123, 133, 135, 138, 141, 145, 151, 155, 157, 159, 160, 164, 167-170, 181, 216, 230.	
Rukn al-Din Kılıc Arslan Şehzade	242
Rukn al-Din Süleymanşah	126-128
Sabık al-Din	189, 298
Sabit	29, 40
Sa'ad	29, 30, 32, 36, 39, 41, 42, 46, 59, 65, 80
Sadi «Şeyh»	8, 98, 144, 214, 215, 219
Sad al-Hayr	59
Sad al-Din Hoca, vezir «saveli»	287, 301, 332, 344
Sad al-Din Köse	309
Sad al-Din Kazvinî «Tokad kadısı»	174
Sad al-Din Mesnevîhane Veledi	332
Sad al-Davla «Yahudi»	12, 232
Sad al-Kırtı	29
Sadr Konyalı Hekim	4, 193, 223
Sadr al-Din Ahmed Halidî «vezir»	283-287
Sadr al-Din Kadi	302, 303
Sadr al-Din Konevî	4, 11, 174, 198, 200, 201
Sadaka «Velid oğlu»	60
Saffar «Leys»	81
Said Hoca «Esvabçı başı»	243
Said Hişşam oğlu	65
Salah al-Din Zenkub Konevî	98
Salih	59, 67, 80
Salur bey	159
Salguriler	119, 121

Sıktur oğlu Okta	337
Samaklar	235, 253, 350
Sarıca Müşrif	338
Sasan oğlu	72
Sekkâsek	105
Seleme	48
Selim Sultan I	10, 16
Salime Sultan	10
Senai «Hakim»	324
Sencer «Sultan»	95, 104, 109, 117-120, 126/7
Serhüm Rumi	59
Serhun Mansur oğlu	48
Şeyyar	32
Sinan	53
Sinan al-Din Ariz	344
Sipehsalar	4, 11
Sirac al-Din Mahmud	174, 202
Sude	27
Sufyan Sevrî	72
Suhayb	34
Sultan al-Ulema	199
Sungur	95
Sutay	292, 293, 298, 300, 339
Sülemiş	262, 288, 292, 297, 302, 309, 315
Sühayl Dr.	315
Süleyman paşa	13, 343
Süleymanşah	104, 111, 114, 115, 121-123
Şemr «Zilcevşem oğlu»	52, 53
Şems al-Din Ahmed Laguşî	232, 285, 286
Şems al-Din Baba Tuğrai	152/3, 155/6, 161, 212
Şems al-Din Cuvayni	11, 166, 178, 197, 214, 219, 222, 223
Şems al-Din Cuvayni oğlu	219
Şems al-Din Genceli	182, 184
Şems al-Din İsfahani	194
Şems al-Din Tebrizi	4, 200
Şenkit oğlu	206/7, 336-340
Şeref al-Davla	115
Şeref al-Din Abd al-Rahman	297, 306-308, 313, 327

Seref al-Din Hatır oğlu 11, 162, 168, 173, 179, 181-184, 186-189, 196.

Seref al-Din İkbâl	96
Seref al-Din Lala Semerkandi	225
Seref al-Din Misafir	333
Seref al-Din Osman Mustavfi 265, 276, 282, 285, 290/1, 296/7, 305	
Seref al-Din Seyyid	141
Şeyhi Erzurumi	253
Şeyh Zadei Tokatî	7
Şihab Kadi Niğidi	7
Şihab al-Din Suhreverdi	96
Şiyban	42
Şube	33
Şuca	77
Şureyh oğlu	88
Tac al-Davla Tutuş	115
Tac al-Din Alişah Geylani	345
Tac al-Din Hüseyin	162, 167, 196, 204, 231, 246
Tac al-Din Huyî «Hoyî»	203
Tac al-Din Kiyu	182
Tac al-Din Mutez	9, 155, 156, 161, 168, 170, 182-185, 197, 215
Tac al-Din Pervane	302
Tac al-Din Vezir	121
Tahrir Hasan oğlu	74
Talha	32, 36-40, 42
Taştemur Hataî	246, 292
Tayboğa	292
Taycu	249
Tay Kabillesi	54
Temam «Velid oğlu»	60
Temurtaş	343-345, 348/9, 351/2
Temim	33, 39
Teym	29
Tırbaş Ferhad	338
Teymîmi	43
Tudavun «Tudavun»	185, 187-189, 191
Togaçar	237, 240, 252, 253, 254/5, 257, 270
Togan Kohistanlı	237, 240/1
Tolatay Yangucu	230

Toko	185, 187-189, 191
Töküs «Hıvarzşah»	96
Tuğrul bey Rukn al-Din Muhammed Ebu Talib 92, 93, 104, 105, 109, 110	
Tuğrul II Rukn al-Din	119, 122
Tuğrul III Murgis al-Din	123
Tukâl	155
Tüklük Bahşi	155
Tumanî bey Kılavuz oğlu	250
Ubeydullah «Mervan» II oğlu	67
Ubeydullah «Ziyad»	50-54, 58, 102
Uğurlu «Emir Ahur»	137, 162/3
Ukaylî	52, 54
Ulcaytu Han	331, 340, 341
Ulu Arif Çelebi	8, 240, 250/1, 253, 328, 342
Ulug Bittikei	326
Umran	36
Urta	183
Utbe	46, 48
Urvi	27
Uveyn	29
Vakkîdi	41
Vasîf	79, 80
Vasîk Billah	69
Vefr	57
Vehab	26, 32
Velade	60
Veledî Çelebi İzbudak	200
Veledî Leylei Katib	338
Veled Sultan	200, 216, 225, 231, 235, 240, 242, 332
Velid	48, 49, 59 60, 61, 64, 65
Veşmgir	265
Yağibasan	126
Yağı oğulları	128
Yahya	60, 64, 72
Yakut Hoca aksaraylı	338
Yakut Erzurum Emîri	342
Yavtaş	133, 136/7, 145
Yerfe	32

Yezdi cürd	24, 65
Yezid	45-56, 59-67, 102, 211
Yusuf Hacı aksaraylı	338
Yunus Hoca	11, 190, 195, 198, 204
Yunus Selçuk oğlu	105
Y.V.i.T. ?	173
Zahir Billah	70, 96
Zahir al-Din	128
Zahir al-Din Tacı Kızıl oğlu	8
Zekeriya Hacıb	128
Zenbağ Ruh oğlu	56
Zeyd	29, 32, 58
Zeyn al-Abidin	175
Zeyn al-Hac	159, 161
Zeyneb	27, 41
Ziyad	102
Ziya-al-Din Hatıroğlu	182 187, 188
Zubeyr	80
Ziya Paşa Şair	215
Zulkarneyn	78
Zubeyr	32, 36, 38-40, 42, 47-49, 80
Zuhr	26

YER ADLARI

Abhaz	133, 284
Abilistan	127
Ahlat	101
Ahvaz	86, 100
Akçederbend	309
Akkâ	114
Aksaray 9, 129, 136, 137, 156, 158, 161, 162, 167, 168, 170, 171, 185, 199, 207, 208, 209, 229, 240, 275, 288, 289, 293, 295, 299, 301, 305, 308, 309, 328, 336, 337, 344.	
Akşehir	162, 204, 227
Alâdağ	195, 236, 240, 241
Alaiye	155, 158, 159, 173
Alakilise	321
Alan (Elan)	
Alauddin Kervansaray	10, 137
Alauddevle Kalesi	122

Amasya	127, 273
Amîd	124
Anadolu	200
Anbar	44, 101
Anduğu Kalesi	298
Ane	79
Ani	100
A. n. i. T.?	242, 244
Ankara	125, 127, 129, 162, 210ü, 309
Antakya	75, 99, 100, 114
Antalya	113, 114, 115, 129, 145, 155/6, 159, 173, 246, 315, 334
Arzi Sivad	45
Âvâsim	79
Avcıkaya	281
Ayasofya	5, 165
Azerbaycan	109, 119, 122, 249, 251, 252
Baban	76
Babek	76
Bafra	300
Bagdad 8, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 80, 82, 85, 86, 89; 94; 96.99; 101; 110; 119-121, 125, 128, 143-145, 151, 199, 202, 240, 248, 284	
Bahra	65
Basra	42
Başkard	292
Batis	76
Bestam	100
Beyşehir	8
Bezmdar Kalesi	113
Bire	111
Birecik	114, 123
Bizans	75
Bombay	215
Buhara	106, 200
Buka	45
Burdul (Burdur, Buldian)	135, 138, 167, 170
Burgulu	129, 211, 342
Busır	67
Canit (Canik)	122

Cebeli Seman	75
Ceyhun	95, 113, 117, 118, 288
Cezire	91
Cend	
Cuki	288
Cürcan	72, 100
Çankırı	125, 162, 271 293
Dabık	62
Damgan	99
Danışmendiye 145, 162, 168, 170, 182, 210, 230, 252, 260, 319, 348, 349	
Dar al-Şifa «Konya»	294
Dar al-Şifa Aksaray	337
Delüce	187, 190, 254, 255
Delüce Çayı	260
Demirli Karahisar	254
Derbend	242
Develi Karahisar	161, 183, 224, 328
Devle Karahisar (Afyon)	210
Deylem	79, 88
Deyni Seman	64
Dicle	86, 99, 101
Divriği	124, 318
Diyanbekir 90, 101, 110, 111, 114, 123, 128, 129, 181, 278, 301, 310, 313 315-317.	
Ebilhasib (Nehir)	83
Elbüroz	245, 284, 317
Elbistan	113, 121, 125, 133, 177, 182, 183, 184, 191, 193
Elemut	142, 143, 145, 303, 306
Elvend	301
Enguriye	127
Eraqliye Ereğli	127, 328
Erbil	240, 241
Erdebil	35
Ermenâk	159, 189, 209
Ermenistan	79, 124
Ernan	165, 220, 221, 226, 240, 252, 284
Erzincan 124, 157, 193, 195, 198, 199, 212, 217, 223, 224, 229 302	
Erzurum	128, 134, 136 140, 226, 246, 269, 270, 315, 334, 342.

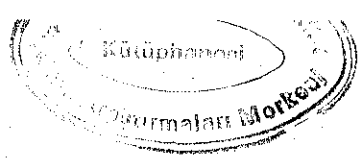
Eyyubhisar	170, 206, 207, 295, 298, 339
Fadliye	111
Fars	118
Fergane	99
Festad	100
Filistin	79
Fırat	101, 128
Flobad (Konya şehri dolayında)	145
Garb	101
Gazne	101, 105, 107, 109
Geylan	109, 222
Gor	95
Göksu	189
Gurgurum	155, 162, 262, 309, 342
Gur Dicle	79
Gur Fars	79
Gur Horasan	79
Gür (Su)	284
Gürcan	265
Güristan	128, 226
Habur	126
Hadramut	79
Haileb	100, 193, 199, 293 313
Harbert (Harput)	124, 317
Harim	115
Havvarim	55
Hıvazem	79, 95, 109, 123
Heydarabad	201
Hayra	41
Helvon	101
Hemedan	101, 121, 122, 226 264, 266, 285
Hicaz	47, 71, 72, 77, 89, 99
Hilire (aksarayda İhlara köyü)	298
Hit	79
Hindistan	95, 106, 107, 149, 200
Hoa Mesud Kervansarayı	205
Horasan 65, 67, 71, 72, 74, 86, 92, 95, 96, 108, 109, 115, 117, 118, 120	
Hoy	266
Humus	55, 57, 64, 79, 99, 213, 310

Husam al-Din Tugrai Çeşmesi	205
Huzistan	100
İngiltere	200
İrak	47, 71, 94, 96, 101, 117, 119, 125, 128, 143, 200, 226
İran	200, 219
İsa Nehri	91
İsfahan	117, 121, 143, 226, 325,
İsferayın	111
İstanbul	113, 127, 137, 158, 159, 162,
Kâbul	76
Kalancer	107, 108
Karaman Vîlâyeti	129
Karahisar	183
Karabulak	13, 342
Kastamonu ...	153, 161, 162, 197, 230, 242, 243, 244, 293, 295, 298,
Kâşan	100
Kavala Kalesi	129, 159, 280
Kayseriye	126, 129, 133, 152, 181, 182, 191, 12, 253, 293, 297, 344
Kerbela	52, 59
Kerh	99
Kervansaray (Alâi)	332, 336, 339
Kervansaray (Kılıç arslan)	137
Kapçak	135
Kırım	163, 164
Kırman	109
Kirşehir	162, 170, 191, 212, 260, 276,
Kohistan	109
Konya	125, 127, 128/9, 135, 137, 140, 145, 152, 155, 151,
Kösedağ	130, 139/40
Köşk	121
Kubad' abad	155
Kubey	100
Kulkul suyu sahrası	170
Kum	100, 142, 212
Kuneytre	79
Kuyluhisar	127
Kutahiye	344
Ladık	129
Larende	189, 190, 199

Lemesser	219
Lulva	186, 298
Maarat al numan	115
Maden	183, 347
Magrib	99
Malatya	125, 127, 199, 201, 317, 318
Malazgird (Felaskindi)	111
Malva (Kirşehirde ova)	260
Mardin	129
Mavera al nehir	105, 113
Mazenderan	109, 110, 301
Medine	24, 26, 30, 31, 37, 38, 44, 48/9, 51, 55, 59, 61, 72
Mekkâ	24, 26, 30/1, 41, 49, 72, 199, 214
Meragâ	142, 164, 203
Merend	226
Merv	101, 102, 116
Mesari	76
Meymune	72
Mınsar	129
Mısır	37, 56, 58, 37, 10, 118, 100, 205, 211
Misis	75, 79
Miyafarikon	124, 126
Mogulistan	219
Muhtav	83
Munbuc	75
Musul	75, 79, 85, 94, 95, 99, 110, 120, 122, 310, 315
Murva'fakiye	83
Nadir kayü (akşehir)	226
Nahcivan	226
Necefi Essef	41
Nigde	162, 179, 182-184, 191, 276, 298, 299, 328
Niksar	113, 124, 126, 127, 167/8, 340, 347
Nîl	118, 205
Nişabur	78, 100, 101, 109, 199, 265, 301
Nube	67
Numaniye	83
Nuri Buhara	105
Obruk	158
Ordu	181, 238, 309, 321, 326, 344, 352

Osmançık	176, 246
Pars	109, 111, 121
Pervane hari	207
Rabia	86, 313
Rehba	76, 79, 83, 315
Rahit (Merci)	57, 58
Rekka	79
Rami Hurmuz	83
Resûlayın	91, 313, 316
Rey	79, 101, 109, 110, 111, 123
Rumili	200
Ruzbe (yazısı konya yanında)	158
Sellime kalesi	162, 206, 299, 337, 338
Samra	80
Samsun	152, 167, 168, 212, 230, 273, 274, 275, 300, 301, 306, 307
Sandıklı	162
Sarus	184
Seferihisar	294, 298
Semerikend	113, 225
Sicistan	31
Sinob	152, 164, 167, 170, 212, 255, 301, 306, 315, 334
Sis	262, 309, 344
Sistan	109
Sıvas	113, 124, 126, 152, 181, 183, 223, 224, 230, 234, 253, 255, 256
Sivrihisar	197
Sogd	76
Sögüd	73
Sulhat	250
Su Şehri	199
Şam	31, 42, 45, 46, 47, 50, 53, 55, 56, 58, 61, 67, 71, 75, 79, 99
Şuster	86
Tabaristan	109, 110
Tarsus	75
Taharistan	76, 79, 100
Tebriz	226, 250, 285, 286
Tiflis	226
Tikrit	79
Tirmiz	118
Tokat	113, 127, 145, 152, 191, 192, 230, 252, 253, 302, 305, 314

Tonguzlu (denizli)	211
Tugracı Husameddin çeşmesi	206
Tunus	100
Turhat	274, 306
Tus	109
Tüdmür	65
Türkistan	105, 115
Urfa	90, 111, 114, 123
Ürdün	59, 79
Ürgüb	323, 324
Vasıt	71, 89, 92, 101, 287, 289
Yabanlu	183, 340
Yassı çemen	129
Yemen	79, 84
Zamando	133, 184
Zavilistan	72
Zengan	286, 287
Zubaytra (Malatyada)	125

Yanlış Doğru Cetveli

Yanlış	Doğru	Sahife
676	656	97
Sancar	Sencer	104
Tuzıncar	Nuri Buhara	105
Kutulmuş	Kutalmış	109
Gattaş	Attaş	117
Ebulhars	Ebulharb	117
Çavlı	Sekavu	125
Zabutra	Zubaytira	125
Ümmum	Zünnun	126
İle pervane	İli pervane	128
Yutaş	Yavtaş	133
Hoca Nevin	Hoca Noyın	134
T. Yakşı	T. Bahşi	155
Kivamal-Din	K. Eşher	160
Tübek	Y. i. V. i., T.	173
Malibam	Mali yam	173
" Bezrek	" Büzürk	173
Tac al-Din	T. Kiyu	182
Tagarlu	Toğuzlu	211
S. iz. Keykavusı	I. K. II	212
Elfi	Ulfi	213
S. 313	S. 32	215
Şaha nasihat	Şehlere nasihat	215
760	670	273
Akhisar	Akşehir	237
Toğar	Tagar	238
Baykavul	Bukavul	239
Hacı Ekber	H. Ebubekr	231
Madüddeve	Sad al davle	232
Doğan	Toğan	237
Ordu, Kaya	Ordu Kaya	238
Guşı	Cuşı	238
Konckalay	Konckıyal	240
Dolay	Dilay	247-379
Bahşinberin	Bahşilerin	250
Çave	Çav	288
Çaveci	Saveci	287
Tayboğa	Akboğa	292
Yalancının mumu	Yalancı mum	298
Hilize	Hilire	325
Abışga	Alusga	321-324
Bahaddin Daru	B. Baru	333
Eşek bendesi	Seyis	341
Nerbaşı	Tırbaşı	338
Aliger	Alışir	343
İlho	İçliyo?	350

Ziyad Ebuzziya
Koleksiyonu

Kitabın endeksi, doğru yanlış cetvelini ben yaptım. Bu işler bir çok gecelerimi aldı. Belki bir kısım adları atladım, bazı kişi ve yer isimlerini doğru okuyamadım. Bunların önüne? işareti koydum. Değerli bilgilerin ihtiarlarını, düzeltmelerini beklerim. Kitabın baskısı bu yüzden geç kaldı, özür dilerim.

Asıl Farsça metinde geçen tegrifat istilahlarını tercemeyi yapan arkadaş Türkçeleştirmiş, bu doğru olmamakla beraber karşılıklarını tekrar yazmadım, metninin basılmak üzere olduğu haberi beni bu zahmetten kurtardı.